НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Редакційна колегія

О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук (*голова*)
Г. В. Боряк, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук
В. М. Горовий, д-р іст. наук
Т. Ю. Гранчак, канд. іст. наук
Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук (*заст. голови*)
Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук
С. Г. Кулешов, д-р іст. наук
В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук
Г. В. Папакін, д-р іст. наук
В. В. Петров, акад. НАН України, д-р техн. наук
В. І. Попик,д-р іст. наук (*заст. голови*)
В. В. Різун, д-р філол. наук
Л. І. Шевченко, д-р філол. наук
Н. А. Шип, д-р іст. наук
В. А. Широков, акад. НАН України, д-р техн. наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 40

Київ 2014

УДК 02(477)(06)
ББК Ч73я54(4Укр)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 40 / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; АБУ. – К., 2014. – 428 с.

До збірника наукових праць включено статті, в яких розкриваються питання світового досвіду і українських перспектив бібліометрії у бібліотеках; висвітлюється роль бібліотек та інформаційних центрів у формуванні національного розподіленого ресурсу; досліджуються історико-культурні фонди бібліотек.

Для працівників бібліотечно-інформаційної сфери, істориків, викладачів і студентів відповідних вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться теорією і практикою бібліотечної справи.

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2014

Розділ І

Бібліометрія та бібліотека: світовий досвід, українська перспектива

УДК 002.2:001.891

Олена Бережняк,
викладач Рівненського державного гуманітарного університету

БІБЛІОМЕТРІЯ ЯК МЕТОД АНАЛІЗУ СТАНУ КНИГОВИДАННЯ

Досліджуються історичні етапи становлення бібліометрії як науки та розглядаються особливості застосування бібліометричного аналізу у сфері книговидання.

Ключові слова: книговидання, документний потік, бібліометрія, бібліометричний аналіз.

Розвиток інформаційного суспільства в Україні неможливий без розвитку національного книговидання, значення якого зумовлене місцем та роллю його об'єкта – книги як інтелектуального продукту та матеріального носія духовних цінностей у житті суспільства.

Сучасні тенденції книговидання як результату діяльності суб'єктів видавничої справи України позначаються на загальному стані забезпечення інтелектуальних і духовних потреб населення. На формування відповідного видавничого репертуару впродовж останнього часу впливали різноманітні чинники: від громадсько-політичних і соціально-гуманітарних до економічних. Належне розуміння того, що являє собою певний сегмент галузевого документного потоку України, якою є його суспільна роль, можливе лише за умови здійснення систематичних поліаспектних досліджень потоків видань, що формують цей сегмент. Найоптимальніших з цієї точки зору результатів подібних досліджень можливо досягти, на нашу думку, завдяки застосуванню бібліометричних методів. Бібліометричні показники дозволяють виявити об'єктивний стан випуску літератури у визначений період, допомагають розкрити закономірності розвитку та визначити на цій основі напрями вдосконалення видавничої діяльності [17].

Бібліометричний аналіз як метод дослідження перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Теоретичні основи застосування цього методу розроблялись у працях О. Воверене, І. В. Маршакової-Шайкевич, О. М. Кобєлєва, О. О. Проніна. Досліджували історичні етапи становлення бібліометрії Н. С. Рєдькіна, О. В. Пенькова, В. М. Тютюнник.

Застосування бібліометричного аналізу для дослідження документних потоків відображено в роботах О. Воверене, Е. Карікової, О. М. Кобєлєва, Г. В. Сілкової, М. С. Костенко та ін.

Метою статті є дослідження можливостей застосування бібліометрії для аналізу стану книговидання.

Розглянемо погляди науковців щодо формування наукового напряму бібліометрії та її дослідницького інструментарію. За останні десятиліття бібліометрія стала незамінним інструментом при виробленні наукової політики в керуванні дослідженнями. Вона почала формуватись як науковий напрям, що пов'язаний з кількісним вивченням документних потоків, на початку XX століття. Проте і до цього часу точаться жваві дискусії щодо визначення самого поняття «бібліометрія», історичних етапів її розвитку, методів та місця останньої в системі наук.

Не існує й єдиного підходу щодо часу виникнення бібліометрії. Як зазначає у своїй праці Н. Рєдькіна [15], зарубіжні дослідники найчастіше вказують на працю Ф. Коула та Н. Ільса 1917 року, у якій був здійснений статистичний аналіз літератури з порівняльної анатомії, що була опублікована з 1550 по 1860 рр. Автори мали на меті показати нестабільність розподілу літератури по країнах. Проте, на думку Н. Рєдькіної, відлік застосування бібліометричного методу варто розпочинати з 1771–1772 рр.: з моменту виходу видання «Паризька бібліографія» («Bibliographie parisienne»), що є одним з перших праобразів сучасних покажчиків наукових посилань. Матеріал в «Паризькій бібліографії» розміщувався за першоджерелами (рецензованими книгами), оскільки статті-рецензії цікавили лише у взаємозв'язку з роботою, що рецензувалася. Ще одним подібним виданням можна вважати «Покажчик посилань федерального законодавства Шепарда» («Shepard's Index»), перший том якого вийшов 1873 року.

Дослідники О. Пенькова і В. Тютюнник вважають засновниками бібліометрії російських вчених А. Шторха та Ф. Аделунга, які проаналізували власний покажчик «Систематическое обозрение литературы в России в течение пятилетия с 1801 по 1806 г.» (ч. 1–2, 1810–1811), що містив відомості про літературу за такими параметрами: національний складник, соціальній статус авторів та їх творча активність [13]. Інші науковці, О. Воверене та С. Альтшуллер, відмічають, що вперше метод аналізу цитування, що на сьогодні є одним з провідних методів бібліометрії, застосував російський вчений П. Вальден у 1911 році [15, с. 77].

Термін «бібліометрія» вперше був вжитий у 1969 р. А. Притчардом,

який визначив бібліометрію як «застосування математики та статистичних методів до процесів написаної інформації та до природи і напрямів розвитку дисципліни з допомогою підрахунку та аналізу різних аспектів написаної інформації» [13]. Він запропонував замінити цим терміном «статистичну бібліографію» – термін, що періодично використовувався в літературі з 1923 р., коли його ввів Е. Хулме як назву його спеціальних лекцій з бібліографії у Кембриджському університеті. Статистична бібліографія розглядалась як показник виміру інтелектуального прогресу та академічних дисциплін [3]. На сьогодні статистична бібліографія розглядається як синонім статистики друку [20, с. 128]. Останню М. Низовий визначив як самостійну ділянку практичної наукової діяльності, що притаманними їй прийомами й методами розкриває кількісну сторону процесів підготовки, випуску, розповсюдження та використання творів друку (документів) у конкретних умовах місця й часу з метою поглиблення їхньої якісної характеристики [10, с. 5].

Засновник Інституту наукової інформації США Гарфілд дав бібліометрії таке визначення: метод кількісних досліджень документів, що існують у вигляді матеріальних об'єктів або бібліографічних одиниць, а також замінників того й іншого [11, с. 8].

Д. Хоуінс у 1977 р. визначив бібліометрію як «кількісні аналізи бібліографічних рис основної частини літератури» [13]. Саме в такому сенсі сьогодні використовується термін бібліометрія.

Кубинський вчений з Інституту наукової та технічної документації та інформації М. Моралес вважає, що бібліометрія – це наукова дисципліна, яка вивчає та описує кількісні закономірності об'єктів бібліотечної справи, бібліографії для вирішення задач бібліотекознавства, бібліографознавства, або наукова дисципліна про закономірності друкованих публікацій, бібліографій [16].

Російський вчений В. С. Лазарєв пропонує таке визначення: бібліометрія – це методичний комплекс, загальний для наук соціально-інформаційно-комунікаційного циклу, що використовується для проведення кількісних досліджень документів [15]. Інший російський вчений О. М. Зусьман бібліометрією називає логіко-статистичний аналіз документних потоків з метою виміру різноманітних параметрів розвитку суб'єктів та об'єктів наукової діяльності [15]. Г. Б. Паршукова під бібліометрією розуміє комплекс кількісних методів вивчення потоків наукових документів [12]. Як вагомий науковий напрям, що інтенсивно розви-

вається, розглядають бібліометрію Л. М. Гохберг та Г. С. Сагієва, і зазначають, що бібліометричний метод ґрунтується на кількісному аналізі бібліографічних характеристик документів, що дає основу для їх якісної оцінки [3].

Німецький вчений Д. Шмідмаєр розуміє бібліометрію як напрям досліджень кількісного аналізу та вимірювання документів, що використовуються для запису та передачі знань, а також застосування статистичних методик щодо досліджень в бібліотекознавстві та інформатиці. На думку іншого німецького вченого М. Боніца, бібліометрія – це комплекс математичних та статистичних методів, що застосовуються для вивчення наукових та ненаукових документів та бібліотечних мереж [15].

Польський вчений Б. Стефаняк вважає, що бібліометрія застосовує кількісні методи при вивченні процесів, що притаманні для інформації, зафіксованої за допомогою письма [15].

На думку О. М. Кобєлєва, одним з найбільш вдалих трактувань бібліометрії є запропоноване Р. Броадусом: «бібліометрія є методом кількісного дослідження надрукованих документів, що існують як матеріальні об'єкти або бібліографічні одиниці, а також замінники того й іншого». Це визначення охоплює будь-які кількісні засоби аналізу, що можуть бути застосовані, наприклад, до таких показників, як кількість томів у бібліотечному фонді; кількість назв публікацій (бібліографічних одиниць); обсяг публікацій у журналах; кількість глав у монографіях, опублікованих, наприклад, одним автором; кількість статей, опублікованих у певній предметній галузі за певний проміжок часу [4, с. 169].

Н. С. Редькіна пропонує власне визначення: бібліометрія – це наукова дисципліна, що вивчає документи на основі кількісного аналізу первинних та вторинних джерел інформації за допомогою різноманітних формалізованих методів з метою отримання даних про ефективність наукових галузей та прогнозів щодо їх розвитку. На нашу думку, останнє визначення обмежує бібліометрію виключно сферою науки, в той час як її методи можна застосовувати для аналізу різних напрямів інтелектуальної діяльності. Тому, більш вдалим є визначення, наведене в термінологічному словнику В. А. Фокєєва: бібліометрія – це наукова дисципліна, що вивчає документи на основі кількісного аналізу первинних та вторинних джерел інформації за допомогою формалізованих методів, з метою отримання даних про ефективність, динаміку, структуру та закономірності розвитку досліджуваних галузей [21, с. 49].

Як результат аналізу визначень бібліометрії можна зробити такі висновки: спільним у визначеннях є відзначення використання кількісних методів дослідження документів.

Думки авторів розходяться щодо того, чи вважати бібліометрію самостійною дисципліною, певним науковим напрямом, чи лише сукупністю методів. Визначаючи місце бібліометрії в системі наук, одні дослідники виділяють її в самостійну дисципліну, інші – в комплекс математичних та статистичних методів, що складають структурну складову методології однієї з аналізованих дисциплін [1]. На думку О. О. Проніна, бібліометрія, як і наукометрія, є складовою частиною більш широкого поняття інфометрії – дисципліни, предметом якої є кількісні виміри інформації, що зберігається та використовується [14, с. 255].

Щодо об'єкта і предмета бібліометрії думки науковців також розходяться. Такі науковці, як І. М. Маршакова-Шайкевич, Л. М. Гохберг та Г. С. Сагієва об'єктом бібліометрії вважають публікації, згруповані за різними ознаками (сегменти документопотоку, мікропотоки): авторами, журналами, тематичними рубриками, країнами тощо [3; 9]. На думку Н. С. Рєдькіної, об'єктом бібліометрії є документ, а предметом – загальні закономірності його функціонування та розвитку [15]. О. О. Пронін підтримує думку А. В. Соколова, який предметом бібліометрії вважає не тільки тематичний розподіл в документних потоках, але й інші масові явища, з якими має справу бібліометрія: цитування наукових публікацій, на основі якого створюються покажчики бібліографічних посилань, досліджується читацька мода та потоки бібліографічних запитів, утворення ядра класичних творів тощо. [14, с. 257].

До методів бібліометрії відносять: аналіз цитування (метод статистичного аналізу бібліографічних посилань); аналіз реферативних журналів; аналіз кількісних характеристик первинних документів; кількісний аналіз публікацій окремих авторів та їх цитування; кількісний аналіз публікацій вчених окремих країн, а також окремих наукових колективів; теоретичні питання, в тому числі дослідження закономірностей росту, старіння та рангового розподілу наукових документів; контент-аналіз наукових документів; інші питання, пов'язані з розповсюдженням наукових документів [18]. Проте, як зазначає І. В. Маршакова-Шайкевич, бібліометрія не прив'язана до науки і її методи можна застосовувати і до вивчення художньої літератури, філософських текстів тощо.

Є. Ю. Павловска запропонувала поділяти методи бібліометрії на три групи:

1. методи кількісної оцінки елементів документного інформаційного потоку;
2. методи цитатного аналізу;
3. методи лексичного аналізу [15].

Дещо модифікувавши цю класифікацію, Н. С. Редькіна виділяє такі групи методів:

1. методи аналізу кількісних характеристик первинних документів;
2. методи аналізу вторинних джерел інформації;
3. методи аналізу цитування.

Як вже зазначалося, бібліометричний аналіз оснований на кількісному аналізі бібліографічних характеристик документів, що дає основу для виявлення тенденцій та закономірностей, притаманних документному потоку, і в результаті його якісної оцінки. Саме за допомогою бібліометрії існує можливість отримати такі результати, які можуть бути основою для подальшого докладнішого вивчення потоку документів методами традиційного змістового аналізу, в межах різних сучасних наукознавчих концепцій і моделей, спрямованих на дослідження суб'єкта наукової діяльності, котрий створює наукове знання, соціокультурних чинників тощо [4]. Інтенсивність та характер дослідницької роботи визначаються за кількісними показниками «розсіяння» та концентрації публікацій. Важливо підкреслити, що при бібліометричному аналізі документного потоку зазвичай використовується вторинна інформація про публікації, що містяться в різноманітних базах даних (бібліографічні дані про публікації, що містяться в документних потоках та масивах) [14, с. 257].

Бібліометрія, як зазначають О. В. Пенькова і В. М. Тютюнник, дає змогу виявити механізми, за допомогою яких в науковій публікації нове знання включає в себе фрагменти старого, «прийнятого» науковим співтовариством у експліцитному або імпліцитному вигляді, в спеціальній або «дифузній», розмитій формі [13].

Існують два підходи до бібліометричного вивчення документних потоків. Перший зумовлений одержанням простих кількісних характеристик для оцінки потоків документів та відслідковування притаманних їм динамічних змін. За другим підходом бібліометричний аналіз спрямовано на виявлення зв'язків між об'єктами, їх кореляцію та класифікацію.

Дослідження стану та тенденцій розвитку сучасного книговидання в Україні доцільно базувати на широкому застосуванні методів

бібліометричного аналізу, потенціал яких у вітчизняних документознавчих дослідженнях далеко не вичерпаний. Передусім, за твердженням О. Кобєлєва, йдеться про створення на базі різних кластерних методик проблемних інтелектуальних бібліометричних систем, що відображають у формалізованому вигляді природні процеси розвитку науки [5]. Ці методики можна застосовувати й для аналізу книговидання, створюючи бібліометричні системи, що відображатимуть динаміку його розвитку.

На наш погляд, у дослідженнях стану книговидання найбільш придатними є методи кількісної оцінки елементів документного інформаційного потоку: кількісний аналіз публікацій окремих авторів; кількісний аналіз публікацій авторів окремих країн; методи, пов'язані з розподілом документів за галузевою приналежністю, мовою видання, видом та типом видання, місцем видання. Застосування цих методів дає змогу відстежувати динамічні зміни стану книговидання в певний період часу, а також на основі отриманих результатів виявляти позитивні чи негативні тенденції, притаманні документному потоку.

Переваги застосування бібліометричних методів дослідження книговидання можуть бути сформульовані таким чином:

1. охоплюється документний потік як певна єдність; будь-яке інше наукометричне дослідження в порівнянні з цим буде фрагментарним, оскільки не дасть повної картини досліджуваної галузі;
2. дослідження проводиться на основі значного інформаційного матеріалу завдяки використанню баз даних. Це дає можливість використання математичних та статистичних методик аналізу. Кількісне розширення інформаційної основи призводить до нових якісних результатів. В результаті з'являється так зване вивідне знання, що притаманне інформаційно-аналітичним дослідженням;
3. гнучке використання різноманітних методик, які можуть бути зведені до двох підходів – дослідження окремих об'єктів у динаміці та виявлення зв'язків між ними [3].

Отже, метод бібліометричного аналізу є надійним інструментарієм щодо практичного вивчення широкого кола проблем, наявних у різних напрямах наукових досліджень, зокрема в дослідженні стану книговидання. Адже саме аналіз кількісних показників того або іншого галузевого документного потоку дозволить виявити притаманні йому закономірності та здійснити його моделювання.

Список використаних джерел

1. *Воверене О.* Библиометрия – часть методологии информатики / О. Воверене // Науч.-техн. информ. Сер. 1, Орг. и методика информ. работы. – 1985. – № 7. – С. 1–5.

2. *Глотова Г.* Ринок видавничої продукції як середовище маркетингу / Г. Глотова // Вісн. Кн. палати. – 2005. – № 5. – С. 16–21.

3. *Гохберг Л. М.* Российская наука : библиометрические индикаторы [Электронный ресурс] / Л. М. Гохберг, Г. С. Сагиева. – Режим доступа : http://gsnti-norms.ru/norms/common/doc.asp?0&/norms/stands/7_0.htm (дата обращения : 22.07.2013). – Загл. с экрана.

4. *Кобєлєв О. М.* Кількісні методи аналізу публікацій в інформаційно-аналітичній діяльності бібліотек / О. М. Кобєлєв // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2011. – Вип. 32. – С. 167–174.

5. *Кобєлєв О. М.* Порівняльні бібліометричні дослідження в бібліотекознавстві / О. М. Кобєлєв // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 1. – С. 24–26.

6. *Копистинська І. М.* Тенденції сучасного вітчизняного книговидання: організаційний, тематичний та рекламно-промоційний аспекти (1991–2003 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Копистинська Ірина Михайлівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т журналістики. – К., 2004. – 20 с.

7. *Костенко М.* Бібліометричний аналіз потоку книг як напрям книгознавчих досліджень (на прикладі художньої літератури 2005–2006 рр.) / М. Костенко // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технол. – 2009. – Вип. 4. – С. 218–224.

8. *Маршакова-Шайкевич И. В.* Роль библиометрии в оценке исследовательской активности науки [Электронный ресурс] / И. В. Маршакова-Шайкевич // Управление большими системами : сб. трудов. – Режим доступа : http://ubs.mtas.ru/archive/search_results_new.php?publication_id=19060 (дата обращения: 22.07.2013). – Загл. с экрана.

9. *Маршакова-Шайкевич И. В.* Россия в мировой науке. Библиометрический анализ / И. В. Маршакова-Шайкевич. – М. : ИФРАН, 2008. – 227 с.

10. *Низовий М.* Українська статистика друку : основні етапи становлення та розвитку / М. Низовий. – К. : Кн. палата України, 2002. – 96 с.

11. *Павліченко Ю.* Аналіз наукометричних методів дослідження інформаційно-документних потоків (на прикладі медицини) / Ю. Павліченко // Бібл. вісн. – 2008. – № 4. – С. 8–11.

12. *Паршукова Г. Б.* Информационно-библиографическая поддержка инженерной деятельности [Электронный ресурс] / Г. Б. Паршукова. – Режим доступа : http://edu.nstu.ru/courses/ibo/Dok_potoki.htm (дата обращения : 22.07.2013). – Загл. с экрана.

13. *Пенькова О. В.* Библиометрия – история развития и становления

[Электронный ресурс] / О. В. Пенькова, В. М. Тютюнник. – Режим доступа: http://informetrics.ru/articles/sn.php?id=55 (дата обращения: 22.07.2013). – Загл. с экрана.

14. *Пронин А. А.* О библиометрии / А. А. Пронин // Общественные науки. – 2011. – № 5. – С. 267–273.

15. *Редькина Н. С.* Библиометрия : история и современность / Н. С. Редькина // Молодые в библиотечном деле. – 2003. – № 2. – С. 76–86.

16. *Редькина Н. С.* Формализованные методы анализа документальных информационных потоков / Н. С. Редькина // Библиосфера. – 2005. – № 2. – С. 51–59.

17. *Сілкова Г. В.* Бібліометричні методи в системі наукового пізнання ринку художньої літератури України / Г. В. Сілкова, М. С. Костенко, О. В. Степанюк // Поліграфія і видавнича справа : міжвідом. наук. зб. / Укр. акад. друкарства. – Л., 2007. – Вип. 4. – С. 49–55.

18. Соотношение понятий наукометрия и библиометрия в структуре науковедения : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cnb.uran.ru/istorija_bibliometrii/sootnoshenie_ponjatijj_naukometrija_i_bibliometrija_v_strukture_naukovedenija/ (дата обращения : 22.07.2013). – Загл. с экрана.

19. *Сошинська В.* Статистика друку як інформаційне джерело про розвиток книговидавничої галузі / В. Сошинська // Дослідження світової політики : зб. наук. пр. – К. : ІСЕМВ НАН України, 2009. – Вип. 49. – С. 122–127.

20. *Сташко М.* Російсько-український словник бібліотечно-бібліографічних термінів / М. Сташко. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – Л. : СП «БаК», 1996. – 200 с.

21. *Фокеев В. А.* Библиографическая наука и практика : терминол. слов. / В. А. Фокеев. – СПб : Профессия, 2008. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04. 2014 р.

UDC 002.2:001.891

Olena Berezhniak

Bibliometrics as a Method of Publishing Analysis

The historical stages of becoming of bibliometrics as a science are investigated, and also the features of application of bibliometric analysis in the field of book publishing are examined.

Keywords: book publishing, document stream, bibliometrics, bibliometric analysis.

УДК 002.2:001.891

Елена Бережняк

Библиометрия как метод анализа состояния книгоиздания

Исследуются исторические этапы становления библиометрии как науки, а также рассматриваются особенности применения библиометрического анализа в сфере книгопечатания.

Ключевые слова: книгоиздание, документный поток, библиометрия, библиометрический анализ.

УДК 02:004.774.6Блог

Андрій Жабін,
мол. наук. співроб. НБУВ

ВЕБОМЕТРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ БЛОГІВ УКРАЇНИ

Розглянуто складники розвитку інтернет-технологій, що створили передумови появи бібліотечних блогів. Наведено результати вебометричного дослідження 139 бібліотечних блогів України, яке було проведено в серпні 2013 року (досліджувалась низка показників бібліотечних блогів: рік створення, платформа, дата останньої публікації, кількість записів, видимість у пошукових системах).

Ключові слова: бібліотечний блог, вебометричне дослідження, Веб 2.0, інтернет-технології.

Інформаційні технології впевнено ввійшли в життя людей, і, мабуть, не існує галузі знань, де б вони зараз не застосовувались.

В кінці 90-х – на початку 2000-х років відбувся стрімкий розвиток інтернет-технологій, в якому можна виділити 4 основні аспекти:

- революція пошукових систем, початком якої стало розроблення алгоритму ранжування посилань веб-сторінок PageRank в Google [1];
- поява і розвиток нових інструментів веб-програмування (каскадні таблиці стилю (CSS), система керування змістом (CMS), RSS-стрічки, JavaScript-програмування, Flash-технології [2] тощо);
- швидке зростання користувачів інтернету (кількість користувачів Інтернету зросла до 2.4 мільярдів у 2012 році, а веб-сайтів до 634 мільйонів [3]);
- значне розширення каналів доступу (швидке поширення волоконно-оптичних ліній передачі (ВОЛС), розвиток сімейства xDSL-технологій [4], поява третього покоління мобільної телекомунікаційної технології (3G) [5] тощо).

Все це створило передумови до переходу від статичних інформаційних html-сторінок (покоління Веб 1.0) до соціально-орієнтованих динамічних порталів (покоління Веб 2.0). Сам термін Веб 2.0 був запропонований відомим американським видавцем Т. О'Рейлі у вересні 2005 році як «методика проектування систем, які шляхом обліку мережевих взаємодій стають тим краще, чим більше людей ними користується» [6].

Одним із результатів розвитку Веб 2.0 -технологій стала популяризація різноманітних блогів як локомотивів поширення нових ідей і можливостей спілкування.

Блог – це інтернет-щоденник, основний зміст якого регулярно поповнюється записами, які містять текст, зображення або відео. Для блогів характерна мінливість змісту і відсортованість записів в зворотно-хронологічному порядку (останній запис розміщується вгорі). Головна відмінна риса блогів від он-лайн щоденника – це середовище, блоги завжди публічні і передбачають можливість обговорення записів між читачами і автором.

Модернізований сайт не дасть такої можливості спілкування як блог: різні стилістика і характер рефлексії. М. В. Івашина зазначає, що на сайті – констатують, а в блозі – розмірковують [7].

Одним із перших блогів вважається сторінка Т. Бернерса-Лі [8], де він, починаючи з 1992 р., публікував новини. Ширше розповсюдження блоги отримали з 1996 р. У серпні 1999 р. комп'ютерна компанія Pyra Labs з Сан-Франциско відкрила сайт Blogger.com [9], який став першою безкоштовною блоговою службою.

І. М. Артемонова, досліджуючи історію появи та особливості розвитку блогосфери в українському сегменті Інтернету як форми автокомунікації, зазначала, що не існує загальноприйнятих дефініцій блогінгу, як і єдиної версії появи блогу [10].

Завдяки своїм перевагам блоги почали швидко поширюватися серед користувачів веб-сайтів [11], в тому числі працівників бібліотек [12], значна кількість яких стають на шлях блогерства через недостатність інших форм професійного і неформального спілкування.

Перший бібліотечний блог з'явився 1995 р. [13], в Росії – 2007 р. [14]. Точно не відомо, який бібліотечний блог був першим в Україні, але зважаючи на існування блогу «Юношеские библиотеки Украины» [15], можна сміливо стверджувати, що перші бібліотечні блоги в Україні з'явилися не пізніше 2007 року.

В Україні дослідники спочатку розглядали концепцію «Бібліотека 2.0» [16–19], що є похідною від Веб 2.0 та базується на принципі залучення користувачів до наповнення і багаторазової звірки інформаційного матеріалу. З бібліотекою 2.0 бібліотечні сервіси постійно оновлюються і переоцінюються для кращого обслуговування читачів.

Пізніше почали з'являтися праці вже конкретно щодо бібліотечних блогів

[20; 21]. Так, Л. Трачук, аналізуючи матеріали блогів [20], зазначає, що значна частина некоментованих блогів містить анонси подій та ілюстровані звіти про масові заходи, що написані протокольною мовою, а їхній зміст рідко оновлюється. Це є прикладом того, як не слід вести блог, адже цей підхід не заохочує користувачів до відвідування блогу. Протиставити цей тенденції можна творчі підходи, що застосували блоги бібліотек міста Ізмаїла [22; 23], які були обрані кращими згідно з всеросійським конкурсом 2012 року [24] та блог Тульчинської центральної районної бібліотеки , що зайняв І місце в обласному конкурсі «Бібліопрояв» 2013 р. [25]. Одним із яскравих результатів такої творчої взаємодії автора і читачів є високі показники відвідуваності цих ресурсів, зокрема, загальна кількість переглядів сторінок «Книжного бульвара» [22] збільшилася з 170 тис. у жовтні 2013 до 230 тис. у лютому 2014 р., а у блогу Тульчинської центральної районної бібліотеки сягнула 40 тис. на лютий 2014 р.

Хоча бібліотечний блог швидко набуває популярності серед користувачів Інтернету, в цілому він залишається мало розкритим феноменом в українській бібліотечній справі, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Метою даної статті є вебометричне дослідження бібліотечних блогів України. Вихідними даними є список бібліотечних блогів (див. додаток 1), що на серпень 2013 року склав 139 сайтів і фактично є найбільш повною базою даних [26].

Дослідження за роками створення (див. рис. 1) показали, що щорічний приріст кількості бібліотечних блогів зростає протягом усього часу існування в Україні. Це яскраво свідчить про високу зацікавленість бібліотекарів до таких форм комунікації.

Територіальний розподіл (див. рис. 2) показав більшу концентрацію блогів у центральних і західних регіонах країни, що значним чином зумовлено більшою кількістю блогів у районних бібліотеках цих регіонів.

Переважна більшість авторів розміщують свої блоги на безкоштовних платформах (див. рис. 3), серед яких домінує blogspot.com – блог-платформа від Google. Безкоштовні платформи набрали популярності не тільки через доступність, а й тому, що надають готові шаблони для сайту та іншу технічну підтримку.

Лише третина блогів не поновлюється раз на місяць (див. рис. 4), а 2/3 блогів має більше 50 записів (див. рис. 5), що свідчить про високу активність більшості блогів протягом місяців і нерідко – років.

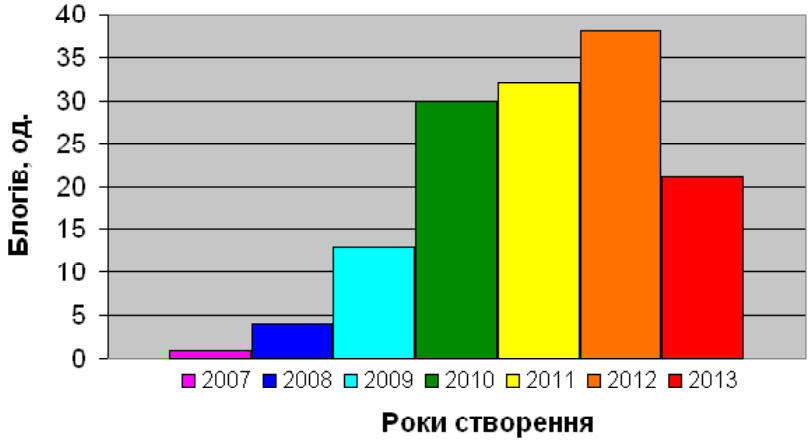

Рис. 1. Бібліотечні блоги за роками створення (станом на серпень 2013 р.)

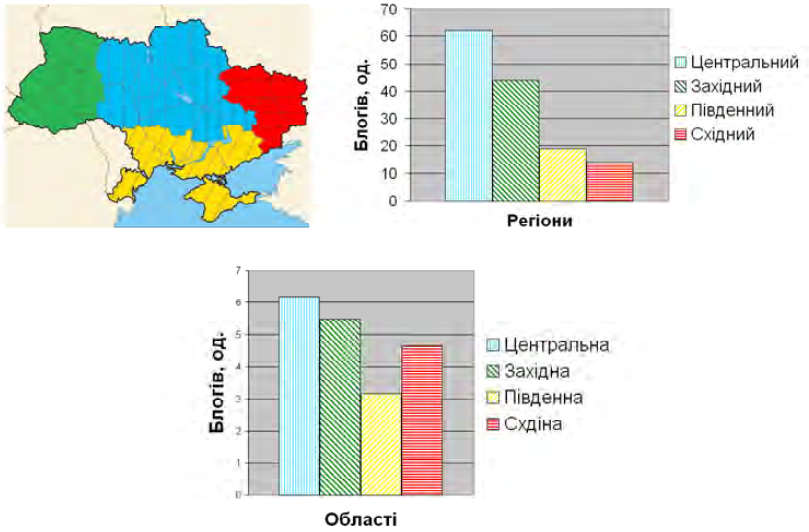

Рис. 2. Регіональний розподіл бібліотечних блогів

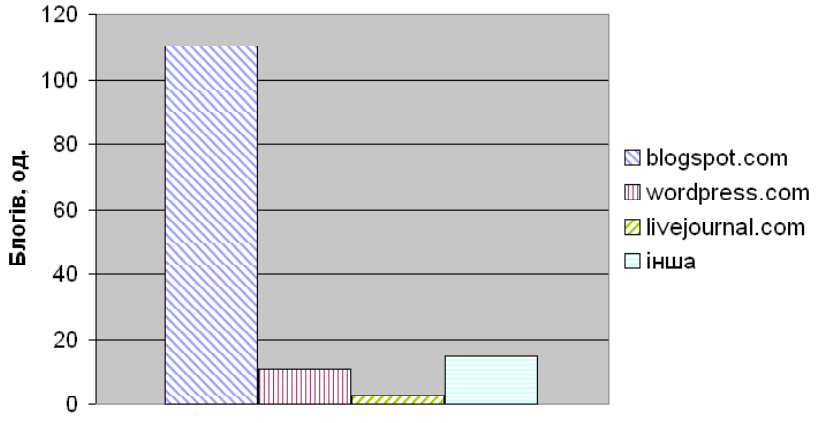

Рис. 3. Платформи бібліотечних блогів

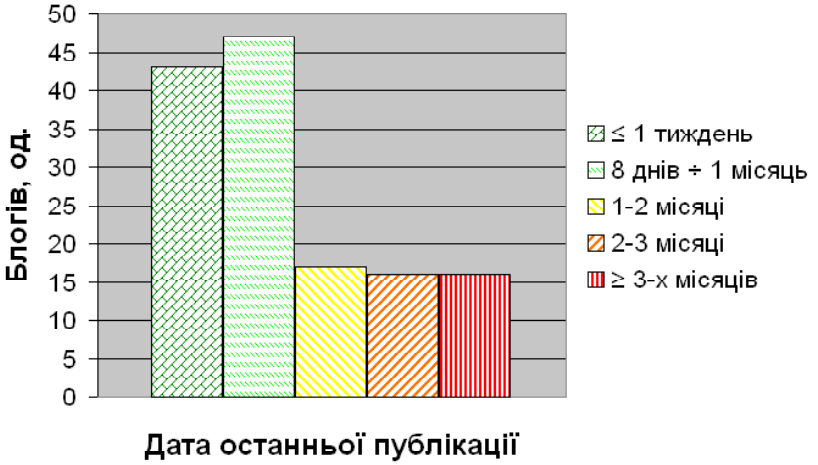

Рис. 4. Розподіл блогів за частотою оновлення

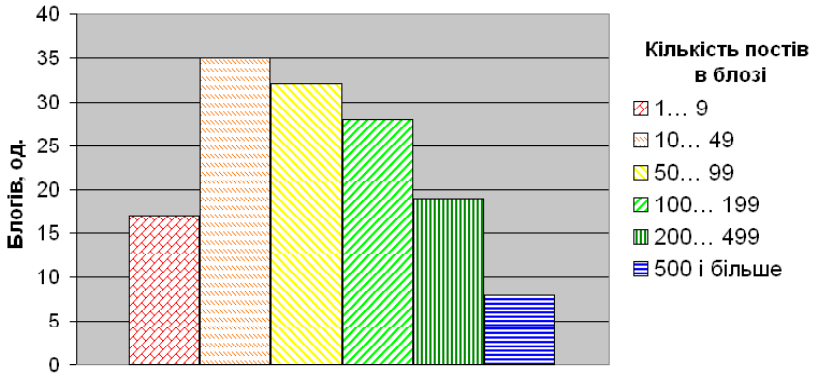

Рис. 5. Розподіл блогів за кількістю записів

Зважаючи на те, що Google і Yandex формують разом 90 % (див. рис. 6) усіх пошукових запитів в Україні [27], заради зручності та простоти розрахунків приділимо їм основну увагу у дослідженнях.

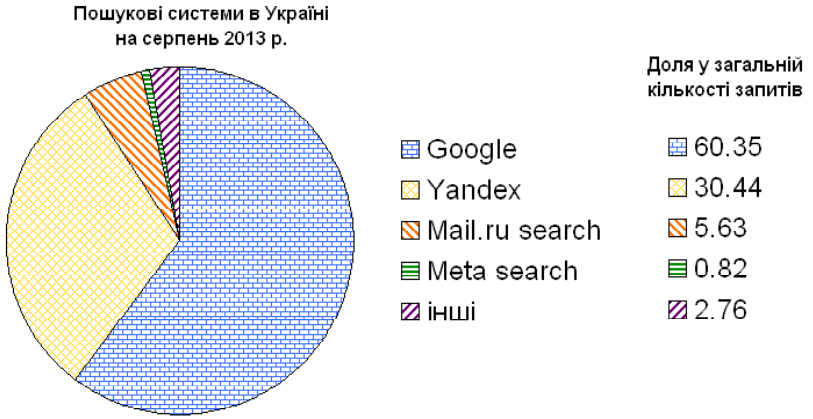

Рис. 6. Статистика пошукових систем

Google (див. рис. 7) з легкістю індексує практично усі бібліотечні блоги в повному обсязі. Yandex (див. рис. 8) проводить значно жорсткішу політику, адже менше половини блогів проіндексовані більше ніж на 80 %, а кожний п'ятий – частково, або повністю відсутній в каталогах Yandex.

Рис. 7. Видимість бібліотечних блогів в Google

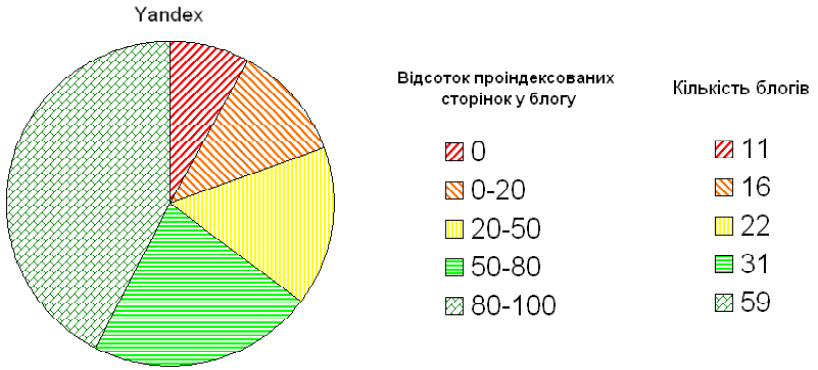

Рис. 8. Видимість бібліотечних блогів в Yandex

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки:

✓ сучасні інтернет-технології дають широке коло можливостей для роботи вітчизняних бібліотек не тільки через офіційні веб-сайти, а й через різноманітні соціальні веб-сервіси, де бібліотечні блоги, в силу своїх переваг, посідають важливе місце;

✓ переважна більшість бібліотечних блогів постійно оновлюється, що перетворює блог у своєрідний сайт подій бібліотеки;

✓ майже усі їх упорядники використовують безкоштовні блог-платформи, що з одного боку дає можливість кожному вести блог, але з

іншого – накладає низку обмежень, в тому числі і в авторському праві (можливе навіть повне видалення сайту одностороннім рішенням адміністрації блог-платформи без можливості передачі баз даних автору);

✓ «видимість» блогів неоднозначна серед глобальних пошукових систем, але загалом вони є широкодоступні для пошуку;

✓ хоча кількість бібліотечних блогів зростає із року в рік, їх загальна чисельність у багато разів менша, аніж бібліотек в Україні. Це вказує на необхідність їх популяризації серед працівників бібліотек;

✓ бібліотечний блог має високий потенціал для популяризації вітчизняних бібліотек, адже здатний актуальністю своєї тематики привернути до себе увагу тисяч користувачів.

Список використаних джерел

1. *Langville A. Google's PageRank and Beyond : The Science of Search Engine Rankings / A.* Langville, C. D. Meyer // Princeton University Press, Princeton, 2006. – 224 p.

2. Веб дизайн 2000-х [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://popel-studio.com/blog/article/web-design-2000s.html – Заглавие с экрана.

3. Internet 2012 in numbers. [Electronic resource]. – Mode of acces : http://royal.pingdom.com/2013/01/16/internet-2012-in-numbers/ – Title from the screen.

4. Digital subscriber line [Electronic resource]. – Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/Digital_subscriber_line – Title from the screen.

5. 3G [Electronic resource]. – Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/3G – Title from the screen.

6. O'Reilly T. What Is Web 2.0 : Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. – 30.10.2005. [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html – Title from the screen.

7. *Ивашина М. В.* Библиотекарь на виртуальной кухне, или Для чего библиотеке блог [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uraledu.ru/node/26304 – Заглавие с экрана.

8. *Бернерс-Ли Т.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/ – Заглавие с экрана.

9. Blogger [Electronic resource]. – Mode of access : http://en.wikipedia.org/wiki/Blogger_%28service%29 – Title from the screen.

10. *Артамонова І. М.* Блог в системі соціальних комунікацій / І. М. Артамонова / / Наук. зап. Інс. журналістики. – 2010. – Т. 38 (січень–березень). – С. 44–49.

11. Buzz in the Blogosphere: Millions More Bloggers and Blog Readers [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.nielsen.com/us/en/newswire/2012/buzz-in-the-blogosphere-millions-more-bloggers-and-blog-readers.html – Title from the screen.

12. *Juliana Mazzocchi.* Italian library blogs : A difficult trend to follow? // The International Information & Library Review. – 2011. – Volume 43, Issue 2. – P. 99–109.

13. Librarians' Site du Jour [Electronic resource]. – Mode of access : http://jennyscybrary.lishost.org/sitejour.html – Title from the screen.

14. Мышь Библиотечная. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://library-bat.ru/ – Заглавие с экрана.

15. Юношеские библиотеки Украины. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://youth-libraries.blogspot.com/ – Заглавие с экрана.

16. *Соловяненко Д.* Бібліотека 2.0 : концепція бібліотеки другого покоління / Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2007. – № 5. – С. 10–21.

17. *Соловяненко Д.* Веб-технології другого покоління в українському сегменті мережі Інтернет / Денис Соловяненко // Вісн. Книжк. палати. – 2007. – № 10. – С. 38–42.

18. *Ярошенко Т. О.* Бібліотека, бібліотекарі та користувачі бібліотек в епоху Веб 2.0 : виклики часу / Т. О. Ярошенко // Бібл. планета. – 2011. – № 1. – С. 17–22.

19. *Волян Н. П.* Технології Веб 2.0 у бібліотечній діяльності : метод. матеріали / Рівнен. держ. обл. б-ка ; Н. П. Волян ; ред. : Л. Г. Сахнюк. – Рівне, 2011. – 28 с.

20. *Трачук Л.* Бібліотечний блог як прояв концепції «Бібліотека 2.0» / Л. Трачук // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 9. – С. 1–3.

21. *Волян Н. П.* Бібліотечна блогосфера : досвід, критерії оцінки, рекомендації : метод. матеріали: метод. матеріали / Н. П. Волян ; авт. тексту про амер. блоги, пер. з англ.: С. О. Волкова ; відп. за вип.: В. П. Ярощук ; КЗ «Рівнен. обл. універ. наук. б-ка» РОР. – Рівне : [б. в.], 2013. – 12 с.

22. Книжный бульвар. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://izmchldbibl.blogspot.com/ – Заглавие с экрана.

23. Блог Измаильской центральной городской библиотеки им. И. П. Котляревского. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://kotljarevka.blogspot.com/ – Заглавие с экрана.

24. Всероссийский конкурс «Лучший библиотечный блог 2012». [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://konkursbb.blogspot.com/2012/12/blog-post.html – Заглавие с экрана.

25. Кращий бібліотечний блог «Blog –The Best!» – «Василівська бібліотека». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://www.bibliomist.org/ua/resursi/bibliotechni-blogi – Назва з екрана.

26. Корисні посилання – список бібліотечних блогів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://www.bibliomist.org/ua/resursi/bibliotechni-blogi – Назва з екрана.

27. Поисковые системы за август 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://top.i.ua/fullreport/se/8/2013/ – Заглавие с экрана.

ДОДАТОК

Список URL бібліотечних блогів України

http://ub-lozova.blogspot.com/
http://texknuga.blogspot.com/
http://lesechko.wordpress.com/
http://bb-zavr.blogspot.com/
http://vspbf-library.blogspot.com/
http://kalanchakcbs.blogspot.com/
http://biblioteka-u.fo.ru/
http://kotovskrcbs.blogspot.com/
http://metodist-biblioteki.blogspot.com/
http://rdobd.livejournal.com
http://svit-7.blogspot.com/
http://biblio-dcrb.blogspot.com/
http://bibliotekazh.blogspot.com/
http://clvivfamily.blogspot.com/
http://blog.lib.kherson.ua/
http://childrenbiblio.blogspot.com/
http://chomysuku.blogspot.com/
http://www.netiquette4uth.blogspot.com/
http://viramaya5.blogspot.com/
http://www.brdlib.org.ua/ nbukids.wordpress.com
http://bibliochodoriv.blogspot.com/
http://nbukids.tumblr.com/
http://gorkovka.blogspot.com/
http://mariyashkirko.blogspot.com/
http://librkoz.blogspot.com/
http://echzdnepr.blogspot.com/
http://81740biblio.blogspot.com/
http://odessaoub.blogspot.com/
http://kotovskrcbs.blogspot.com/
http://biblio-mlynyska.blogspot.com/
http://dashevbibl.blogspot.com/ advocacy-uba.blogspot.com
http://bibl5.blogspot.com/ http://libinnovate.wordpress.com/
http://bibmaf.blogspot.com
http://shlyahova.blogspot.com/
http://bookworm-woa.blogspot.com/
http://olenaprociv.blogspot.com/
http://bibliotekair-crb.blogspot.com/
http://om222.blogspot.com/

http://tcentrlutsk.blogspot.com/
http://izmchldbibl.blogspot.com/
http://zallibrary.blogspot.com/
http://bibliomistodessa.blogspot.com/
http://knugaruk.blogspot.com/
http://blog.library.kr.ua/
http://vasylivkalb.blogspot.com/
http://oleksperlina.blogspot.com/
http://kmalibrary.wordpress.com/
http://bib-illincy.blogspot.com/
http://4biblternopil.blogspot.com
http://reshetlib.blogspot.com/
http://bilozerkacbs.blogspot.com/
http://bibliodivanchik.blogspot.com/
http://ylibedu.blogspot.com/
http://bibliozerka.livejournal.com/
http://laginlib.org.ua/blog/
http://kmalibrary.blogspot.com/
http://detskay.blogspot.com/
http://library-tomashpil.blogspot.com/
http://tulchlb.blogspot.com/
http://ingulez-lib.blogspot.com/
http://nslibraries.blogspot.com/
http://vbpi.blogspot.com/
http://muz-lib1920.blogspot.com/
http://svitbib3.blogspot.com/
http://blog.library.vn.ua/
http://kislib.blog.net.ua/
http://guovadischytachu.blogspot.com/
http://libraryvnu.blogspot.com/
http://chernobaevka.blogspot.com/
http://knyzhkovapavutynka.blogspot.com/
http://bibliopalata.wordpress.com/
http://internetlabreri.blogspot.com/
http://bibostriv.blogspot.com/
http://bargromada.blogspot.com/
http://biblioscbs.blogspot.com/
http://bibliotechneasorti.blogspot.com/
http://shbic.blogspot.com/
http://ksbf-library.blogspot.com/
http://bibliotehnamuza.blogspot.com/

http://chortkivlib.blogspot.com/
http://art-departament.blogspot.com/
http://oblychchjamdochytacha.blogspot.com/
http://panbibliotekar.blogspot.com/
http://lodbphoto.blogspot.com/
http://bibliotechnyjlabirynt.blogspot.com/
http://youth-libraries.blogspot.com/
http://librarycafeinvites.blogspot.com/
http://charivnapolisjanka.blogspot.com/
http://obslugter.blogspot.com/
http://turgenevskayamiss.blogspot.com/
http://gremyachebibl.blogspot.com/
http://delibfive.wordpress.com/
http://tvorchastezhunka.blogspot.com/
http://bibliorodzynki365.com.ua/
http://woacenter.wordpress.com/
http://biblio-novichok.livejournal.com/
http://artlibraryblog.wordpress.com/
http://barchildlib.blogspot.com/
http://nosoundsworld.blogspot.com/
http://azaza859.blogspot.com/
http://nbu4kids.wordpress.com/
http://youthtyl.blogspot.com/
http://detidnepra.blogspot.com/
http://tokarivka-lib.blogspot.com/
http://drbd-library.blogspot.com/
http://cbslibrary5.blogspot.com/
http://info-rulit.blogspot.com/
http://feodosija1711.blogspot.com/
http://bibliolisichka.blogspot.com/
http://kovel-rdb.blogspot.com/
http://gusjatin.blogspot.com/
http://bibliotekasv.blogspot.com/
http://govinfolibrary.wordpress.com/
http://2biblternopil.blogspot.com/
http://technoec.blogspot.com/
http://krayvinnitsa.blogspot.com
http://biblioovruch.blogspot.com/
http://biblioscbs.blogspot.com/
http://golobu-bibl.blogspot.com/
http://rokitne-blog.at.ua/

http://svit-8.blogspot.com/
http://informplaneta.blox.ua/html
http://rozhyshchelibrary.blogspot.com/
http://detbiblioteka.blogspot.com/
http://kinderlibrary.wordpress.com/
http://laginlib.org.ua/blog/
http://chitzal.blogspot.com/
http://mizhlissyalibr.blogspot.com/
http://artsvitluca.blogspot.com/
http://kraevedodessa.blogspot.com/
http://bibliomist.blox.ua/html
http://chuguev-child-bibl.blogspot.com/
http://abontounb.blogspot.com/
http://www.spokusa-book.in.ua/
http://biblioteka12.blox.ua/html
http://olga-methodlibkyiv.blogspot.com/

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 02:004.774.6Блог

Andrii Zhabin

Webometric Analysis of Ukrainian Library Blogs

Components of the development of Internet technologies, what created pre-requisites for appearing of library blogs, are described. This article analyses the results of a survey carried out on 139 Ukrainian library blogs in August 2013. Several aspects were examined: year of creation, platform used, date of last publication, number of posts and visibility by search engines.

Keywords: library blog, webometric study,Web 2.0, Internet technology.

УДК 02:004.774.6Блог

Андрей Жабин

Вебометрические исследования библиотечных блогов Украины

Рассмотрены составляющие развития интернет-технологий, которые создали предпосылки появления библиотечных блогов. Приведены результаты вебометрического исследования 139 библиотечных блогов Украины, которое было проведено в августе 2013 года. Исследовался ряд показателей библиотечных блогов: год создания, платформа, дата последней публикации, количество записей, видимость в поисковых системах.

Ключевые слова: библиотечный блог, вебометрическое исследование, Веб 2.0, интернет-технологии.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:004.738.1www

Олександр Жабін,
наук. співроб. НБУВ

КОМБІНОВАНИЙ РЕЙТИНГ САЙТІВ ALEXA RANK

У статті описано технологію визначення рейтингу популярності сайтів за комбінованим покажчиком Alexa Rank. Розглянуто хронологію процесу формування упродовж останніх 20 років універсального у видовому та тематичному аспектах контента веб-ресуру Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, що сприяє досягненню нею високих показників у рейтингах різних аналізаторів сайтів.

Ключові слова: рейтинг, веб-ресурс, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Одна з ключових та вагомих ознак мережі Інтернет – глобальне інтеграційно-інформаційне середовище спільного використання та обміну результатами наукової та інноваційної діяльності, що характеризується неконтрольованими експоненційними темпами процесу накопичення розподіленого інформаційного контенту.

Тому серед користувачів, особливо науковців, використання сервісів сайтів, що крім пошукових функцій застосовують різноманітні статистичні методи оброблення і аналізу охопленої інформації та формують зведені топ-рейтинги популярності веб-ресурсів, став домінуючим.

Укладачам та адміністраторам веб-сайтів теж необхідні показники популярності та авторитетності сайту від відомих пошукових систем (Alexa Rank, Google PR, Яндекс тИЦ та ін.), які не тільки індексують інформаційний контент, але й аналізують результати постійного моніторингу внутрішніх та зовнішніх гіперпосилань. Чим більше різноманітних кількісних показників аналізу ефективності та популярності ресурсу, тим легше власникам провести необхідну оптимізацію сайту для поліпшення задоволення потреб користувачів. Досить цінними є показники популярності ресурсу в порівнянні з іншими, подібними.

Головними критеріями вибору покажчика Alexa Rank для розгляду у даній статі є авторитетність, широкий спектр кількісних показників та вільний доступ результатів його роботи.

Мета статті – розгляд технології ранжування та формування топ-рейтингів сайтів за покажчиками Alexa Rank, що використовує статистичні методики досліджень якості (важливості та авторитетності) інформаційного наповнення при його збиранні, аналізі та звітності. Привернення уваги користувачів Інтернету, особливо науковців та впорядників бібліотечних сайтів, до можливості використання його сервісів на тлі вільного доступу та незалежності від впливу людського фактору. З'ясування на прикладі сайту Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), за рахунок яких технологічних чинників при формуванні та впорядкуванні веб-ресурсу можливо мати пристойні рейтингові показники серед подібних національних книгозбірень.

Інформаційна насиченість Інтернету призвела до появи не тільки численних інтернет-пошуковиків (Aport, Google, Meta, Rambler Yahoo, Yandex тощо), але й низки спеціалізованих систем, що більш орієнтовані на збирання та оброблення різної статистичної інформації щодо інформаційного контенту глобальної мережі, особливо в науковому аспекті, виявляючи найбільш популярні та авторитетні ресурси (Alexa Rank – незалежний рейтинг певного інтернет-ресурсу стосовно всієї глобальної мережі, Google PageRank – показник числової величини визначення міри «важливості» та релевантності сторінки в пошуковій системі Google, Яндекс тІЦ – тематичний індекс цитування інтернет-пошуковика Яндекс, тощо). Треба відзначити, що три останні наведені спеціалізовані системи на запити користувачів здійснюють моніторинг, аналізують, класифікують, ранжують за різними критеріями (популярність – кількість переглядів, обсяги трафіку, корисність – цитованість тощо) як конкретні обрані веб-сторінки, так і сайти загалом.

Одним з найбільш затребуваних покажчиків популярності є рейтинг сайтів. Існує багато тлумачень системи впорядкування, одне з них – сайт, що має каталог сайтів, в якому найбільш відвідувані розташовані першими (вище). Тобто збирається різноманітна статистика з веб-ресурсів (географія користувачів, популярність сторінок та ін.) та певним чином впорядковується. Сенс рейтингів – сайти отримують незалежну статистику, а також додаткових відвідувачів, що переходять на популярніші ресурси [1].

Отже, більш детально розглянемо покажчик популярності сайтів Alexa Rank, що збирає статистичну інформацію, аналізує її, впорядковує та безкоштовно надає користувачам.

Доцільність привернення уваги користувачів Інтернету, впорядників сайтів та наукових дослідників базується на його авторитетності, незалежності функціонування від людського фактору та наданні на некомерційних засадах широкого спектру показників ефективності використання, обраних для аналізу, інформаційних ресурсів.

Alexa Internet – дочірня компанія Amazon.com, заснована 1996 р. Брюстером Кейлом і Брюсом Гілліатом, відома своїм сайтом (http://www.alexa.com/), де збирається статистика про відвідуваність сайтів. Alexa збирає інформацію безпосередньо від користувачів, які встановили на своїх браузерах панель Alexa Toolbar (панель інструментів), на основі якого формується статистика про відвідуваність сайтів. Для кожного відвіданого веб-ресурсу надавалася інформація про його параметри: власник сайту, кількість сторінок, кількість посилань на інші сайти та частота оновлення. Розробка стала досить популярною як у США, так і за її межами. Крім того, Alexa вирішила використовувати панель не тільки для збору статистики, але й для аналізу веб-ресурсів. У результаті чого і з'явився рейтинг сайтів – Alexa Rank (AR). 2002 р. почалася співпраця Alexa і Google, а у січні 2003 р. – із каталогом DMOZ. З 2006 р. почалося використання власної пошукової платформи, розробленої в Alexa. Сьогодні у рейтингу Alexa Rank беруть участь понад 30 млн сайтів з більш ніж 125 країн світу [2]. Наведемо деякі базові технологічні особливості, що характеризують відомого впорядника топ-рейтингів сайтів.

Насамперед зазначимо, що Alexa (рис. 1) є провідним безкоштовним постачальником глобальних веб-метрик [3]. Це система незалежного рейтингу певного інтернет-ресурсу стосовно всієї глобальної мережі або подібного ресурсу.

Покажчик авторитетності ресурсу надає комбінований рейтинг, що враховує як число відвідувачів (у яких встановлено Alexa Toolbar), так і кількість переглядів сторінок за деякий проміжок часу (3 місяці, місяць, неділя, доба). На відміну від подібних покажчиків (Яндекс тІЦ – тематичного індексу цитування Яндекса, Google PageRank – числової величини визначення міри «важливості» та релевантності сторінки в пошуковій системі Google), чим менше число показника Alexa Rank – тим краще.

Отримати відомості про рейтинг веб-ресурсу можливо декількома шляхами. Найпростіший– ввести доменне ім'я на сайті компанії Alexa (http://www.alexa.com) в полі Search Alexa. Інший спосіб – завантажити та

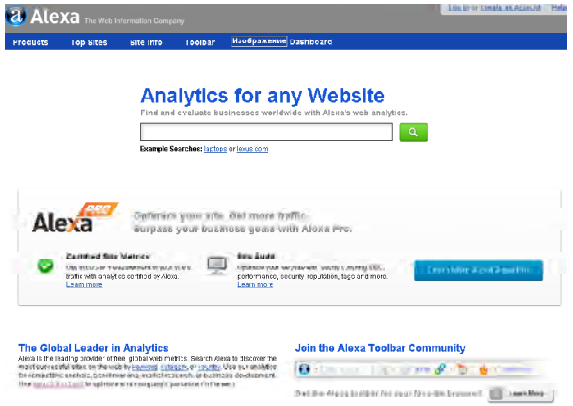

Рис. 1. Сайт Alexa

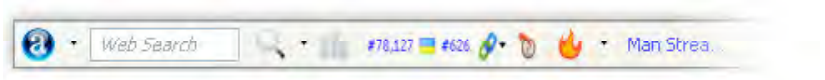

Рис. 2. Панель Alexa Toolbar

встановити панель Alexa Toolbar (рис. 2) у свій інтернет-браузер. Крім того, сервіси покажчика спроможні надати низку звітів на запит користувачів щодо обсягу переданого трафіку на тлі інших сайтів, відвідань, широке коло різних топ-рейтингів (глобальні, за країнами, за тематичними категоріями) тощо (рис. 3).

Рис. 3. Фрагмент звіту Alexa

Так, на вересень 2012 р. – квітень 2013 р. (рис. 4) топ-рейтинг глобальних ресурсів за покажчиком очолював інтернет-пошуковик Google, далі – Facebook – у наш час найбільша соціальна мережа з аудиторією в понад 1мільярд, на третій сходинці YouTube – сервіс, що надає послуги відеохостингу, де користувачі можуть додавати, переглядати і коментувати різні медіа-матеріали.

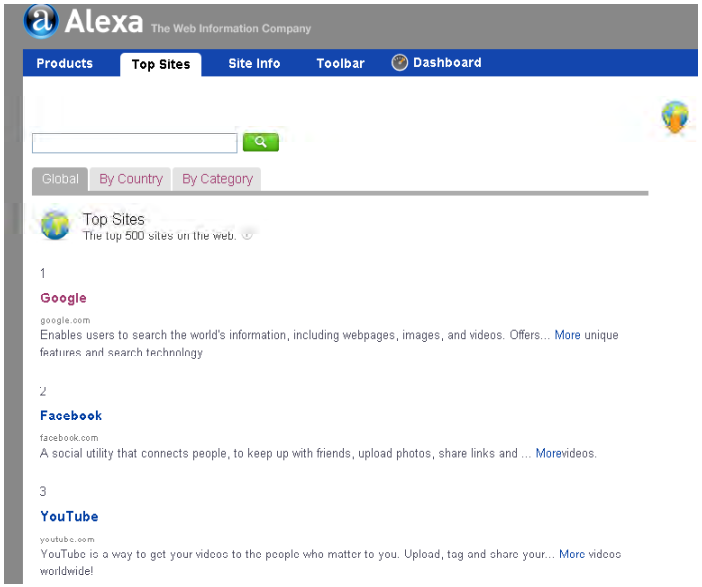

Рис. 4. Топ сайтів

У таблиці наведено рейтингові показники (за 27.09.2013) десяти національних бібліотек світу. Як видно з покажчика Alexa Rating, кількісні показники рейтингу НБУВ набагато кращі, ніж у національних бібліотек Польщі, Росії (Санкт-Петербург) та Білорусії.

Однак треба зазначити, що у серпні 2012 року рейтинг НБУВ був значно кращий (83 535) – на рівні з показниками державної бібліотеки Росії (Москва) і національної бібліотеки Китаю (див. рис. 5). Пояснює різке зниження показників тимчасова «плата» за перехід бібліотечного сайту НБУВ на нову технологічну платформу. Значні зміни у структурі веб-ресурсу завжди негативно відображаються на зафіксованих у користувачів гіперпосиланнях.

Таблиця

Рейтингові показники національних бібліотек (станом на 27.09.2013 р.)

N з/п	Національні бібліотеки	Сайт	Alexa Rating
1	Бібліотека Конгресу США	http://www.loc.gov/	4,342
2	Національна бібліотека Франції	http://www.bnf.fr/	17,407
3	Національна бібліотека Великої Британії	http://www.bl.uk/	29,595
4	Російська державна бібліотека (Москва)	http://www.rsl.ru/	82,086
5	Національна бібліотека Китаю	http://www.nlc.gov.cn/	82,666
6	Національна бібліотека Німеччини	http://www.dnb.de/	95,034
7	Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського	www.nbuv.gov.ua	124,406
8	Національна бібліотека Польщі	http://www.bn.org.pl/	247,375
9	Національна бібліотека Росії (Санкт-Петербург)	http://www.nlr.ru/	391,290
10	Національна бібліотека Білорусії	www.nlb.by	679,356

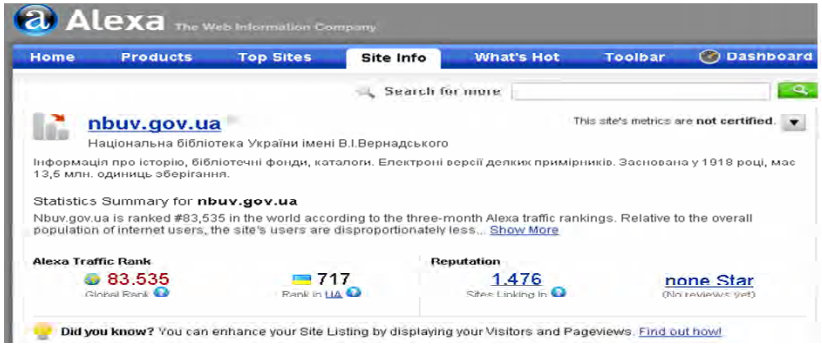

Рис. 5. Рейтинг НБУВ (серпень 2012 року)

Щоб з'ясувати чинники, за рахунок яких НБУВ має такі пристойні рейтингові показники серед національних книгозбірень, розглянемо хронологію формування її веб-ресуру протягом останніх 20 років, тобто з моменту первинного розгортання локальної мережі та заснування бібліотечного сайту.

Так, 1994 р. Бібліотека, що мала традиційні (паперові) документні фонди загальним обсягом понад 13 млн одиниць зберігання, поповнилась першим цифровим інформаційним ресурсом, а саме – електронним каталогом нових надходжень. Функціонував він на файловому сервері у одноранговій локальній мережі, до якої було підключено близько 20 комп'ютерів типу IBM PC 286 /386 /486. Технологічну і сервісну підтримку електронного каталогу та локальної мережі забезпечив попередньо створений у НБУВ Центр комп'ютерних технологій [4].

Роботи, спрямовані на створення веб-сервера НБУВ, було започатковано 1996 р. завдяки спонсорській підтримці фонду «Євразія». Він надав телекомунікаційний грант, і локальна мережа НБУВ була підключена по виділеному телефонному каналу до сервера провайдера – Центру інформаційних систем Верховної Ради України. Після цього розпочався процес формування низки веб-сторінок, що були розміщені на створеному бібліотечному сайті 1997 р. Спочатку було виставлено довідкову інформацію про саму бібліотеку – історію її заснування з календарем пам'ятних дат, надання та підтвердження статусу національної з повними текстами нормативних актів, опис фондів споруди книгозбірні та структуровані гіперпосилання на інші провідні бібліотеки як України, так і зарубіжжя.

1998 р. на сайті встановлено електронний каталог нових надходжень, а 1999 р. – загальнодержавну реферативну базу даних «Україніка наукова» на базі програмного забезпечення – WWW ISIS, що вільно поширювалось ЮНЕСКО. В Україні рішення проблеми створення Національної системи реферування взяли на себе дві найбільші на той час інформаційні установи країни – НБУВ та Інститут проблем реєстрації інформації НАН України [5]. У НБУВ у другому півріччі 1998 р. було створено Службу реферування української наукової літератури (публікації вітчизняних вчених та наукові матеріали, видані в Україні). Результати спільної роботи – загальнодержавна реферативна БД, що отримала назву «Наукова Україніка», як вже було згадано вище, цей унікальний для держави науковий інформаційний ресурс з 1999 р. й досі підтримується на веб-сайті НБУВ [6; 7].

Так за декілька років було сформовано та розгорнуто для використання класичний на той час бібліотечний веб-сайт. Однак вже тоді було зрозуміло, що накопичене інформаційне наповнення, яке загалом складалось з довідково-бібліографічного контенту, не вдовольняє потреби його наявних та потенційних користувачів. Цей невтішний висновок був зроблений на основі аналізу результатів моніторингу ефективності використання веб-ресурсів НБУВ порівняльно з подібними іноземними книгозбірнями. З'ясувалось, що головна причина в малій насиченості повнотекстовими документами.

Подальша хронологія розвитку бібліотечного веб-сайту проходить під гаслом – «надання пріоритетності насиченню повнотекстовим конвентом». Наведемо деякі найбільш вагомі за обсягом його компоненти:

- протягом 1997–1999 рр. розроблено та виставлено в онлайн повнотекстову БД авторефератів дисертацій, захищених в Україні (після 1996 року), що стали передаватися Бібліотеці від Вищої атестаційної комісії України з 1998 року;
- у 1997–1999 рр. проведено оцифрування (ретроконверсію) та розгорнуто на сайті бібліотеки повного генерального алфавітного імідж-каталогу (понад 5 млн зображень карток) разом з сервісами пошуково-навігаційного апарату. Повне оцифрування паперових карткових каталогів є важливим та обов'язковим етапом автоматизації бібліотеки [8];
- 2008 р. започатковано формування загальнодержавного зібрання електронних версій наукової періодики (станом на червень 2013 р. накопичено понад 800 тис. статей з 1,8 тис. часописів).

2010 р. започатковано комплекс наукометричних досліджень щодо стану представлення української науки у базах даних Google Scholar і Scopus та ефективності використання інформаційних ресурсів сайту НБУВ. Треба зазначити, що це свідчить про подальші етапи у процесах провадження та розвитку наукоємних технологій у бібліотеці.

Спрямованість на наукове оброблення документів у бібліотеках існувала завжди. Їх класичним прикладом є процес створення бібліографічної інформації, що полягає в аналітико-синтетичному переробленні первинної документної інформації у вторинну бібліографічну, і тому його безперечно потрібно вважати першим етапом наукоємних технологій [9].

Крім того у НБУВ з 1992 р. функціонує Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (СІАЗ). Цей науковий

підрозділ займається підготовкою інформаційно-аналітичної та аналітично-прогнозної продукції на базі використання інформації електронних і друкованих ЗМІ, всіх видів фондів НБУВ, інших відкритих джерел. Серед замовників інформаційно-аналітичної продукції Служби – найвищі та регіональні управлінські структури, наукові установи, громадські організації [10; 11].

Аналізуючи наведену хронологію створення інформаційного ресурсу, де домінує акцентування на накопиченні повнотекстових документів з упровадженням наукоємних технологій у бібліотечну справу, можемо зробити висновок – це головні чинники, за рахунок яких веб-ресурс НБУВ має високі показники популярності у світових топ-рейтингах.

На жаль, у розглянутого покажчика популярності сайтів Alexa Rank є й недоліки, а саме – він ураховує тільки ті відвідування, що були зроблені браузерами зі встановленим Alexa toolbar або Alexa widget. Крім того, встановлення панелі Alexa підтримується не усіма браузерами (Alexa toolbar доступний для таких браузерів, як Internet Explorer, Firefox, Google Chrome). Однак, Alexa Rank все ж має більше переваг, ніж недоліків. Зокрема, якщо за цим покажчиком веб-ресурс входить у першу сотню тисяч сайтів Інтернету, то він буде автоматично проіндексований більшістю американських і європейських пошукових систем з подальшим занесенням у архів Інтернету web.archive.org.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновки:

1. Alexa Rank – авторитетний та незалежний від впливу людського фактора покажчик популярності веб-ресурсу.
2. Він надає широкий спектр показників ефективності використання інформаційних ресурсів на некомерційних засадах.
3. Це система незалежного рейтингу певного інтернет-ресурсу стосовно всієї глобальної мережі або подібного ресурсу.
4. Сайти, що активно накопичують повнотекстовий інформаційний ресурс і надають повний відкритий доступ до них, аналізують ефективність їх використання, стали займати більш високі щаблі у зведених рейтингах затребуваності у користувачів.

Список використаних джерел

1. Толковий словарь. Рейтинг сайтов [Электронный ресурс]. – http://your-hosting.ru/terms/r/rating (дата обращения : 21.07.2013). – Загл. с экрана.

2. *К. Одарий.* Alexa rank : история появления и развития [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://odariy.ru/search-optimization/web-ranking/poiskoviki-usa-amerikanskie-poiskovie-sistemi.html (дата обращения : 21.07.2013). – Загл. с экрана.

3. Alexa the web information Company. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: http://www.alexa.com/. – Заголовок з екрану.

4. *Костенко Л. Й.* Міжнародна наукова конференція «Автоматизовані системи інформаційно-бібліографічного обслуговування» // Бібл. вісн. – 1994. – № 5–6. – С. 53–54.

5. *Зайченко Н. Я., Сорока М. Б.* Украинский реферативный журнал (методологические и практические основы разработки и создания) // Библ. вестн. – 1999. – № 1. – С. 10–12.

6. *Петров В. В.* Формирование баз данных реферативной информации – путь к оперативному обмену результатами научных исследований / В. В. Петров, А. А. Крючин, Л. И. Костенко, Н. Н. Минина, Н. Я. Зайченко // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. – 2010. – Вып. 8. – С. 103–109.

7. *Сорока М. Б.* Інформаційне забезпечення науки в Україні (90-ті рр. XX ст.). Створення національної системи реферативної інформації // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 8. – С. 20–25., № 9. – С. 20–22.

8. *Яковлєва Ю. В.* Сканований каталог дисертацій на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Ю. В. Яковлєва // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 9. – С. 25–27.

9. Наукоемкие технологии в библиотеке / Л. И. Костенко, А. И. Жабин, Е. А. Копанева, Т. В. Симоненко // Библиотеки национальных академий наук : проблемы функционирования, тенденции развития. – 2013. – Вип. 11. – С. 70–81.

10. *Горовий В.* СІАЗ: нова структура Бібліотеки / В. Горовий // Бібл. вісн. – 1998. – № 5. – С. 50–52.

11. Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/node/620/ (дата звернення : 21.07.2013). – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(477-25)НБУВ:004.738.1www

Oleksandr Zhabin

Combined Ranking of Websites Alexa Rank

The article describes the ranking technology of popularity of websites by Alexa Rank index. The article considers the chronology of the process of formation of content of the Vernadskyi National Library of Ukraine in universal thematic and species aspects for the last 20 years, what contributes the achieving of high indicators in rankings of various website analyzers.

Keywords: ranking, web resource, Vernadskyi National Library of Ukraine.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:004.738.1www

Александр Жабин

Комбинированный рейтинг сайтов Alexa Rank

В статье описана технология определения рейтинга популярности сайтов за комбинированным показателем Alexa Rank. Рассмотрена хронология процесса формирования на протяжении последних 20 лет универсального в видовом и тематическом аспектах контента веб-ресурсов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, что способствует достижению ею высоких показателей в рейтингах различных анализаторов сайтов.

Ключевые слова: рейтинг, веб-ресурс, Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского.

УДК 050:001-047.44:004.738

Єлизавета Копанєва,
канд. наук із соц. комунікацій,
мол. наук. співроб. НБУВ

БІБЛІОМЕТРИЧНІ ПОКАЗНИКИ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ УКРАЇНИ

У статті розглянуто стан представлення українських періодичних наукових видань у міжнародних наукометричних системах та їх бібліометричні показники.

Ключові слова: бібліометричні показники, наукова періодика, наукометричні системи, Google Scholar, Scopus, Web of Science.

Наукові журнали як засоби соціально-інформаційної комунікації відіграють провідну роль у поширенні знань. Стаття в періодичному виданні посідає перше місце серед джерел інформації, якими користуються вчені. Вона є ключовим елементом системи формального та відкритого спілкування між науковцями і основною одиницею оцінювання результатів їхньої діяльності, що визначає рейтинг ученого та створює джерельну базу для проведення подальших досліджень і розроблень. Згідно з реєстром ISSN – кількість серіальних видань у світі перевищує мільйон. З них близько 100 тис. є науковими журналами [11].

У наш час традиційні паперові видання поволі поступаються електронним аналогам. У процесі створення та використання електронної публікації є необов'язковим друк кінцевого продукту, оскільки її вміст може бути скопійований на електронні пристрої користувачів, немає потреби у виготовленні індивідуального примірника, а це дає можливість науковим видавництвам значно розширити ринок збуту. Спочатку електронні журнали поширювалися виключно в академічному середовищі, радше як експерименти з новими каналами поширення інформації. Усе змінилося в середині 90-х років минулого століття, коли Інтернет ставав популярнішим, і кількість його користувачів у світі різко збільшилася. Саме тоді великі потужні комерційні видавництва, які через неминучість додаткових витрат на початку дуже обережно ставилися до альтернативного електронного видавництва, заявили про готовність перевести свої видання в електронну форму та надавати доступ до їх змісту на умовах звичайної передплати [3]. Як правило, сьогодні друковані періодичні видання мають електронні

версії, що розміщуються на сайтах видавництв і видавничих організацій (наукових установ, університетів тощо).

У глобальних комп'ютерних мережах реалізується понад тисячу успішних проектів, що дотримуються концепції «відкритого доступу». Найбільшим відомим зібранням наукової періодики є DOAJ (Directory of Open Access Journals) [10], що підтримується бібліотекою Лундського університету (Швеція) і нараховує понад 900 тис. статей з більш як 8 тис. періодичних видань. В Україні за даними DOAR (Directory of Open Access Repositories) [14] станом на початок 2013 р. колекції навчальних і наукових матеріалів, призначені для безкоштовного онлайнового доступу, створюють 50 інституцій (Інститут біології південних морів НАН України, Інститут програмних систем НАН України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Харківська національна академія міського господарства та ін.). Здійснено агрегацію метаданих більшості з цих колекцій на основі технології OAI-PMH (Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting), що дозволяє здійснювати централізований пошук інформації в територіально розподілених ресурсах.

Загальною тенденцією розвитку електронних зібрань періодики в умовах глобалізації є їх інтеграція на порталах-агрегаторах національного та міжнародного рівня. Прикладом національного порталу є Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU [5], міжнародного – DOAJ (Directory of Open Access Journals) [10].

Найзначнішим вітчизняним зібранням електронних версій журналів і збірників наукових праць з вільним доступом до повних текстів є «Наукова періодика України» [4], що формується Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Метою цього дослідження є визначення методичної бази для одержання бібліометричних оцінок наукових фахових періодичних видань.

Найбільші проекти такого плану реалізовано в «цитатних» базах даних Web of Science (корпорація Thomson Reuters) та SciVerse Scopus (корпорація Elsevier). Особливістю цих баз даних є те, що в них представлено не лише бібліографічні дані про журнальні публікації (автор, заголовок, назва журналу, рік, том, випуск, сторінки), а й пристатейні списки цитованої літератури. Це дає змогу знаходити як публікації, процитовані у певній статті, так і публікації, котрі містять посилання на цю статтю. Завдяки цьому користувач може здійснювати багатоаспектний пошук всієї бібліографії з питання, що його цікавить. Водночас спеціальна «надбудова» над такою

базою даних дає доступ до бібліометричних показників періодичних видань.

Констатуючи ефективність вищезгаданих систем, слід відзначити недостатню репрезентивність у них українських періодичних видань (вони проіндексували менше 2 % вітчизняних часописів) [7]. Нижче наведена таблиця 1, в якій представлено 18 наукових журналів України, що мають визначений корпорацією Thomson Reuters імпакт-фактор за 2012 р. (він є собою показником середньостатистичної кількості цитувань однієї статті журналу, опублікованої 2012 р. у періодичних виданнях 2010–2011 рр.).

Таблиця 1

Імпакт-фактор наукових журналів України за 2012 р.
(за даними Journal Citation Reports (корпорація Thomson Reuters))

№ з/п	Назва періодичного видання	Засновник	Імпакт-фактор
1	Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications	Інститут математики НАН України	1.243
2	Фізика низьких температур	Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б. І. Веркіна НАН України	0.821
3	Condensed Matter Physics	Інститут фізики конденсованих систем НАН України	0.757
4	Сверхтвердые материалы	Інститут надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України	0.723
5	Ukrainian Journal of Physical Optics	Інститут фізичної оптики МОНмолодьспорту України	0.704
6	Теоретическая и экспериментальная химия	Інститут фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України	0.459
7	Нейрофизиология	Інститут фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України	0.386
8	Кинематика и физика небесных тел	Головна астрономічна обсерваторія НАН України	0.351
9	Цитология и генетика	Інститут клітинної біології та генетичної інженерії НАН України	0.294
10	Журнал математической физики, анализа, геометрии	Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б.І. Веркіна НАН України	0.289
11	Порошковая металлургия	Інститут проблем матеріалознавства ім. І. М. Францевича НАН України	0.262
12	Проблемы прочности	Інститут проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України	0.234
13	Фізико-хімічна механіка матеріалів	Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка НАН України	0.214
14	Український математичний журнал	Інститут математики НАН України	0.154
15	Хімія і технологія води	Інститут колоїдної хімії та хімії води ім. А. В. Думанського НАН України	0.139
16	Металлофизика и новейшие технологии	Інститут металофізики ім. Г. В. урдюмова НАН України	0.108
17	Нелінійні коливання	Інститут математики НАН України	0.085
18	Питання атомної науки і техніки	Національний науковий центр "Харківський фізико-технічний інститут"	0.069

У БД Journal Citation Reports корпорації Thomson Reuters оприлюднено дані щодо імпакт-факторів наукових журналів за підсумками 2012 р. З-поміж більш ніж 10 тис. видань із 83 країн світу, що входять у Web of Science і мають імпакт-фактори, до цьогорічного рейтингу потрапило 18 українських журналів, видавцями 17 з яких є наукові установи Національної академії наук України.

Слід зазначити, що за підсумками 2011 р. у списку було 19 наукових журналів України – за результатами моніторингу з переліку було виключено єдиний вітчизняний журнал з соціогуманітарних наук «Актуальные проблемы экономики» Національної академії управління (Київ). Заслуговує на увагу той факт, що для цього видання в 2011 р. показник самоцитувань статей, опублікованих у минулі роки, становив 91 %.

За даними Journal Citation Reports, порівняно з рейтингами 2011 р. українські журнали «Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications», «Фізика низьких температур», «Цитология и генетика», «Журнал математической физики, анализа, геометрии» та «Вопросы атомной науки и техники» підвищили власний імпакт-фактор, для решти видань цей показник знизився [9].

До SciVerse Scopus за показником інтенсивності цитувань статей журналу з урахуванням вагомості джерел посилання Science Journal Rankings включено 18 українських часописів, для яких розраховано h-індекс – кількість статей журналу, на які є посилання в понад h публікаціях. Дані про ці періодичні видання представлено в таблиці 2.

Дані таблиць 1 і 2 свідчать про недостатній рівень сучасного представлення українських часописів у наукометричних системах корпорацій Thomson Reuters і Elsevier (лише по 18 з 1,8 тис. періодичних видань). Слід констатувати, що 6 наукових журналів – «Condensed Matter Physics», «Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications», «Ukrainian Journal of Physical Optics», «Металлофизика и новейшие технологии», «Питання атомної науки і техніки», «Цитология и генетика» представлено одночасно в обох наукометричних системах. Зазначені цифри стосуються лише номенклатури назв наукових журналів, вони не враховують наявність в переліках обох платформ матеріалів наукових конференцій, що проводилися в Україні.

Не викликає сумнівів доцільність проведення заходів щодо входження періодичних видань України у міжнародні наукометричні системи. Для цього редакціям часописів слід звернути увагу на низку критеріїв, що

Таблиця 2

Рейтинг періодичних видань України за 2011 р.
(згідно з Science Journal Rankings (корпорація Elsevier))

№ з/п	Назва періодичного видання	Засновник	Science Journal Rankings	h-індекс
1	Nonlinear Dynamics and Systems Theory	Інститут механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України	0,569	5
2	Experimental Oncology	Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р. Є. авецького НАН України	0,450	18
3	Condensed Matter Physics	Інститут фізики конденсованих систем НАН України	0,436	12
4	Ukrainian Journal of Physical Optics	Інститут фізичної оптики МОН молодьспорту України	0,341	5
5	Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications	Інститут математики НАН України	0,278	9
6	Питання атомної науки і техніки	Національний науковий центр "Харківський фізико-технічний інститут"	0,183	3
7	Український фізичний журнал	Відділення фізики і астрономії НАН України	0,167	5
8	Biopolymers and Cell	Інститут молекулярної біології і генетики НАН України	0,138	3
9	Цитология и генетика	Інститут клітинної біології та генетичної інженерії НАН України	0,134	8
10	Актуальні проблеми економіки	Національна академія управління МОН молодьспорту України	0,133	1
11	Металлофизика и новейшие технологии	Інститут металофізики ім. Г. В. Курдюмова НАН України	0,132	7
12	Ядерна фізика та енергетика	Інститут ядерних досліджень НАН України	0,115	2
13	Вестник зоологии	Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України	0,110	2
14	Український біохімічний журнал	Інститут біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України	0,110	8
15	Журнал фізичних досліджень	Львівський національний університет імені Івана Франка МОНмолодьспорту України	0,105	4
16	Мікробіологічний журнал	Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України	0,105	5
17	Лікарська справа	Міністерство охорони здоров'я України	0,102	5
18	Клінічна хірургія	Міністерство охорони здоров'я України	0,100	5

враховуються при прийнятті рішення про включення журналу до таких систем: наявність ISSN, відповідність міжнародним видавничим стандартам, авторитетна редакція, регулярність виходу, рецензування всіх статей, якісні англомовні реферати, пристатейна бібліографія латиною або транслітерованою кирилецею, унікальність тематики, онлайновий доступ до повних текстів, англомовна домашня сторінка журналу тощо [6].

Однак глибинною причиною суттєвих розбіжностей між науковим доробком українських вчених і ступенем представлення цього доробку в наукометричних системах копорацій Thomson Reuters і Elsevier є політика

цих корпорацій, що випливає з їх комерційних інтересів. Вона полягає в тому, щоб спонукати науковців з усього світу публікуватися в певному англомовному колі журналів. Тому «коефіцієнт корисної дії» заходів щодо включення українських періодичних видань у згадані системи не може бути високим.

Світові лідери створення таких баз даних – корпорації Thomson Reuters та Elsevier – надають необхідний сервіс, однак він надається лише на комерційних засадах і доступний обмеженому колу вітчизняних дослідників. Тому вбачається доцільним використання показників некомерційних наукометричних платформ та інструментаріїв паралельно з показниками комерційних баз даних.

Серед вільнодоступних систем наукометричної спрямованості насамперед слід відзначити Google Scholar [12] корпорації Google, що на сьогодні є лідером пошукових систем Інтернету. Наразі Google щоденно реєструє близько 50 млн пошукових запитів та індексує більше 8 млрд веб-сторінок. Google може знаходити інформацію понад 100 мовами, володіє найбільшою базою проіндексованих документів і має декілька варіантів пошуку. Її творці С. Брін та Л. Пейдж прагнули за допомогою новаторських технологій упорядкувати не тільки мережу Інтернет, але й всю систему інформації для забезпечення її інтуїтивного сприйняття та усвідомлення кожним користувачем. У останні роки система Google зазнала суттєвих змін, перетворившись з інтернет-пошуковика на універсальну інформаційну систему, що охоплює новини, каталоги, карти, наукові видання, аналітичну службу, електронну пошту, рекламу продуктів і послуг тощо.

Google Scholar є науковим сегментом інтернет-гіганту Google, що поєднує загальнодоступну пошукову та бібліометричну систему. Ця система подібна до Web of Science та SciVerse Scopus, хоча поступається їм за функціональними можливостями. Google Scholar дозволяє користувачам здійснювати пошук публікацій з посиланнями на повнотекстові статті, технічні звіти, препринти, дисертації, книги та інші документи, що вважаються науковими, проте глибина представлення обмежена 1990 р. Оскільки значна частина результатів пошуку містить посилання на комерційні журнальні статті, користувачі зможуть отримати доступ лише до анотацій статей.

Результати пошуку впорядковуються насамперед за кількістю цитувань публікації. Google Scholar забезпечує користувачів як даними про індекс цитування документа, раніше доступний тільки в комерційних

наукометричних платформах, так і списками семантично споріднених матеріалів. За обсягами проіндексованих матеріалів система Google Scholar перевищує Web of Science та SciVerse Scopus. Особливо це стосується публікацій у сфері соціогуманітаристики, що недостатньо представлена в комерційних базах даних.

Роботи з проектування та реалізації Google Scholar 2006 р. розпочали А. Верстак і А. Ачарья, які раніше працювали над пошуковою програмою Google. Google Scholar була створена за новими концептуальними принципами підрахунку наукової метрики. Цей продукт індексує не видання, а веб-сегменти: розділи сайтів наукових та освітніх установ, особисті сайти дослідників, онлайнові видавничі платформи, інші спеціалізовані веб-ресурси. В базу даних потрапляють відомості як про безкоштовні повнотекстові статті, так і про ті, в яких доступні лише реферат або бібліографія. Її недоліком є неможливість виокремлення при пошуці хронологічних меж, типів і видів видань, мов публікацій тощо [13]. Крім того автоматизовані алгоритми Google Scholar чутливі до структури і форматів документів, охайності оформлення списків пристатейної бібліографії та наявності комплектів метаданих.

Загальнодоступність та широта охоплення проіндексованої наукової інформації привернули до Google Scholar увагу значної кількості дослідників, які розробили спеціалізовані інструментарії для розширення наукометричних функціональних можливостей цієї системи. Одним із них є безкоштовна програма-агрегатор Publish or Perish [15], розробником якої є А. Харзінг з Мельбурнського університету. Ця програма використовує інформаційні ресурси Google Scholar у якості первинної бази для визначення та наочного представлення вибраних для аналізу бібліометричних даних. За її допомогою можна здійснювати аналіз публікаційної активності науковців та вагомості періодичних видань.

Однак Publish or Perish має свої недоліки, серед яких обмеження кількості представлення результатів – 1 тис. записів, що зумовлено функціональними можливостями Google Scholar та відсутністю фільтрації за галузями знань. Але наявність сортування отриманого переліку робіт з автоматичним перерахунком показників компенсує наявні недоліки.

У разі дослідження вагомості періодичного видання ця програма надає інформацію про загальну кількість проіндексованих статей, загальну кількість посилань на них, середню кількість посилань на статтю, загальну та середню кількість робіт і цитувань за певний період часу, h-індекс

журналу (h – кількість статей, на які є не менше h посилань) тощо. Результати, отримані за допомогою Publish or Perish, доступні з екрана, їх також можна скопіювати в буфер обміну Windows (для користування в інших додатках) або зберегти в одному з декількох вихідних форматів (для подальшого цитування і аналізу). У Publish or Perish включено детальне керівництво користувача з підказками та додатковою інформацією про систему показників цитування.

Для ілюстрації можливостей Google Scholar і Publish or Perish нижче наведено таблицю 3**,** що включає 20 найбільш цитованих (згідно з даними цих систем) українських наукових часописів. Їх рейтингування проведено за п'ятирічним h-індексом (h – кількість статей журналу за 5 останніх років, на які є посилання в понад h публікаціях), а в межах одного індексу – за кількістю цитувань [1].

Таблиця 3

Рейтинг наукових журналів України
(за даними Google Scholar за 2007–2011 роки)

№ п/п	Назва журналу, збірника наукових праць	Кількість статей	Кількість цитувань	h-індекс
1	Економіка АП	576	2203	18
2	Економіка України	306	2019	18
3	Фінанси України	461	2518	17
4	Прикладная механика	> 1000	2371	14
5	Актуальні проблеми економіки	834	1978	13
6	Физика низких температур	> 1000	1734	12
7	Symmetry, Integrability and Geometry: Methods and Applications	330	969	11
8	Український математичний журнал	861	647	9
9	Економіст	231	647	9
10	Бухгалтерський облік і аудит	144	592	9
11	Регіональна економіка	141	468	8
12	Сверхтвердые материалы	349	445	8
13	Цитология и генетика	575	369	8
14	Банківська справа	92	369	8
15	Стратегічні пріоритети	366	360	8

Продовження табл. 3

№ з/п	Назва журналу, збірника наукових праць	Кількість статей	Кількість цитувань	h-індекс
16	Теоретическая и экспериментальная химия	541	261	8
17	Experimental Oncology	156	245	8
18	Кибернетика и системный анализ	572	726	7
19	Економіка та держава	167	455	7
20	Механізм регулювання економіки	613	425	7

Системою Google Scholar охоплено практично всі українські наукові часописи, представлені в мережі Інтернет (1,8 тис.). Як відзначалося раніше, корпораціями Elsevier і Thomson Reuters проіндексовано лише по 18 з них.

Один з альтернативних підходів до одержання об'єктивних бібліометричних показників внеску конкретного часопису (вченого, наукового колективу) в систему документальних комунікацій полягає в формуванні національного індексу наукового цитування [2]. Можна констатувати перспективність започаткування робіт з формування Українського індексу наукового цитування, однак без державного стимулювання таких робіт не доводиться розраховувати на досягнення результатів. Формування вітчизняного наукометричного інструментарію слід розглядати в аспекті його конвергенції зі світовими науково-інформаційними платформами.

На основі викладеного можна зробити такі висновки: розвиток і оптимізація зібрань наукової періодики вимагає проведення бібліометричних досліджень для комплексної оцінки ступеня інтегрованості серіальних видань у систему наукових комунікацій на основі показників цитованості журнальних статей. Показники цитованості можуть бути отримані за допомогою некомерційної бібліометричної системи Google Scholar. Результати досліджень можна розглядати як інформаційну базу для прийняття відповідними державними структурами України управлінських рішень щодо оптимізації кількісного та галузевого складу наукової періодики держави.

Список використаних джерел

1. *Копанева Е. А.* Вебометрические показатели научной периодики Украины / Е. А. Копанева // Научные и технические библиотеки. – 2013. – № 5. – С. 75–82.

2. *Копанєва Є. О.* Національні індекси наукового цитування / Є. О. Копанєва // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 4. – С. 29–35.

3. *Назаровець С.* Експериментальні засоби аналізу та оцінки наукової продуктивності / С. Назаровець // Наукові праці НБУВ. – 2013. – Вип. 35. – С. 76–88.

4. Наукова періодика України [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&Z21ID= (дата звернення : 17.05.2013). – Загол. з екрана.

5. Научная электронная библиотека [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Режим доступа : http://elibrary.ru/ (дата обращения: 11.06.2013). – Загл. с экрана.

6. *Онищенко О. С.* Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін. – К., 2011. – 224 с.

7. Рейтинги наукових журналів України [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу : http://www.archiv.nbuv.gov.ua/portal/ impact.html (дата звернення: 20.08.2013). – Загол. з екрана.

8. Рейтинг наукових журналів України згідно даних Google Scholar за 2007–2011 роки [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – Режим доступу : http://www.archiv.nbuv.gov.ua/portal/rating_journals.html/ (дата звернення : 20.08.2013). – Загол. з екрана.

9. Українська наукова періодика у Web of Science // Вісник НАН України. – 2013. – № 8. – С. 98–100.

10. DOAJ – Directory of Open Access Journals [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : http://www.doaj.org/ (date of apply : 11.06.2013). – Title from the screen.

11. Genamics JournalSeek [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : http://journalseek.net/ (date of apply: 15.08.2013). – Title from the screen.

12. Google Scholar [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : http://scholar.google.com.ua/ (date of apply: 21.07.2013). – Title from the screen.

13. *Meho L.* A New Era in Citation and Bibliometric Analyses : Web of Science, Scopus, and Google Scholar / L. Meho, K. Yang // Journal of the American Society for Information Science and Technology. – 2007. – V. 58. – P. 1–21.

14. OpenDOAR : Directory of Open Access Repositories [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : www.opendoar.org (date of apply : 11.06.2013). – Title from the screen.

15. Publish or Perish [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : http://www.harzing.com/pop.htm. (date of apply : 15.07.2013) – Title from the screen.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 050:001-047.44:004.738

Yelizaveta Kopanieva

Bibliometric Indicators of Ukrainian Scientific Periodicals

The article reviews the state of Ukrainian periodic presentation of scientific publications in international scientometric systems and bibliometric indicators.

Keywords: bibliometric indicators, scientific periodicals, Google Scholar, Scopus, Web of Science.

УДК 050:001-047.44:004.738

Елизавета Копанева

Библиометрические показатели научной периодики Украины

В статье рассмотрено состояние представления украинских периодических научных изданий в международных наукометрических системах и их библиометрические показатели.

Ключевые слова: библиометрические показатели, научная периодика, наукометрические системы, Google Scholar, Scopus, Web of Science.

УДК 004.774.6CMS:001.82

Олександр Кузнєцов,
наук. співроб. НБУВ

ВИЯВЛЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ З ТЕКСТУ ЗА ДОПОМОГОЮ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ

Створено спектр визначень дослідних понять з текстів за допомогою контент-аналізу у вигляді графіка коефіцієнта тематичного напряму (КТН) з подальшим аналізом.

Ключові слова: контент-аналіз, спектр визначень, тематичний напрям, кількісний аналіз, дослідження змісту.

Постановка завдання. Багатозадачність контент-аналізу вражає: кількісний і якісний аналіз текстів, визначення тематичного спрямування, оптимізація пошукових запитів, аналіз контенту сайтів для успішного їх просування, визначення плагіату, різні соціологічні дослідження, аналіз засобів масової інформації. Контент-аналіз може визначити досьє на автора книги або статті (його профорієнтація, психологічний портрет, стиль письма) і зворотну задачу: написання книг або статей в стилі потрібного автора, якщо слід за когось написати.

Наведемо лише деякі визначення контент-аналізу з [1; 2].

Контент-аналіз – це методика об'єктивного якісного і систематичного вивчення змісту засобів комунікації (Д. Джері, Дж. Джері).

Контент-аналіз – це систематичне числове оброблення, оцінка та інтерпретація форми та змісту інформаційного джерела (Д. Мангейм, Р. Річ).

Контент-аналіз – це якісно-кількісний метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків і суворістю процедури та полягає в квантифікаційному обробленні тексту з подальшою інтерпретацією результатів (В. Іванов).

Контент-аналіз полягає у знаходженні в тексті певних змістовних понять (одиниць аналізу), виявленні частоти їх вживаності та співвідношення з вмістом всього документа (Б. Краснов).

Контент-аналіз – це дослідницька техніка для отримання результатів шляхом аналізу змісту тексту про стан і властивості соціальної дійсності (Є. Таршис).

Одним з важливих завдань контент-аналізу є виявлення понять з тексту. Тому метою нашої статті є визначення спектру понять на прикладі поняття «контент-аналіз».

Однозначне трактування понять необхідне перш за все в технічних системах. Поняття ж контент-аналізу, що має корені в психології та соціології, на сьогодні поки що не має однозначного визначення. Це породжує низку проблем, найважливіша з яких полягає в тому, що програмні системи, побудовані на основі різних підходів до контент-аналізу, – несумісні [1].

Кожне визначення контент-аналізу відображає напрямок його дослідження, завдання і є можливістю виявити сенс, загальні та унікальні ключові слова, що властиві конкретному методу дослідження, джерелам та досліджуваним об'єктам.

Як видно з перерахованих вище прикладів, визначення складають невеликі обсяги тексту з закінченою думкою [4].

Правомірність використання контент-аналізу в різних соціальних дослідженнях визначається тим, що текст аналізованого документа є продуктом діяльності людини. Тому він відображає вплив різноманітних соціальних і психологічних факторів. Звідси виникає можливість виявлення і вимірювання цих факторів шляхом реєстрації в тексті їх відповідних індикаторів або референтів. Таким чином, метою контент-аналізу є осягнення більш глибокої позатекстової реальності, тобто на основі такого аналізу ми робимо висновки про реальність історичної події або явища [5, с.19].

Практично всі основні визначення поняття «контент-аналіз» надано у працях В. В. Осіна [1, с. 574–596] і В. М. Звєрєва [2, с. 119–141]. На думку англійського вченого кінця XIX ст. У. Кельвіна: «якщо ви в змозі виміряти і виразити, про що ви говорите в числах, то ви дещо про це знаєте, але якщо ви не можете виміряти це і виразити в числах, Ваші знання мізерні і незадовільні» [6]. Існує і більш загальне висловлювання: «в кожній науці стільки науки, скільки в ній математики».

Для дослідження автоматично знайдено близько ста визначень [1; 2]. За визначення вважається абзац або речення обсягом більше ста знаків, де згадується про контент-аналіз, зі структурою «контент-аналіз – це …».

Кожне окреме визначення контент-аналізу порівнюється з іншими за частотним складом з підрахунком коефіцієнта тематичного спрямування (КТН) за допомогою програми «Аналіз текстів». При цьому поповнюється словник стоп-слів і словник лексимів до тих пір, поки кількість слів масиву унікальних слів кожного файлу не перевищує п'яти.

Показання коефіцієнта тематичного спрямування та номер визначення поняття «контент-аналізу» заносимо в таблицю (табл. 1):

Таблиця 1

№ визначення	КТН
1	0,593182727546343
2	0,578939268964588
3	0,56777890672908
– – –

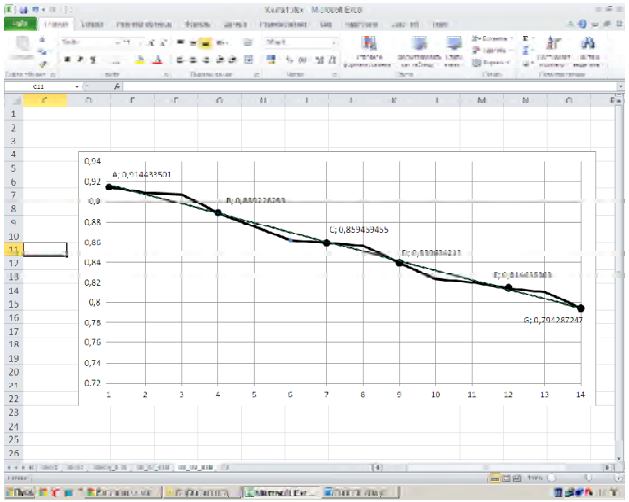

Рис. 3. Розподіл КТН на ділянці 0,8–0,9

Точки перетину кривої розподілу КТН з лінією тренда лінійного розподілу дозволять знайти найбільш змістовні визначення поняття «контент-аналіз» для подальшого аналізу. Дані занесемо в таблицю (табл. 2):

Таблиця 2

Точка/файл	Значення КТН	Визначення
A 019.txt	0,914433500749649	В том, что следует, я предполагаю, что некоторые аспекты этнографического исследовательского подхода могут быть применены к контент-анализу с тем, чтобы дать этнографический контент-анализ (Э А), который может быть определен к*ак рефлексивный анализ документов*
B 044.txt	0,889226283409789	При проведении эксперимента и опроса люди, выступающие в роли объекта исследования, знают об этом. В данной главе представлены методы, которые позволяют устранить недостатки исследований такого типа. Первый из них - это не собственно метод, а свободное собрание *измерений*. Они связаны с контент-анализом, возможности которого еще не выявлены во всей полноте. " Контент-анализ - это *метод сбора данных и анализа содерж ания текста*... С целью получения *количественного описания* символического содержания текста исследователь использует в контент-анализе объективный подсчет и систематически фиксирует получаемые данные. На самом деле, по мнению Маркоффа, Шапиро и Вейтмана, контент-анализ лучше было бы назвать *"текстуальным кодированием"*.Существуют качественная и интерпретативная версия контент-анализа, но все же главное в нем - к*оличественные данные о содерж ании текста*
C 036.txt	0,859459454714177	Очевидно, что в контент-анализе нет никакой необходимости, разве что вопрос, на который хотят получить ответ, является количественным

Продовження табл. 2

Точка/файл	Значення КТН	Визначення
Д 097.txt	0,83963421325756	контент-аналіз - це опис й інтерпретація значень спостережуваної соціальної поведінки"". Виходячи з того, як мало контент-аналітичних досліджень в Україні, бракує знань у галузі контент-аналізу й українським дослідникам
E 096.txt	0,8146355363464398	контент-аналіз є одним з класичних методів *вивчення документів* і пише, що "стосовно текстів можна робити лише чи головним чином якісний аналіз" . Зрозуміло, що таке твердження суперечить дійсності, його розбиває весь історичний досвід контент-аналізу. Не всі, навіть американські (тобто представники батьківщини контент-аналізу), дослідники розібралися у тому, що ж таке контент-аналіз
G 089.txt	0,79428724678285	Частина обмежує об'єкт контент-аналізу суто журналістськими текстами, причому завдання дослідження фактично збігається з класичним визначенням комунікаційного ланцюжка Г. Лассвелла. Наприклад, деякі московські дослідники вважають, що *кількісно-якісний аналіз* (контент-аналіз)... може переслідувати різні завдання: наскільки адекватно відображено у них (журналістських матеріалах. - В. І.) зміст дійсності; якою мірою реалізуються завдання видавця...

Проаналізуємо вибрані визначення: оскільки ділянка 0,8–0,9 обрана ліворуч – високі значення коефіцієнта тематичного спрямування, то й отримаємо найбільш загальне визначення досліджуваного поняття «контент-аналіз»:

$$\text{Контент-аналіз} = \left\{ \begin{array}{l} \text{рефлексивний аналіз документів} \\ \text{вільне зібрання вимірювань} \\ \text{кількісні дані про зміст тексту} \\ \text{інтерпретація значень} \\ \text{кількісно-якісний аналіз} \end{array} \right\} = \text{Кількісний аналіз}$$

Отриманий результат очевидний. Однак він отриманий шляхом обчислення, а не міркування.

Якщо взяти значення з центру графіка КТН (значення 0,6–0,7), отримаємо визначення:

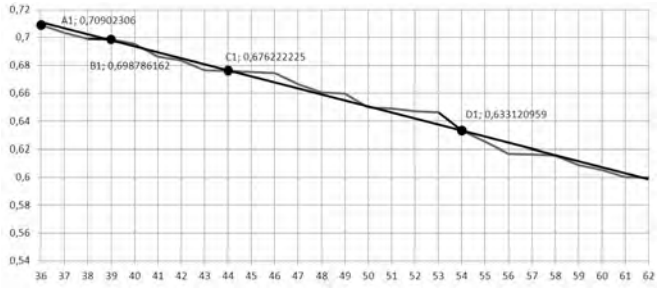

Рис. 4. Розподіл КТН на ділянці 0,6–0,7

Проаналізуємо вибрані визначення: A1, B1, C1, D1, які обрані у центрі кривої розподілу КТН (рис. 4), значення коефіцієнта тематичного спрямування (0,6 – 0,7) і отримаємо визначення досліджуваного поняття «контент-аналіз» (табл. 3):

Таблиця 3

Точка/файл	Значення КТН	Визначення
A1 101.txt	0,709023059726348	Контент - аналіз - дослідження як наявного, так і прихованого змісту комунікацій. Звичайно, в останньому випадку потрібні особливі процедури для підвищення достовірності й валідності висновків дослідження. Співвідношення якісних і кількісних начал у контент-аналізі дозволяє досягти великого ступеня надійності й валідності
B1 098.txt	0,698786162352785	контент-аналіз - це майже єдиний метод, у якому переважають квантифікаційні процедури. Він вигідно відрізняється від інших методів своєю об'єктивністю й систематичністю
C1 050.txt	0,659889688190607	Данные, полученные из архивных записей и документов, могут быть систематически проанализированы при помощи метода контент-анализа. Можно анализировать содержание писем, дневников, газетных статей, протоколов собраний и тому подобное. Контент-анализ является как методом анализа данных, так и методом наблюдения. Вместо непосредственного наблюдения за поведением людей или вопросов о нем, исследователь берет коммуникации, произведенные людьми, и задает вопросы коммуникации. Содержание коммуникации служит основой для выводов
Д1 028.txt	0,633120959270858	Контент-анализ является систематическим методом исследования сообщения или содержания печатных медиа для получения выводов о коммуникационной системе

Як і в попередньому випадку, зробимо аналіз змісту вибраних визначень:

$$\text{Контент-аналіз} = \left\{ \begin{array}{l} \text{дослідження змісту} \\ \text{квантифікаційні процедури} \\ \text{методаналізу даних} \\ \text{метод дослідження} \\ \text{дослідження змісту} \end{array} \right\} = \text{Дослідження змісту}$$

Отже, контент-аналіз – це дослідження змісту з метою виявлення явних або неявних аспектів змісту, розподілу за категоріями, отримання висновків тощо.

Вищевикладена методика дозволяє виявити й інші аспекти поняття «контент-аналіз», вибравши ділянку правіше або задати інтервал значень КТН. Слід враховувати, що чим менше КТН, тим специфічніші властивості досліджуваного поняття.

Лінійний характер КТН може бути використаний як критерій надмірності кількості дослідних інформаційних одиниць: наявність на графіку КТН спотворень типу «сходинка».

Висновки.

Отже, ми визначили поняття «контент-аналіз» для різних предметних областей. Поняття контент-аналізу залежить від цілей дослідника. Для більш загальних випадків (великі значення КТН 0,8–0,9) – це кількісний аналіз для загальної систематизації або загальних висновків. Для випадків з середніми значеннями КТН (0,6–0,7) – це дослідження змісту для специфічних цілей. Ця методика інваріантна для будь-яких понять.

Список використаних джерел

1. *Осин В. В.* Процессы конституирования и воспроизводства в науке : исследование вариаций контент-анализа : монография / В. В. Осин. – Д. : Лира ЛТД, 2007. – 636 с.

2. *Зверев В. М.* Социологическое прочтение философских идей России XVIII века : контент-анализ. – СПб : Изд-во Рус. христиан. гуманит. ин-та, 1998. – 159 с.

3. *Ландэ Д., Литвин А.* «Феномены современных информационных потоков» / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.visti.net/~dwl/art/content/, Информационный центр «ЭЛВИСТИ».

4. *Кузнецов О. Ю.* Технологія інформометричних досліджень матеріалів конференцій (на прикладі конференцій «Крим-2005» і «Крим-2010») / [Електронний ресурс] // Міжнародна наук. конф. «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» : матеріали конф. (Київ, Україна 3–6 жовтня 2011 року). – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/new/11_Kiev/ kuznetsov_o.ppt

5. *Богомолова Н. Н.* Контент-анализ / Н. Н. Богомолова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 60 с.

6. *Миронов Б. Н.* История в цифрах: математика в исторических исследованиях / Б. Н. Миронов. – Ленинград : Наука, 1991. – 168 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 004.774.6CMS:001.82

Oleksandr Kuznetsov

Content Analysis as a Method of Identify of Key Concepts

This article discusses qualitative and quantitative content analysis of text. Through graphs and case studies, the author puts forth examples of content analysis used for search query optimization, website analysis, identifying plagiarism, analysis of the media, delivering content to the right audience, and other uses.

Keywords: content analysis, the range of values, thematic areas, quantitative analysis, research content.

УДК 004.774.6CMS:001.82

Александр Кузнецов

Выявление ключевых понятий из текста с помощью контент-анализа

Создано спектр определений исследовательских понятий из текстов с помощью контент-анализа в виде графика коэффициента тематического направления (КТН) с дальнейшим анализом.

Ключевые слова: контент-анализ, спектр определений, тематическое направление, количественный анализ, исследование содержания.

УДК 025.5:005.642.2

Ольга Василенко,
канд. іст. наук,
директор Інституту науково-методичного забезпечення
бібліотечно-інформаційної роботи НБУВ

БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СТАТИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Запропоновано формування системи статистичних показників бібліотечно-інформаційної діяльності на основі комплексного, збалансованого та інтегрального підходів. Розглянуто доцільність використання інтегральних показників у бібліотечній статистиці, термінологічні та методичні аспекти їх визначення; обґрунтовано необхідність подальшого розвитку теоретико-методологічних, нормативно-методичних і практичних засад розвитку вітчизняної бібліотечної статистики; представлено проект форми статистичного звіту.

Ключові слова: бібліотечна статистика, формування системи статистичних показників бібліотечно-інформаційної діяльності, інтегральні показники бібліотечної статистики, статистична бібліотечна звітність.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології не просто модифікували діяльність наукових бібліотек, але й поставили перед ними принципово нові завдання, пов'язані з інтеграцією до вітчизняного та світового інформаційного простору, консолідації зусиль з іншими інформаційними, освітніми та культурно-просвітницькими установами щодо задоволення потреб суспільства в інформації та знаннях. В умовах проголошеного розвитку інформаційного суспільства в Україні та формування оновленої інформаційної парадигми, де місце і роль бібліотек визначатиметься їхньою здатністю до системної трансформації та конкурентоспроможністю на ринку інформаційних продуктів і послуг якісно нового значення для всієї системи бібліотечного управління набуває статистична інформація. Саме ці відомості, що формуються в процесі статистичного спостереження, узагальнення та аналітико-синтетичного опрацювання і виражені у статистичних показниках, створюють основу для оцінки роботи бібліотек як суспільнозначущих інституцій. Важливим складником отримання статистичної інформації є методологічна та

нормативно-методична база бібліотечної статистики, яка наразі в нашій країні потребує оновлення з урахуванням трансформаційних змін в бібліотечній діяльності та узгодження з вже діючими міжнародними стандартами. Особливого значення ця проблема набуває у зв'язку з визначенням соціальної та економічної ефективності роботи бібліотек, коли на фоні значного зниження статистичних показників традиційних аспектів роботи бібліотек спостерігається тяжіння суспільного попиту до бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг, що надаються в електронній формі в режимі віддаленого доступу.

З розвитком інформаційно-комунікаційної діяльності в бібліотеках за кордоном проблема вироблення нових підходів до визначення її ефективності була у центрі уваги спеціалістів зарубіжних країн та світових організацій. Упродовж останнього десятиліття цей напрям активно розробляли західні дослідники: Р. Брофі (вимірювання продуктивності в системі менеджменту, якість електронних бібліотечних послуг); Дж. Едгрен, Р. Пол та П. те Бокхорста (показники якості бібліотечної роботи та управління); С. Бейкер, Ф. Ланкастер, Т. Чілдерс (оцінка бібліотечних послуг); М. Янті (продуктивність доставки документів); Дж. Дейвіс та ін. (визначення ефективності окремих аспектів бібліотечної роботи за стандартом ISO 11620); Дж. Бертот, Кр. Мак-Клюр, Дж. Райан, У. Шим (показники мережевих послуг електронних бібліотек). Свої погляди щодо вирішення різних проблемних питань бібліотечної статистики (далі – БС), таких як: розроблення системи статистичних показників (далі – ССП), термінологія БС, методика оцінювання роботи бібліотек, визначення показників ефективності тощо протягом останнього двадцятиріччя представляли О. М. Василенко, А. І. Віслий, В. К. Клюєв, Л. А. Кожевнікова, В. П. Лапічикова, Т. Л. Манілова Р. С. Мотульський, Н. С. Редькіна, Ю. М. Столяров, І. М. Суслова, Є. А. Фенелонов та інші бібліотекознавці України та країн СНД.

На міжнародному рівні питаннями розвитку термінологічних, методичних показників БС, а також оцінювання діяльності бібліотек систематично займаються ІФЛА (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ) та ІСО (Міжнародна організація зі стандартизації). Постійно здійснювалася робота над удосконаленням міжнародних стандартів з бібліотечної статистики технічним комітетом ТС 46/SC 8 ISO «Statistics and performance evaluation» (якість, статистика і оцінка діяльності ІСО (Міжнародна організація зі стандартизації). Починаючи з 90-х років

минулого сторіччя п'ять разів оновлювався міжнародний стандарт ІСО 2789 «Information and documentation – International library statistics» і двічі ІСО 11620 «Information and documentation. Library performance indicator». Починаючи з 1995 р. різні аспекти цієї проблеми систематично розглядалися на зборах CENL (Конференція директорів європейських національних бібліотек). Секція національних бібліотек разом з Секцією статистики IFLA (Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій і установ) провели семінар з питань оцінки діяльності національних бібліотек на 69 Генеральній конференції IFLA у Берліні (2003 р.) [13].

Проте в Україні комплекс проблем з організації БС у межах галузі дотепер не вирішено, незважаючи на наявні науково-дослідні розробки у вітчизняному бібліотекознавстві, світову практику і методичні рекомендації міжнародних установ.

Результати комплексного дослідження цього питання здійснено у рамках наукової тематики Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) зазначили, що показовою є загальна тенденція щодо провідного місця в системі статистичних досліджень користувача бібліотеки, ефективності бібліотечної роботи (насамперед – соціальної). Обов'язковою умовою порівняння результатів виміру показників є взаємозв'язок місії бібліотеки і складу користувачів. Більшу частину показників використовують для оцінювання як традиційних, так і електронних послуг. Крім того, належну увагу приділено й іншим питанням, значущість яких зросла в останні роки, зокрема економічній та соціальній ефективності бібліотечних процесів, бібліотеці як соціокультурному та професійному середовищу, її ролі у задоволенні освітніх та інформаційних потреб населення, надання бібліотечно-інформаційних послуг для зовнішніх користувачів, визначення професійної компетентності бібліотекарів.

Основні методологічні підходи, розроблені за останнє десятиліття вітчизняними та зарубіжними фахівцями та запропоновані для оцінки діяльності бібліотеки, можна визначити як:

- ресурсний підхід;
- «суспільно-корисного блага»;
- економічної доцільності;
- самооцінка діяльності бібліотеки;
- порівняльний (фактичного стану зі зразком обраного еталону).

Найхарактернішими методами оцінювання діяльності бібліотеки є:

програмно-цільовий, який базується на розробленні відповідних оцінок у рамках поставлених завдань або місії, визначеної бібліотекою; експертний, який передбачає пряме використання професійних знань і практичного досвіду спеціалістів-експертів для оцінки якості роботи; управлінський, який зазвичай застосовують при проведенні оцінок сторонніми організаціями; природний, який передбачає врахування думки користувачів, основну увагу приділяє залученню користувачів і засновників до визначення критеріїв, потреб, інтересів та цілей. Однак здебільшого для вищих ланок бібліотечного керівництва, засновників, спонсорів головним критерієм є затратність, тобто показники економічної ефективності. Проте за рекомендаціями міжнародних професійних організацій та бібліотекознавців таких показників не повинно бути багато, зокрема на вищих рівнях – державному і міжнародному [13].

Дослідження стану організації БС в Україні свідчать про необхідність перегляду науково-методичних засад функціонування цієї сфери національної статистики. Посилення інформаційного складника разом із збереженням і поєднанням основних традиційних форм роботи для вітчизняних наукових бібліотек зумовлює потребу у зміні об'єкту статистичного дослідження на всіх рівнях бібліотечного управління, яким наразі доцільно визначити бібліотечно-інформаційну діяльність (далі – БІД), що у професійному середовищі розглядається як «різновид інформаційної діяльності» суспільства [6]. Щодо визначення ефективності БІД та оцінювання роботи бібліотек, то перш, ніж переходити до їх упровадження, потрібно, насамперед, оптимізувати систему статистичних показників (далі – ССП) БІД, узгодити низку питань теоретико-методологічного, термінологічного та методичного характеру. У зв'язку з цим перед БС як галуззю науково-практичної діяльності, спрямованої на вивчення явищ і процесів бібліотечної дійсності, стоїть кілька актуальних завдань, а саме: вироблення нових підходів до формування ССП; розроблення ССП БІД на основі гармонізації показників традиційних та інноваційних аспектів роботи бібліотек; оновлення нормативно-методичної бази БС.

Вироблення нових підходів щодо формування системи показників вітчизняної БС зумовлено як новим об'єктом статистичного дослідження – БІД, так і необхідністю засвідчити важливу роль бібліотечно-інформаційного потенціалу країни у розвитку інформаційного суспільства України та інтеграції до світового інформаційного простору. Також цей аспект набуває особливого значення з поширенням методів стратегічного

планування в бібліотеках та посиленням уваги органів державного аудиту на ефективність бібліотечної діяльності [4; 5; 12]. У цьому зв'язку на сучасному етапі доцільно здійснювати формування системи показників БС на основі ***комплексного, збалансованого та інтегрального підходів.***

Комплексний підхід дозволяє представити на паритетних засадах статистичні показники, які характеризують традиційні та інноваційні аспекти роботи бібліотек за усіма напрямами діяльності, кадровий потенціал та матеріально-технічну базу функціонування установи, враховуючі набір обов'язкових показників за формами статистичного звіту (спостереження) для усіх рівнів бібліотечного управління та положення нормативно-методичних документів [3]. Комплексний підхід передбачає врахування різних факторів, які можуть впливати на кількісний склад статистичних показників, методику їх групування та форми представлення, надає широкі можливості щодо розкриття змісту роботи бібліотеки засобами статистики.

Збалансований підхід дозволяє визначити набір взаємопов'язаних показників, які характеризують досягнення стратегічних та проміжних цілей відповідно до правила Коплана – Нортона («10/80/10»), що передбачає включення, крім кількісних, ключових показників результативності, соціальної та економічної ефективності [5]. Збалансований підхід створює основу ССП за основними областями виміру: бібліотечно-інформаційні ресурси; використання бібліотечно-інформаційних ресурсів і послуг; розвиток матеріально-технічної бази; кадрове забезпечення та фінансування у взаємозв'язку з показниками потенціалу розвитку (вимірюють упровадження в бібліотеці нових послуг і ресурсів) та ефективності (соціальної й економічної). Виходячи з цього, до форми статистичного звіту НБУВ, яка до 2013 р. включно складалася з п'яти розділів (бібліотечно-інформаційне обслуговування; формування бібліотечно-інформаційних ресурсів; опрацювання документів, організація каталогів, картотек та БД; книжковий фонд та його збереження; кадри), запропоновано доповнити розділами «Науково-методична робота», «Матеріально-технічна база» та значно модернізувати існуючі раніше (див. Додаток).

Сучасна «бібліотечна дійсність» під впливом процесів інформатизації суспільства зазнає значних перетворень, коли змінюється видова структура документних фондів, шляхи пошуку, доставки та отримання інформації. Система основних статистичних показників, що характеризують традиційну бібліотечну діяльність, як і методика їх отримання, формувалася протягом

тривалого історичного періоду і набула усталеної змістовності. Основними показниками, за якими традиційно оцінюють як роботу окремої бібліотеки, так і діяльність усієї бібліотечної мережі, є кількість читачів, відвідувань, фонд, книговидача. З поглибленням інформаційної частини в бібліотечній справі почали використовуватися і відповідні поняття: користувачі, звернення, інформаційні ресурси, бази даних, вивантажені документи тощо. Тому в аспекті гармонізації показників бібліотечної та інформаційної діяльності особливого значення набуває ***інтегральний підхід***. Інтегральні показники в статистичній науці розглядаються як узагальнені, зведені, комплексні показники [7].

У процесі виконання науково-дослідної роботи фахівцями НБУВ було розроблено проект форми статистичного звіту (далі – ФСЗ) «Показники бібліотечно-інформаційної роботи бібліотеки», яка може слугувати основою для створення статистичної інформації в системі управління Бібліотеки. До ФСЗ введено як інтегральні показники «користувачі», «відвідування», «запити користувачів», «єдиний бібліотечно-інформаційний фонд» та ін., які узагальнюють статистичні характеристики окремих складників за основними напрямами діяльності Бібліотеки (Додаток).

Інтегральні показники широко використовують в різних сферах соціально-економічної статистики, однак поодинокі пропозиції щодо їх застосування у статистичному аналізі як окремих аспектів, так і бібліотечної діяльності в цілому дотепер не знаходили широкого упровадження і підтримки. Наразі у РФ бібліотечній громадськості запропоновано до обговорення проект національного стандарту «Библиотечная статистика: показатели и единицы исчисления : ГОСТ- 2013. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу», в якому щодо *основних показників* БС чітко простежується інтегральний підхід. У практиці вітчизняної БС його можна застосувати тільки на рівні окремої бібліотеки або, у кращому випадку – відомчої мережі, оскільки практично всі статистичні складники, пов'язані з розвитком інформаційної складової бібліотечної діяльності в Україні нормативно не визначені. Натомість у РФ паралельно з розробкою проекту вишезгадуваного національного стандарту з БС вийшов наказ Міністерства культури РФ від 8.10.2012 р. «Об утверждении Порядка учета документов, входящих в состав библиотечного фонда». Згідно із цим документом загальна величина *бібліотечного фонду в цілому* і його

підрозділів, зокрема мережевих локальних документів і мережевих віддалених документів, враховується у примірниках, нові надходження – у примірниках і назвах [9]. Отже, документи електронних бібліотек чи баз даних, а також електронні видання за передплаченим доступом обліковуються і складають цілісний фонд книгозбірні.

В бібліотечній галузі України функціонує «Інструкція з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах» (затверджена наказом Міністерства культури і туризму України № 22 від 03.04.2007 р). Цей документ унормовує облік лише тих електронних видань, що мають фізичну основу (оптичний диск), який пройшов редакційно-видавниче оброблення, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді та має вихідні дані [10]. Водночас значні масиви електронних документів, що доступні користувачам, але розміщуються на жорсткому диску серверного комп'ютера, автономних автоматизованих робочих станціях та одержувані бібліотекою від інших інформаційних установ у тимчасове користування через інформаційно-телекомунікаційні мережі на договірній чи контрактній основі, не відбито в офіційній статистиці.

Принциповою для оцінки документно-інформаційних ресурсів бібліотеки, як зазначав А. Б. Антопольський, «є наявність у сховищах тих чи інших видань, документів або даних, а вид носія і технологія доступу до цих інформаційних ресурсів є вторинним» [1]. Однак досі загальну величину бібліотечного фонду не розглядали з урахуванням такого складника, як мережеві локальні документи, що зараз унормовується російським ГОСТом. На основі інтегрального підходу у розробленій ФСЗ НБУВ показник бібліотечного фонду в цілому розглядається як організаційно і функціонально взаємопов'язана сукупність документів, що має НБУВ і надає у користування.

Видача документів може мати різноаспектну диференціацію і як показник характеризувати, з одного боку, кількість цього виду послуг, з іншого, – навантаження на бібліотекарів, оскільки (частково за винятком фонду відкритого доступу) обслуговування здійснюється у безпосередньому чи дистанційному контакті «бібліотекар – читач», коли витрачається робочий час і професійне вміння співробітника на отримання необхідного документа користувачем. Згідно з положеннями міжнародного стандарту «ISO 2789:2006 Information and documentation – International library statistics» видачею вважають надання документа на абонементі або доставку матеріалу в неелектронній формі (наприклад

книги), електронного документа на фізичному носії (наприклад CD-ROM) чи передачу електронного документа на обмежений термін (наприклад електронної книги), продовження терміну видачі додому з ініціативи читача, зареєстровану видачу в бібліотеці, роздруківки електронних документів, зроблених бібліотечним персоналом для користувачів, електронну доставку документів. Однак вивантаження безпосередньо користувачами документів з електронної колекції бібліотеки виключалося [11]. Проектом національного стандарту РФ ГОСТ 7.76-2013 до видачі документів у цілому по бібліотеці передбачено урахування й кількості «виданних/вивантажених електронних документів» [2], що, на нашу думку, є послідовним процесом у формуванні ССП на основі інтегрального підходу. Отже, у ФСЗ запропоновано внормувати та закріпити і цей інтегральний показник у складі блоку бібліотечно-інформаційних послуг. Аналогічного підходу дотримано і до інших видів послуг: бібліографічних довідок, консультацій, бібліотечних заходів тощо.

Поняття «користувач бібліотеки» розглядається як узагальнююче до усіх фізичних або юридичних осіб, які звертаються за послугами до бібліотечних установ, зокрема дистанційно через електронні інформаційні мережі. На веб-сайтах вітчизняних бібліотек практика електронної реєстрації користувачів ще не поширена, тому бібліотеки (переважно великі) у своїх статистичних звітах відображають кількість дистанційних користувачів за кодами унікальних ір-адрес. Проте офіційна вітчизняна БС враховує тільки користувачів, зареєстрованих за єдиною читацькою картотекою (базою даних). У двох останніх редакціях міжнародного стандарту ISO 2789 Information and documentation – International library statistics» представлено поняття «активний користувач», котрим є зареєстрований користувач, який скористався бібліотечними послугами за звітний період [11; 14]. Згідно з положеннями стандарту наводяться відомості про кількість зареєстрованих користувачів та абонентів, кількість нових зареєстрованих користувачів за звітний період та активних користувачів та абонентів.

Загальну кількість зареєстрованих користувачів унормовано відповідно до п. 2.2.28 ІСО 2789:2013, в якому зазначено трирічний термін обов'язкової перереєстрації, у протилежному випадку користувача знімають з обліку [14]. Відповідно до інтегрального підходу у ФСЗ загальна кількість користувачів складатиметься із суми кількості *зареєстрованих* читачів, абонентів, відвідувачів заходів і користувачів, які звернулися в бібліотеку

за допомогою телекомунікаційних мереж. На нашу думку, у статистичній формі звіту доцільно представляти кількість віддалених користувачів як в цілому, так і диференційовано: абоненти МБА і ММБА, користувачі електронної доставки документів, віртуальної довідкової служби тощо.

З розвитком засобів інформаційно-комунікаційного зв'язку збільшується кількість дистанційних користувачів. І у вітчизняній практиці саме до цього показника застосовано інтегральний підхід. Так, у формі № 6-НК «Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем…», а також відомостей, представлених на веб-сайті НПБУ у статистичному збірнику «Бібліотечна Україна в цифрах», показник «кількість відвідувань» включає «у т. ч. кількість звернень до веб-сайту» [7]. Проблема є у тому, що у цьому випадку не визначено як уніфікованої методики обліку, так і самої дефініції показника, оскільки термін «звернення» охоплює досить широкий смисловий діапазон і застосовується досить часто (звернення до ресурсів, послуг, за довідкою, консультацією, інформацією тощо).

У стандарті «ISO 2789:2006 Information and documentation – International library statistics», як і в попередній його редакції, для віддалених візитерів визначено поняття «віртуальне відвідування» як запит користувача до бібліотечного сайту, що надійшов не з приміщення бібліотеки і є незалежним від кількості переглянутих сторінок та елементів [11]. Нормативним документом допускається порівнювати віртуальні відвідування із традиційними відвідуваннями бібліотеки. Термін «відвідування» щодо веб-сайту і веб-сторінок застосовують різні аналізатори, зокрема Google Analytics. І цілком прийнятним буде визначення таких показників, як «відвідування бібліотеки: всього; у т. ч. відвідування веб-сайту».

Залежно від завдань бібліотеки відвідування можна диференціювати за формами і видами обслуговування, професійними та віковими групами користувачів тощо. Потребує розгляду питання щодо методики обліку та підрахунку віртуальних відвідувань. За міжнародним стандартом ІСО 2789:2006 запропоновано три способи вимірювання, заснованих на обліку відвідувань веб-браузерів, IP-адрес або домашньої сторінки. Згідно з вищезазначеними принципами формування ССП у цьому питанні потрібно визначити єдину методику, унормувавши її у відповідних документах для всієї бібліотечно-інформаційної галузі країни. Крім того, функціонують такі показники, як «сесія», «сеанс», які ототожнюють із

віртуальними відвідуваннями і використовують у статистиці бібліотек (ГПНТБ, НБУВ та ін.). Відповідно до п. 3.3.25 ІСО 2789:2006 показник «сесія» розглядають як успішне звернення до бази даних або електронного каталогу; показник «сеанс» – як один цикл користувальницької діяльності, яка починається зі з'єднання користувача з базою даних або електронним каталогом і закінчується виходом із бази даних через закінчення роботи або припиненням роботи в базі даних. Середній період сеансу визначають у 30 хвилин. За цим стандартом також рекомендовано виключити «запити», що надходять на першу сторінку або сторінку порталу, і за можливості слід виключати запити, що надходять від пошукових машин.

У проекті національного стандарту РФ одиницею обліку «відвідувань» визначено одне безпосереднє звернення читача в бібліотеку або на її веб-сайт. Відвідування бібліотеки підраховують як в цілому, так і диференційовано: загальна кількість відвідувань бібліотеки користувачами і за її структурними підрозділами; кількість відвідувань бібліотечних веб-сайтів усіх рівнів (що мають окремі лічильники, виключаючи блоги й акаунти в соціальних мережах). Одиницею обліку є сесія; кількість відвідувань виставок, екскурсій та інших просвітницьких заходів, проведених бібліотекою; кількість відвідувань інтернет-конференцій, що проводяться бібліотекою. Ці питання ще не унормовано у вітчизняній БС. Вони також потребують уніфікації і визначення, що ж урешті брати за одиницю виміру та яке поняття застосовувати щодо візитів користувачів на бібліотечні сайти. На нашу думку, щодо найменування у ФСЗ доцільно вказувати як інтегральний показник «відвідування бібліотеки», розкриваючи «віртуальний» складник, зокрема відвідування веб-сайту (див. Додаток). На користь «відвідування» свідчить, по-перше, зрозумілість і традиційність для бібліотекарів терміну, по-друге, його унормування у міжнародному стандарті; по-третє, застосування у статистичних характеристиках авторитетних інформаційно-пошукових системах, зокрема Google Analytics.

В організації вітчизняної БС комплексний підхід є традиційним, натомість збалансований та інтегральний пов'язані з новизною в системі статистичних досліджень роботи бібліотеки, що відповідно потребує подальших науково-методичних розробок і рекомендацій з практичного впровадження в системі бібліотечного управління. Водночас реалізація завдання з формування уніфікованої ССП БІД на державному та відомчому рівнях вимагає цілого комплексу заходів, зокрема визнання бібліотек

повноправними суб'єктами інформаційної діяльності; розроблення національних стандартів з бібліотечної статистики та оцінювання роботи бібліотек на основі адаптації міжнародних стандартів ІСО 2789:2013 та ІСО 11620:2008; перегляду номенклатури показників на основі гармонізації показників традиційних та інноваційних аспектів роботи бібліотек; підготовка низки методичних документів з організації збору статистичних відомостей, зокрема – автоматизованому (на веб-сайтах та в бібліотечних інформаційних мережах).

Ускладнення внутрішньої структури бібліотечно-інформаційного ресурсу, трансформація бібліотечного обслуговування, розширення спектру бібліотечно-інформаційних послуг, відповідне ускладнення організаційної структури бібліотеки потребують спрямування статистичних досліджень на виявлення факторів, які впливатимуть на прийняття управлінських рішень щодо визначення стратегічних цілей, ідеологічної і технологічної платформи розвитку наукової бібліотеки. За кордоном проблема вироблення нових підходів до визначення її ефективності була і залишається у центрі уваги спеціалістів зарубіжних країн та світових організацій (ІФЛА, ІСО). В Україні ж проблема консолідованого і системного (на державному рівні) розвитку бібліотечної статистики у сучасних умовах ще не отримала остаточного спрямування в пакеті організаційно-управлінських рішень розвитку бібліотечної справи.

Список використаних джерел

1. *Антопольский А. Б.* Проблемы учета и регистрации информационных ресурсов / А. Б. Антопольский // Проблемы информатизации. – 2001. – № 2. – С. 34–39.

2. Библиотечная статистика: показатели и единицы исчисления : ГОСТ. – 2013. Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу : Проект. [Электронный ресурс]. – Текстовые данные. – Режим доступа : http://www.rsl.ru/datadocs/doc_7667vu.pdf. – Загл. с экрана.

3. *Василенко О. Н.* Сучасні аспекти методології бібліотечної статистики // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, АБУ ; редкол. : О. С. Онищенко (гол.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 20. – С. 185–196.

4. *Василенко О. Н.* Вопросы социальной эффективности библиотечно-информационной деятельности: проблемы формирования сбалансированной системы показателей библиотечной статистики / О. Н. Василенко // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития :

науч.-практ. и теорет. сб. / НАН Украины, Нац. б-ка Украины имени В. И. Вернадского ; МААН, Совет директоров науч. б-к и информ. Центров ; редкол. : А. С. Онищенко (пред.) и др. – К., 2012. – Вып. 10. – С. 116–130.

5. *Василенко О. Н.* Современные подходы к организации библиотечной статистики Украины / О. Н. Василенко // Вестник БАЕ. – 2013. – № 2. – С. 81–83.

6. *Дворкина М. Я.* Библиотечно-информационная деятельность: теоретические основы и особенности развития в традиционной и электронной среде / М. Я. Дворкина. – М. : ФАИР, 2009. – 256 с.

7. Звіт про діяльність державних, публічних бібліотек, централізованих бібліотечних систем, що віднесені до сфери управління Міністерства культури і туризму України : форма № 6–НК [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=328. – Назва з екрану.

8. Інтегральні економічні показники // Економічний енциклопедичний словник : в 2 т. / Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устинко О. А., Юрій С. І. ; за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2005. – Т. 1. – 2005. – С. 276.

9. Об утверждении Порядка учета документов, входящих в состав библиотечного фонда : приказ М-ва культуры Российской Федерации от 8 окт. 2012 г. № 1077 г. [Электронный ресурс]. – Текстовые данные. – Режим доступу : http://www.rg.ru/2013/05/22/fond-dok.html. – Загл. с экрана.

10. Про затвердження Інструкції з обліку документів, що знаходяться в бібліотечних фондах : затв. наказом М-ва культури і туризму України від 03.04.2007 № 22 : (зареєстровано в М-ві юстиції України 23 трав. 2007 р. за № 530/13797 [Електронний ресурс]. – Текстові дані. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0530-07?nreg=z0530-07&find=1&text=%E5%EB =-11559. – Назва з екрана.

11. Международный стандарт ISO2789 «Информация и документация – международная библиотечная статистика» // Новости Международной федерации библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА). – 2011. – № 4 (91). – С. 18–53.

12. *Посмертна О. І.* Сучасні показники економічної ефективності бібліотечно-інформаційної діяльності наукової бібліотеки / О. І. Посметна // Наук. пр. Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, АБУ ; редкол. : О. С. Онищенко (гол.) [та ін.]. – К., 2013. – Вип. 38. – С. 400–410.

13. *Солоіденко Г.* Сучасні критерії та показники оцінювання якості роботи бібліотеки / Г. Солоїденко // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали третьої наук.-практ. конф. (Львів, 29 верес. 2011 р.). – Л. : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 155–160.

14. ISO 2789:2013(en) [Information and documentation – International library statistics]. – Текстовые данные. – Режим доступа : https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso: 2789 :ed-5:v1:en. – Загл. с экрана.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

ДОДАТОК

ФОРМА СТАТИСТИЧНОЇ ЗВІТНОСТІ

(ПРОЕКТ)

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Показники бібліотечно-інформаційної роботи бібліотеки

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
1.	**Користувачі Бібліотеки та відвідування**				
1.1.	**Кількість зареєстрованих користувачів Бібліотеки - всього**	користувач			
	із них :	" - "			
1.1.1.	**віддалених користувачів всього**	" - "			
	у т. ч. :				
1.1.1.1	- користувачі електронної інформаційної мережі веб-сайту Бібліотеки	користувач			
1.1.1.2	- абоненти МБА і ММБА	" - "			
1.1.1.3	- користувачі електронної доставки документів	" - "			
1.1.1.4	- віртуальної довідкової служби	" - "			
1.1.2	**Користувачів Бібліотеки за реєстраційною БД**	користувач			
1.1.2.1	- у т. ч. активних користувачів	користувач			
1.1.2.2	- абонемент				
1.1.3.	**Записано читачів звітного року**	" - "			
	- постійно	" - "			
	- тимчасово	" - "			
	- за разовими перепустками	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
1.2.	**Відвідування всього**	відвідування			
	у т. ч. :				
	- веб-сайту бібліотеки	відвідування			
	- читальних зал	" - "			
	- абонементу	" - "			
	- виставок				
	- культурно-освітніх заходів, організованих культурно-освітніх заходів, організованих бібліотекою	" - "			
	- веб-конференцій, вебінарів, онлайн-зустручей та ін. інтернет-заходів	" - "			
	- користування локальною комп'ютерною мережею бібліотеки	" - "			
	- у т. ч. у Wi-Fi мережі	" - "			
2.	**Запити користувачів всього**	запит			
2.1.	із них **на документи фонду**	запит/вимога			
2.1.1.	- кількість прийнятих запитів (вимог)	запит/вимога			
2.1.2.	- кількість виконаних запитів (вимог)	" - "			
2.2.	Кількість запитів абонентів всього	запит			
2.2.1.	**у т. ч.** - за МБА				
2.2.2.	- за ММБА	" - "			
2.3.	Перенаправлено запитів абонентів	запит			
2.4.	Кількість запитів на ЕДД (електронну доставку документів)	" - "			
2.5.	**Довідково-бібліографічні запити.** *Всього* надійшло до обслуговуючих підрозділів бібліотеки	запит			
2.5.1.	**із них** до довідкової служби веб-сервісу ("віртуальна довідка")	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
2.6.	**Кількість відмов (незадоволених запитів користувачів)**	відмова			
2.6.1.	**Кількість відмов на документи фонду**	відмова			
	- немає в Бібліотеці	" - "			
	- немає на місці	" - "			
	- втрачено	" - "			
2.6.2.	**Незадоволені довідково-бібліографічні запити.** Усього	відмова			
	у т. ч. - довідковою службою веб-сервісу	відмова			
3.	**Бібліотечно-інформаційні послуги**				
3.1.	**Видача документів по системі бібліотечно-інформаційногообслуговування.** Усього:				
3.1.1.	**Видача документів бібліотечного фонду.** Усього:	документ			
	- з книгосховищ	" - "			
	- з підсобних фондів	" - "			
	- з книжкових виставок	" - "			
	у т. ч. - виставок книжкових надходжень	" - "			
	- тематичних виставок	" - "			
3.1.2.	Виданних/вивантажених електронних документів (ЕД) *всього*	документ			
3.1.2.1.	із них **локальних мережевих ЕД Бібліотеки**	" - "			
	- ЕД, вивантажених в приміщенні Б-ки	" - "			
	- ЕД, вивантажених з веб-сайту Б-ки	" - "			
	- документів з повнотекстових електронних ресурсів (ЕБ) НБУВ	" - "			
	- статей із загальнодерж. повнотекстового зібрання статей "Наукова періодика України"	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
3.1.3.	**ЕД, вивантажених з віддалених мережевих ресурсів** (за ліцензією, договором)	" - "			
3.1.4.	**Видано документів за абонементом. Всього:**	документ			
	у т. ч. - з а ММБА	" - "			
	- за ЕДД	" - "			
3.1.5.	Одержано документів з ін. бібліотек	документ			
	у т. ч. - з а ММБА	" - "			
3.2.	Відправлено виготовлених копій документів *абонентам МБА та ММБА*	аркуш			
	у т. ч. - ксерокопій	" - "			
	- електронних копій	" - "			
	- у т. ч. сканованих копій	" - "			
3.3.	**Виготовлення копій документів на замовлення користувачів**				
	у т. ч. - ксерокопій	аркуш			
	- оцифрованих	кадр			
3.4.	**Диференційоване забезпечення вищих органів державної влади**				
	Інформаційно-аналітичні матеріали	випуск			
	Інформаційні видання	" - "			
	Реферативні видання	" - "			
	Оглядові видання	" - "			
3.5.	**Звернення до каталогів та довідково-бібліографічних БД**	звернення			
3.5.1.	Звернення до карткових каталогів і картотек	звернення			
3.5.2.	**Звернення до електронного каталогу (Е) Бібліотеки**	сеанс/сесія			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
3.5.3.	**Звернення до довідково-бібліографічних БД всього**	сеанс/сесія			
	у т. ч. реферативної БД	" - "			
	- БД історико-культурних та спеціалізованих - БД історико-культурних та спеціалізованих фондів НБУВ	" - "			
	- звернення до електронних виставок НБУВ	" - "			
	- звернення до юридичних БД НБУВ	" - "			
	- звернення до інформаційно-аналітичних БД НБУВ	" - "			
3.5.4.	**Звернення до віддалених мережевих довідково-бібліографічних БД (доступних** *за ліцензією, договором*)	" - "			
3.6.	**Довідкові та консультаційні послуги. Всього**	дов.-конс. послуга			
3.6.1.	**Бібліографічні довідки**	довідка			
	- письмові	" - "			
	- надані довідковою службою веб-сервісу	" - "			
		" - "			
	За видами:				
	- тематичні	" - "			
	-адресні	" - "			
	- уточнювальні	" - "			
	- фактографічні	" - "			
3.6.2.	**Бібліографічні консультації**	консультація			
3.6.3.	**Бібліотечно-інформаційні довідки**	довідка			
3.7.	**Науково-організаційні заходи**				
	- конференції	захід			
		" - "			
		" - "			
		" - "			
	- семінари та практичні заняття	" - "			
		" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
3.8.	**Науково-інформаційні заходи**				
3.8.1.	Виставки нових надходжень	виставка			
	- експоновано документів	примірник			
3.8.2.		виставка			
	- у т. ч. виїзні	" - "			
	- експоновано документів	примірник			
3.8.3.	Електронні тематичні виставки	виставка			
	- представлено документів	примірник			
3.8.4.	Повідомлення в ЗМІ	повідомл.			
	- друковані ЗМІ	" - "			
	- електронні ЗМІ	" - "			
	- телебачення	" - "			
	- електронні ЗМІ	" - "			
3.8.5.	**Культурно-просвітницькі заходи**				
	- презентації, зустрічі, кн. ярмарки та ін.	захід			
	музейних експонатів, архівних матеріалів, фотовиставки	виставка			
	- екскурсії	екскурсія			
4. Бібліотечно-інформаційні ресурси					
4.1.	Єдиний Бібліотечно-інформаційний фонд	документ			
4.1.1	Бібліотечний ФОНД всього	документ			
4.2.	Надходження за рік до бібліотечного фонду	примірник			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
4.1.	**Надійшло усього**	примірник			
4.2.	**Поточне комплектування**	" - "			
	- вітчизняне комплектування	" - "			
	- іноземних документів (СНД+in))	" - "			
4.3.	**Ретроспективне комплектування**	" - "			
	- вітчизняних документів	" - "			
	- іноземних документів (СНД+in)	" - "			
4.4.	**Направлено:**	" - "			
4.4.1.	- до фондів Бібліотеки	" - "			
	у т. ч. до ОРФ	" - "			
4.4.2.	- до бібліотек НДУ	" - "			
4.4.3.	Передано іншим установам за книгообміном	" - "			
	- вітчизняним	" - "			
	- міжнародним	" - "			
4.4.4.	Розповсюджено з науковою та культурно-просвітницькою метою	" - "			
4.5.	**Організація електронних мережевих інформаційних ресурсів**				
4.5.1.	**Надійшло документів до електронної бібліотеки (БД).** Всього	ел. док-т/назв			
	- книг	" - "			
	- авторефератів дисертацій	" - "			
	- наукових статей	" - "			
	- інших видів документів (аудіо-, відео- тощо)	" - "			
	- із них інстальовано				
4.5.2.	**Документи віддалених інформаційних ресурсів** *(доступні за ліцензією, договором)*	ел. док-т/назв			
5. Опрацювання документів; організація каталогів, картотек та БД					
5.1.	Опрацьовано документів	документ			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
5.2.	**Складання бібліографічних записів**	запис			
5.2.1.	Основного:	" - "			
	- на вітчизняні документи	" - "			
	- на іноземні документи	" - "			
	- на документи електронної б-ки	" - "			
5.2.2.	Аналітичного	" - "			
5.2.3.	Додаткового	" - "			
5.3.	**Внесено записів до загальнодержавної реферативної БД "Україніка наукова"**	" - "			
	- у т. ч. складено реферат записів фахівцями НБУВ	" - "			
5.4.	**Приписано періодичних видань**	документ			
	- вітчизняних документів	" - "			
	- іноземних документів	" - "			
5.5.	**Приписано продовжуваних видань**	" - "			
	- вітчизняних документів	" - "			
	- іноземних документів	" - "			
5.6.	**Приписано дублетів**	" - "			
5.7.	**Систематизація документів**	документ			
	- гражданським шрифтом	" - "			
	- латинським шрифтом	" - "			
5.8.	**Дублювання карток**	картка			
5.9.	**Включення карток до каталогів та картотек**	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
	- алфавітних каталогів	" - "			
	- гражданським шрифтом				
	- латинським шрифтом	" - "			
-	- систематичних каталогів	" - "			
	- топографічних каталогів	" - "			
	- інших каталогів	" - "			
	- картотек	" - "			
5.10.	**Електронний каталог НБУВ** (всього записів)	запис			
	Введено нових бібліографічних записів	" - "			
5.11.	**Бази даних.** Всього:	БД			
	- у т. ч. створено у звітному році	" - "			
	- бібліографічні	" - "			
	- реферативні	" - "			
	- повнотекстові	" - "			
	- інші	" - "			
5.12.	**Редагування каталогів**	картка			
	- алфавітних	" - "			
	- гражданським шрифтом	" - "			
	- латинським шрифтом	" - "			
	- систематичних	" - "			
	- топографічних	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
	- інших каталогів	" - "			
5.13.	Редагування ЕК та БД	запис			
	- БК	" - "			
	- БД	" - "			
	6. Робота з фондом. Заходи із збереження				
6.1.	**Оцифрований страховий фонд Бібліотеки (записано на UDO-диски).** Усього	UDO-диск			
6.1.1.	**Оцифровано документів всього**	назв док.			
6.1.2.	- оцифровано окремих зображень сторінок	зображення			
6.2.	**Переконвертовано електронних документів**	назв док.			
	- за обсягом	гігабайт			
6.3.	Виготовлення оправ документів бібліотечного фонду	" - "			
6.4.	Реставрація				
	- документів	примірник			
	- аркушів	аркуш			
	- оправ	оправа			
6.5.	Дрібний ремонт документів	примірник			
6.6.	Передавання маловикористовуваних документів	" - "			
	- до фонду основного зберігання	" - "			
	- до обмінно -резервного фонду	" - "			
6.7.	Знепилювання фондів	м/п			
6.8.	Переміщення фондів	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
6.9.	Розстановка фонду	примірник			
6.10.	Перевірка фондів на наявність документів	" - "			
	7. Науково-методична робота *				
7.1.	**Підготовка методичних посібників.** Усього	назв			
7.2.	Розробка і модернізація інструктивних, технологічних і нормативних документів	назв			
7.3.	Проведення методичних заходів	захід			
7.4.	Участь у методичних заходах, організованих іншими бібліотечно-інформаційними установами	захід			
7.5.	**Методичні консультації.** Усього	консультація			
	- усних	" - "			
	- у т. ч. для бібліотек мережі	" - "			
	- письмових	" - "			
	8. Матеріально-течнічна база				
8.1.	Площа і приміщення бібліотеки - загальна	кв.м			
	у т. ч. - читальних залів	кв.м			
	- для проведення заходів	" - "			
8.2.	**Місця для користувачів бібліотеки** - загальна кількість	місце			
	- у т. ч. автоматизованих	" - "			
	- у зоні користування Wi-Fi	" - "			
	- для користувачів з особливими потребами	" - "			
8.3.	**Технічні засоби обслуговування і комунікації**				
8.3.1.	- кількість комп"ютерів, доступних користувачам				

* Статистичні показники з підготовки наукових публікацій і видань представлені у Звіті науково-дослідної роботи НБУВ

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
	із них - підключено до інтернет				
	- відтворення аудіо-, відеодокументів				
8.3.2.	**- кількість апаратіввідтворення аудіо- та відео матеріалів**				
8.3.3.	**- кількість апаратів для читання мікрофіш, слайдів, мікрофільмів**				
8.3.4.	**- кількість сканерів та копіювальних апаратів, доступних користувачам**				
8.4.	**Фінансування**				
8.4.1.	Надходження коштів всього	грн.			
	у т. ч. - надходження за бюджетною програмою	" - "			
	- надходження від платних послуг	" - "			
8.4.2.	***витрати на***				
	-оплату праці	" - "			
	- комплектування фонду	" - "			
	- утримання фонду	" - "			
	- капітальний ремонт	" - "			
	9. Кадри				
9.1.	**Штатних працівників.** Всього	осіб			
9.2.	**Бібліотечних працівників**	" - "			
9.2.1.	**За освітою**				
	-вища освіта	" - "			
	- середня спеціальна	" - "			
	- інша	" - "			

Продовження Додатка

	Назва показника	Одиниця обліку	Звіт за попередній рік	План на ___ рік	Звіт за ____ рік
9.2.2.	**За посадами**				
	- наукові співробітники	" - "			
	- у т. ч. з ученим ступенем	" - "			
	- зав. відділами	" - "			
	- у т. ч. з ученим ступенем	" - "			
	- зав. секторами	" - "			
	- головні спеціалісти	" - "			
	- провідні спеціалісти	" - "			
	- бібліотечні працівники	" - "			
	- I категорії	" - "			
	- II категорії				
	- без категорії	" - "			
9.2.3.	**За стажем роботи у НБУВ**				
	- до 1 року	" - "			
	- 1-5 років	" - "			
	- 5-10 років	" - "			
	- 10 років і більше				
	- 20 років і більше	" - "			
	- 30 років більше	" - "			
9.3.	**Штатних працівників звільнилося**	" - "			
	- наукових співробітників	" - "			
	- бібліотечних спеціалістів	" - "			
	- інших	" - "			
9.4.	**Прийнято на роботу**	" - "			
	- наукових співробітників	" - "			
	- бібліотечних спеціалістів	" - "			
	- інших	" - "			

UDC 025.5:005.642.2

Olha Vasylenko

Library and Information Activity as an Object of Statistic Analysis

With the development of national and international information space deepening transformation processes of library operations, enhanced information component in the operation of libraries, which requires the object to determine statistical surveillance in the country librarianship library and information activities. A formation of statistical indicators of library and information activities in an integrated, balanced and integrated approach. We consider the feasibility of using integrated indicators in library statistics, terminological and methodological aspects of their definition, due to the need for further development of theoretical and methodological, regulatory guidance and practical principles of the national library statistics, presented a draft form of statistical report.

Keywords: library statics, forming a system of statistical indicators of library and information activities, integrated performance library statistic, statistical reporting library.

УДК 025.5:005.642.2

Ольга Василенко

Библиотечно-информационная деятельность как объект статистического исследования

С развитием отечественного и мирового информационного пространства углубляются трансформационные процессы библиотечной деятельности, усиливается информационная часть в функционировании библиотек, которые потребуют определять объектом статистического наблюдения в библиотечном деле страны библиотечно-информационную деятельность. Предложено формирование системы статистических показателей библиотечно-информационной деятельности на основе комплексного, сбалансированного и интегрированного подходов. Рассмотрены уместность использования интегральных показателей в библиотечной статистике, терминологические и методические аспекты их определения; обусловлена необходимость дальнейшего развития теоретико-методологических, нормативно-методических и практических основ развития отечественной библиотечной статистики, представлено проект формы статистического отчета.

Ключевые слова: библиотечная статистика, формирование системы статистических показателей библиотечно-информационной деятельности, интегральные показатели библиотечной статистики, статистическая библиотечная отчетность.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:001(01+02+002)

Лариса Литвинова,
мол. наук. співроб. НБУВ

НАУКОВІ ШКОЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

На основі формальної ознаки (аналіз дисертаційних досліджень) виявлено наукові школи книгознавчого і бібліотечно-інформаційного профілю та охарактеризовано їхню діяльність.

Ключові слова: книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, дисертація, наукова школа.

Наука є найважливішим компонентом сучасної цивілізації. Протягом останніх десятиліть вплив результатів наукових досліджень в різних галузях наукового знання на розвиток суспільства постійно збільшується. У наш час, коли у всіх розвинених країнах світу економічне і технологічне зростання ґрунтується на масовому використанні інновацій, оптимізація систем наукового виробництва набуває ще більшої актуальності.

Однією з особливих форм процесу пізнання і відтворення нового знання, підготовки висококваліфікованих наукових кадрів, становлення вчених є наукова школа. Поняття наукової школи, що історично склалося і розвивається в сучасних умовах, сьогодні займає помітне місце в наукознавстві, історії науки, оскільки саме школи підтримують традицію спадкоємності поколінь у науці, традицію передавання розуміння світу, норм і цінностей наукового співтовариства, мистецтва науково-дослідної роботи, її мотивації; дозволяють не тільки висувати нові ідеї і теоретично їх обґрунтовувати, але й доводити їх експериментально, реалізовувати на практиці. Тому цілком закономірним є посилений інтерес до аналізу ролі наукових шкіл у функціонуванні та, відповідно, збереженні і трансформації вітчизняної науки.

Винятковості актуальності проблема успішної діяльності наукової школи як однієї з основних форм організації сучасної науки набуває у вітчизняному науково-комунікаційному просторі.

Чимало авторів відмічають «розмитість», розпливчастість, недостатню визначеність терміна наукова школа, в кращому випадку – його багатоаспектність [1; 8; 10]. Під науковою школою розуміють особливий феномен, не ідентичний іншим науково-соціальним об'єднанням, таким, як дисципліна, напрямок, організація з фіксованим статусом (кафедра, інститут, товариство, рада), невидимий коледж та інші, і разом з тим включений в складну рухому мережу відносин з цими утвореннями [11, с. 93]; неформальні колективи спеціалістів, які згуртовані загальною програмою і стилем дослідження і діють під керівництвом визнаного лідера [6, с. 72]; творча спільнота вчених різних поколінь, об'єднаних спільністю принципів підходу до вирішення тієї чи іншої проблеми, ідей та типу мислення, стилю роботи, широким поглядом на розвиток досліджень у певному науковому напрямі, що лежить в основі роботи, оригінальною стрижневою ідеєю, доказ якої є стимулом для розвитку досліджень і фактором, що об'єднує виконавців, незважаючи на відмінність їх характерів та уявлень [3, с. 149]; професійна співдружність людей, що сформувалася під егідою особистості – ученого-лідера [5, с. 9]; неформальне наукове співтовариство, яке склалося історично, що характеризується відносинами «учитель – учні», які зумовлюють спадкоємність суб'єктивних (особистісних) і об'єктивних компонентів їх наукової діяльності [2]; специфічна форма організації наукових досліджень, основою якої є самоорганізація [7, с. 245] тощо. Школою називається напрям в науці, літературі, мистецтві тощо, представники якого пов'язані єдністю поглядів, спільністю або наступністю принципів і методів [9].

Узагальнюючи перераховані вище визначення змісту наукових шкіл, вважаємо за доцільне при ідентифікації наукових шкіл враховувати наявність як нового наукового напряму, так і наукового колективу на чолі з визнаним лідером. Отже, наукову школу можна розглядати як неформальну творчу співдружність дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою і стилем дослідницької діяльності, що домоглися значних наукових результатів. Це професійна співдружність учених-однодумців, згуртованих навколо засновника та організатора визнаної наукової проблеми, що має прогресивний або інноваційний для суспільства характер.

За всієї різниці підходів до визначення наукової школи практично всі наукознавці наголошують на ключовій ролі лідера-дослідника – визнаного вченого у своїй галузі науки і техніки, який відповідає за постійний

розвиток науково-методологічної, матеріально-технічної бази, якість підготовлених проектів і наукових кадрів [4, с. 34]. Вчений як керівник наукової школи визнається офіційно після захисту дисертацій 3-х і більше його здобувачів. Саме він генерує програму досліджень. Лідер наукової школи надає професійну допомогу, контролює виконання наукової програми, вносить корективи та дає рекомендації щодо доцільності прийняття відповідних рішень. Науковим керівником школи, як показує практика, є доктор наук – свідчення того, що дослідження, які здійснюються в рамках певної наукової школи, визнаються важливими для розвитку галузевої науки.

Ще однією характерною ознакою наукової школи є існування як мінімум одного покоління учнів, згуртованих навколо успішного вирішення соціально і професійно значущої наукової проблеми. Свідченням ефективного функціонування школи є якість та кількість фундаментальних і прикладних наукових досліджень, підготовлених і захищених докторських і кандидатських дисертацій, опублікованих монографій, підручників, методичних розробок, наукових фахових статей, участі в міжнародних і всеукраїнських конференціях тощо.

Неформальність наукової школи свідчить, що в соціальному плані школа може бути ніяк не оформлена, її члени можуть працювати не тільки на різних кафедрах чи у відділах, але і в різних організаціях і навіть в різних країнах. Статус і становище членів школи визначаються не рівнем освіти, науковими ступенями і знаннями, а тим реальним внеском в систему знань, яку розвиває наукова школа.

Ознаками наукової школи є наявність ієрархічно структурованої наукової спільноти, яка розвивається у часі й просторі; спрямованість на розроблення нового, оригінального напряму у науці; спільність наукових інтересів, принципів та методичних підходів у виконанні продуктивної програми досліджень; наявність декількох поколінь учених (ланка «учитель – учень»), об'єднаних визнаним лідером; підвищення наукової кваліфікації учасників школи; опублікування наукових результатів (публікації, доповіді).

Сказане повністю відноситься і до наукових шкіл у книгознавстві, бібліотекознавстві та бібліографознавстві. Складність виявлення даних наукових шкіл пов'язана з тим, що більшість теоретичних положень, які були вироблені в наукознавстві в першій половині XX ст., засновані на вивченні шкіл, що сформувалися в природничих та прикладних науках. Специфічність, самобутність наукових шкіл книгознавчого та бібліотечно-

інформаційного профілю зумовлені відносною молодістю самих наук (їх інституціоналізація припала на середину XX ст.), багаторічними тривалими дискусіями щодо правомірності існування як самих наук, так і доцільності підготовки науково-педагогічних кадрів означеного профілю.

Для книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства характерна відносна вузькість наукового співтовариства. Внаслідок певної вузькості досліджуваних проблем занадто невелика кількість вчених книгознавчої та бібліотечно-інформаційної сфери займаються науковими дослідженнями.

Наукові школи (далі – НШ) в книгознавстві, бібліотекознавстві та бібліографознавстві, як правило, широкопрофільні, тобто в них зазвичай розробляється кілька дослідницьких програм, що змінюють одна одну або співіснують. У більшості випадків неможливо сформулювати єдину дослідницьку програму наукової школи. Через вузькість наукового співтовариства і необхідність постійно «підлаштовуватися» під потреби практики члени наукової школи часто обирають інші напрямки досліджень. При цьому вони продовжують вважати себе членами наукової школи, заснованої їх учителем.

Члени наукової школи, як правило, працюють у різних установах, у різних містах країни. Обмеженим є і коло організацій, в яких виникають наукові школи. Це пояснюється специфікою процесів інституціоналізації дослідного товариства даних дисциплін, центрами яких є Київ та Харків. У цих містах зосереджено найбільші наукові центри книгознавчого та бібліотечно-інформаційного профілю. Перш за все, це не тільки вузи культури і мистецтв, але й великі бібліотеки, які мають у своїй структурі наукові відділи.

Сьогодні стає все більш очевидним зміна сформованого уявлення про взаємовідносини «бібліотечної науки» і «бібліотечної професії». Науково-дослідна робота стає обов'язковим і невід'ємним компонентом бібліотечної професії, а бібліотекарі-практики – повноправними учасниками процесу творення нового бібліотекознавчого знання. Зміна дослідницької парадигми є характерною для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ).

Питання формування та ефективного функціонування наукових шкіл НБУВ – це питання, що мають власну історію, яка розпочалася з діяльності колективу як науково-дослідного товариства – з перетворення Бібліотеки в наукову установу в галузі науково-інформаційної діяльності,

бібліотекознавства та суміжних наук (1992), де підрозділи були згруповані за напрямами їх діяльності в інститути (бібліотекознавства, української книги (сьогодні ці інститути об'єднано в Інститут науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи), рукопису, архівознавства, біографічних досліджень), центри (консервації і реставрації, культурно-просвітницький, комп'ютерних технологій, науково-видавничий), Фонд президентів України (1996), Національну юридичну бібліотеку (1999) і Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (1995) та з організації аспірантури та спеціалізованої ради по захисту кандидатських і докторських дисертацій (1993). Нині у Бібліотеці працюють понад 900 співробітників, з них бібліотечних – 65 %, наукових – 20 % і допоміжних – 15 %.

У рамках наукових напрямів НБУВ сформувались декілька наукових шкіл, діяльність яких направлена на формування та розвиток наукового знання, сприяння його утвердженню в конкурентному науковому середовищі, поширення та практичне впровадження отриманих наукових результатів. Такі видатні вчені як О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. Ю. Омельчук, Г. І. Ковальчук, В. М. Горовий, працюючи в НБУВ і формуючи навколо себе однодумців, удосконалюють свої ідеї, готують нових фахівців і вносять істотний вклад у розвиток книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.

Головна риса досліджень, які здійснюються в НШ НБУВ – їх широта. Це стосується як діапазону проблем, що вивчаються, так і характеру опрацювання окремих питань. Умовно тематику досліджень, які проводяться в НШ, можна розділити на сім напрямків: інформаційно-аналітична діяльність бібліотек; рукописно-книжкова культура України в суспільних процесах; науковий опис унікальних книжкових та рукописних фондів; архівна спадщина української науки; історія книги, бібліотечних зібрань, колекцій та рідкісних видань; формування баз даних національної бібліографії; інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки.

Найхарактернішим показником проведених досліджень і основним досягненням наукової школи є захищені дисертаційні дослідження науковців, які входять до цього неформального колективу. Дисертації є досить насиченим науковим документом, що містить у систематизованому вигляді значний обсяг знання. Вони більшою мірою, ніж інші результати наукової праці, відображають характер проведеного дослідження і отримані

висновки. Крім того, вивчення потоку захищених дисертацій виявляє взаємозв'язки «вчитель – учень», що є особливо суттєвим для НШ, і дає змогу отримати конкретні результати, що базуються на кількісних даних про захищені під керівництвом того чи іншого вченого дисертації та свідчить про відповідність тематики дисертацій учнів проблематиці дисертації лідера.

Для повнішого уявлення про наукові школи НБУВ далі подано їх коротку характеристику. Для цього було використано інформацію про захищені дисертаційні роботи під керівництвом учених-лідерів НБУВ.

В. М. Горовий, доктор історичних наук, професор, заступник генерального директора з наукової роботи НБУВ, керівник Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, очолює колектив, який успішно розвиває науковий напрям «Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек». На прихильність лідера вищеназваній тематиці вказує його докторська дисертація, яку він захистив у 2006 р. на тему «Соціальні інформаційні бази і розвиток бібліотечного інформаційного потенціалу (1991– 2006 рр.)». За період 2010–2013 рр. під керівництвом В. М. Горового було захищено 4 кандидатські дисертації. Серед них: «Електронне інформування в правовій сфері як бібліотечний аспект розвитку інформатизації в Україні (1998–2008)» (Н. Г. Іванова), «Еволюція дистантних форм бібліотечної роботи як спосіб розширення доступу користувачів до бібліотечних фондів (1990–2009)» (В. М. Медведєва) та ін. Результати дисертаційних досліджень апробовано на 12 міжнародних конференціях; здобувачами наукового ступеня було опубліковано 25 статей, з них 19 – у наукових фахових виданнях. Напрацювання та висновки дисертаційних досліджень знайшли своє впровадження в удосконаленні нових технологій підготовки інформаційно – аналітичних продуктів Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади НБУВ: «Резонанс» (бюлетень оперативної інформації електронних видань для керівників та їх референтів. У реферативній формі аналізуються актуальні питання міжнародного співробітництва та суспільно-політичні, економічні процеси в Україні); інформаційно-аналітичний журнал «Україна: події, факти, коментарі», присвячений висвітленню та аналізу найактуальніших подій суспільного життя в економічній, політичній та соціальних сферах; «Шляхи розвитку української науки (реферативний бюлетень матеріалів ЗМІ, в якому висвітлюються проблеми підвищення ефективності наукової діяльності);

«Проблеми зайнятості населення» (експертно-аналітичний висновок за результатами моніторингу преси) та ін.

Г. І. Ковальчук, завідділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, захистивши докторську дисертацію в 2005 р. на тему «Теорія та практика книжкового пам'яткознавства ХХ століття», очолила колектив, напрямком дослідження якого є історія книги, бібліотечних зібрань, колекцій та рідкісних видань. Під її керівництвом було виконано дисертації: «Розвиток історико-книгознавчої думки в Україні у ХІХ ст.» (Н. М. Шалашна), «Французька книга в Галичині у другій половині XVIII ст.: видавничий репертуар, розповсюдження та рецепція» (І. Б. Качур), «Книгозбірня «Студіону» у Львові (1909–1940): історія, сучасний стан фонду» (М. О. Кривенко), «Історико-книгознавче дослідження видань І. Федорова та П. Мстиславця: філігранологічний аспект» (Н. П. Бондар). Результати цих дисертаційних досліджень було апробовано на 2 всеукраїнських та 27 міжнародних конференціях та опубліковано 40 статей, з них 25 – у наукових фахових виданнях. Методологічні розробки та опрацьовані матеріали досліджень використовуються при виконанні відомчих наукових тем НБУВ, у підготовці спеціальних і узагальнюючих праць з ширшими критеріями у національному й універсальному масштабі.

В. Ю. Омельчук, вчений у галузі бібліографознавства та книгознавства, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник культури України, завідувач відділу національної бібліографії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, очолює колектив, напрямком дослідження якого є формування баз даних національної бібліографії. Вагомою заслугою В. Ю. Омельчука є розроблення не лише концепції, а й плану, структури, методики створення національного репертуару українського друку, визначення конкретних етапів реалізації його частин, обґрунтування цілісної системи покажчиків українського бібліографічного репертуару, формування електронних баз даних національної бібліографії. Основною оцінкою діяльності наукової школи є: захисти кандидатських дисертацій, таких як «Українська книга другої половини ХІХ – першої чверті ХХ століття на півдні України: історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти» (Н. Л. Малиновська), «Науково-бібліографічна діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1912–2010): етапи, напрями, зміст» (Д. В. Устиновський) та ін.; загальна кількість публікацій здобувачів – 53, з них: 27 статей у наукових фахових виданнях та 9 бібліографічних покажчиків; результати дисертаційних досліджень

апробовано на 1 обласній, 9 всеукраїнських та 19 міжнародних конференціях.

Л. А. Дубровіна, член-кореспондент Національної академії наук України, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту рукопису НБУВ, об'єднала навколо себе учених-однодумців, наукова діяльність яких присвячена дослідженню рукописно-книжної культури України в суспільних процесах, науковому опису унікальних книжкових та рукописних фондів, архівній спадщині української науки. Під її науковим керівництвом за період 1994–2013 рр. виконано 26 дисертаційних робіт. Серед них: «Бібліотека і архів Б. Д. Грінченка як джерело з історії народної просвіти України кін. XIX – поч. XX ст.» (Н. М. Зубкова); «Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля» (Н. Р. Миронець); «Оправа українських книг та стародруків як об'єкт кодикографії» (О. М. Гальченко); «Музична крюкова рукописна книга XII – початку XX ст. в Україні: історико-кодикологічний опис» (Е. С. Клименко); «Особові архівні фонди видатних українських учених як джерело з історії організації спеціалізованих фондів Всенародної (Національної) бібліотеки України (1918–1934)» (О. П. Степченко); «Документальна та бібліотечно-бібліографічна спадщина комісій з вивчення продуктивних сил України УАН–ВУАН (1919–1931)» (Л. М. Яременко) та ін. Представники наукової школи Л. А. Дубровіної є активними учасниками організації і проведення міжнародних накових конференцій, які щорічно проводяться у НБУВ. Апробація результатів дисертаційних досліджень на 18 всеукраїнських та міжвідомчих науково-практичних семінарах, 14 всеукраїнських конференціях, 42 міжнародних конференціях та 7 науково-практичних конференціях сприяють підвищенню рівня методологічної підготовленості майбутніх дослідників. Факт опублікування 166 статей (105 статей опубліковано у наукових фахових виданнях); 5 монографій, бібліографічного покажчика та каталогу говорить про високу публікаційну активність представників НШ Л. А. Дубровіної.

Свідченням високого рівня наукової творчості Л. А. Дубровіної є фундаментальні праці з історії бібліотечної справи в Україні, в тому числі історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (видано три томи за період 1918–1941, 1941–1964, 1964–1991 рр.) (1998, 2003, 2008 рр.) (разом з академіком НАН України О. С. Онищенком), наукові праці з історії розвитку академічної науки, біографічним дослідженням життя та

діяльності вчених, які зробили внесок у розвиток архівної і бібліотечної справи, дослідженню рукописної спадщини, комплексних архівних та рукописних довідників нового покоління, що охоплюють як наукові каталоги рукописних пам'яток різними мовами (кириличних, грецьких, арабських, польських), створені під її керівництвом та ін.

Вчений-філософ і культуролог, академік Національної академії наук України (1997), заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2008), академік-секретар Відділення історії, філософії і права НАН України О. С. Онищенко зібрав навколо себе учених НБУВ, які досліджують інформаційні технології в системі інноваційної діяльності наукової бібліотеки, історію книги, бібліотечних зібрань, колекцій та рідкісних видань та архівну спадщину української науки. Про різносторонність інтересів О. С. Онищенка можна зробити висновок з тематики захищених під його керівництвом кандидатських дисертацій: «Особистісний фактор у процесі обслуговування користувачів наукових бібліотек України в період соціальних перетворень 80–90-х років XX століття» (Я. О. Хіміч); «Державне забезпечення розвитку системи обов'язкового примірника творів друку України (1917–1997)» (Я. О. Чепуренко); «Становлення та розвиток системи реферування української наукової літератури (1991–2000 рр.)» (М. Б. Сорока); «Педагогічні бібліотеки України (II пол. XIX – 20-ті рр. XX ст.)» (П. І. Рогова); «Розвиток бібліотечної термінології в Україні у другій половині XX століття» (Г. І. Солоіденко); «Бібліотечно-інформаційна система НАН України: (20-ті роки XX ст. – початок XXI ст.)» (Т. Л. Кулаковська); «Документальні фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії академічної науки (1918– 1934 рр.)» (В. А. Кучмаренко); «Бібліотечні колекції та зібрання в системі історико-культурних фондів: реконструкція і реєстраційний опис» (Л. В. Муха); «Бібліологічні вісті» як явище української книгознавчої думки 20-х початку 30-х років XX століття» (Н. Г. Солонська); «Наукові бібліотеки Львова: становлення, комплектування, формування фондів і колекцій (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.» (Н. Е. Кунанець) та ін. Всього за період з 1994 – 2013 рр. захищено 31 кандидатська дисертація за спеціальністю «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», результати яких опубліковано у 219 наукових статтях, з них 130 – у наукових фахових виданнях, видано 3 бібліографічних покажчика та 5 монографій, науково-методичних видань. Під науковим керівництвом і за участю О. С. Онищенка підготовлено та

видано чотири томи «Історії Національної академії наук України» та два томи «Історії національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», п'ять томів «Національної бібліографії України».

Представники НШ О. С. Онищенка є активними учасниками організації та проведення міжнародних наукових конференцій, про що свідчить кількість надрукованих матеріалів цих заходів (105). Всебічне обговорення на міжнародних, всеукраїнських наукових конференціях, організованих і проведених представниками НШ НБУВ, постановок і методів вирішення актуальних проблем розвитку книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства відомими вітчизняними та зарубіжними вченими сприяють підвищенню рівня методологічної підготовленості майбутніх дослідників, які беруть участь у роботі конференцій.

Як бачимо, у О. С. Онищенка та Л. А. Дубровіної склалися декілька дослідницьких програм, що розробляються послідовно одна за іншою або паралельно.

Перетин або дублювання у вивченні однієї і тієї ж проблеми представниками різних шкіл свідчить про її актуальність. Прикладом цього є архівна спадщина української науки, дослідженням якої зацікавилися Л. А. Дубровіна і О. С. Онищенко. Підсумком їх співпраці є започаткована серія фундаментальної публікації «Історія Академії наук України: Документи і матеріали», де опубліковані документи як загального характеру, так і з діяльності окремих установ Академії.

Спадкоємність – один з основних чинників будь-якого розвитку, у тому числі і наукової школи. Під час характеристики НШ спадкоємність часто трактується як продовження тематики досліджень вчителя в працях учнів. Однозначне узгодження проблематики докторської дисертації керівника напряму із загальною тематикою його власних досліджень і робіт його учнів виглядає надмірно жорстко. Захист докторської дисертації – важлива, але далеко не єдина і, як правило, не фінальна віха в науковій біографії фахівця, і було б дивним вимагати від нього самого або його послідовників обмежуватися тематикою цієї дисертації. Можна припустити, що чим вагоміший фахівець очолює школу, тим різноманітніші інтереси лідера, його послідовників і утворена ним школа. Наукові школи О. С. Онищенка і Л. А. Дубровіної підтверджують це.

Свідоцтвом визнання наукового вкладу лідерів НШ НБУВ є їх соціальне та професійне положення в науковій ієрархії. Крім того, всі вони є членами спеціалізованої вченої ради та входять в редколегії наукових фахових

періодичних видань, які видає НБУВ. Цей далеко не повний перелік дозволяє обґрунтувати висновок про високу оцінку діяльності лідерів НШ з боку дослідного товариства і офіційних інстанцій. А наявність докторського ступеня у керівників НШ свідчить про важливість досліджень, що здійснюються в рамках певної школи, для розвитку галузевої науки.

Відомо, що нова теорія чи концепція освоюється членами наукового співтовариства опосередковано, тобто через всі канали наукової комунікації, які можуть об'єктивно представляти результати діяльності наукової школи і її засновника. Наукові здобутки шкіл НБУВ викладаються в доповідях на багатьох міжнародних конференціях, публікуються у монографіях, науково-методичних виданнях, бібліографічних покажчиках, статтях у наукових фахових виданнях, що характеризує результативність НШ і є одним із важливих рейтингових показників оцінки діяльності НБУВ як дослідної установи. У НБУВ видаються такі наукові фахові періодичні видання: науково-теоретичний та практичний журнал «Бібліотечний вісник» (з 1993 р.); збірники наукових праць: «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (з 1998 р.); «Рукописна та книжкова спадщина України» (з 1993 р.); «Українська біографістика» (з 1996 р.); «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития» (з 2000 р.), де друкуються основні результати дисертаційних досліджень. Крім того, у НБУВ щорічно проводяться конференції, семінари (інформація щодо їх проведення знаходиться на офіційному сайті НБУВ).

Опублікування фундаментальних наукових праць: монографій, науково-методичних посібників, статей у фахових виданнях, зокрема міжнародних; наявність фахових наукових періодичних видань; щорічне проведення наукових заходів: конференцій, семінарів – це чинники, що вказують на ефективне функціонування НШ НБУВ.

Головним, визначальним фундаментом плідної діяльності НШ НБУВ є наявність єдиних комплексних тем, перспективних, затребуваних суспільством, захоплюючих, багатопланових, що дозволяють задовольняти наукові інтереси всіх членів колективу і НШ, що їх об'єднує. Особлива привабливість цих тем полягає не тільки в актуальності досліджуваної проблематики, але насамперед у можливості постійно розширювати і поглиблювати пошук, вести експериментальну роботу, самостійно, творчо вирішувати проблеми, усвідомлюючи реальну затребуваність і теоретичних, і практичних результатів своєї діяльності. Так, всі дисертаційні

дослідження виконані у рамках НДР, які зареєстровані в УкрІНТЕІ: «Книжкові та рукописні пам'ятки: історико-культурні дослідження бібліотечних зібрань, колекцій та рідкісних видань» (№ державної реєстрації 0107U000510), «Унікальні книжкові та рукописні фонди: науковий опис, державна реєстрація» (№ державної реєстрації 0107U000172), «Технологія і організація формування і використання інформаційних ресурсів наукової бібліотеки» (№ державної реєстрації 0105U000488), «Формування баз даних національної бібліографії України» (№ державної реєстрації 0102U000897) тощо.

Здобутки НШ впроваджуються не тільки на рівні НБУВ, але й Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Київського національного університету культури і мистецтв, Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Рівненського державного гуманітарного університету, Державної науково-педагогічної бібліотеки України, Департаменту комунікацій влади та громадськості Секретаріату КМУ та ін.

Успішні захисти дисертаційних досліджень представниками НШ НБУВ свідчать про перспективність вибраного курсу і визнання досягнень цього об'єднання науковим товариством. Кожна наукова школа сприяє розвитку нових напрямів у галузі науки.

У зазначених колективах науковці набувають не тільки професійні знання та уміння, а й навички високопродуктивної інтелектуальної праці. Саме цим і пояснюється концентрація уваги на підготовці вчених-професіоналів у НШ НБУВ. Чітка організація діяльності наукових шкіл дозволяє членам дослідницького колективу найповніше виявити професійну індивідуальність та сприяє творчому підходу щодо розроблення наукової програми.

Узагальнюючи, можна констатувати, що наукові школи НБУВ характеризуються:

1. наявністю інтелектуального потенціалу в лідера-засновника (підкреслює центральну роль керівника як вченого, який перевищує за своїми потенційними творчими можливостями інших членів наукового колективу);

2. розробкою прогресивної або інноваційної соціально-визнаної наукової ідеї (наявність ідеї виступає провідним чинником консолідації наукової школи);

3. консолідацією учених, які мають значну мотивацію і пов'язані

спільністю наукового пошуку, спадкоємністю принципів, підходів традицій. Така консолідація припускає об'єднання вчених у ролі учнів, реалізаторів програми навколо висунутої наукової ідеї, при цьому кількість їх постійно збільшується;

4. зрівнювання актуальності у вирішенні завдань проведення науково-дослідної роботи і підготовка наукових кадрів, що дає можливість забезпечуваним: а) збереження накопичених раніше знань шляхом передачі їх наступним поколінням (функція трансляції); б) набуття нових знань, що визначає подальший розвиток науки (евристична функція). Це зумовлює активізацію і збереження творчого характеру та інноваційної спрямованості наукової діяльності і водночас забезпечує підготовку для науки нових поколінь дослідників.

Отже, можна констатувати, що на сьогодні у структурі НБУВ створені, розвиваються і мають конкретні наукові здобутки та впровадження наукові школи О. С. Онищенка, Л. А. Дубровіної, В. Ю. Омельчука, Г. І. Ковальчук, В. М. Горового.

НШ НБУВ виступають осередками найбільшої концентрації творчої енергії, найактивнішого впливу на науковий прогрес та відіграють особливу роль у формуванні фахівця дослідницько-інноваційного типу, носія фундаментальних знань, високої культури й духовності, що гнучко реагує на зміни і є конкурентоспроможним в науковому середовищі. Спільна робота наукових лідерів з молодими вченими забезпечує високу продуктивність науково-дослідної діяльності й ефективну передачу професійної компетенції, сприяє введенню в науку нових поколінь.

Список використаних джерел

1. *Гнізділова О. А.* Характеристика дефініції «наукова школа» / О. А. Гнізділова // Теорія та методика навчання та виховання : [зб. наук. праць / Наук. ред. А. В. Троцко]. – Харків : ХНПУ, 2008. – Вип. 22. – С. 13–23.

2. *Грезнева О. Ю.* Научные школы (педагогический аспект) / О. Ю. Грезнева. – Москва : Институт теории образования и педагогики РАО, 2003. – 69 с.

3. *Добров Г. М.* Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность / Г. М. Добров, В. Е. Тонкаль, А. А. Савельев. – К. : Наук. думка, 1987. – 346 с.

4. *Зербино Д. Д.* Наукова школа: лідер і учні. – Львів : Євросвіт, 2001. – 208 с.

5. *Зербино Д. Д.* Научная школа как феномен / Дмитрий Деонисович Зербино. – К. : Наук. думка, 1994. – 136 с.

6. *Лукашов И. В.* Идентификация научных школ в библиотековедении (на

примере школы Ю. В. Григорьева – Ю. Н. Столярова) / И. В. Лукашов // Науч. и техн. б-ки. – 1998. – № 10. – С. 62–74.

7. *Мирская Е. З.* Научные школы: история, проблемы и перспективы / Е. З. Мирская // Науковедение и новые тенденции в развитии российской науки / Под ред. А. Г. Аллахвердяна, Н. Н. Семеновой, А. В. Юревича. – М. : «Логос», 2005. – 303 с.

8. *Новиков А. М.* Методология образования / А. М. Новиков. – Москва : Эгвес, 2002. – 320 с.

9. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – Москва : Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с.

10. Социально-психологические проблемы науки : ученый и научный коллектив : сборник статей / под ред. М. Г. Ярошевского ; [АН СССР. Институт истории естествознания и техники]. – М.: Наука, 1973. – 252 с.

11. *Ярошевский М. Г.* Логика развития науки и научная школа // Школы в науке. – М. : Наука, 1977. – 524 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(477-25)НБУВ:001(01+02+002)

Larysa Lytvynova

Scientific Schools of Vernadskyi National Library of Ukraine in Ukrainian Information and Communication Field

Based on a formal definition (e. i. analyses of dissertational investigations) it was determined and investigated scientific and library-informational profile.

Keywords: book science, library science, bibliography, thesis, scientific school.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:001(01+02+002)

Лариса Литвинова

Научные школы Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского в информационно-коммуникационном пространстве Украины

На основе формального признака (анализ диссертационных исследований) выявлены научные школы книговедческого и библиотечно-информационного профиля, охарактеризована их деятельность.

Ключевые слова: книговедение, библиотековедение, библиографоведение, диссертация, научная школа.

УДК 001.89-006.91:004.7

Тетяна Лукашевич,
бібліотекар І категорії НБУВ

ПУБЛІКАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ КРАЇН СНД ТА БАЛТІЇ ЗГІДНО З БІБЛІОМЕТРИЧНОЮ БАЗОЮ ДАНИХ SCOPUS

Проведено оцінку рівня публікаційної активності в межах країн СНД та Балтії, та у порівнянні з європейськими країнами з використанням статистичної інформації бібліометричного та демографічного характеру з урахуванням економічного фактору.

Ключові слова: публікаційна активність, наукова діяльність, країни СНД та Балтії, бібліометрична база даних Scopus, наукометричні дослідження.

У сучасних умовах прогресуючих інформативних технологій оцінювання ефективності наукової діяльності може бути проведене за допомогою наукометричних методів шляхом кількісного аналізу бібліометричних показників.

Ці показники відображені в багатьох сучасних базах даних, включно з новітніми базами даних Scopus [1]. Scopus, у співтоваристві з порталом SCImago, є найбільшою в світі базою даних рецензованої наукової літератури, яка пропонує дослідникам швидкий та доступний ресурс для підтримки своїх досліджень в різноманітних наукових галузях [2].

На основі БД Scopus було проведено наукометричне дослідження стану публікаційної активності вчених на сьогоднішній день та виявлено певні тенденції, а також пов'язані з ними проблеми, які розглядаються в цій статті.

За інструмент дослідження було взято кількість публікацій як один з достовірніших та наочних показників наукової активності.

Дані в наведеній нижче табл. 1 демонструють показники публікаційної активності країн СНД та Балтії за період 1996–2011 рр. на основі бази даних Scopus.

З розгляду табл. 1 слідує, що серед країн СНД перше місце за кількістю наукових статей належить Росії (527 442 док.). Україна посідає друге місце з показником 98 083 публікацій. На третьому місці знаходиться Білорусія з показником 22 334 опублікованих документів. А 4, 5 та 6 місця у рейтингу

Таблиця 1

Показники публікаційної активності країн СНД та Балтії за період 1996–2011 рр. (на основі бази даних Scopus)

№ з/п	Країна	Кількість опублікованих документів
1	Росія	527 442
2	Україна	98 083
3	Білорусія	22 334
4	Литва	21 098
5	Естонія	16 573
6	Латвія	8396
7	Вірменія	8.054
8	Узбекистан	6763
9	Грузія	6381
10	Азербайджан	6135
11	Казахстан	4695
12	Молдова	4032
13	Киргизія	843
14	Таджикістан	757
15	Туркменістан	156

належать Литві, Естонії та Латвії з показниками 21 098, 16 573 та 8396, відповідно. Продовжують рейтинг публікацій Узбекистан (6763), Грузія з незначним відривом (6381), Азербайджан (6135), Казахстан (4695); а завершує його Туркменістан з показником лише 156 опублікованих статей за період 1996–2011 рр.

На думку автора статті, кінцевий висновок щодо вищевикладених в табл. 1 показників положення країн за публікаційною активністю в просторі СНД та країн Прибалтики робити зарано, адже в підрахунках не були задіяні деякі дані, які можуть значно вплинути на ситуацію, а саме: кількість населення країн. Для того, щоб надати цій картині більшої об'єктивності, спробуємо порівняти наукову активність цих країн за кількістю населення, тобто розташуємо країни за кількостю публікацій на 1000 жителів країни (табл. 2). По-перше, виключимо з дослідження тих, хто був народжений за останні 15 років і молодих людей віком до 24 років. Для дослідження візьмемо середні дані: лише ту частину населення, яка потенціально могла би бути активно задіяна в науковому процесі, тобто вікову групу на 2013 рік від 25 до 54 та групу від 55 до 64 років. Розділимо показник загальної кількості публікацій за кожною з країн на кількість науково активних жителів (чоловіків і жінок) за 15 років. В результаті отримаємо цифру, що показує, скільки із загальної кількості публікацій зроблено кожною 1000 дорослого населення. Відомості про населення для даного дослідження були взяті із сайту CIA The World Factbook Центрального розвідувального управління (ЦРУ) [3] США.

Отже, за даними табл. 2, лідерами списку за кількістю публікацій на 1000 населення виявилися країни Балтії. Найвищий показник (24,057) має Естонія, за нею – Литва (10,583). Завершує трійку лідерів Латвія з показником 6,738 публікацій. На четвертому місці опинилася Росія (6,23), на п'ятому – Арменія (4,906), на шостому – Білорусія (3,966) і на сьомому – Україна з показником лише 3,76 публікацій на 1000 населення країни. З незначним відривом продовжує рейтинг публікаційної активності Грузія (2,57), Молдова (1,961), Азербайджан (1,212). Найнижчу науково-дослідницьку активність має Туркменістан – 0,063 публікацій. Як бачимо, таке ранжування повністю змінило картину для багатьох країн СНД, в тому числі і для України: з другого місця у рейтингу за загальною кількістю публікацій по країнах СНД та Балтії (див. табл.1) Україна зсунулася на сьоме місце у рейтингу за кількістю публікацій на 1000 чоловік.

Таблиця 2

Показники публікаційної активності країн СНД та Балтії (на 1 тис. населення) за період 1996–2011 рр. (на основі бази даних Scopus)

№ з/п	Країна	Загальна кількість населення країни	Активні жителі, % (25-65 років)	Кількість публікацій по країні (1996-2011)	Кількість публікацій на 1000 населення
1	Естонія	1 266 375	54,4	16 573	24,057
2	Литва	3 515 858	56,7	21 098	10,583
3	Латвія	2 178 443	57,2	8396	6,738
4	Росія	142 500 482	59,4	527 442	6,23
5	Арменія	2 974 184	55,2	8054	4,906
6	Білорусія	9 625 888	58,5	22 334	3,966
7	Україна	44 573 205	58,5	98 083	3,76
8	Грузія	4 555 911	54,5	6381	2,57
9	Молдова	3 619 925	56,8	4032	1,961
10	Азербайджан	9 590 159	52,8	6135	1,212
11	Казахстан	17 736 896	51,5	4695	0,514
12	Узбекистан	28 661 637	48,9	6763	0,483
13	Киргизія	5 548 042	46	843	0,33
14	Таджикістан	7 910 041	43,1	757	0,222
15	Туркменістан	5 113 040	48,3	156	0,063

Для того, щоб скласти більш об'єктивне уявлення стосовно положення вищезазначених країн у світовому науковому просторі, порівняємо дані з публікаційною активності цієї групи країн з даними деяких країн Європи. Для аналізу аналогічно беремо дані з публікацій потенціально активної групи населення віком від 25 до 65 років (табл. 3).

За підрахунками, лідер серед пострадянських країн – Естонія – знаходиться на рівні Іспанії, яка посідає 11 місце. Литва наблизилася до рівня двох останніх країн у списку європейських країн Кіпру та Мальти (14–15 місця). Що стосується всіх інших країн, то вони за своїми показниками жодним чином не наближаються до показників країн ЄС, тому подібне порівняння вбачається неможливим. Проте можна відмітити що «найпасивніша» Мальта обійшла Україну у 2,5 рази. Маленький сонячний Кіпр обійшов Росію в 2 рази. А політично нейтральні та спокійні Швеція та Норвегія виявилися в 2 рази активніші за Німеччину, котра прагне брати активну участь у всіх справах світу. Франція також займає досить активну позицію в міжнародній політиці, але натомість має досить посередні показники з публікаційної активності. Звідси видно, що ті країни, які витрачають менше коштів на світову політику, більше коштів виділяють на власну науку. Можна також помітити, що лідерами серед країн за кількістю статей є більш англомовні країни. Враховуючи те, що для потрапляння в базу даних Scopus необхідною умовою є правильне написання та оформлення статті саме англійською мовою, стає зрозумілим, що англомовні країни мають можливість краще просувати свої публікації.

Як бачимо, характерним для більшості вітчизняних країн є значне відставання за кількістю публікацій та цитувань у порівнянні з більш розвинутими країнами світу. Такий стан свідчить про те, що Україна нагально потребує активації свого наукового потенціалу. Подібна картина наукового занепаду спостерігається в усіх пострадянських країнах, за виключенням лише двох Балтійських країн: Естонії та Литви. Не дивлячись на те, що Латвія значно поступається їм місцем, вона все ж залишається лідером за публікаціями над всіма іншими пострадянськими країнами, тому її сміливо можна віднести до трійки лідерів. Цікаво детальніше зупинитися на дослідженні цього становища.

Рівень розвитку науки кожної країни залежить від її економіко-соціального фактору та витікає з тієї чи іншої політичної моделі управління країною. В політичному сенсі в країнах Прибалтики спостерігається рішуча відмова від всього «радянського» на користь «європейського», зміцнення

Таблиця 3

Показники публікаційної активності європейських країн (на 1 тис. населення) за період 1996–2011 рр. (на основі бази даних Scopus)

№ з/п	Країна	Загальна кількість населення країни	Кількість публікацій по країні (1996-2011)	Кількість публікацій на 1000 населення
1	Швеція	337 135	321 725	72,205
2	Монако	1049	966	68,787
4	Ісландія	9285	8 862	56,31
5	Австрія	188 440	177 324	41,22
6	Німеччина	1 581 429	1 490 140	35,24
7	Ірландія	91 125	85 341	35,01
8	Франція	1 141 005	1 073 718	33,59
9	Греція	160 760	152 000	26,65
10	Італія	851 692	803 004	24,96
11	Іспанія	665 977	623 236	24,45
12	Португалія	117 469	113 411	20,07
13	Люксембург	5 121	4 877	18,385
14	Кіпр	8 427	8 136	12,68
15	Мальта	2 029	1 910	9,036

стосунків між країнами, стрімка євроінтеграція в Євросоюз. А Естонія взагалі увійшла до кола науково розвинутих країн. І це на фоні нестабільної економіки та експорту робочої сили Прибалтики, що, власне, характерно і для інших пострадянських країн, проте, на відміну від Естонії, Латвії та Литви, рівень їх публікацій в рецензованих міжнародних журналах далеко не відповідний. Отже, публікаційна активність країн Прибалтики залежить перш за все від налагодження стосунків з розвинутими європейськими країнами. Що ж стосується політичної поведінки України та інших пострадянських країн, то тут значною мірою має місце суперечлива та нестабільна ситуація, звернення до радянських зразків поведінки, протиставлення себе міжнародній спільноті та вибір власного особливого шляху. В результаті маємо досить низький показник кількості статей як для «науково розвинутих країн» та швидку втрату присутності на світовій науковій арені.

З огляду на те, що на фоні розвинутих країн Західної Європи у майже всіх країнах пострадянського простору спостерігається стабільне зниження показників публікаційної активності, складається переконливе уявлення, що проблема тією чи іншою мірою є спільною для цих країн. Цікаво дослідити причини такої тенденції та спробувати віднайти способи покращення цієї ситуації.

Оскільки наукова ситуація є значною мірою відображенням загального стану кожної держави, буде доцільно розглядати науку «згори», шукати першопричини її занедбання. Тому при оцінюванні показників наукової діяльності ми не повинні забувати про те, що на них впливає державний стан суспільства, війни, революції, культурні реформи, якщо вони мали місце бути.

Період 1981–2002 рр. був складним у політичному та економічному сенсі для СССР та України, зокрема, зміна політичної та економічної системи в країні не могла не позначитися на стані розвитку наукової діяльності. Наукова політика, що проводилася в десятирічний період існування України як незалежної держави, призвела до змін позицій України в світовій науці [4, с. 5].

Як підтвердження цього наведемо дані публікаційної активності деяких країн СНД перебудовного та постперебудовного періодів (1988–1993 рр.) (табл. 4).

У 1993 р. можна бачити значний спад публікацій в Україні у порівнянні з попередніми роками, що є наслідком слабкого фінансування науки з року

Таблиця 4

Показники публікаційної активності деяких країн СНД перебудовного та пост-перебудовного періодів (1988–1993 рр.)

№ п/п	Країни	1990	1991	1992	1993
1	СССР/Росія	34 081	32 839	34 842	28 876
2	Росія	24 763	24 496	25 752	22 327
3	Україна	5260	4346	4736	3389
4	Білорусія	1090	1021	1140	830
5	Узбекистан	448	411	408	336
6	Грузія	381	377	397	210
7	Арменія	369	408	331	217
8	Азербайджан	329	293	372	226
9	Казахстан	317	349	377	299
10	Естонія	237	236	263	243
11	Латвія	229	218	290	235
12	Литва	225	216	269	216
13	Таджикістан	107	137	142	92
14	Киргизстан	56	60	44	33
15	Туркменія	21	42	41	29

в рік і, можливо, симптомом соціальних змін української наукової спільноти. Спад публікацій характерний також для таких країн СНД, як Росія, Білорусія, Узбекистан, Грузія, Арменія, Азербайджан, Казахстан, Литва, Таджикистан, Киргизстан, Туркменія, в той час як лише в двох країнах Балтії – Естонії та Латвії – спостерігається зростання кількості публікацій після розпаду СССР. Причиною такого публікаційного спаду країн є те, що в ході становлення державності всі країни використовували різні моделі реформування економіки, різними темпами проводились перетворення, країни по-різному «включались» у міжнародні економічні відносини. Отже, неминуче посилювались економічні, соціальні, культурні та політичні відмінності в інтересах і стратегічних орієнтирах. Зростання відмінностей між країнами було також зумовлене інтересом до них третіх держав. Розвиток країн Балтії в цей період, вочевидь, був зумовлений підготовкою до членства і їх членством з 2004 р. з ЄС [5].

Вирішення проблеми нецитованості слід починати з розвитку розуміння європейського ринку. Процес публікування статей в іноземних журналах набагато складніший через велику відмінність в критеріях відбору.

Завдання сучасних баз даних полягає в постійному оновленні списку представлених журналів шляхом виявлення та оцінки перспективних нових журналів, а також, за необхідності, видалення тих видань, які втратили свою наукову цінність [6].

Нижче приведені основні вимоги щодо підготовки вітчизняних журналів для зарубіжної аналітичної бази даних Scopus.

Пропонуючи вітчизняні журнали в базу даних Scopus, необхідно мати чітке уявлення про те, яку роль інформація з журналу повинна виконувати в цій базі даних. Роль журналу велика. Вся аналітика будується на даних з журналу. Журнал виконує широкий спектр функцій, які в цілому дають уявлення:

- ✓ про публікаційну активність вітчизняних авторів;
- ✓ про публікаційну активність та рейтинг радянських організацій за публікаціями їх авторів;
- ✓ про оцінку ступеня визнання і рівня пострадянських публікацій у світовій спільноті за даними їх цитування;
- ✓ про якість радянських журналів у порівнянні зі світовими потоками видань у відповідній предметній галузі тощо.

Коректними та повними ці дані можуть вважатися за якісного подання:

- назви журналу;
- назв статей англійською мовою;
- анотацій англійською мовою до кожної наукової статті;
- прізвищ авторів;
- адресних відомостей про місце роботи авторів, назв організацій (дані про афіліювання авторів);
- пристатейних списків літератури в романському алфавіті (латиниці) в такій якості, щоб ці посилання могли бути враховані при дослідженні цитування публікацій авторів і журналів.

Таким чином, майже всі елементи даних, що містяться в журналі, відіграють роль інформаційних індикаторів для оцінки вітчизняної науки, вітчизняних вчених, організацій та самих журналів.

Функціонально інформація, що надається вітчизняними журналами і включається до БД, ділиться на дві основні частини та виконує такі завдання:

1) надання тематичної інформації, що сприяє отриманню знань про проблематику наукових досліджень, результати яких відображаються в публікаціях вітчизняних вчених (смисловий (реферативний) складник);

2) надання інформації про суб'єкти (авторів та організації) проведених досліджень та джерела публікування (аналітичний складник бібліометричних досліджень).

Щодо першої частини, необхідно пам'ятати, що інформація, яка надається для цієї мети в зарубіжну БД, повинна бути зрозуміла і цікава в першу чергу зарубіжній спільноті, яка без знання української чи іншої мови могла би без звернення до повного тексту отримати максимально повне уявлення щодо тематики та рівня публікованих досліджень вітчизняних вчених.

Говорячи про другу частину, необхідно пам'ятати, що система бібліометричного аналізу будується на статистиці, одержаній в результаті автоматичного накладання та отримання збігів (встановлення зв'язків, ідентичності) аналізованих об'єктів за їх формальними ознаками належності до певної семантичної одиниці (у цьому випадку – до певного автора, організації, назви журналу тощо).

Безумовно, щоб увійти в Scopus, якісних відомостей про статті в журналі ще не достатньо. Журнал оцінюється також за наявністю таких складників:

- міжнародного ідентифікаційного коду серійного видання – Міжнародного стандартного номера серійного видання (ISSN – International Standard Serials Number);
- апарату рецензування статей;

- міжнародного складу редакційної ради (виняток можуть становити журнали, що спеціалізуються на регіональній тематиці, проте ця тематика повинна бути цікава міжнародному співтовариству);
- міжнародного складу авторів (з тим же винятком, що і для редакційної ради);
- чіткої періодичності та регулярності виходу в світ чергових випусків видання;
- якісного оформлення україномовної статті (структури наукової статті, наявності ілюстративного матеріалу, що демонструє результати дослідження, тощо);
- подання в якості невід'ємної частини статті інформації англійською мовою: автора, назви, даних про афіліювання авторів (найменування організацій, відомств, адресу авторів), анотації, ключових слів, пристатейних списків літератури в романському алфавіті; сайту англійською мовою, на якому повинна бути представлена повна інформація про журнал: переконливо викладена політика журналу (описані цілі і завдання журналу), повний склад редакційної ради із зазначенням країн афіліювання (приналежності) кожного члена ради; змісту та анотації кожної статті, що завантажується на сайт оперативно за мірою виходу чергових випусків журналу.

Це мінімальний і обов'язковий склад відомостей про журнал на сайті. Вітається наявність повних текстів статей у відкритому доступі або з пропозицією підписки. На сайті можуть бути представлені й інші відомості (правила для авторів, функції пошуку за тематикою або за автором статей, новини, умови передплати, посилання на інші сайти або на інші статті авторів у журналі тощо). Чим краще оформлений сайт, тим вище він буде оцінений.

Необхідно також мати на увазі, що в якості основного показника, що впливає на оцінку журналу при експертизі, враховуються цитування трьох членів редакційної ради (головного редактора і двох членів ради за пропозицією редакції) і самого журналу. Якщо члени редакційної ради і сам журнал мають хороші показники цитування за даними Scopus, це вже приблизно на 50 % гарантує прийняття журналу до складу джерел цієї БД.

Без наявності всіх вищеперерахованих відомостей та їх наочного представлення у запропонованого журналу практично немає шансів потрапити у Scopus.

Необхідно мати на увазі, що журнал, який отримав відмову на будь-

якому етапі (до експертизи або за її результатами), за новими правилами Scopus не розглядатиметься вдруге протягом двох наступних років [7].

З огляду на перераховані вимоги до публікацій в міжнародних виданнях, вченим було б доцільно проводити власний аналіз журналів (перш ніж пропонувати їх до міжнародної бази даних) за тими критеріями, за якими іноземні експерти оцінюють запропоновані журнали. Чим об'єктивніше буде зроблена власна оцінка, тим краще підготовленим буде журнал з точки зору запропонованих вимог і тим вірогідніше буде включення журналу до списку журналів цієї бази даних.

Необхідно зазначити, що наукова діяльність має свою специфіку, яка витікає з особливостей наукової праці. Відомо, що для вирішення багатьох різноманітних складних завдань вчений повинен використовувати сучасне складне обладнання і техніку, переробляти великий потік наукової інформації, брати участь у впровадженні в практику наукових розробок та рекомендацій [8, с. 9]. Науково-технічний потенціал тісно пов'язаний з економічним потенціалом країни. З урахуванням складного економічного стану пострадянських країн, вітчизняна наука зустрічається перешкодами на шляху до досягнення високих рейтингів за кількістю публікацій як показникові наукової активності в країнах пострадянського простору та за його межами. Їх можна виділити декілька. Однією з головних умов розвитку науки є забезпечення функціонування науки на рівні самоорганізації, при якому уможливлюється управління своїми інформаційними потоками. Тут цікаво звернути увагу на те, як формулюються завдання наукової політики в докладі, представленому парламентові Великобританії державним секретарем з питань освіти і науки. Наукова політика, як там стверджується, не задає розвитку науки, але вона може заохочувати або направляти впровадження наукових досліджень. Завдання наукової політики формулюються так: створення умов, що сприяють відкриттям, виділення достатньої долі національних ресурсів, забезпечення збалансованого розвитку окремих галузей знань, створення умов для взаємного запліднення різноманітних галузей знань та різноманітних національних наукових програм [9].

Самоорганізація науки, своєю чергою, можлива лише в межах асигнувань, які виділяються на її розвиток, оскільки розвиток науки напряму пов'язаний з її фінансуванням. Подолання фінансового бар'єру як чи не найголовнішої перешкоди на шляху до розвитку науки можливе лише за активної підтримки науки державним правлінням.

Іншою перешкодою можна вважати недостатньо гарне знання англійської мови нашими вченими, а часто – повну його відсутність (що є результатом недосконалості радянської системи освіти). Це уповільнює або ж і зовсім унеможливлює процес потрапляння наших журналів до міжнародних баз даних з урахуванням перерахованих вище умов публікування у БД Scopus.

Щодо вирішення проблеми нецитованості в радянській науці, іноземні експерти рекомендують декілька практичних підходів: знайти іноземних спонсорів та публікуватися разом з ними; активно обговорювати попередні результати по кожній статті на семінарах і конференціях в колі наукової спільноти перед тим, як відправляти статті до міжнародної редакції; запросити редакторів провідних журналів для читання лекцій про те, як відбувається редакційний процес відбору робіт на Заході; враховувати вимоги іноземних редакторів щодо оформлення та структури статті; створити власний рецензований науковий журнал англійською мовою з кожної сфери суспільних досліджень та запросити іноземних спеціалістів для редагування журналу на перших етапах його функціонування [10].

Загальний висновок, який можна зробити з огляду на історичний контекст пострадянської науки, полягає в тому, що розпад комуністичного режиму негативно позначився на темпах розвитку науки для України та інших країн СНД, – дослідницька активність вчених впала, за виключенням лише деяких країн Балтії.

На сьогоднішній день ситуація в межах країн СНД дещо покращилася, але на фоні розвинутих країн Західної Європи відбувається стабільне зниження показників публікаційної активності.

Недостатнє фінансування як результат недалекоглядного планування держбюджету призводить до втрат в наукових дослідженнях.

Наука потребує самоорганізації, за якої уможливлюється вільне планування та вибір власного шляху в своїй науковій діяльності та незалежність від політичних і соціальних уподобань.

Зростання науки є значним кроком на шляху до інтеграції в ЄС. Тому надзвичайно важливо враховувати вимоги редакційної ради ЄС.

Список використаних джерел

1. SciVerse Scopus : [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : http://www.info.sciverse.com/scopus/scopus-in-detail/facts/.

2. Scimago Journal & Country Rank [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access: http://www.scimagojr.com/.

3. The World Factbook [Electronic resource]. – Electronic data. – Mode of access : https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gm.html.

4. *Маршакова-Шайкевич И. В.* Россия в мировой науке [Текст] / И. В. Маршакова-Шайкевич. – М. : ИФРАН, 2008. – 227 с.

5. Социально-экономическое развитие постсоветских стран : итоги двадцатилетия // Сауран [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://cc-sauran.kz/rubriki/economika/30-razvitie-postsovetskih-stran-obzor-izdaniy-instituta-ekonomiki-ran.html. – Заглавие с экрана.

6. *Testa J.* The Thomson Reuters Journal Selection Process [Electronic Resource] / J. Testa; Thomson Reuters.]. – Electronic data. – Mode of access : thomsonreuters.com/products_services/science/free/essays/journal_selection_process/. – Title from the screen.

7. *Кириллова О. В.* О системе включения журналов в БД Scopus : Основные требования и порядок представления [Электронный ресурс] / О. В. Кириллова // Elsevier BV. – Режим доступа : URL : http://elsevierscience.ru/info/add-journal-to-scopus//. – Заглавие с экрана.

8. *Тростановский Ж. С.* Социологические аспекты развития науки. Организация и управление в науке : конспект лекции по курсу «История науки и техники» для студ. всех спец. / Ж. С. Тростановский ; Харьковский политехнический ун-т. – Х. : [б. в.], 1994. – 15 с.

9. Council for Scientific Policy. Report on Science Policy Presented to Parliament by the Secretary of State for Education & Science by Command of Her Majesty, May 1966, Lnd., Her Majesty's Stationary Office, 1967.

10. *Busygina I.* An Impalpable Presence. Russian International Affairs Council. [Electronic Resource]. – Electronic data. – Mode of access : / http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=735#top. – Title from the screen.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 001.89-006.91:004.7

Tetiana Lukashevych

Publication Activity of the CIS and Baltic States according to Bibliometric Database Scopus

The article is an attempt to estimate the level of publication activity within the CIS and the Baltic countries and also regarding the European countries based on the statistical information of bibliometric and demographic character including the economic factor.

Keywords: publication activity, research activity, CIS and Baltic countries, bibliometric database Scopus, scientometric study.

УДК 001.89-006.91:004.7

Татьяна Лукашевич

Публикационная активность стран СНГ и Балтии согласно библиометрической базе данных Scopus

Данная статья является попыткой оценить уровень публикационной активности в странах СНГ и Балтии, а также в сравнении с европейскими странами с использованием статистической информации библиометрического и демографического характера с учетом экономического фактора.

Ключевые слова: публикационная активность, исследовательская деятельность, страны СНГ и Балтии, библиометрическая база данных Scopus, наукометрическое исследование.

УДК 021.1(53):025.2

Артем Лямець,
зав. сектору НБУВ

ВІДБІР МАТЕРІАЛІВ В АРАБСЬКИХ БІБЛІОТЕКАХ: НАУКОВІ РОЗРОБКИ М. АЛЬЙАНА

У статті розглянуто науковий доробок йорданського бібліотекознавця М. Альйана у вивченні теоретичних основ комплектування фондів арабських бібліотек.

Ключові слова: комплектування, формування фондів, відбір, бібліотечний фонд, арабські бібліотеки.

Арабські бібліотеки зазнали значних змін у XX ст., які досліджені у наукових монографіях, зокрема Ш. Халіфи та М. Альйана [*]. Особливо це стосується системного розуміння понять «бібліотечний фонд» і «формування бібліотечного фонду». Значна увага приділена відпрацюванню планів, які мають врегулювати відбір бібліотечних матеріалів як одну з підсистем комплектування.

Монографія М. Альйана «Розвиток бібліотечних фондів (тазвід)» присвячена означеним вище питанням. Зокрема, в ній розглядаються причини відбору, чинники впливу на цей процес, особливості відбору для різних наукових тем, критерії оцінки бібліотечних матеріалів, методи та інструменти відбору. М. Альйан, як і єгипетський бібліотечний теоретик Ш. Халіфа, підтримує створення чіткого, письмового плану з відбору бібліотечних матеріалів [2, с. 16; 5, с. 63], що має відповідати сучасним реаліям та очікуванням бібліотеки (в арабських бібліотеках одна з його назв

[*] М. Альйан – йорданський бібліотекознавець, 1979 р. закінчив Йорданський університет за спеціальністю «Бібліотеки та документація». Навчався в Америці (Пітсбург) та Британії (Уельс), 1986 р. отримав звання доктора наук за спеціальністю «Бібліотеки». Як фахівець має багаторічний досвід роботи, працював на різних посадах в Йорданському, Бахрейнському та інших університетах. Обіймав посаду декана факультету педагогічних наук Університету Зарка (Йорданія). Автор 35 книг з бібліотечної справи та інформаційної науки, понад 120 статей. Серед найвідоміших його праць – монографії «Розвиток бібліотечних фондів (тазвід)» (2000 р.) та «Джерела інформації: від епохи рукописів до епохи Інтернету» (2000 р.).

«сійасату бінаі ва танміййаті маджмуат» – «план з формування та розвитку фондів). Основною відмінністю від досліджень Ш. Халіфи є те, що М. Альйан не робить масштабних порівнянь стратегій відбору між різними видами бібліотек, менше звертає увагу на гомогенність або гетерогенність (диференціацію) читацьких потреб.

Виходячи з системного бачення М. Альйана, слід виділити чотири аспекти, які він вважає важливими для процесу відбору літератури: забезпечення граничного мінімуму балансу літератури для охоплення сфер інтересів читачів бібліотеки (на це питання також звертав увагу Ш. Халіфа), розробка плану розвитку фондів з точки зору охоплення предметних рубрик, мовних, фінансових та видо-типових аспектів, пошук матеріалів (ас-саі мавад), що були нещодавно опубліковані (видані), підтримка розвитку потреб та замовлень читачів, виконання замовлень. На відміну від М. Альйана, Ш. Халіфа пропонує при відборі також розглядати пріоритетність національних та глобальних проблем, культурні та мистецькі питання, наявні у відібраній літературі.

Для кращого розуміння питань відбору матеріалів М. Альйан звертається до термінологічних аспектів. Зокрема, він зазначає, що термін «бібліотечні фонди» (він вживає його у множині) (аль-маджмуату ль-мактабіййат) є терміном широкого спектру та охоплює всі сфери бібліотечної діяльності. Це означає, що він може включати будь-які книжкові матеріали (маваду кутуб), некнижкові матеріали (мавад гайр кутуб), друковані матеріали (мавад матбуат) або недруковані (мавад гайр матбуат). Сам термін «бібліотечні фонди» за М. Альйаном може позначати кожне джерело, яке надає читачу інформацію. Головне, на що слід звернути увагу, на думку дослідника, термін може бути вживаним як в контексті бібліотек, так і інформаційних центрів [2, с. 9]. Таким чином, відбір за М. Альйаном, охоплює книжкові, некнижкові, друковані та недруковані матеріали.

М. Альйан зупиняється не лише на тих аспектах відбору, які стосуються типів матеріалів, що можуть бути відібрані. Дослідник пропонує класифікувати бібліотечні фонди за низкою критеріїв, які потім вплинуть і на особливості відбору. Одним з таких критеріїв є умовний поділ матеріалів на книги (кутуб), періодику (даурійїат), плівки (фільми, мікрофільми) (ашріта) та ін. Особливістю даного поділу є приналежність цих матеріалів до різних підрозділів-фондотримачів або читальних зал бібліотеки. Другим критерієм є розмір видання або формат (хасбу ль-хаджм), наприклад, книги

нормального формату (кутуб адійаті ль-хаджм), великого формату (кутуб кабіраті ль-хаджм) та ін. Третій критерій – види читацького складу та його вікові ознаки (хасбу навиййату ль-кураі), тобто розрізняють фонди дитячих книг (кутубу ль-атфаль), книг для молоді (кутубу шшабаб) та книг для дорослих (кутубу ль-кібар). Наступним критерієм є визначення режиму читання (абонемент, читальні зали), тобто матеріали класифіковані за можливістю видання їх за абонементом (мавад мактабіййат таар), або ж за можливістю використання всередині бібліотеки (мавад мактабіййат ля таар). Окрім цих критеріїв доволі актуальними є тематичні, мовні та ін. Наприклад, Ш. Халіфа рекомендує звертати увагу також на наукову або ненаукову спрямованість фондів. Для М. Альйана наведені вище критерії є основою для подальшого здійснення процесів відбору матеріалів.

М. Альйан звертається і до складніших систем, які окреслюють бібліотечних фонд і бібліотечні матеріали, що можуть бути залучені до нього. Одна з таких систем передбачає, що бібліотечний фонд можна класифікувати за видами матеріалів. На першому місці – фонд матеріалів, які можна використовувати на абонементі (книги, а також художня література). Іншим є фонд довідкових матеріалів (маджмуату ль-аамалі ль-мураджаиййат). Третє місце в цій класифікації займає фонд періодичних видань (маджмуату ддавріййат). Останнім в класифікації виділений фонд спеціальних матеріалів (маджмуату ль-хасат), до якого М. Альйан відносить дисертації (ррасаілю ль-джамиййат), рукописи (махтутат), аудіовізуальні матеріали (мавад самиййа ва басарійа), мікрофільми (маджумату аль-масигіраті ль-фільміййат) та ін. Відповідно, для кожного фонду окреслюється свій підхід до відбору.

Показово, що дослідник перед окресленням відбору матеріалів знайомить читачів книгозбірні зі структурою бібліотечного фонду та механізмами його формування. Окрім терміну «бібліотечний фонд» М. Альйан аналізує термін «формування та розвиток бібліотечного фонду» (бінау ва татвіру ль-маджмуаті ль-мактабіййа). На його думку «бінау ва татвіру ль-маджуматі ль-мактбіййа» називає комплекс бібліотечних процесів, які не обмежуються комплектуванням (тазвідом) .

М. Альйан пропонує спеціальну схему, що окреслює формування та розвиток бібліотечних фондів (див. схему 1). Аналіз схеми свідчить, що схожі теоретичні розробки вже були у Ю. Абду ль-Мааті [1, с. 46] (див. схему 2).

Схема 1

Процес формування та розвитку бібліотечних фондів за М. Альйаном

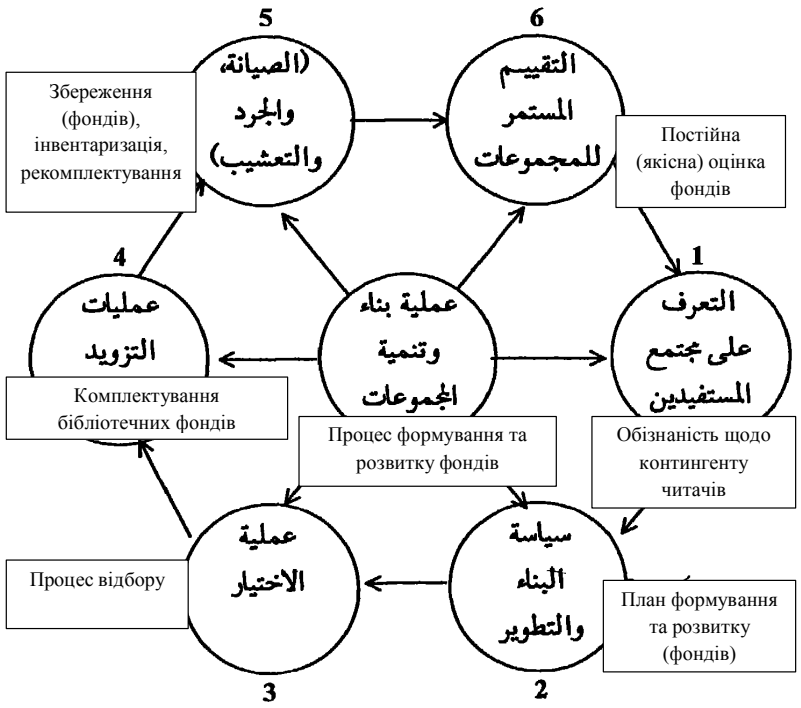

Слід виділити такі основні відмінності. М. Альйан чітко нумерує послідовність процесів, у Ю. Абду ль-Мааті ми не можемо чітко відмітити, який з процесів є першим, а який останнім. Незважаючи на те, що в обох дослідників формування та розвиток бібліотечних фондів поділяється на шість основних процесів, деякі з них мають різні назви. Крім того, є і принципова відмінність: Ю. Абду ль-Мааті називає схему як «процеси формування та розвитку фондів», а М. Альйан представляє це в іншому світлі, у нього назва схеми звучить як «процес» (тобто один процес ділиться на шість інших). Структури цих теоретичних побудов також відрізняються.

Схема 2

Процеси (кроки) з формування та розвитку бібліотечних фондів за поглядами Ю. Абду ль-Мааті

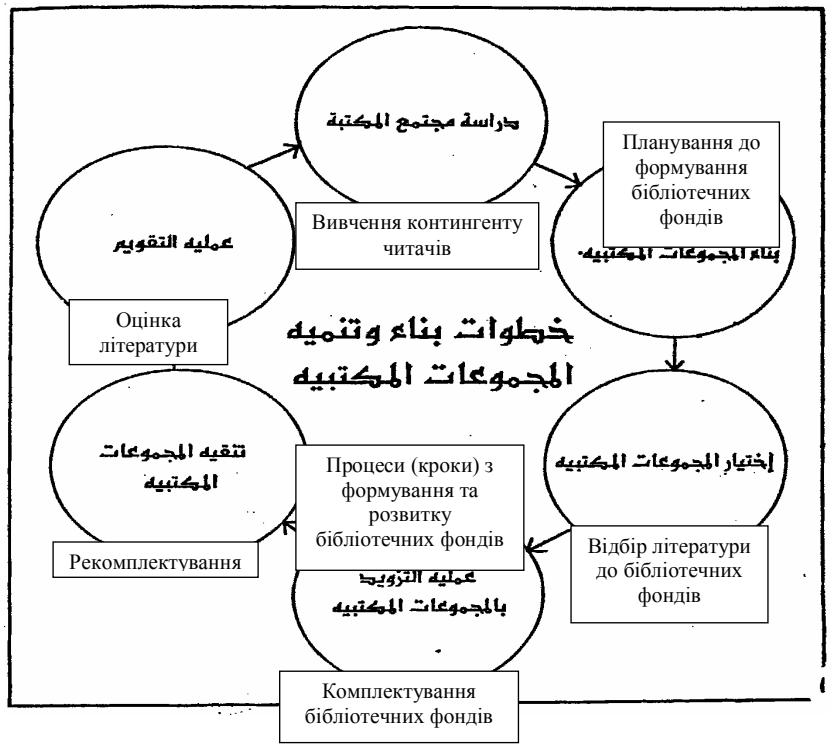

М. Альйан додає до схематичного зображення процесів формування та розвитку фондів додаткові вектори [2, с. 10]. Якщо Ю. Абду ль-Мааті розуміє формування фондів як кругообіг (коло), то, за М. Альйаном, середина кола (власне процес формування та розвитку фондів) з'єднується необернеными векторами з кожним з шести підпроцесів. Такий теоретичний підхід має свої актуальні риси. Не дивлячись на поетапність проходження підпроцесів, символічний «сонячний диск» М. Альйана, який знаменує найголовніший процес формування фонду, свідчить про можливість в кожний момент часу звертатися до корегування будь-якого підпроцесу (і водночас при проходженні кожного з підпроцесів охопити

разом цілісну картину головного процесу). Схема М. Альйана за деякими показниками є досконалішою за розробку Ю. Абду ль-Мааті, оскільки пропонує не тільки розглядати формування фондів як замкнену циклічність, але й передбачає реалізацію функції керування (керівник підрозділу комплектування постійно зупиняється на одному з підпроцесів і в той же час бачить стан проходження інших). Така взаємопов'язаність є корисною для цілісного уявлення функціонування складних механізмів на ділянці «вивчення складу читачів – відбір – оцінка фонду».

Серед спільних рис в обох дослідників у схемах присутні підпроцеси вивчення складу читачів, відбір матеріалів, комплектування фондів, рекомплектування, оцінка фондів (з точки зору відповідності до вимог читацької аудиторії). Зупинимося на принципових відмінностях назв підпроцесів у М. Альйана та Ю. Абду ль-Мааті. Другим підпроцесом у М. Альйана є реалізація плану з формування та розвитку фондів, що має у перспективі задовольнити запити читацького контингенту. У Ю. Абду ль-Мааті згадується планування формування бібліотечних фондів загалом. Тобто якщо М. Альйан вказує на необхідність формування письмового документу або політики, а саме плану з формування, то Ю. Абду ль-Мааті лише загально окреслює необхідність планування. Крім того, М. Альйан звертає увагу на підпроцеси збереження фондів та інвентаризацію. Ю. Абду ль-Мааті взагалі не включає ці підпункти до своєї схеми. Шостим підпроцесом у М. Альйана постійна якісна оцінка отриманих внаслідок циклічної роботи фондів. Ю. Абду ль-Мааті, своєю чергою, згадує про процес оцінки, однак детально не розкриває його у схемі.

Найголовнішим же є визначення відмінностей у послідовності цих процесів. М. Альйан пропонує такий логічний ланцюжок: вивчення складу читачів – створення плану з формування фондів – відбір – комплектування – збереження фондів, інвентаризація, рекомплектування – постійна оцінка фондів. Ю. Абду ль-Мааті пропонує схожу послідовність, чітко не відмічаючи початок процесу формування фонду: вивчення складу читачів – планування – відбір – комплектування – рекомплектування – оцінка. Однак слід зазначити, що Ю. Абду ль-Мааті в своїй монографії «Розвиток фондів в бібліотеках та інформаційних центрах» [1, с. 35], як і М. Альтан, першочергово звертає увагу на вивчення читацького складу. Зокрема, він схиляється до думки, що існує суттєва відмінність між значеннями термінів «читач», «відвідувач бібліотеки» та «одержувач визначених вигод (послуг) від бібліотеки» – користувач.

Існують також і актуальні вказівки М. Альйана щодо запропонованої ним схеми. Зокрема, четвертий підпункт, а саме – комплектування (тазвід), він розуміє як забезпечення, надання (тавфір) до бібліотеки матеріалів, які були відібрані за допомогою відповідних методів (інструментів). Ще один термін, який може бути синонімом «тазвіду» – «тавфір».

Щодо п'ятого підпункту у М. Альйана також є зауваження. Він вживає такі терміни: збереження фонду (ас-сійанат), інвентаризація (аль-джурд) та поділяє рекомплектування на два етапи: відбір для вилучення (ат-таашиб) (англійський аналог – weeding) та власне рекомплектування або вилучення (аль-істіб'ад). Коментуючи постійне оцінювання фонду, дослідник пропонує оцінювати його відповідно до спеціального плану бібліотеки.

Таким чином, користуючись схемою 1 та теоретичними розробками М. Альйана, ми можемо побачити місце відбору матеріалів у системі формування та розвитку фонду. Дослідник звертає увагу на таку особливість відбору як перспективність та зорієнтованість на майбутнє (прогнозування).

Відповідно, важливим питанням стає формування плану відбору. Чинник існування плану, на думку М. Альтана, вирішує питання визначення граничного мінімуму видань (балансу) для бібліотечних фондів. З іншого боку, план відбору є засобом зв'язку та передачі інформації, а також ідей та принципів між бібліотекою та складом читачів. Загалом план описує основні принципи відбору в бібліотеці.

М. Альйан залучає до своїх досліджень формування бібліотечного фонду погляди арабського бібліотекознавця М. Атіма. М. Атім відомий своєю монографією «Створення (регулювання) наукового плану та спеціальних технічних процесів для формування фондів» [3] та комплексним теоретичним баченням формування та розвитку фондів. За М. Атімом, формування фондів бібліотеки є процесом, що включає визначення слабких та сильних сторін двох аспектів фондів. Перший аспект – визначення слабких та сильних сторін фонду з точки зору задоволення потреб читачів. Другий аспект – оцінка наявних ресурсів фонду. Однак це лише теоретичний складник. Практичною частиною є виправлення (корекція) тих невідповідностей, що були знайдені під час теоретичної оцінки аспектів фонду.

М. Атім, як і М. Альтан, розуміє процес формування фондів як сукупність підпроцесів, що не обмежені комплектуванням (тазвідом). М. Альйан, підсумовуючи теоретичне бачення процесу М. Атімом,

пропонує до розгляду низку елементів та підпроцесів формування фонду з урахуванням низки особливостей бібліотечної системи (див. схему 3). Порівняно зі схемою Ю. Абду ль-Мааті, схема М. Альйана відзначена представленням більшої кількості логічних та управлінських співвідношень. Тобто це не тільки вираження циклічності процесу формування фонду, а й наочне представлення функціональних залежностей елементів підсистеми з елементами загальної бібліотечної системи.

Схема 3

Співвідношення між елементами підсистеми формування бібліотечних фондів за М. Альйаном та М. Атімом

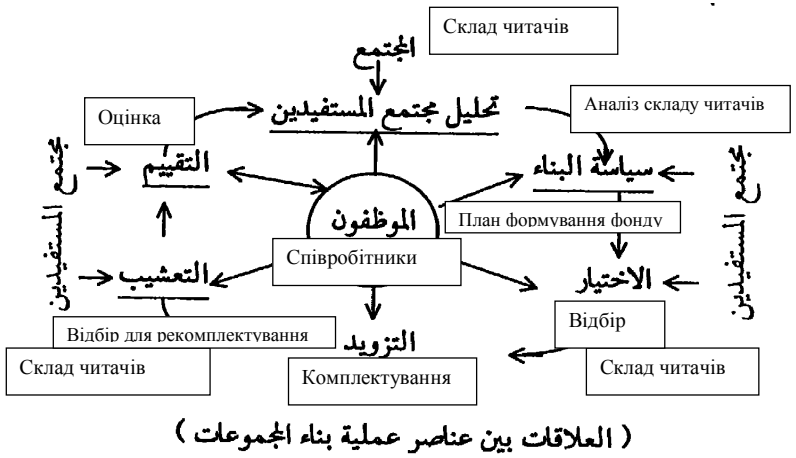

Основною відмінністю від схеми Ю. Абду ль-Мааті є те, що такі елементи як склад читачів та співробітники виділені в окремі сфери впливу. В схемі 3 ми можемо побачити, що склад читачів знаходиться ніби за межами підсистеми, однак постійно на неї впливає. Своєю чергою такий елемент як «співробітники» центрований в схемі і визначає центральну роль спеціалістів з відбору та формування фондів у виконанні кожного окремого підпроцесу. Принциповою відмінністю від схеми Ю. Абдуль-Мааті є те, що Ю. Абду ль-Мааті лише циклічно представляє підсистему як нескінченний логічний ланцюжок. М. Альйан та М. Атім пропонують внутрішні та зовнішні функціональні залежності, демонструють значний

вплив такого чинника як читацький склад бібліотеки. Однак за наповненням підпроцесів суттєвих відмінностей ми не спостерігаємо.

Слід звернути особливу увагу на відмінності у схемах 1 та 3. Зокрема, нас буде цікавити питання, які нові ідеї М. Атіма вплинули на розбудову більш досконалої схеми формування бібліотечних фондів М. Альйана. Спільним аспектом є те, що послідовність підпроцесів формування фондів залишається такою ж самою, однак акценти зміщуються на функціональність та важливість співвідношень. Символічно, що схема 1 виглядає як «сонячний диск з променями», де промені характеризують керувальні функції процесу формування фондів, який може бути переключений управлінськими засобами на будь-який підпроцес (певна паралель з американський бібліотечним терміном «collection management»). На відміну від схеми 1, схема 3 умовно є «подвійним сонячним диском» з оберненими та необернеными векторами. Перший «сонячний диск» з його векторами – це аналогія до схеми 1, однак навіть на цьому рівні вже є суттєві функціональні зміни. Основою побудови схеми тут виступають співробітники підрозділу формування фонду, а не сам процес формування. Очевидно, що така зміна ядра підсистеми має на меті концентрацію на кадровому потенціалі бібліотеки. Відповідно, ґрунтовніший аналіз першого рівня підсистеми дозволяє відмітити такі логічні відношення: співробітники – аналіз читацького складу, співробітники – план з формування фондів, співробітники – відбір, співробітники – комплектування, співробітники – відбір для рекомплектування, співробітники – оцінка фонду. Ці відношення демонструють складні підпроцеси розподілу обов'язків між співробітниками відділу формування фондів (або бібліотечно-інформаційних ресурсів).

Отже, схема 3 демонструє дуальність зв'язків «співробітник відділу формування фондів – підпроцес формування фондів». Тобто будь-який фахівець так чи інакше пов'язаний з усіма підпроцесами формування фондів, однак, у той же час, спеціаліст може розглядатися як фахівець окремо з формування плану, відбору, комплектування, рекомплектування, оцінки фондів, аналітики читацького складу. Окремої уваги заслуговує взаємообернений вектор «оцінка (фонду) – співробітники». Взаємна оберненість формулює можливість впливу фахівців відділу формування фондів на оцінку фондів. Інша оберненість акцентує нашу увагу на можливості впливу сформованої оцінки на подальшу діяльність фахівців, тобто оцінка надалі змінює планування фонду, відбір, замовлення та

отримання літератури. Іншими словами, підпроцес оцінки фонду відзначається якісним показником – можливістю формувати взаємну оберненість з ядром підсистеми.

Другим рівнем «подвійного сонячного диску» М. Альйана та М. Атіма є низка відношень. Зокрема, можна виділити такі «пари»: аналіз складу читачів – склад читачів, план формування фонду – склад читачів, відбір – склад читачів, рекомплектування – склад читачів, якісна оцінка фонду – склад читачів. Причому вектор впливу в цих «парах» направлений від складу читачів до функціонального підпроцесу. Єдиним елементом, що не формує логічну «пару» з аудиторією читачів, є комплектування, яке пов'язане з іншими елементами підсистеми лише циклічними відношеннями. Сформовані «пари» відображені М. Альйаном не випадково. Основною ідеєю цього поєднання є уявлення домінуючого впливу читацького складу на п'ять підпроцесів формування фондів бібліотеки. Більш детальний аналіз таких поєднань свідчить: склад читачів з усіма його показниками та характеристиками є важливим джерелом для аналітики читацької аудиторії, план формування фонду суттєво залежить від читацького складу (зокрема, в першій частині плану формування фонду «Аль-Муќаддамату» (вступ) у підчастині «Іхтійа:джа:ту ль-мустафі:ді:н ва х.адама:ту ль-мактабат» – «Читацькі потреби та послуги бібліотеки» відображається інформація про склад читачів).

Співвідношення «склад читачів – відбір» також має раціональні причини для існування. Потреби читачів суттєво впливають на відбір, з іншого боку читачі самі можуть зробити певну підбірку літератури та подарувати її бібліотеці (аутсорсинг).

Співвідношення «склад читачів – відбір» для рекомплектування» має свої особливості. Зміна читацького складу, зокрема його фахової або освітньої частини, може вплинути на фонд. Може бути проведений аналіз використання фонду, що також змінить загальну картину потрібності тих чи інших матеріалів. А саме – можуть бути вилучені певні видання, які вже не є актуальними для читачів.

Співвідношення «склад читачів – оцінка фонду». Важливість цього відношення важко переоцінити. Навіть окремі представники читацької аудиторії можуть дати свою об'єктивну або суб'єктивну оцінку наявним фондам бібліотеки. Фонд може бути порівняний з фондами інших бібліотек або оцінений з точки зору його відповідності читацьким потребам.

Останнім аспектом схеми 3 є можливість відстеження складніших

співвідношень, що складаються з трьох елементів. Наприклад, «співробітники → аналіз складу читачів ← склад читачів», «співробітники → план формування фонду ← склад читачів», «співробітники → відбір← склад читачів», «співробітники → відбір для рекомплектування ← склад читачів», «співробітники → оцінка фонду ← склад читачів».

Співвідношення «співробітники → аналіз складу читачів ← склад читачів». Основною ідеєю цього співвідношення є подвійний вплив на аналітику читацької аудиторії з боку співробітників бібліотеки та власне читачів. Тобто склад читачів аналізується безпосередньо співробітниками, однак, одночасно, аналітика підпадає під корекцію з боку постійних змін кількісних та якісних характеристик читацької аудиторії.

У співвідношенні «співробітники → план формування фонду ← склад читачів» також відчувається подвійний вплив на план формування фонду. З одного боку, план фахово відпрацьовується співробітниками підрозділу з формування фондів, з іншого – в першій частині плану, як ми вже згадували вище, є підчастина «Читацькі потреби та послуги бібліотеки». Зміст цієї підчастини значно впливає на структуру та задачі цього документу.

Співвідношення «співробітники → відбір ← склад читачів». В таблиці 3 ще раз підкреслюється важлива, а інколи навіть і пріоритетна роль відбору матеріалів у формуванні фондів. Подвійний вплив тут простежується таким чином: співробітники відділу формування фонду за допомогою спеціальних засобів реалізують відбір літератури, водночас склад читачів постійно впливає на відбір з точки зору низки характеристик. До цих характеристик можна віднести: фаховий склад читачів, освітній склад читацької аудиторії, культурні, релігійні, географічні, соціальні особливості певної читацької громади.

Співвідношення «співробітники → відбір для рекомплектування ← склад читачів». Подвійний вплив на відбір матеріалів для рекомплектування простежується через об'єктивне та суб'єктивне бачення читачами, які матеріали є для них релевантними, які є застарілими, непотрібними, маловживаними або невідповідними освітньому чи культурному рівню. Всі ці побажання та рекомендації враховуються співробітниками відділу формування фонду бібліотеки.

Співвідношення «співробітники → оцінка фонду ← склад читачів». У цьому випадку оцінка фонду відбувається саме через врахування читацьких потреб, відповідності бібліотечного фонду читацьким інтересам та побажанням.

Саме такими є основні закономірності, які ми можемо прослідкувати у схемі 3, яка окреслює погляди М. Альйана та М. Атіма на формування бібліотечного фонду. Слід, однак, зазначити, що наукові погляди М. Альйана, відображені у схемі 1, були підкріплені додатковими елементами (другим «сонячним колом») М. Атіма. Власне, від М. Атіма були запозичені «керувальні елементи», які створили підсистему з вже вказаними вище співвідношеннями (а саме – елемент «співробітники» та елемент «склад читачів» з їх характерним розташуванням у підсистемі).

Аналізуючи схеми 1–3 у спектрі зарубіжного бібліотекознавства, ми можемо помітити значну схожість поглядів Ю. Абду ль-Мааті, М. Альйана та М. Атіма з теоретичним баченням формування бібліотечного фонду Е. Еванса. Окрім цього, низка складових таблиць має суттєві схожості з бібліотечними навчальними розробками сучасного американського бібліотекознавства. Зокрема, слід звернути увагу на схему 4.

Схема 4

Складники стійкого розвитку навчальної програми (Ініціатива «Глобальні бібліотеки» Фундації Білла та Мелінди Гейтс [4])

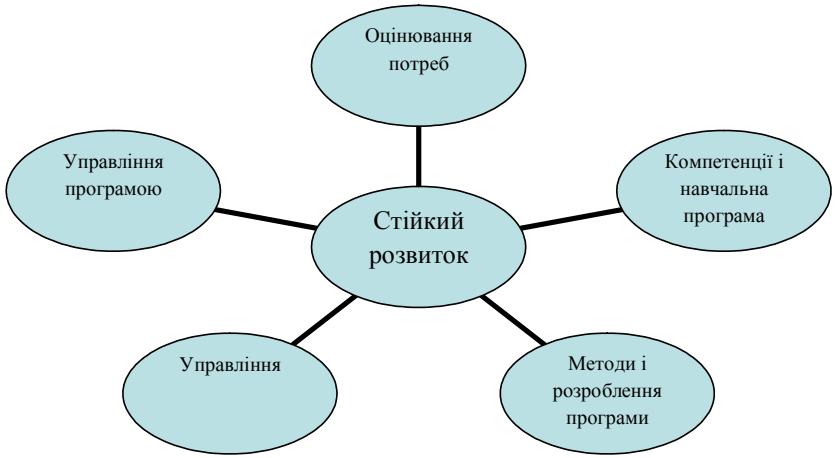

Звертаємо увагу на те, що у схемі 4 пункт «Оцінювання потреб» приблизно відповідає пункту «Оцінка» схемі 3, а пункт «Компетенції і навчальна програма» відповідає пункту «План формування фонду» схеми 3. Окрім цього, пункт «Методи і розроблення програми» схеми 4 може відповідати за значенням пункту «Відбір» схеми 3. Такими є загальні схожості.

М. Альйан аналізує теоретичні першопричини відбору та низку чинників, що впливають на нього. Вказує на такі основні причини: масштабність інтелектуального виробництва, незмінна обмеженість бібліотечного бюджету, фізичний простір, виділений для збереження бібліотечних матеріалів, існування принципу «доставити для відповідного читача книгу у відповідний термін часу» (ійісалю кітаба ліль-кіраі ль-мунасібі ва фі ль-вакті ль-мунасіб), поява книг, які важко оцінити з точки зору якості.

Окрім першопричин, М. Альйан аналізує чинники, що впливають на відбір, зокрема він розрізняє сім основних чинників: тип бібліотеки (нав'у ль-мактабат), фізичний простір бібліотеки, величина фондів (хаджму ль-мактабат), характер складу читачів бібліотеки (табійату муджтамаі ль-мактабаті), величина бюджету (хаджму ль-мізаніййат), географічне розташування бібліотеки, фонди бібліотеки, відповідальний підрозділ, що здійснює відбір. М. Альйан звертає особливу увагу на принципи, що існують для відбору книг та інших бібліотечних матеріалів [2, с. 20], визначення процесу відбору для фондів бібліотеки відповідно до її цілей та її загальної філософії, відпрацювання плану відбору, розроблення стандартів (макаййісу) та ідеальних показників щодо відбору літератури, а також її прийому, врахування запитів читачів (талябату ль-мустафідін), відпрацювання стандартів для небажаної літератури (відсіювання літератури до відбору), оцінка книг, що надійшли як дари та книгообмін. М. Альйан також звертає увагу на книги та інші матеріали, що пов'язані з історією країни і нації, їх традиціями та цивілізацією.

На тлі загального розуміння відбору М. Альйан прагнув висвітлити нагальні потреби комплектування арабських бібліотек. Ним відмічено, що масштаби друкованої продукції змусили комплектаторів діяти за новими стратегіями та програмами. Велика роль була надана відпрацюванню нових планів з відбору та нових профілей, які в арабському світі мають назву «сійасату ттазвід» або «сійасат». М. Альйаном було запропоновано декілька схем формування та розвитку бібліотечного фонду, які окрес-

люють важливе місце читацького складу, відбору та співробітників підрозділу комплектування. Звертається увага на широку функціональність, існування стійких співвідношень та взаємозв'язок підпроцесів. Читацька спільнота та її детальне вивчення також стає важливим етапом роботи щодо формування та розвитку бібліотечних фондів. М. Альйан вважає аналіз читацького складу найпершим підпроцесом, тим, що розпочинає складний цикл забезпечення необхідними матеріалами, визначає подальші етапи діяльності. Отже, було відпрацьовано питання вивчення культурного пласту читачів, районів, де вони мешкають, була звернена увага на географічне розташування не тільки однієї бібліотеки, але й цілих мереж.

М. Альйан продовжив роботу з пошуку нових підходів до відбору літератури на Близькому Сході. Ним згадуються ідеальні показники щодо відбору матеріалів, критерії визначення небажаної літератури. Його підходи та бачення процесів відзначаються системністю, пропозиції щодо залучення спеціальних комітетів та комісій для відбору літератури також є ознакою його детального розуміння природи комплектування фондів. Тобто відбір книг стає не справою одного фахівця, це стає роботою групи осіб, де кожен представник відіграє важливу роль, залучає в тому чи іншому випадку свої спеціальні знання та навички.

Список використаних джерел

1. *Абду ль-Мааті Я. Ю.* Розвиток фондів в бібліотеках та інформаційних центрах / Абду ль-Мааті Юсуф Ясір. – Александрія : Александрійський центр засобів масової інформації з питань культури та бібліотек, 1998. – 172 с.

2. *Альйан М. Р.* Розвиток бібліотечних фондів (тазвід) / Рабхі Мустафа Альйан. – Дару Сіфаі ліль-Нашр ва Т-Тавзіі. – Оман, 2000. – 204 с.

3. *Атім М. А.* «Створення (регулювання) наукового плану та спеціальних технічних процесів для формування фондів» / Махмуд Ахмад Атім, 1986. (неопубліковані матеріали).

4. Навчання для сучасних бібліотекарів. – Вашингтон : Фундація Білла та Мелінди Гейтс, 2012. – 56 стор.

5. *Халіфа Ш.* Комплектування фондів бібліотек публікаціями: теоретичні та практичні основи / Шаабан абду ль-Азіз Халіфа. – Дару ль-Муріх : Ріяд. – 1984. –268 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 021.1(53):025.2

Artem Liamets

Selection of Materials in Arab Libraries: M. Alian's Scientific Research

M. Alian – a Jordanian library specialist, researcher and lecturer. He has been studying selection of library materials and other aspects of collection development in arabic libraries. M. Alian supported the practical realization of written acquisition and selection plans. To create that realization he promoted the comparing of acquisitions reports from several different libraries, proposed the idea about «ideal indicators or figures» for selection. M. Alian was considering that the special committees and groups with the required specialists might estimate and evaluate library materials effectively. The researcher drew a special attention to a number of books which were not fully evaluated in the context of quality. M. Alian offered to solve that problem for selectors using expert evaluation of other libraries, which had already acquainted with those publications.

Keywords: library materials, arabic libraries, selection,

УДК 021.1(53):025.2

Артем Лямец

Отбор материалов в арабских библиотеках: научные разработки М. Альйана

М. Альйан – иорданский библиотековед, исследователь и преподаватель. Изучает отбор материалов а арабских библиотеках и другие аспекты формирования фондов. Поддерживал отработку письменных планов по комплектованию фондов и отбору материалов. Для реализации этой идеи предложил сравнивать отчёты по комплектованию из нескольких библиотек, изложил идею формирования «идеальных показателей» по отбору литературы. Рассматривал реализацию отбора с позиций образования комитетов и групп, которые, имея в своём составе необходимых специалистов, могли эффективно оценивать материалы. М. Альйан обратил внимание на ряд книг, качество которых сложно определить и которые представляют определённую проблему для библиотекарей. А именно: он предложил выделять экспертную оценку других библиотек, которые уже ознакомились с этими изданиями.

Ключевые слова: комплектование, формирование фондов, отбор, библиотечный фонд, арабские библиотеки.

Розділ II

Формування національного розподіленого інформаційного ресурсу: інтеграція та кооперація зусиль бібліотек та інформаційних центрів

УДК 004.65:025.5-028.27

Сергій Гарагуля,
наук. співроб. НБУВ
Наталія Самохіна,
канд. техн. наук, зав. відділу НБУВ

ОПРАЦЮВАННЯ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ: СВІТОВИЙ КОНТЕКСТ І БІБЛІОТЕЧНА ПРАКТИКА

Висвітлено основні складники сучасного процесу глобальної інформатизації та їхній вплив на бібліотечне середовище. Розглянуто функціональний аспект діяльності бібліотеки на поточному етапі, здійснено спробу окреслити коло засобів підвищення ефективності роботи бібліотеки. Висвітлено тематичні напрями наповнення та опрацювання ресурсів наукової електронної бібліотеки та зібрання електронних періодичних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, особливості обслуговування електронними інформаційними ресурсами.

Ключові слова: електронний ресурс, інформаційне обслуговування, мережеві технології, цифровий контент.

Розвиток комп'ютерних технологій веде до суттєвого оновлення видового складу інформаційних ресурсів бібліотек. За даними досліджень сучасних вчених [6; 14], темпи зростання інформації в електронній формі за останні роки значно випереджають відповідні показники випуску традиційної друкованої продукції. При цьому сфера застосування електронної інформації охоплює практично всі галузі життєдіяльності людини: наукову, громадську, соціально-економічну тощо. Бібліотеки як кумулятивно-посередницькі соціальні інститути, виконуючи функції формування, зберігання та організації інформаційного обслуговування користувачів, зобов'язані йти в ногу з часом. Саме тому сьогодні вони змушені вирішувати ряд організаційно-методичних питань, пов'язаних, насамперед, з обліком і каталогізацією електронних інформаційних ресурсів. Сам термін «електронний ресурс» сприймається неоднозначно. Деякі експерти вважають за краще вживати терміни «цифрові ресурси», «інформаційні ресурси», «електронні документи», «електронні документні ресурси» і т. п.

Цифрові ресурси являють собою електронні дані, електронні програми

або поєднання цих видів, керовані комп'ютером, в тому числі ті, які вимагають використання периферійних пристроїв, підключених до комп'ютера [4, с. 42]. В залежності від режиму доступу їх поділяють на ресурси локального доступу (з інформацією, зафіксованою на окремому фізичному носії) та ресурси віддаленого доступу (з інформацією на вінчестері або інших пристроях пам'яті або інформацією, розміщеною в інформаційних мережах).

У зв'язку зі збільшенням потоку інформаційних ресурсів на електронних носіях (електронні оптичні диски, відеодиски, електронні мікропроцесорні картриджі), а також різної електронної інформації в режимі локального та віддаленого доступу (в тому числі інтерактивних мультимедіа) виникла потреба вироблення специфічних рішень для їхнього бібліографічного обліку та каталогізації.

Найграндіознішою зміною, що супроводила становлення онлайн-ресурсів, став перехід від володіння до відкритого доступу [3, с. 16]. Сучасна бібліотека розглядається читачами не як установа архівного типу з потенціалом одночасного обслуговування певним ресурсом лише кількох читачів, а як відкритий фонд, репозиторій, що дозволяє необмежене копіювання ресурсу будь-якою кількістю користувачів без найменшої шкоди для оригіналу. Таке розуміння органічно випливає з ціннісної парадигми інформаційного суспільства, тобто такого типу соціальної організації, що ґрунтується на інформаційних, знаннєвих, інтелектуальних продуктах як чільних загальнозначущих вартостях.

Серед характерних особливостей інформаційного суспільства, що безпосередньо впливають на діяльність сучасного бібліотечного середовища, варто зазначити такі:

- ✓ збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства;
- ✓ зростання кількості людей, зайнятих інформаційними технологіями, комунікаціями і виробництвом інформаційних продуктів і послуг, зростання їхньої частки у валовому внутрішньому продукті;
- ✓ зростання інформатизації та ролі інформаційних технологій в суспільних та господарських відносинах;
- ✓ створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Розвиток суспільства такого типу концептуально і практично означає

формування світового інформаційного простору. Інформаційний простір – це сконструйована реальність, тобто продукт людської культури. Це матеріально-духовна (ідеальна, створена свідомістю) категорія. Матеріальну основу інформаційного простору становлять:

- ✓ інформаційні ресурси (бази і банки даних, всі види архівів, система депозитаріїв державних інформаційних ресурсів, бібліотеки, музеї тощо);
- ✓ інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура;
- ✓ система масової інформації;
- ✓ технології, засоби зв'язку, інформатизації та телекомунікації;
- ✓ інформаційні продукти та послуги;
- ✓ система захисту інформації.

Все це функціонує для забезпечення ідеальної складової інформаційного простору, руху і розвитку смислів і значень, створених людською свідомістю.

Залучення до системи комунікацій новітніх технічних досягнень, створення нових засобів тиражування і транспортування інформації забезпечують безперервність і розгортання інформаційного простору.

Поява електронних носіїв інформації зумовило виникнення до життя нових способів зберігання, обробки і розповсюдження інформації, якісно нового середовища функціонування тексту. Кількісне збільшення інформації призвело до необхідності створення особливих центрів її зберігання, в яких існували б спеціальні правила, норми та процедури отримання знання. З появою комп'ютерної техніки виникли нові способи обміну інформацією. Нові засоби інформаційного обміну дозволили подолати дискретність інформаційного простору.

Ера мережевих технологій прийшла на зміну ері комп'ютерів. Сучасна технологічна революція передбачає зв'язок між мега-серверами, на яких зберігається величезний обсяг інформації і безліччю переносних та стаціонарних приладів, підключених до мережі, які обробляють цю інформацію. Інтернет став не тільки засобом комунікації, а й середовищем, в якому створюється інтерактивна мережа світового спілкування.

У новому інформаційному середовищі структура інформаційних потоків істотно змінюється, їхніми специфічними рисами стають нелінійність і неструктурованість. Характер наданої інформації, що має неструктурований зміст, може бути яким завгодно широким. Технічні засоби дають можливість доступу до інформації незалежно від часу і її реального місцезнаходження.

Основна відмінна риса сучасного інформаційного простору полягає в утворенні системи інформаційних комунікацій, що дозволяє отримати доступ до соціально значимої інформації в будь-якому місці в будь-який час. У результаті дедалі ширшої доступності Інтернету мережеві інформаційні ресурси стають надбанням все більшої частини населення планети. Зростання популярності Інтернету, у свою чергу, сприяє тому, що дедалі більший масив інформації переміщається у віртуальну сферу. Таким чином, цифрове середовище заступає собою масив аналогової інформації, значення якої відтак зменшується.

Концептуально нове інформаційне середовище вимагає від сучасної бібліотеки гідної відповіді на виклики доби. Власне кажучи, йдеться про трансформацію бібліотеки як соціальної інституції. Місія бібліотеки взагалі та на сучасному етапі зокрема реалізується в конкретних соціальних функціях, під якими розуміємо комплекс реакцій на потреби і запити суспільства, засоби динамічної взаємодії із зовнішнім (читацьким) середовищем, сприяння тяглості та неперервності культурного розвитку людства тощо.

Бібліотечно-інформаційний ресурс (або, за визначеннями деяких дослідників, «питомо бібліотечний контент» [1, с. 10]) служить основою сучасної бібліотеки, її фундаментом у задоволенні потреб користувачів в інформації і знаннях. Він є суспільним надбанням, тому доступний будь-якому користувачу. Забезпечуючи доступ до інформації і знань, бібліотека сама створює копії наявних у її розпорядженні документів або нові документи і надає їх користувачам.

Критерії формування бібліотечно-інформаційного ресурсу визначаються з урахуванням типу бібліотеки, її пріоритетних функцій, потреб цільових груп користувачів. Створюваний за мережевим принципом, він включає не тільки документи на різних носіях, що зберігаються у фонді однієї бібліотеки, а й електронні ресурси інших інформаційних систем, що надають доступ до них в мережі Інтернет.

Важлива невід'ємна частина бібліотечно-інформаційного ресурсу бібліотеки інноваційної моделі – пошуковий апарат бібліотеки, що включає крім традиційних каталогів, картотек, бібліографічних видань бібліографічні бази даних, що відображають зміст її документного фонду, загальнодоступні каталоги інших бібліотек, а також різні путівники мережевими ресурсами інтернету.

Істотна відмінність якісних характеристик бібліотечно-інформаційного

ресурсу бібліотеки інноваційної моделі від бібліотек попередніх історичних періодів робить значний вплив на інші елементи даної моделі. Матеріально-технічні та технологічні можливості бібліотеки повинні відповідати сучасному рівню розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а бібліотечний персонал повинен мати фахівців, що володіють спеціальними знаннями, необхідними для роботи з ними.

Жодна бібліотека, навіть електронна, не в змозі обійтися без бібліотечного персоналу. Формування бібліотечно-інформаційного ресурсу, його структуризацію і зберігання, надання доступу до нього і його використання здійснює персонал бібліотеки інноваційної моделі. Від нього залежить, чи зможе користувач відшукати необхідне йому знання. Саме бібліотечний спеціаліст за допомогою своїх особливих інструментів перетворює «відкритий» пошук в умовах невизначеності в апріорний, що виходить з традиційної розмітки простору знання, саме він створює атмосферу, що залучає людину в «процес інтерпретації» культурних смислів представленої йому сукупності текстів.

Реалізація подібної моделі вимагає істотної модернізації бібліотек: оснащення новою комп'ютерною технікою та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, навчання і перекваліфікацію бібліотечного персоналу для розробки та просування нових видів послуг. Необхідність комп'ютеризації та інформатизації бібліотек, залучення висококваліфікованих фахівців вимагає чималих фінансових вкладень, на які не завжди здатна держава навіть з високим соціально-економічним рівнем.

Натомість, одним із найпрагматичніших шляхів виходу з економічних проблем сучасних бібліотек, що закономірно випливає із самого характеру властивих інформаційному середовищу змін, є якнайширше залучення до питомо бібліотечної роботи самих користувачів. Органічно інтегрована до середовища веб 2.0 бібліотека матиме змогу без залучення додаткових коштів здійснювати наповнення, оброблення та репрезентацію документно-ресурсної бази зусиллями користувачів соціальних мереж фахового (бібліотечного) та загального спрямування, організовувати циркуляцію ресурсів вільного доступу на засадах самообслуговування.

Таким чином, застосування описаної моделі дозволить сучасній бібліотеці брати участь у реалізації основних процесів, що забезпечують відтворення знань: в акумуляції соціально значущих знань і управлінні ними, в організації соціокультурних комунікацій та розповсюдженні культурних явищ, у соціально-історичному відтворенні культурних форм і виробництві нового знання.

На основі цих процесів пропонована модель перетворює бібліотеку на поліфункціональний соціальний інститут, що забезпечує не тільки відтворення культурних форм нового суспільства, а й є його системоутворюючим фактором.

Під впливом інформаційних технологій постійно з'являються нові види електронних ресурсів (програмне забезпечення, бази даних, мультимедійні продукти тощо), розширюються межі традиційної системи видань, формуються різні типи електронних документів (мережеві версії друкованих видань, онлайнові газети та часописи, додатки до традиційної преси, колекції посилань, огляди, дайджести, альманахи тощо). Надаємо перелік деяких видів електронних ресурсів, сформований за матеріалами наукових публікацій [4, с. 88]:

- електронні текстові аналоги друкованих видань, таких як книги, журнали тощо (при цьому передбачається, що текстова інформація, котра міститься в них, подана у формі, яка допускає посимвольну обробку);
- електронні образи друкованих видань, коли елементи останніх (наприклад, сторінки) подаються як цілісні графічні образи, до цього ж виду електронної інформації належать образи рукописних матеріалів – факсиміле;
- бази даних, які відповідають вимогам до електронної інформації, наприклад, бібліографічні, адресні, статистичні, лінгвістичні, до цього ж виду належать і повнотекстові бази даних, якщо вони не відтворюють повною мірою друковані видання;
- нові форми публікацій, що не мають друкованих аналогів, такі як електронні оголошення, матеріали електронних конференцій та інші електронні повідомлення, доступні користувачам через телекомунікаційні мережі;
- електронні публікації аудіо- та відеоінформації;
- мультимедійні продукти;
- програмні продукти;
- комбіновані програмно-інформаційні продукти, наприклад, геоінформаційні системи;
- електронні ігри.

Особливий інтерес становлять динамічні електронні документи, які змінюють інформаційний вміст за певних умов використання (наприклад, відповіді на запити до баз даних) та електронні ресурси, які оперують з даними, що надходять у реальному часі (наприклад, від віддалених датчиків),

або такі електронні документи, як законодавчі акти або стандарти, інформаційний вміст яких може змінюватися при офіційному редагуванні. Своєрідність інтерактивних мультимедіа – постійне оновлення, при якому вміст електронного ресурсу може бути цілком оновленим.

Як зазначають у своїй розвідці Е. Мітчелл та Б. Сарретт [3, с. 62], створення цифрової колекції являє собою такий ряд процесів:

- відбір об'єктів;
- вивчення авторських прав, що поширюються на обрані документи;
- оцифрування / скачування об'єктів;
- залучення оцифрованих об'єктів до загальної системи;
- створення метаданих;
- розроблення користувацького інтерфейсу;
- управління доступом до ресурсів;
- зберігання ресурсів.

Технологічно повний цикл опрацювання електронного мережевого документа в НБУВ має певні відмінності від запропонованого американськими фахівцями алгоритму і складається з такої послідовності операцій:

1. **Моніторинг ресурсів** мережі Інтернет, що здійснюється співробітниками профільних відділів з урахуванням апаратних можливостей та вимог авторського права. Серед головних проблем, з якими зіштовхується бібліотека на цьому етапі, варто назвати неналежну якість відсканованої літератури (оцифрування здійснюється переважно аматорами для вузького кола зацікавлених, тож не завжди відповідає навіть елементарним вимогам читабельності), брак вихідних відомостей та іншого прикнижкового реквізиту (багато хто з несумлінних цифрувальників навмисно обрізає перші та останні сторінки оцифрованого документу, аби уникнути звинувачень у порушенні авторського права), а також платний доступ до багатьох ресурсів, який його бюджетна бібліотека не в змозі собі дозволити. Тож велика кількість ресурсів відфільтровується на цьому етапі через порушення цих засадничих вимог. Одним із основних джерел якісно оцифрованої літератури в Інтернеті є Google Books, які містить у своїй повнотекстовій колекції тисячі відсканованих книг, що перейшли у суспільне надбання, у форматі pdf. Чимало корисних ресурсів бібліотека може набути також із інтернет-сервісу Scribd, який, щоправда, характеризується переважно англомовним контентом. Ще одним важливим джерелом поповнення електронного фонду є авторські сайти, де науковці

публікують свої статті та монографії (як ті, що вже вийшли друком, так і препринти), принципово відмовляючись від авторських прав на користь безперешкодного копіювання та поширення.

2. **Завантаження електронних ресурсів**, тобто зберігання обраних матеріалів у тимчасових теках з метою їхнього оброблення та оптимізації відповідно до форми використання читачами.

3. **Звіряння** електронних ресурсів **на дублетність**, що здійснюється з метою уникнення повторів у електронному фонді та економії трудових ресурсів. Дублетними не вважаються електронні екземпляри, ідентичні за своїм змістовим наповненням, але подані у різних цифрових форматах.

4. **Конвертація** електронних ресурсів **у потрібний формат**, що передбачає уніфікацію електронних текстів до певного кластеру прийнятних з точки зору технологічного забезпечення форматів. На сьогодні НБУВ здійснює апаратну підтримку і обслуговування електронних документів у форматах pdf, djvu, fb2, chm.

5. **Розміщення** електронних ресурсів **на сервері бібліотеки**, де фахівцями здійснюється належна апаратна підтримка електронних архівів та їхній захист від зовнішніх втручань.

6. **Оброблення** електронних ресурсів **у САБ ІРБІС-64**, створення та редагування бібліографічного опису документа. Основним апаратним засобом обліку, оброблення та репрезентації електронних ресурсів у НБУВ є система автоматизації бібліотек ІРБІС. Відповідно до потреб бібліотекарів та користувачів у зазначеному програмному середовищі створені адаптовані Автоматизовані робочі місця (АРМ) «Каталогізатор» та «Читач». До переваг АРМ «Каталогізатор» слід віднести: інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, що дозволяє створювати якомога повніший бібліографічний опис; реєстрацію нових надходжень у режимі реального часу; інтегрованість до генерального каталогу, можливість зручно оприлюднювати новинки в Інтернеті; оптимальність пошукових механізмів, що дають змогу створювати добірки за окремими ключовими словами і сприяють оперативній звітності; можливість макетування та друку створеної апаратними засобами бібліографічної бази у вигляді каталогу. У свою чергу, АРМ «Читач» дає користувачам можливість: отримувати як стаціонарний (у приміщенні бібліотеки), так і віддалений (з будь-якого іншого місця за допомогою Інтернету) доступ до повнотекстової бази даних; здійснювати пошук за майже двадцятьма критеріями (рубрика, автор, назва видання, місце видання, видавництво, мова, тип ресурсу, тип

долученого файлу тощо); працювати з більшістю файлів без залучення додаткового програмного забезпечення (найпоширеніший формат файлів – pdf – коректно відображається всередині самого апаратного засобу САБ ІРБІС); копіювати електронні документи на зовнішній носій; проводити одночасну роботу з кількома базами даних. Джерелом інформації для складання бібліографічного запису на електронний ресурс може бути сам електронний ресурс або джерела поза ресурсом. Джерела інформації, що містяться в самому ресурсі, є при цьому переважними.

За умов неналежного фінансування зростає важливість співпраці з авторами та видавцями-власниками авторських прав на електронні ресурси. Шляхом отримання цифрових копій безпосередньо від розробників бібліотека заповнює лакуни, що виникають внаслідок неможливості передплачувати та купувати аналогові примірники видань.

Однією з найважливіших проблем, що постає перед бібліотекою на етапі формування фонду електронних ресурсів, є відсутність конвенційних критеріїв відбору. Справа в тому, що із поширенням доступу широкого користувацького загалу до Інтернету, а надто – в епоху веб 2.0, що характеризується можливістю самостійного створення та оприлюднення контенту будь-ким із користувачів, мережу заполонили тисячі «саморобних» електронних книг. Питома вага матеріалу компілятивно-реферативного характеру, публікацій, що порушують авторське право, маскуючись під нібито поширеною на цей документ публічною ліцензією, ба навіть відвертого інформаційного сміття, – дуже велика. Не варто, однак, радити бібліотеці займати щодо них снобістську позицію однозначного несприйняття, адже ускладнена процедура «традиційної» – паперової – публікації певних тематичних розвідок у наукових інституціях часто залишає поза друком серйозні та нагальні матеріали. Отже, маємо зазначити, що здійснення відбору електронних ресурсів в інтернет-середовищі потребує від бібліотекаря принципово нового рівня компетентності та загальнонаукової ерудованості.

Істотним також є брак зворотного зв'язку із читачем, відсутність напрацьованих методик визначення ціннісних орієнтацій користувача електронної бібліотеки, а також не впроваджена належним чином координація роботи між структурними підрозділами бібліотеки. Навіть можливість відстежити кількість звернень користувачів до певних документів без професійного моніторингу та аналітичного забезпечення статистики користувацької активності не є достатнім інструментарієм для

визначення «популярності» певних мережевих ресурсів, а отже й пріоритетів для поповнення фонду профільними відділами.

Американські дослідники [3, с. 74] пропонують таку систему критеріїв відбору електронного ресурсу:

1. Змістові характеристики (тематика, цільова аудиторія, актуальність, рівень охоплення проблеми).
2. Зручність у користуванні (формат документів, їхня якість, пошуково-навігаційні можливості всередині документа).
3. Технічні вимоги (чи потребує документ встановлення додаткового програмного забезпечення, набору шрифтів, взаємодії з проксі-сервером через гіперпосилання тощо).
4. Ціноутворення (вартість ресурсу, вартість його подальшої експлуатації, подовження ліцензії тощо).
5. Наявність ліцензійних обмежень (заборона створення копій, обмеження віддаленого доступу, методи аутентифікації).
6. Надійність (довговічність, відповідність стандартам, верифікованість наведеної інформації).

Одною з істотних перешкод на шляху поповнення електронного фонду, як не парадоксально, стає авторське право, а точніше – відсутність у законодавстві чіткого визначення прав книгозбірень на рахунок зберігання і надання можливості користуватися електронними версіями друкованих видань у наукових, освітянських і культурологічних цілях в онлайновому режимі. Законом про авторське право дозволяється сканування друкованих видань і репродукування їх архівних цілях, проте можливість операцій обмежена. Тому на даний час бібліотекам необхідно отримати від авторів ліцензію на зберігання, необмежений перегляд, завантаження і друкування матеріалів, що знову ж таки залежить від наявності коштів. Таким чином, через дотримання авторського права електронний фонд формується за залишковим принципом – у перелік документів, що завантажуються бібліотеками з мережі потрапляють тільки ті ресурси, що вже перейшли у суспільне надбання.

Слід відзначити підвищену увагу ІФЛА до вирішення вказаної проблеми. На 62-й Генеральній конференції цієї федерації (Пекін, 25–31 серпня 1996 р.) було прийнято заяву, яка відображає офіційну позицію ІФЛА з питань авторського права в електронному середовищі. У ній наголошено, що користувачам бібліотек мають бути надані такі можливості:

- «читати, прослуховувати чи переглядати приватним чином у

бібліотеці чи в режимі віддаленого доступу наявні у вільній торгівлі матеріали, використання яких захищено авторським правом;

- знайомитися в режимі перегляду з загальнодоступними матеріалами, захищеними авторським правом;
- для приватного користування чи з освітньою метою, самостійно чи за допомогою бібліотекарів копіювати в розумних межах електронні документи, захищені авторським правом».

У заяві відзначається також, що «виготовлення бібліотекарями електронних копій матеріалів, захищених авторським правом, та їхнє тимчасове зберігання в системі електронної доставки документів не слід вважати порушенням авторських прав». ІФЛА також вважає необхідним законодавче закріплення за бібліотеками та архівами можливості переводу в цифрову форму захищених авторським правом текстів і зображень з метою забезпечення їх збереження і консервації. Потрібне й законодавче закріплення практики надання обов'язкового примірника електронних документів. Однак, офіційна позиція авторитетної міжнародної організації, якою є ІФЛА, поки що не знайшла законодавчої підтримки в національних нормативних актах. Не є винятком і наша держава. У Законі України «Про обов'язковий примірник документів» передача визначеному колу бібліотек комп'ютерних версій друкованих видань не передбачається.

Рішенням цієї проблеми могло б стати внесення до Закону України «Про обов'язковий примірник документів» доповнення про передачу видавництвами цифрових копій творів друку для депозитарного зберігання визначеному колу книгозбірень. З таким рішенням були б пов'язані передумови для становлення України як одного із лідерів серед країн Європи у створенні електронних бібліотек.

Інформаційний ресурс «Наукова електронна бібліотека» створений у НБУВ для того, щоб сприяти реалізації права громадян на вільний доступ до інформації та вільний духовний розвиток, а також на культурну, наукову та освітню діяльність. У «Науковій електронній бібліотеці» містяться електронні документи, що мають у своїй основі друковані видання, є повними електронними аналогами друкованих видань, а також електронні документи без паперових аналогів.

Інформаційний ресурс «Наукова електронна бібліотека» формується за пріоритетними напрямами науки, освіти, культури, економіки, виробництва, управління. Пріоритетну тематику накопичення інформаційних ресурсів визначають Закон України «Про пріоритетні напрями

інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2015 р.» від 7 вересня 2011 р. та постанова Президії НАН України від 21 вересня 2011 р. щодо організації виконання відповідної постанови Кабінету Міністрів України. Пріоритетною тематикою накопичення електронних інформаційних ресурсів є: науково-технічна, науково-природнича, інформаційні та комунікаційні технології, енергетика, природокористування, науки про життя, біотехнології, нові речовини і матеріали, суспільні та гуманітарні науки. Широко представлена у «Науковій електронній бібліотеці» довідкова література: словники, енциклопедії, довідники з усіх галузей знань [5, с. 14].

Комплектування ресурсу «Наукова електрона бібліотека» здійснюється різними способами: запозичення електронних інформаційних ресурсів із джерел відкритого доступу; отримання електронних аналогів інформаційних ресурсів, переданих авторами і видавництвами; видання співробітників НБУВ. Накопичені електронні документи форматуються у стандартах, що прийняті для використання в електронних бібліотеках.

При опрацюванні матеріалів інформаційного ресурсу «Наукова електронна бібліотека» створюється бібліографічний опис електронного ресурсу відповідно до «Інструкції з бібліографічного опису електронних інформаційних ресурсів в системі автоматизації бібліотек ІРБІС-64 у НБУВ», основними елементами якого є: статус доступу до документа (електронні інформаційні ресурси, позначені статусом «он-лайн», можуть бути доступні для завантаження віддаленим користувачам, із статусом «локальний» – тільки для перегляду у читальних залах НБУВ; це дає можливість вирішення проблем, пов'язаних із авторським правом для кожного окремого електронного ресурсу), автор, назва, місце видання, видавництво, рік видання, обсяг, країна видання, мова видання, серія, переклад назви, ключові слова, тип ресурсу, персоналія, анотація, джерело інформації (для вирішення проблем, пов'язаних із авторським правом). Також представлені відомості: у якому форматі завантажений документ, його обсяг.

Інформаційний ресурс «Наукова електронна бібліотека» розміщена на веб-порталі НБУВ. Каталог електронної бібліотеки (бібліографічні описи та анотації документів) доступний он-лайн, що дає можливість дистанційним користувачам отримати відомості про наявність видань у

електронному архіві бібліотеки. Також он-лайн можна продивитися електронні аналоги видань, не захищені авторським правом. Решта повнотекстової інформації доступна лише у локальному режимі (у читальних залах НБУВ). Зібрання електронних інформаційних ресурсів тематично упорядковано за основними розділами знань. Є можливість пошуку за ключовими словами, автором, назвою, роком видання, типом документів.

Також діяльність інформаційного ресурсу «Наукова періодика України» – електронних версій періодичних наукових фахових видань – показала, що потреба в доступі до електронних версій періодичних видань особливо велика. Наукові установи та навчальні заклади виявляють зацікавленість і активність у розміщенні в зібранні «Наукова періодика України» на веб-порталі НБУВ електронних версій своїх періодичних фахових видань, що дає можливість вести активний обмін науковою інформацією з вітчизняними та зарубіжними установами. Для наукового опрацювання електронних матеріалів інформаційного ресурсу «Наукова періодика України» у системі автоматизації бібліотек ІРБІС-64 існують 125 відповідних полів та підполів, в які заносяться відомості про кожне періодичне видання.

Таким чином, беручи на себе завдання зі створення інформаційних ресурсів, бібліотеки стають активними провідниками впровадження інформаційних технологій з метою надання повного спектру матеріалів споживачеві інформації, а також для збільшення власної інформаційно-ресурсної ємності.

Список використаних джерел

1. Веб-сегмент публічних бібліотек України в мережі Інтернет : аналіт. огляд / Харківська держ. наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка / уклад. Г. Д. Ковальчук, Н. М. Кучерява. – Х. : ХДНБ, 2005. – 19 с.

2. *Гарагуля С. С.* Бібліотека та веб 2.0 : зміна фахової парадигми / С. С. Гарагуля // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 91–95.

3. Каталогизация и организация электронных ресурсов : практическое руководство для библиотекарей / под ред. Э. М. Митчелл, науч. ред. Я. Л. Шрайберг. – 2-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2010. – 232 с.

4. *Майстрович Т. В.* Электронный документ в библиотеке : научно-методическое пособие / Т. В. Майстрович. – М. : Либерия-Бибинформ, 2007. – 144 с.

5. *Самохіна Н. Ф.* Формування наукової електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. Ф. Самохіна // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 13–17.

6. *Уэбстер Ф.* Теории информационного общества : пер. с англ. / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 398 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 004.65:025.5-028.27

Serhii Harahulia, Natalia Samokhina

Processing of Digital Resources: Global Context and International Experience

The basic components of the modern process of global informatization and their impact on library environment are considered. The functional aspect of the library at the current stage are viewed, an attempt to outline the scope of improving the efficiency of the library. Thematic areas of filling and processing resources of scientific digital library collections and electronic periodicals Vernadskyi National Library of Ukraine, especially the maintenance of electronic information resources are considered.

Keywords: digital content, electronic resource, information service, network technologies.

УДК 004.65:025.5-028.27

Сергей Гарагуля, Наталья Самохина

Обработка цифровых ресурсов: мировой контекст и библиотечная практика

Освещены основные составляющие современного процесса глобальной информатизации и их влияние на библиотечную среду. Рассмотрен функциональный аспект деятельности библиотеки на текущем этапе, сделана попытка очертить круг способов повышения эффективности работы библиотеки. Представлены тематические направления наполнения и обработки ресурсов научной электронной библиотеки и собрания электронных периодических изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, особенности обслуживания электронными информационными ресурсами.

Ключевые слова: электронный ресурс, информационное обслуживание, сетевые технологии, цифровой контент.

УДК 026:78:004.777

Лариса Івченко,
канд. мистецтвознавства, зав. відділу НБУВ
Ольга Шевченко,
мол. наук. співроб. НБУВ,
Вікторія Гурина,
провід. бібліотекар НБУВ

ПОВНОТЕКСТОВІ БАЗИ ДАНИХ МІЖНАРОДНОГО КАТАЛОГУ МУЗИЧНОЇ ПЕРІОДИКИ (RIPM)

Проаналізовано один з корпоративних проектів Міжнародної асоціації музичних бібліотек – RIPM (Ретроспективний каталог музичної періодики = Retrospective Index to Music Periodicals = Répertoire international de la presse musicale), що охоплює період з 1759-го по 1962 р. У проекті RIPM беруть участь понад 20 країн, в БД RIPM надається інформація про 201 музичний журнал. RIPM індексує зміст журналів: статті, огляд преси, бібліографію, іконографію та рекламу, що містяться на сторінках музичної періодики. Інформація доступна онлайн (у тому числі у повнотекстовому режимі), надаються більш як 705 тис. анотованих записів.

Ключові слова: музична періодика, RIPM, повнотекстові БД.

Повнотекстові бази даних (БД) є найзручнішими інструментами для дослідників з будь-якого куточку світу, оскільки інформацію можна отримати безпосередньо на свій комп'ютерний робочий стіл. У сфері історичного, теоретичного музикознавства, культурології найбільший інтерес викликають корпоративні міжнародні БД, що виникли останнім часом, зокрема ініційовані та здійснені під егідою Міжнародної асоціації ì óçè÷í èõ á³áë³î òåê, àðõ³â³â ³ öåíòð³â äîêóì åíòàö³¿ *(The International Association of Music Libraries, Archives and Documentation Centres – IAML)*. Однак, вітчизняні дослідники музики з різних причин ще не звернули достатньої уваги на сучасні можливості отримання інформації. Завданням даної статті є ознайомлення зі світовим досвідом створення і функціонування повнотекстової бази даних музичної періодики – проектом *RIPM (Retrospective Index to Music Periodicals = Répertoire international de la presse musicale)*, його популяризацією, пошуком перспектив та усвідомлення доцільності участі у такому проекті Національної бібліотеки

України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Основним джерелом інформації для написання даної статті є сайт RIPM (http://www.ripm.org), інші електронні ресурси та музична періодика.

Ретроспективний каталог музичної періодики на сьогодні є унікальним, міжконтинентальним бібліотечним проектом, одним з найуспішніших й універсальних за повнотою представленої інформації як хронологічно (1759–1962), так і географічно. Проект функціонує під патронатом Міжнародної асоціації музичних бібліотек, архівів і центрів документації, Міжнародного музикознавчого товариства і Міжнародної ради ЮНЕСКО з філософії та гуманітарних наук, міжнародної мережі установ і вчених, проте основним координатором є саме IAML. Асоціацію засновано 1951 року з метою сприяння міжнародному співробітництву музичних бібліотек та музичних відділів у справі організації, вивчення, збереження, популяризації, стандартизації бібліографування та можливістю взаємовигідного використання музичних фондів. *IAML* є партнером *IFLA* (*International Federation of Library Associations)*, має національні відділення більш як у 30 країнах світу і несе відповідальність за такі основні міжнародні бібліографічні проекти як *RISM* (Міжнародний каталог музичних джерел), *RILM* (Міжнародний каталог музичної літератури), *RIdIM* (Міжнародний каталог музичної іконографії) та *RIPM*. Представники національних робочих груп країн-учасниць *IAML* є співвиконавцями створення інформації для БД ретроспективного каталогу музичної періодики і вважаються інформаційними спонсорами проекту.

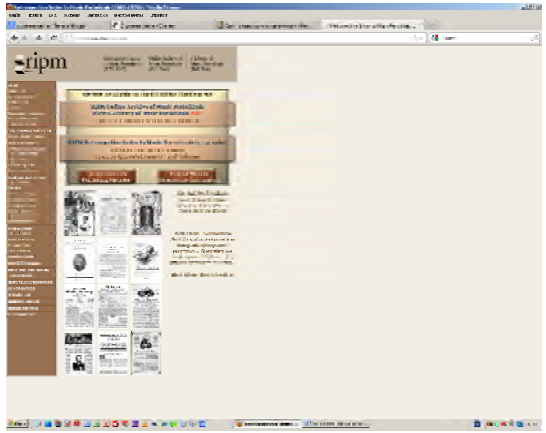

Дослідники музичної культури завжди визнавали значущість музичної періодики як об'єкта джерелознавчого пошуку. Але, незважаючи на це, дві проблеми раніше унеможливлювали використання повною мірою цих джерел: по-перше, – обмежена кількість бібліотек, котрі володіють музичними журналами, зокрема повними комплектами, отже – їх фізична недосяжність; по-друге, – трудомісткість пошуку конкретної інформації в доступних примірниках / комплектах. RIPM створений спеціально для вирішення цих проблем, оскільки музична періодика у такий спосіб представлена в одному місці, в одній базі, незалежно від фізичного місця знаходження примірників. Це є одним з найважливіших досягнень проекту в історії не тільки сучасного музикознавства, але й науки майбутнього.

З приводу проекту RIPM, реалізованого на цей час, можна навести типові коментарі, що розкривають ставлення критиків щодо цього інформаційного ресурсу: «Інструмент, що представляє велику цінність для всіх тих, хто вивчає музику кінця XVIII – початку XX століть» [1]; «Видавнича ініціатива величезних розмірів, яку будуть читати і перечитувати, поки існує музикознавство...» [2].

У реалізації проекту RIPM бере участь міжнародна група вчених, бібліотекарів і архівістів з Австрії, Бельгії, Канади, Чехії, Данії, Франції, Великобританії, Німеччини, Болгарії, Італії, Мексики, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Росії, Іспанії, Швеції, США і деяких країн Латинської Америки. Основною метою проекту є надання доступу до періодичної літератури з музичного мистецтва, починаючи з найперших музичних журналів XVIII ст.; кінцева дата назви видань, що потрапляють у комплект, уже змінена: спочатку передбачалося, що нею буде 1950 рік, на сьогодні це – 1962. Для пошуку музичної періодики було ретельно переглянуто велику кількість періодичних видань, присвячених повністю або частково музичним подіям: спеціальні музичні журнали (лише у XIX столітті їх налічувалося більше 2000), фейлетони в щоденних газетах, статті у літературних періодичних виданнях, театральних журналах, журналах мод, а також гравюри та літографії в ілюстрованих виданнях. Міжнародною радою бібліотекарів та архівістів, члени якої представляли кожну країну-учасницю або географічну зону, було визначено пріоритети у послідовності представлення журналів у RIPM. Попередньо зібраний для індексації архів RIPM складається з оригінальних примірників і репрографій на паперових носіях, мікроформ та фотокопій музичних періодичних

видань. Крім того, архів містить скановані примірники з колекцій бібліотек-учасниць і бібліотек-партнерів [*].

Формування архіву RIPM продовжується, але учасники проекту визнають типові труднощі, пов'язані:

- з пошуком місця зберігання окремих номерів журналів, навіть у країнах, де вони були опубліковані;
- з необхідністю збирати повний комплект журналу з двох або більше бібліотечних колекцій;
- з незадовільним фізичним станом документів (крихкість та старіння паперу) та із необхідністю проведення заходів зі збереження або реставрації оригіналів одночасно з копіюванням документів (не завжди фінансування установ дає таку змогу).

Виконавці проекту справедливо вважають, що втрата оригіналів документів дорівнює зникненню разом з ними значної частини нашої музичної спадщини. Створений архів документів є дуже важливим, хоча і відтворює оригінали, оцифровані за різних умов і різної якості: з оригіналів в ідеальному стані або ні, і навіть з мікрофільмів та репрографій. Політикою RIPM є усвідомлення того, що оцифрована копія, хоча б і недосконала – це, краще, ніж її відсутність (передбачена згодом її заміна на кращу, якщо це виявиться можливим).

Відомості про окремий журнал в БД охоплюють його зміст в повному обсязі і складаються з двох частин – анотованого хронологічного покажчика статей та каталогу ключових слів, авторів і персон, розташованих в алфавітному порядку. Кожен «вхід» до журналу розпочинається вступною статтею про видання, його структуру, специфіку, творців-видавців й авторів, а також інструкцією-порадою для користувача.

Сайт RIPM має деревовидну структуру і складається з 14 розділів. У розділі «Home» знаходимо інформацію про всі установи, що беруть участь у проекті, короткий опис структури і наповнення сторінок сайту, контактна інформація та правила і можливості передплати. Повідомляється, що редакційна штаб-квартира знаходиться у Вудберрі (Woodberry / Hampden

[*] До бібліотек-партнерів RIPM належать: Інститут музики Кертіса (Curtis Institute of Music), Гарвардська Музична Асоціація (Harvard Musical Association), Бібліотека Конгресу (Library of Congress), Голандський інститут музики (Nederlands Muziek Instituut), Публічна бібліотека Нью-Йорку (New York Public Library), Інститут Сіблі (Sibley Library – Eastman School of Music), Університет штату Меріленд (University of Maryland) і Єльський університет (Yale University).

(Baltimore) при університеті. В офісному центрі десять робочих станцій, три сервери, пристрої зберігання (16 жорстких дисків, близько 30 терабайт) та інше різноманітне обладнання. Лабораторія для оцифровування знаходиться в інших приміщеннях. Штатних працівників – 15, з них 5 спеціалістів з оцифровки інформації. Окрему сторінку присвячено питанням взаємодії з ще одним R-проектом – RILM (Міжнародний каталог музичної літератури). Розділ THE RIPM*PLUS* PLATFORM присвячено унікальним можливостям платформи (Unique Features of the RIPMPlus Platform), що дає змогу швидкої навігації за роками, назвами, номерами, авторами, видавцями, ключовими словами, з наданням підказок у меню. Є й можливість використання рідної мови у запитах (в т. ч. кирилицею) і перекладу даних і метаданих однією з 52 мов за вибором користувача. У цьому розділі можна ознайомитися та скачати дві брошури, що стосуються двох наступних розділів – RIPM Retrospective Index (1759–1962) і RIPM online Archive (full-text). Саме ці розділи є основним змістовним центром сайту. Розділ сайту RIPM Retrospective Index (1759–1962) має три сторінки, де можна знайти перелік вже опрацьованих журналів (Titles Indexed), журналів, що знаходяться в опрацюванні і незабаром будуть представлені (Forthcoming Titles) та знову посилання на вже відомі дві брошури (RIPM Retrospective Index, RIPM online Archive (full-text).

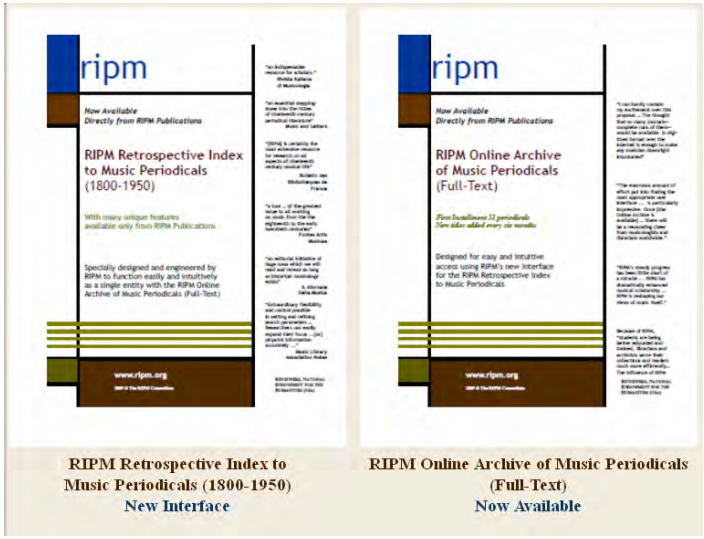

Розділ сайту RIPM online Archive (full-text) складається з 7 сторінок: загальні відомості, брошури з можливістю їх скачати, вхід до БД повнотекстової періодика (безкоштовно дозволено лише переглянути перелік усіх журналів та ознайомитися з вступною статей про журнал), про технологічні особливості створення цифрового архіву (кожне зображення здійснено у відтінках сірого або у кольорі, 400 dpi, надається опис техніки та деякі технологічні особливості оцифровки), про бібліотеки-учасниці та умови співпраці, про партнерів програмно-технологічного забезпечення, подяки спонсорам. Базу даних оновлюється два рази на рік і містить малодоступні журнали, обрані міжнародними фахівцями. На час останнього звіту оргкомітету проекту, що відбувся у Відні 2013 року на конгресі IAML повідомлялося, що робочими групами RIPM уже проіндексовано 201 музичний журнал, здійснено 705 тисяч анотованих електронних записів. RIPM online на даний час складається з 118 назв журналів, представлених повними текстами (перелік журналів наведено наприкінці статті). В цілях безпеки, архівні зображення RIPM зберігаються в чотирьох місцях: дві у Міжнародному центрі RIPM, ще одна у глибокій соляній шахті (США) і ще одна – і в Індії.

Розділ «The RIPM e-Library of Music Periodicals» дає додаткові можливості використання повнотекстової БД. У загальному описі цього розділу повідомляється про темпи та труднощі, що постали перед штаб-квартирою RIPM у процесі перетворення інформаційного ресурсу в електронну бібліотеку. Надається перспективний план дій щодо подолання певного відставання від повнотекстової БД та певні правила відбору музичної періодики для цього ресурсу. На цей час опрацьовано лише 25 журналів різними мовами (більше як 150 тис. сторінок), надається їх перелік та розподілення за мовною ознакою (схема у відсотках), зазначено, що якщо темпи збережуться то на обробку цілого масиву (це понад 45 тис. журналів з 1766-го по 1960 р.) знадобиться більш як 115 років.

Інші сторінки сайту подають інструкцію користувача (Users' Guides), у т. ч. російською мовою, посилання на усі номери журналу «Periodica Musica» (pdf-формат), що видавався комісією RIPM у 1983–1991 рр. та ювілейний випуск 2005 р.; сторінка відгуків (What are they «saying» about RIPM?), список відповідальних осіб та координаторів по країнах (Editors / Coordinators), алфавітний список авторів вступних статей з вказівкою країни та назвами журналів (Contributors) і можливістю ознайомлення з нею англійською та мовою оригіналу, сторінки оголошень, річних звітів.

Percentage of Full-Text Journal Pages by Language

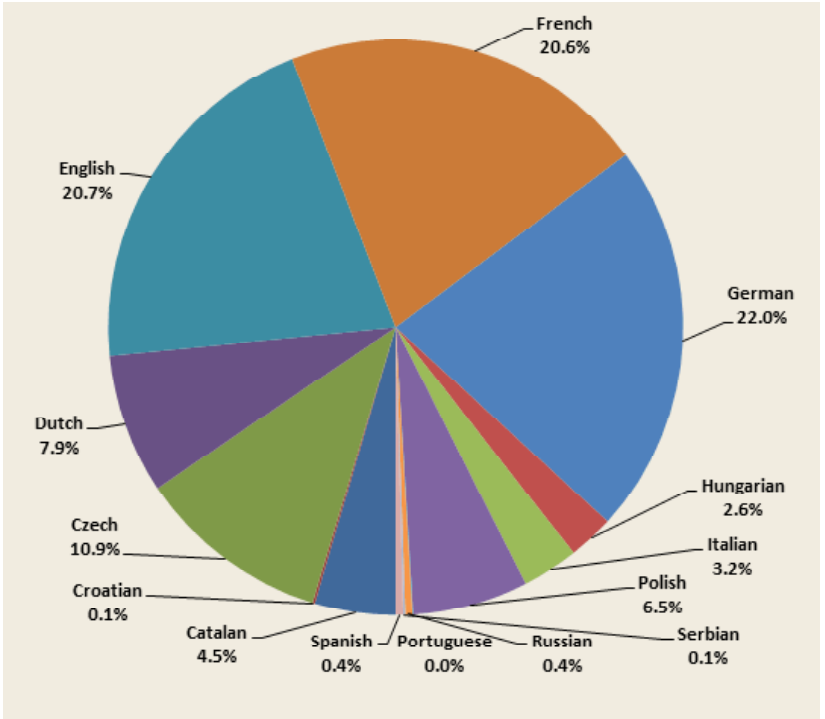

Проект RIPM, його структура та координатори довели можливість продуктивної співпраці з колегами із понад 20 країн, численними міжнародними організаціями та інститутами. Опрацьовано суттєву кількість музичної періодики різними мовами. RIPM online та RIPM e-library поповнилася новими надходженнями хорватських, голландськими, англійських, французьких, німецьких, угорських, італійських, польських, іспанських, сербських та російських періодичних видань, котрі, як і всі RIPM публікації, будуть регулярно оновлюватися.

Базою даних RIPM можна платно користуватися через Інтернет (доступ до бази надається у складі БД EBSCO). Періодично співробітники RIPM пропонують (терміном на один місяць) скористатися можливістю

тестового ознайомлення зі створеною усіма бібліотекарями світу базою даних, зокрема про це йдеться в інформаційних повідомленнях «Про зміни на сайті та можливість підключення до тестової бази даних».

Можна оформити передплату на томи і CD-ROM. Бібліотеки, що співпрацюють з RIPM мають можливість користуватися базами даних на пільгових умовах, конкретні пропозиції оговорюються окремо. Наприклад, студенти та педагоги Московської консерваторії можуть безкоштовно скористатися, по-перше, електронною базою RIPM і, по-друге, познайомитися з уже виданими томами «російського» RIPM у бібліотеці.

Російський національний комітет RIPM, що складається зі співробітників Наукової музичної бібліотеки ім. С. І. Танєєва Московської державної консерваторії імені П. І. Чайковського, відібрав для представлення в RIPM з багатьох російських музичних журналів XIX століття – такі: «Нувеллист» (1878–1905) – 4 томи, «Музыкальное обозрение» (1885–1888) – 2 томи, «Музыкальный листок» (1872–1877) – 2 томи, Хроника журнала «Музыкальный современник» (1915–1917) – 2 томи, журнал «Русская музыкальная газета» (1894–1918) та «Музыка и театр» (1867–1868). У 2013 році російський національний комітет додав до електронної БД RIPM художньо-ілюстрований журнал «Баян» **(**Санкт-Петербург 1888–1890 р.).

Загальний перегляд документального ресурсу дає змогу визнати, що надана інформація є необхідною для грунтовного дослідження музики, музичного життя і музичної культури певних регіонів й історичних етапів; дає змогу проаналізувати процеси становлення музичних жанрів, сторінки персоналій музикантів, вивчати соціологічні аспекти впливу музики і подивитися на музичні артефакти очима сучасників подій. Вважаємо доцільним і у всіх відношеннях перспективним планом для НБУВ стати новою учасницею такого важливого проекту, як RIPM. Щодо представлення в RIPM музичної періодики, то без сумніву дуже доречним було б надати змістовну інформацію про українські музичні журнали.

ДОДАТОК

Перелік музичних журналів (повнотекстові ББД), представлених у проекті RIPM

Danish

Tidsskrift for Musik (Copenhagen, 1857–1859)

Nordisk Tidsskrift for Musik (Copenhagen, 1871–1873)

Musikbladet (Copenhagen, 1884–1895)

Skandinaviske Signaler (Copenhagen, 1894–1895)

Dutch

Amphion. Een Tijdschrift voor vrienden en beoefenaars der Toonkunst (Groningen, 1818–1822)

Nederlandsch Muzikaal Tijdschrift (Utrecht, 1839–1848)

Caecilia. Algemeen Muzikaal Tijdschrift van Nederland (Utrecht, Rotterdam, The Hague, 1844–1880)

Het Muziekcollege (Haarlem, 1913–1917)

Muziek-warande: tijdschrift voor muziekminnende Vlamingen (Brussels, 1922–1932)

English CAN

The Arion (Toronto, 1880–1881) The Canadian Journal of Music (Toronto, 1914–1919)

English UK

The New Musical Magazine, Review, and Register (London, 1809–1810)

The Quarterly Musical Magazine and Review (London, 1818–1828)

The English Musical Gazette; or, Monthly Intelligencer (London, 1819)

The Harmonicon (London, 1823–1833)

The Musical World (London, 1836–1891)

+The Musical World and Dramatic Observer (1890–1891)

The Musical Journal (London, 1840)

The Musical Examiner (London, 1842–1844)

The Musical Times (London, 1844–1900)

The Musical Standard (London, 1862–1871 [First Series])

The Musical Monthly and Repertoire of Literature, the Drama, and the Arts (London, 1864–1865)

The Monthly Musical Record (London, 1871–1960)

The Quarterly Musical Review (Manchester, 1885–1888)

The New Quarterly Musical Review (London, 1893–1896)
The Musical Antiquary (Oxford, 1909–1913)
The Chesterian (London, 1915–1940, 1947–1961)
Fanfare: A musical causerie (London, 1921–1922)
The Dominant (London, 1927–1929)
+The Gamut (1927–1929)
The Penguin Music Magazine (Harmondsworth, 1946–1949)
Music-Survey (London, 1947–1952)
+ Music-Journal (1947)
Music (Harmondsworth, 1950–1952)

English US

The Euterpeiad, or Musical Intelligencer (Boston, 1820–1823)
+ The Euterpeiad, or Musical Intelligencer & Ladies Gazette (1821–1822)
American Musical Journal (New York, 1834–1835)
Boston Musical Gazette (Boston, 1838–1839)
The Musical Review and Record of Musical Science, Literature, and Intelligence (New York, 1838–1839)
The Musical Magazine; or, Repository of Musical Science, Literature, and Intelligence (New York, 1839–1842)
Musical Reporter (Boston, 1841)
Boston Musical Review (Boston, 1845)
The Message Bird (New York, 1849–1852)
+ Journal of the Fine Arts (1851–1852)
+ The Musical World (1852)
Saroni's Musical Times (New York, 1849–1852)
+ The Musical Times (1851–1852)
The New York Musical World (New York, 1852–1860)
+ The Musical World and New York Musical Times (1852–1854)
+ The Musical World (1854)
+ The Musical World (1858–1860)
+ The Musical World and Times (1852–1854)
+ Musical World. A Weekly Journal for «Heavenly Music's Earthly Friends» (1855)
+ Musical World. A Journal for «Heavenly Music's Earthly Friends» (1855)
Dwight's Journal of Music (Boston, 1852–1881)

The Musical Gazette (New York, 1854–1855)
The Metronome (Boston, 1871–1874)
The Musical Review (New York, 1879–1881)
The Musical World (Boston, 1901–1904)
The New Music Review and Church Music Review (New York, 1901–1935)
+ The Church Music Review (1901–1904)
The Negro Music Journal (Washington, D.C., 1902–1903)
Harvard Musical Review (Cambridge, 1912–1916)
Christensen's Ragtime Review (Chicago, 1914–1918)
+ Ragtime Review (1917–1918)
The Baton (New York, 1922–1932)
Pro-Musica Quarterly (New York, 1923–1929)
+ The Franco-American Musical Society Bulletin (1923–1925)
Modern Music (New York, 1924–1946)
+ The League of Composers Review (1924–1925)
Musical Mercury (New York, 1934–1939)
Music Vanguard (New York, 1935)
Musicology (Middlebury, VT; New York, 1945–1949)
The Juilliard Review (New York, 1954–1962)

French

Revue musicale (Paris, 1827–1835)
Le Pianiste (Meudon and Vaugirard, 1833–1835)
La Gazette musicale de Paris (Paris, 1834–1835)
La Revue et Gazette musicale de Paris (Paris, 1835–1880)
Le Novateur: Echo des arts (Antwerp, 1838–1839)
Le Diapason. Revue musicale de Bruxelles (Brussels, 1850–1852)
La Hollande musicale (The Hague, 1854–1855, 1866–1867)
L'Art musical (Paris, 1860–1870; 1872–1894)
Les Beaux-arts (Montreal, 1863–1864)
La Chronique musicale (Paris, 1873–1876)
La Renaissance musicale (Paris, 1881–1883)
L'Indépendance musicale et dramatique (Paris, 1887–1888)
La Revue musicale (Paris, 1901–1912)
+ La Revue d'histoire et de critique musicales (1901–1902)
L'Année musicale (Paris, 1911–1913) Revue française de musique (Lyon, 1912–1914)

Théâtres et concerts (Paris, 1916–1917)
La Revue musicale (Paris, 1920–1940)
Revue Pleyel (Paris, 1923–1927)
Appogiature, revue d'études et d'informations musicales (Paris, 1931–1933)
La Revue musicale de France (Paris, 1946–1947)

German

Kritische Briefe über die Tonkunst (Berlin, 1759–1763)
Wöchentliche Nachrichten und Anmerkungen die Musik betreffend (Leipzig, 1766–1770)
Musikalisches Wochenblatt / Musikalische Monatsschrift (Berlin, 1791–1792)
+ Studien für Tonkünstler und Musikfreunde (1791–1792)
+ Musikalische Monatschrift (1792)
Berlinische musikalische Zeitung. Historischen und kritischen Inhalts (Berlin, 1793–1794)
Allgemeine musikalische Zeitung (Leipzig, 1798–1848)
Berlinische Musikalische Zeitung (Berlin, 1805–1806)
Wiener allgemeine Musikzeitung (Vienna, 1813)
Allgemeine musikalische Zeitung, mit besonderer Rücksicht auf den österreichischen Kaiserstaat (Vienna, 1817–1824)
Berliner allgemeine musikalische Zeitung (Berlin, 1824–1830)
Cäcilia, eine Zeitschrift für die musikalische Welt, herausgegeben von einem Vereine von Gelehrten, Kunstverständigen und Künstlern (Mainz, 1824–1848)
Eutonia (Breslau/Berlin, 1829–1833, 1835, 1837)
Neue Zeitschrift für Musik (Leipzig, 1834–1844)
+ Neue Leipziger Zeitschift für Musik (1834)
Allgemeine Wiener Musik-Zeitung (Vienna, 1841–1848)
+ Wiener allgemeine Musik-Zeitung (1845–1848)
Berliner musikalische Zeitung (Berlin, 1844–1847)
Rheinische Musik-Zeitung für Kunstfreunde und Künstler (Cologne, 1850–1859)
Niederrheinische Musik-Zeitung (Cologne, 1853–1867)
Fliegende Blätter für Musik (Leipzig, 1855–1857)
Monatschrift für Theater und Musik (Vienna, 1855–1865)

+ Recensionen und Mittheilungen über Theater und Musik (1859–1865)
Deutsche Musik-Zeitung (Vienna, 1860–1862)
Schlesische Theater-Zeitung (Breslau, 1863–1864)
+ Breslauer Theater-Zeitung (1864)
Allgemeine musikalische Zeitung (Leipzig, 1863–1882)
+ Leipziger allgemeine musikalische Zeitung (1866–1867)
Musik-Welt (Berlin, 1880–1882)
Musikalisches Centralblatt (Leipzig, 1881–1884)
Kastner's Wiener Musikalische Zeitung (Vienna, 1885–1888)
+ Musikalische Chronik (1887–1888)
Neue musikalische Rundschau (Munich, 1908)
Musikblätter des Anbruch (Vienna, 1919–1937)
+ Anbruch (1929–1937)
Melos (Berlin, 1920–1934)
23. Eine Wiener Musikzeitschrift (Vienna, 1932–1937)
Musica Viva (Brussels, Rome, London, and Zurich, 1936)

Greek

Musike Epitheoresis (Athens, 1921–1922)
Musika Chronika (Athens, 1925, 1928–1934)
Musike Zoe (Athens, 1930-1931)

Hungarian

Zenészeti Lapok (Budapest, 1860–1876)
Zenészeti Közlöny (Budapest, 1882)
Zenevilág (Budapest, 1890–1891)
Zeneirodalmi Szemle - Müvészeti Lapok (Budapest, 1894–1896)

Italian

I Teatri (Milan, 1827–1831)
Strenna Teatrale Europea (Milan, 1838–1848)
Gazzetta musicale di Milano (Milan, 1842–1862, 1866–1902)
L'Italia musicale (Milan, 1847–1859)
+ L'Italia libera (1848)
Gazzetta musicale di Firenze (Florence, 1853–1855)
La Musica (Naples, 1855)
L'Armonia (Florence, 1856–1859)
La Musica (Naples, 1857–1859)
Boccherini (Florence, 1862–1882)

La Musica (Naples, 1876–1878; 1883–1885)
Il Teatro illustrato (Milan, 1880–1892)
+ Il Teatro illustrato e la Musica popolare (1886–1892)
Archivio Musicale (Naples, 1882–1884)
La Musica popolare (Milan, 1882–1885)
Paganini (Genoa, 1887–1891)
Rivista musicale italiana (Turin, Milan, 1894–1932, 1936–1943, 1946–1955)
La Cronaca musicale (Pesaro, 1896–1917)
Musica e musicisti (Milan, 1902–1905)
Harmonia. Rivista italiana di musica (Rome, 1913–1914)
La Critica musicale (Florence, 1918–1923)
Musica d'oggi (Milan, 1919–1942)
Il Pianoforte (Turin, 1920–1927)
Il Pensiero musicale (Bologna, 1921–1929)
La Cultura musicale (Bologna, 1922–1923)
Note d'archivio per la storia musicale (Rome, 1924–1927, 1930–1943)
Rassegna Dorica (Milan, 1929–1942)

Norwegian

Nordisk musik-tidende (Christiania [Oslo], 1880–1892)
Orkestertidende (Christiania [Oslo], 18921894)

Polish

Tygodnik Muzyczny (Warsaw, 1820–1821)
Pamietnik Muzyczny Warszawski (Warsaw, 1835–1836)
Ruch Muzyczny (Warsaw, 1857–1862)
+ Pamietnik Muzyczny i Teatralny (1862)
Gazeta Muzyczna i Teatralna (Warsaw, 1865–1866)
Echo Muzyczne (Warsaw, 1879–1882)

Portuguese

A Arte Musical (Lisbon, 1873–1875; 1890–1891)
Boletín Latinoamericano de Musica (Montevideo, Lima, Bogota, Rio de Janiero, 1935–1938, 1941, 1946)

Russian

Muzykal'ny listok (St. Petersburg, 1872–1877)
Nuvellist: Muzïkal'no-teatral'naya gazeta (St. Petersburg, 1878–1905)

Muzykal'noye obozrenie: Muzykal'naya gazeta (St. Petersburg, 1885–1888)
Russkaia muzykal'naia gazeta (St. Petersburg, 1894–1918)
Khronika zhurnala «Muzykal'nyi sovremennik» (St. Petersburg, 1915–1917)

Spanish AR

Boletín Musical (Buenos Aires, 1837)

Spanish CB

La Música (Havana, 1948–1951)

Spanish CL

Semanario Musical (Santiago, 1852)

Spanish CR

Revista Musical (San José, 1940–1944)

Spanish ES

La Iberia Musical (Madrid, 1842)
El Anfión Matritense (Madrid, 1843)
La Zarzuela (Madrid, 1856–1857)
La España Artística (Madrid, 1857–1858)
La Gaceta Musical Barcelonesa (Barcelona, 1861–1865)
Revista y Gaceta Musical (Madrid, 1867–1868)
La Música Ilustrada Hispano-Americana (Barcelona, 1898–1902)
+ La Música Ilustrada (1898–1900) Música: Album-Revista Musical (Madrid, 1917)

Spanish GT

La Revista Musical (Guatemala City, 1927–1929)

Spanish MX

Armonía (Mexico City, 1866–1867)
La Batuta (Mexico City, 1874)
Revista Musical de México (Mexico City, 1919–1920)

Gaceta Musical (Paris, 1928–1929)

Musica: Revista Mexicana (Mexico City, 1930–1931)

Cultura Musical (Mexico City, 1936–1937)

Spanish PE

Antara (Lima, 1930)

Revista Musical Peruana (Lima, 1939–1941)

Spanish

Boletín Latinoamericano de Musica (Montevideo, Lima, Bogota, Rio de Janiero, 1935–1938, 1941, 1946)

Swedish

Stockholms musik-tidning (Stockholm, 1843–1844)

Ny tidning för musik (Stockholm, 1853–1857)

Svensk musiktidning (Stockholm, 1880–1913)

+ Necken: svensk musiktidning (1880)

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 026:78:004.777

Larysa Ivchenko, Olha Shevchenko, Viktoriia Huryna

Full-text Databases of International Music Periodical Directory (RIPM)

Analysis of one of the corporate project of the International Association Music Libraries – RIPM (Retrospective Index to Music Periodicals = Répertoire international de la presse musicale), covering the period from 1759 to 1962. The project RIPM involves more than 20 countries, RIPM database provides information on 201 music magazine. RIPM indexes content magazines, articles, press reviews, bibliographies, iconography and advertising contained in the pages of music periodicals. Information is available on-line (including full-text mode), provided more than 705.000 annotated records.

Keywords: Music Periodicals, RIPM, database full-text.

УДК 026:78:004.777

Лариса Ивченко, Ольга Шевченко, Виктория Гурина

Полнотекстовые базы данных международного каталога музыкальной периодики (RIPM)

Проанализирован один из корпоративных проектов Международной ассоциации музыкальных библиотек – RIPM (Ретроспективный каталог музыкальной периодики = Retrospective Index to Music Periodicals = Répertoire international de la presse musicale), охватывающий период с 1759-го по 1962 г. В проекте RIPM принимают участие более 20 стран, подается информация про 201 музыкальный журнал. RIPM индексирует содержание, статьи, обзор прессы, библиографию, иконографию и рекламу, находящуюся на страницах музыкальной периодики. Информация доступна в онлайновом (в т. ч. в полнотекстовом) режиме, содержит более чем 705 тыс. аннотированных записей.

Ключевые слова: музыкальная периодика, RIPM, полнотекстовые БД.

УДК 027.7:004.65:001.891

Марина Ігнатюк,
директор бібліотеки
Житомирського національного агроекологічного університету

ПЕРСПЕКТИВИ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОЕКОЛОГІЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАРУБІЖНИХ УЧАСНИКІВ МІЖНАРОДНОЇ ІРБІС-КОРПОРАЦІЇ БІБЛІОТЕК АГРОЕКОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Наведено оцінку необхідності використання агроекологічних знань в сучасних соціально-економічних умовах. Описана проблематика мережевої взаємодії бібліотек і перспективи бібліотечно-інформаційного забезпечення агроекологічної галузі зарубіжних учасників міжнародної ІРБІС-корпорації бібліотек агроекологічного профілю.

Ключові слова: агроекологія, агроекологічні знання, бібліотечна кооперація, ІРБІС-корпорація.

Важливість агроекологічного сектору економіки для кожної країни важко переоцінити – глобальна зміна клімату, зростання цін на продовольство, погіршення екології та фінансові кризи змушують розглядати проблеми продовольчої безпеки і продовольчої незалежності як одне з найважливіших державних завдань [13]. Країни, що володіють високим агроекологічним потенціалом і озброєні передовими аграрними технологіями, залишаються найбільш захищеними та конкурентоспроможними за будь-якої несприятливої зміни ситуації [12; 10].

Доступ виробників сільськогосподарської продукції до передових агроекологічних знань є запорукою соціально-економічного зростання, гарантією стабільного забезпечення громадян продовольством у необхідній кількості, асортименті та якості [3].

Особливо важливим є поширення знань про передові методи господарювання для малих сільськогосподарських підприємств, фермерських та присадибних господарств. Організація якісного бібліотечно-інформаційного забезпечення велике значення має також для студентів та аспірантів, які навчаються за фахом агроекологічного профілю та відчувають значні труднощі в одержанні достовірної, науково обґрунтованої

та апробованої інформації, яка враховує регіональну та національну специфіку [5; 7].

Сучасне середовище поширення знань в галузі агроекології характеризується різким збільшенням обсягів інформації і глобальним ускладненням систем її зберігання і пошуку. Інформація, яку шукає користувач, часто може бути отримана лише в процесі відбору з багатьох джерел [8].

В епоху інформаційного суспільства рівень бібліотечного сервісу виходить за межі окремої бібліотеки. Не лише з метою економії фінансових і технічних засобів, але й через потребу обмінюватись інформацією виникла необхідність координації і кооперації діяльності бібліотек, результатом чого стала поява бібліотечних мереж і систем [14].

Проблема мережевої взаємодії бібліотек, створення й інтеграція їх інформаційних ресурсів є однією з найважливіших в сучасному розвитку бібліотечної справи не лише у нашій країні, а й у всьому світі.

Умовами організації мережевої взаємодії бібліотек можна вважати ясне розуміння цілей і завдань мережевого об'єднання, визначення основних напрямів і видів діяльності, формування програм професійного розвитку та підвищення рівня інформаційно-телекомунікаційної компетентності бібліотечних кадрів і користувачів бібліотек [11].

Найбільш складною і важливою формою мережевої взаємодії є спільне створення й використання інформаційних ресурсів.

Корпоративна бібліотечна система – це розподілена інформаційна система, яка об'єднує ресурси групи бібліотек. Ресурсами є електронні каталоги, колекції електронних публікацій, а також інші інформаційні джерела, які представлені в електронному вигляді і містять інформацію, що цікавить користувача. Кінцевою метою створення корпоративної бібліотечної системи є поліпшення якості обслуговування за рахунок підвищення активності доступу до інформаційних ресурсів внаслідок створення загального інформаційного простору [2].

Одним із сучасних напрямів удосконалення бібліотечно-інформаційного забезпечення є міжнародна бібліотечна кооперація.

У 2011–2012 рр. сформувалась така форма кооперації, як міжнародна ІРБІС-корпорація, до якої увійшов ряд бібліотек агроекологічного профілю.

В даний час ІРБІС-корпорація – це міжнародне об'єднання, що включає понад 120 бібліотек з 6 країн: Росії, України, Білорусі, Азербайджану, Казахстану, Киргизії.

ІРБІС-корпорація – некомерційний проект, основною метою якого є спрощення роботи каталогізаторів і підвищення ефективності діяльності бібліотек.

Короткі характеристики зарубіжних учасників міжнародної ІРБІС-корпорації, що є бібліотеками агроекологічного профілю, наведені в таблиці:

№ з/п	Бібліотека	Країна	Сайт	Фонд
1	Білоруська сільськогосподарська бібліотека ім. І. С. Лупиновича Національної академії наук Білорусі	Білорусь	belal.by	500 000
2	Наукова бібліотека Ульяновської державної сільськогосподарської академії ім. П. А. Столипіна	Росія	www.lib.ugsha.ru	623 000
3	Центральна наукова бібліотека ім. Н. І. Желєзнова Російського державного аграрного університету	Росія	library.timacad.ru	2 500 000
4	Бібліотека Інституту лісу ім. В. Н. Сукачова Сибірського відділення Російської академії наук	Росія	libr.krasn.ru	145 000
5	Наукова бібліотека Західно-Казахстанського аграрно-технічного університету ім. Жангірхана	Казахстан	library.wkau.kz	974 000

Можна виокремити такі перспективи розвитку бібліотечно-інформаційного забезпечення зарубіжних бібліотек агроекологічного профілю, які вступили до ІРБІС-корпорації:

1. Використання переваги корпоративної каталогізації як процесу створення бібліографічних записів зусиллями декількох бібліотек за двома напрямами:

- створення та використання бібліографічних записів;
- створення та використання авторитетних записів.

Корпоративна каталогізація надає такі переваги:

- забезпечується можливість запозичення великого числа

бібліографічних записів і авторитетних записів з різних національних каталогів та баз даних;

- забезпечується можливість каталогізації великої кількості різних видів документів, що використовуються в бібліотеках;
- процес каталогізації стає більш надійним, тому що застосування стандартів підвищує надійність і очікувану кількість записів; він стає більш ефективним у зв'язку зі збільшенням частки запозичення / копіювання записів, створених за єдиними стандартами (такі записи не потребують суттєвого редагування);
- процес каталогізації стає більш швидким, оскільки копіювання записів потребує менше часу;
- процес каталогізації стає дешевшим, тому що копіювання потребує менше витрат, ніж оригінальна каталогізація; крім того, однією з умов корпоративної каталогізації є підтримка бібліографічних записів авторитетними даними, що при копіюванні позбавляє бібліотеки трудомісткої роботи зі створення авторитетних записів [6];
- учасники корпоративної каталогізації беруть безпосередню участь у виробленні правил і стандартів каталогізації.

Таким чином, причини, з яких вигідно брати готові записи, а не створювати їх самостійно, очевидні. Нова пошукова система ІРБІС-корпорації забезпечує отримання записів швидко, з мінімальними трудовитратами і в оптимальній формі. Тому каталогізатори, використовуючи можливості корпорації, створюють більш ніж 100 записів протягом дня [9].

2. Розширення таких функціональних можливостей міжбібліотечного абонементу та електронної доставки документів, особливо при взаємодії бібліотек різних держав: автоматизація замовлення через розподілений каталог, надання доступу віддаленим користувачам до повнотекстових документів в електронному вигляді [1], а в перспективі – створення комплексної системи обслуговування віддалених користувачів з єдиним особистим кабінетом, електронним формуляром і єдиною мультивалютною системою оплати замовлень.

3. Упровадження нових інформаційних і комп'ютерних технологій – насамперед, на базі однотипної для всіх бібліотек корпорації автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи (АБІС) ІРБІС, яка є основою технологічної кооперації і забезпечує диференціацію доступу до ресурсів і записів, генерування спільних інформаційних ресурсів

(наприклад, у вигляді форматів розподілених баз даних ІРБІС-корпорації), злиття ресурсів (наприклад, у вигляді створення зведених електронних каталогів регіональних бібліотек: «Зведений краєзнавчий каталог дитячих бібліотек Оренбурзької області», «Електронний каталог миколаївських бібліотек» тощо), взаємне запозичення записів (наприклад, використання можливості імпорту записів про видання національними мовами).

4. Використання методичної підтримки Міжнародної Асоціації користувачів та розробників електронних бібліотек і нових інформаційних технологій (Асоціації ЕБНІТ http://elnit.org) – розробника та розповсюджувача АБІС ІРБІС, а також підвищення кваліфікації працівників бібліотек агроекологічного профілю у сфері інформаційних і комп'ютерних технологій.

5. Використання запозиченого позитивного досвіду взаємодії з іншими корпоративними системами та окремими бібліотеками, що входять до міжнародної ІРБІС-корпорації [4].

Вище перераховані перспективи розвитку бібліотечно-інформаційного забезпечення агроекологічної галузі учасників міжнародної ІРБІС-корпорації бібліотек агроекологічного профілю бажано більш детально проаналізувати на предмет використання цих напрямів бібліотечно-інформаційного забезпечення в профільних бібліотеках України.

Список використаних джерел

1. *Аббакумова Н. П.* Электронные полнотекстовые зарубежные базы данных online и агропромышленная проблематика / Н. П. Аббакумова // Библиотечное дело – 2005. – Спец. вып.: Деятельность библиотек и развитие информационной культуры общества : материалы десятой междунар. науч. конф. (Москва, 20–22 апр. 2005 г.). – М., 2005. – С. 144–145.

2. *Берладин Г. В.* Кооперація зусиль в роботі бібліотек. Досвід роботи / Г. В. Берладин // Медичні бібліотеки України на шляху до суспільства знань : матеріали наук.-практ. конф., Львів, 15–17 травня 2007 р. – К., 2007. – С. 20–27.

3. *Вергунов В. А.* Науково-організаційні та методологічні основи становлення й розвитку вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи в агрономії / В. А. Вергунов // Історія укр. науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 30. – С. 9–16.

4. *Григянец Р. Б.* Корпоративные библиотечные информационные системы и технологии в Республике Беларусь [Электронный ресурс] / Р. Б. Григянец, Г. В. Макаревич // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : тр. 16-й Междунар. конф. «Крым-2009». – Режим доступа : http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2009/disk/102.pdf. – (Проверено: 17.02.2014) – Заглавие с экрана.

5. *Дерлеменко В. В.* Спільна робота сільськогосподарських бібліотек та інформаційних консультаційно-освітніх служб АПК по формуванню бібліотечно-інформаційного агроресурсу України та його використанню / В. Дерлеменко // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 90–98.

6. *Діжур Т. А.* Корпоративне створення бібліографічної бази даних як критерій відповідальності перед користувачем і суспільством / Т. А. Діжур // Медичні бібліотеки як соціальні інформаційні бази медичної науки та охорони здоров'я : матеріали міжнар. наук-практ. конф., Чернівці, 14–16 травня 2008 р. – К., 2008. – С. 92–96.

7. *Дунаева Н. В.* Библиотечно-информационный потенциал аграрных вузов – основные тенденции его развития в целях удовлетворения потребностей науки и образования [Электронный ресурс] / Н. В. Дунаева. – Режим доступа: http://rba.timacad.ru/библиотечно-информационный-потенциал-аграрных-вузов—основные-тенденции-его-развития-в. – (Проверено: 17.02.2014) – Заглавие с экрана.

8. *Дунаева Н. В.* Концепция создания единого информационного пространства библиотек аграрных образовательных учреждений стран СНГ [Электронный ресурс] / Н. В. Дунаева, О. А. Юдина // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса : тр. 11-й Междунар. конф. «Крым-2004». – М., 2004. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).

9. *Ковязина Е. В.* ИРБИС-корпорация как форма сотрудничества библиотек [Электронный ресурс] / Е. В. Ковязина // Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек : материалы тринадцатой междунар. конф. и выставки «LIBCOM-2009», (п. Ершово Одинцовский р-н Московская обл., 16–20 нояб. 2009 г.). – М., 2009. – Режим доступа: http://www.gpntb.ru/libcom9/disk/8.pdf. – (Проверено: 17.02.2014) – Заглавие с экрана.

10. Концепція розвитку сільськогосподарських бібліотек України / УААН, Держ. наук. с.-г. б-ка ; М. М. Гаврилюк, В. А. Вергунов, В. В. Дерлеменко, І. М. Криворучко. – К., 2005. – 25 с. – (Постанова Бюро Президії УААН «Про Концепцію розвитку сільськогосподарських бібліотек України» від 16 черв. 2005).

11. *Пирумова Л. Н.* Интеграция научных информационных ресурсов по проблематике АПК в современных условиях [Электронный ресурс] : доклад [Всерос. библ. конгр., Пермь, 13–18 мая 2012 г.] / Л. Н. Пирумова // Информ. бюл. Рос. библ. ассоц. – 2012. – № 65. – Режим доступа: http://www.rba.ru/content/resources/bulletin/ib65/rba65.pdf. – (Проверено: 17.02.2014) – Заглавие с экрана.

12. Про становлення і розвиток мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні [Електронний ресурс] : наказ М-ва аграр. політики України, УААН, НАУ №114/36/165 від 26.04.2001 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/

l_doc2.nsf/link1/FIN2762.html. – (Проверено: 17.02.2014) – Заголовок з экрана.

13. *Саблук П. Т.* Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в XXI ст. / П. Т. Саблук // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 54–59.

14. *Шрайберг Я. Л.* Корпоративные и национальные проекты открытого доступа / Я. Л. Шрайберг, А. И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. – 2008. – № 8. – С. 5–23.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.7:004.65:001.891

Maryna Ihnatiuk

Perspectives of Library and Information Agroecological Support for Foreign Participants of International Irbis-Corporation of Agroecological Libraries

An assessment of the need for agroecological knowledge in the contemporary socioeconomic conditions. Problems of networking libraries and perspectives of library and information providers in the field of agroecology foreign participants IRBIS international corporations libraries of agroecological profile are described.

Keywords: agroecology, agroecological knowledge, library cooperation, IRBIS-corporation.

УДК 027.7:004.65:001.891

Марина Игнатюк

Перспективы библиотечно-информационного обеспечения в области агроэкологии зарубежных участников международной ИРБИС-корпорации библиотек агроэкологического профиля

Приведена оценка необходимости применения агроэкологических знаний в современных социально-экономических условиях. Описана проблематика сетевого взаимодействия библиотек и перспективы библиотечно-информационного обеспечения в области агроэкологии зарубежных участников международной ИРБИС-корпорации библиотек агроэкологического профиля.

Ключевые слова: агроэкология, агроэкологические знания, библиотечная кооперация, ИРБИС-корпорация.

УДК 004.91:004.728.4

Дмитро Карпюк,
викладач Рівненського державного гуманітарного університету

ВИДИ МЕРЕЖНИХ ДОКУМЕНТІВ

Узагальнюються підходи до класифікації електронних документів мережного середовища. Запропонований власний підхід диференціації мережних документів.

Ключові слова: електронний ресурс, електронний документ, мережний документ.

Сучасний етап розвитку науково-технічного і технологічного прогресу в умовах появи нових видів суспільних та особистісних потреб в інформації, різкого збільшення кількості інформаційних ресурсів на цифрових носіях, зумовлює активізацію зовнішніх та внутрішніх соціокомунікативних зв'язків з використанням телекомунікаційних систем, зокрема середовища мережі Інтернет. Телекомунікаційний простір мережі Інтернет являє собою відкриту систему світових інформаційних ресурсів та соціальних комунікацій, яка знаходиться в стані безперервного розвитку. Безперечними перевагами комунікаційного середовища Інтернету є: глобальність, широке використання можливостей мультимедіа та інтерактивність, які роблять інформаційні продукти, представлені в Інтернеті, більш доступними, а процеси комунікації простішими. В зв'язку з цим виникає принципово новий аспект розвитку системи документних комунікацій, яка базується на засобах комп'ютерної техніки і системах телекомунікаційного зв'язку та передбачає необхідність оптимізації існуючих систем інформаційного обслуговування, що базуватиметься на використанні мережних інформаційних ресурсів.

Цифрові інформаційні об'єкти, доступ до яких забезпечується використанням телекомунікаційного середовища Інтернету, вирізняються різноманітністю, відповідно до чого в мережі функціонують електронні документи різних видів. Фізичну структуру документів мережі формує сукупність різнотипних файлів (текстових, графічних, звукових) та інформаційні ресурси сервісів інтернет-середовища, а саме:

- основний файл, що містить текст документа та спеціалізовані

команди, які визначають зовнішній вигляд та структуру веб-документа, а також його зв'язки з іншими об'єктами;

- файли статичних графічних ілюстрацій;
- файли анімованих графічних зображень;
- звукові файли;
- файли відеороликів;
- зовнішні програмні сценарії та невеликі програмні додатки, написані на апаратно-незалежних мовах програмування;
- таблиці стилів та файли, що містять опис правил їх форматування;
- об'єкти, які вимагають встановлення додаткових програмних модулів [6].

Різнорідність структури електронних документів мережі ускладнює формування єдиної системи класифікації мережних документів і, як наслідок, унеможливлює їх ідентифікацію з-поміж інших інформаційних об'єктів мережі Інтернет. На сучасному етапі мережні документи диференціюються фахівцями сфери бібліотекознавства як окремі види електронних ресурсів або електронних документів і фахівцями сфери інформаційно-комунікаційних технологій як види веб-сторінок.

Стандарт ISBD (ER) [15] визначає такі ознаки диференціації електронних ресурсів та їх види:

- за режимом доступу: ресурси локального доступу, які розміщені на фізичних носіях та ЕР віддаленого доступу, які розміщені в телекомунікаційних та комп'ютерних системах;
- за видом інформації, призначеної для сприйняття: електронні дані, електронні програми та комбіновані електронні ресурси.
- за змістом та характером інформації: електронні дані – текстові, числові, звукові, графічні, шрифтові, демонстраційні; електронні програми – прикладні, системні, сервісні; комбіновані ЕР – інтерактивні, мультимедіа та онлайнові служби. Кожна з цих категорій за визначенням стандарту має трирівневу диференціацію, що забезпечує гнучкий підхід до визначення виду ЕР.

Окремої уваги заслуговує ідентифікація мережних документів, розроблена Т. В. Майстрович, як документів без індивідуального матеріального носія [12, с. 44]. Автор використовує термін «інтерактивні документи / видання» та відзначає, що особливою ознакою мережних документів є наявність спільної основи – матеріального носія. Для дефініції поняття «мережний документ» Т. В. Майстрович бере до уваги спосіб

розповсюдження та середовище функціонування документів і пропонує такі ознаки ідентифікації інтернет-об'єктів як електронних видань-документів-публікацій: ознака прямої аналогії з вихідним матеріалом (книгою, журналом, тощо); ознака редукції, тобто розгляд в рамах книгодрукованої продукції; ознака функціональних властивостей кожного з об'єктів.

Із врахуванням вищеперерахованих ознак Т. В. Майстрович виділяє такі види мережних документів:

- ❖ сайти (лише у тому випадку, якщо вони опираються на первинні функції електронного документа) – сайти представництва, сайти послуги, проблемно-тематичні сайти, електронні бібліотеки, віртуальні музеї, сайти музеїв, сайти засобів масової інформації;
- ❖ бази даних – бібліографічні та довідкові (що являють собою окреме видання та мають паперові аналоги), повнотекстові бази даних, бази даних фактографічного характеру, спеціалізовані бази даних;
- ❖ електронні видання – опублікований електронний документ, що має складну незмінну структуру та ідентифікаційні характеристики, який призначений для функціонування в системах групової та масової комунікації;
- ❖ електронні журнали – мережні ресурси, що не мають паперових аналогів (за умови періодичності їх виходу), мережні версії друкованих журналів [12, с. 45–51].

Більш ширший перелік електронних ресурсів, у тому числі і мережних, пропонують І. Антоненко та О. Баркова [1, с. 16]:

- ❖ електронні текстові аналоги друкованих видань, таких як книги, журнали тощо;
- ❖ електронні образи друкованих видань, коли елементи останніх подаються як цілісні графічні образи, образи рукописних матеріалів (факсиміле);
- ❖ бази даних, які відповідають вимогам до електронної інформації, зокрема, бібліографічні, адресні, статистичні, лінгвістичні та окремі повнотекстові бази даних;
- ❖ нові форми публікацій, що не мають друкованих аналогів, зокрема електронні оголошення, матеріали електронних конференцій та інші електронні повідомлення, доступні через телекомунікаційні мережі;
- ❖ електронні публікації аудіо та відео інформації;
- ❖ програмні продукти;

❖ комбіновані програмно-інформаційні продукти;

❖ електронні ігри.

На думку авторів, зазначений перелік ЕР широко представлений в мережі Інтернет.

Широко використовує поняття «мережний документ» та «мережні публікації» А. И. Земсков [8]. Автор пропонує виділити мережні публікації як окремий вид електронних документів, середовищем існування яких є лише мережа Інтернет. Мережні публікації за своєю суттю ототожнюються з електронними виданнями та більш повно, на думку автора, відображають суть поняття в контексті середовища їх існування – мережі Інтернет. До мережних публікацій, на його думку, належать: електронні копії друкованих документів, електронні книги, веб-сайти, портали, електронна пошта, Інтранет, дошки оголошень, чати, блоги, миттєві повідомлення [8, с. 64]. Крім того, А. И. Земсков пропонує власну типологію електронних документів, розроблену за ознаками: прямої аналогії з традиційними документами, доступності електронних документів, необхідності спеціалізованої підтримки, суспільного та цільового призначення.

Багатоаспектну класифікацію онлайнових документних ресурсів, засновану на ознаках поділу документів, розроблених Н. М. Кушнаренко, наводить В. Ю. Болдовський. Автор визначив види таких документів, використовуючи ознаки: рівня узагальнення інформації, характеру знакових засобів відображення інформацій, мірності відображення інформації, каналу сприйняття інформації, ступеня розповсюдження інформації, ступеня доступу до інформації, місця походження та території розповсюдження, регулярності виходу, обставин виникнення та функціонування [2, с. 31–32].

Різноманітні класифікації мережних документів розробляються безпосередньо і в самому інтернет-середовищі. До них слід віднести класифікації, розроблені спеціалістами сфери програмування та адміністрування веб-сайтів, оскільки мережний документ у фахівців цієї галузі ототожнюється з веб-сайтом або веб-документом. Наведемо перелік класифікаційних ознак і видів документів за кожною з них, сформований за матеріалами публікацій в цій сфері [3; 4; 13]:

❖ технологія функціональності та дизайну – статичні сайти, динамічні сайти та флеш-сайти;

❖ величина та рівень вирішуваних задач – сайти-візитки та домашні сторінки, тематичні сайти, багатофункціональні сайти – портали;

❖ тип інформації та можливості, які пропонуються користувачу, визначають відповідність сайта цілям і потребам користувачів. За цією ознакою виділяють: сайти, що пропонують контент, сайти онлайн-контактів та спілкування, сайти електронної комерції, сайти онлайн-сервіси.

Серед класифікацій, що пропонуються в каталогах Інтернету, слід виділити найбільш розроблені тематичні класифікатори: Яндекс-каталог [14] та list.mail.ru [10]. Ці класифікації є фасетними, тобто є сукупністю декількох незалежних класифікацій, що формуються одночасно за різними критеріями. Перевагами цих тематичних класифікаторів є надання користувачам багатоаспектних характеристик мережних документів.

На нашу думку, для ідентифікації цифрових інформаційних об'єктів як мережних документів необхідно зосередити увагу на визначенні їхніх властивостей, що підтверджують статус документа в електронному середовищі, та техніко-технологічних особливостей інформаційних об'єктів мережі. Зважаючи на вищевикладене, ми пропонуємо такі ознаки класифікації електронних документів мережі, які були визначені відповідно до розглянутих вище підходів диференціації електронних ресурсів та із врахуванням аспектів класифікації цифрових об'єктів у галузі мережних технологій: ознака технології створення документа; характер взаємодії з користувачем, ознака прямої аналогії з друкованим документом, спосіб та режим доступу, ознака виду інформації, завершеність.

За технологією створення виділимо мережні документи відповідно до засобів (мов програмування та додатків), які використовувалися в процесі створення електронного документа і в подальшому визначатимуть його особливості. Для диференціації мережних документів за цим критерієм використаємо окремі поняття сфери веб-програмування та веб-дизайну [3; 13]:

⊙ Мережні документи, створені в результаті роботи з офісними, спеціалізованими програмними додатками або з використанням периферійних пристроїв. Цей вид документів представлений у мережах як окремі файли різних форматів даних, до них слід віднести текстові, графічні, аудіовізуальні та інші файли, розміщені в локальних мережах або на серверах, що забезпечують хостинг (розміщення) файлів у мережі Інтернет.

⊙ HTML-документи – мережні документи, розроблені на базі мови гіпертекстової розмітки HTML. Дані у форматі HTML нагадують звичайні текстові файли за винятком того, що деякі символи в них (так звані теги (tag)) інтерпретуються як розмітка. Розмітка надає документу структуру:

параграфи, розділи, абзаци, списки, малюнки, таблиці, колонтитули, індекси, зміст тощо. Основним видом HTML-документів є нескладні веб-сайти, зокрема сайти-візитки, домашні сторінки тощо.

⊙ Документи-сценарії – мережні документи, в процесі створення яких крім базової технології використовувались спеціалізовані скрипти (високорівнева мова програмування), прикладом яких є технології php, perl, asp. Документи-сценарії передбачають взаємодію з користувачем та забезпечують здійснення різноманітних операцій з інформаційним наповненням документа. До них слід віднести багатофункціональні сайти, інтернет-портали, сайти інформаційно-пошукових систем, онлайн-довідники, тощо.

⊙ FLASH-документи – мережні документи, створені на базі технології FLASH, що являють собою веб-сторінку, призначену для завантаження FLASH-файлу, де розміщується навігація та змістове наповнення документа. Прикладами FLASH-документів є промо-сайти, інтерактивні карти, ігри.

Для поділу мережних документів за видом інформації, призначеної для сприйняття, використаємо підхід міждержавного стандарту ISBD (ER) [15] та виділимо:

⊙ Мережні документи, що містять електронні дані – електронні документи у вигляді текстів, числових даних, зображень (статичних або динамічних), звуків.

⊙ Мережні електронні програми – набір операторів або підпрограм, які забезпечують виконання певних завдань, включаючи обробку даних в мережному середовищі.

⊙ Комбіновані мережні документи – поєднання вище перерахованих видів в одному ресурсі (у тому числі мультимедіа, відеоігри).

У мережному середовищі широко представлені електронні документи, особливістю функціонування яких є можливість взаємодії з користувачами. Диференціація електронних ресурсів за характером взаємодії з користувачем закріпилася в російській практиці [5, с. 181], тому на її основі розглянемо види мережних документів за цією ознакою:

❖ Статичні мережні документи – електроні документи, які представлені в мережі лише з можливістю перегляду та ознайомлення користувачами. Статичні документи зберігаються на сервері в незмінному вигляді до наступного безпосереднього втручання розробника документа. До статичних мережних документів належать: сайти-візитки, електронні

ігри, програмні продукти, електронні образи друкованих видань тощо.

❖ Інтерактивні мережні документи – електронні документи із незмінним змістом та структурою, які можуть реагувати на дії користувача. До інтерактивних мережних документів слід віднести інтернет-мапи, віртуальні довідкові сайти, форуми, чати, тощо.

❖ Динамічні мережні документи – електронні документи, зміст та структура яких змінюються залежно від умов їх використання, зокрема дій користувача або введення ним даних. Прикладом динамічних мережних документів є поштові сервери, портали, веб-сайти, що передбачають можливість аутентифікації користувача, тощо.

За ознакою прямої аналогії з друкованими документами ми поділяємо підхід до класифікації електронних документів, розроблений А. И. Земсковим [8, с. 138] :

❖ Мережні документи, які не мають друкованих аналогів – електронна пошта, домашні сторінки, мультимедійні документи, матеріали веб-сайтів, віруси, тощо.

❖ Мережні документи, створені для підтримки існуючих друкованих ресурсів, зокрема для оптимізації інформаційного обслуговування користувачів – електронні книги, мережні версії друкованих видань.

❖ Мережні документи, створені в технологічних цілях на основі друкованих видань та не призначені для довгострокового зберігання – електронні довідки, копії друкованих документів, які використовуються при електронній доставці документів.

Особливою, на наш погляд, ознакою мережних документів є особливості доступу до них, тому доцільним є класифікація мережних документів за способом і режимом доступу. За способом доступу мережні документи поділимо залежно від типу мереж, що є середовищем існування електронного документа та інструментом доступу до нього, а саме на:

1. Мережні документи локального доступу – електронні документи, доступ до яких здійснюється в межах локальних комп'ютерних мереж з малою зоною обслуговування. Електронні документи локальних комп'ютерних мереж (LAN-документи) – це документи, розміщені на комп'ютерах в межах одного приміщення чи однієї організації та доступні лише користувачам цих мереж. До LAN-документів слід віднести електронні документи домашніх, офісних та інших комп'ютерних мереж, ознакою яких е наявність коротких та швидкісних ліній зв'язку.

2. Мережні документи віддаленого доступу – електронні документи,

доступ до яких здійснюється з використанням комп'ютерних мереж із значною зоною обслуговування, або мережі Інтернет. Серед них:

❖ Електронні документи глобальних мереж (WAN-документи) – документи, розміщені на комп'ютерах локальних мереж, об'єднаних за галузевою ознакою, які доступні лише користувачам цих мереж. WAN-документи функціонують у внутрішньокорпоративному середовищі банківських мереж, мереж авіакомпаній, наукових організацій тощо.

❖ Електронні документи міських мереж (MAN-документи) – електронні документи, розміщені в комп'ютерних мережах у межах окремого міста, доступ до яких мають користувачі послуг провайдерів, що адмініструють обладнання доступу до мережі Інтернет. MAN-документами є електронні документи, розміщені на комп'ютерах клієнтів послуг окремого провайдера, що надані у вільний доступ користувачам міської мережі.

❖ Електронні документи мережі Інтернет (інтернет-документи) – документи, розміщені на комп'ютерах глобальних комп'ютерних мереж всієї земної кулі, надані у вільний доступ та доступні потенційно необмеженому колу користувачів.

Визначимо також види мережних документів за режимом доступу відповідно до порядку одержання, використання, поширення та зберігання інформації, що розміщена в мережі. За основу візьмемо класифікацію онлайнових документних ресурсів за ступенем доступу, розроблену В. Ю. Болдовським [2, с. 31] та класифікацію електронних документів О. Ю. Єлісіної [6, с. 47]. За цим критерієм слід виділити:

❖ Мережні документи відкритого доступу – електронні документи, представлені в мережному середовищі та призначені для вільного використання. До цього виду документів слід віднести весь перелік електронних документів, процедура доступу та завантаження яких є безкоштовною.

❖ Мережні документи з обмеженим доступом – електронні документи мережі, призначені для користування обмеженим колом осіб. Доступ та використання таких документів здійснюється відповідно до норм, визначених чинним законодавством. До мережних документів з обмеженим доступом належать: умовно безкоштовні електронні документи, платні документи, закриті до публічного доступу документи (таємні), електронні документи, що містять комерційну, промислову, технологічну інформацію.

⊙ Мережні документи персонального доступу – електронні документи, які містять відомості щодо особистого життя користувачів мережі. На практиці мережеві документи персонального доступу являють собою персональні сторінки користувачів соціальних мереж, акаунти поштових серверів або користувачів різноманітних форумів. Режим доступу та структура таких документів визначається користувачем-власником ресурсу.

У мережному середовищі, зокрема Інтернеті, широко представлені цифрові інформаційні об'єкти, змістове наповнення яких формують користувачі мережі, тобто структура та об'єми інформації, розміщеної на електронному ресурсі, регулярно оновлюються. Тому, на нашу думку, ознакою диференціації мережних документів повинна бути ознака завершеності, яка наведена в класифікації електронних документів О. Ю. Єлісіної [7, с. 58]. Погляди названої дослідниці ми поділяємо та пропонуємо диференціювати мережні документи за ознакою завершеності на:

⊙ Завершені мережні документи – електронні документи, що не передбачають оновлення та мають завершений зміст та структуру, зокрема мережні версії завершених неперіодичних видань, мережні завершені випуски окремих серіальних видань. До завершених мережних документів слід віднести електронні образи паперових видань, програмні продукти тощо.

⊙ Інтегровані мережні документи – електронні документи, зміст та структура яких регулярно оновлюються шляхом додавання, видалення, заміни та переміщення елементів змісту. Прикладом інтегрованих мережних документів є веб-сайти новин, форуми, файлові обмінники тощо.

Як підсумок, необхідно наголосити на складності проблеми ідентифікації сучасних інформаційних об'єктів, представлених у цифровому соціокомунікативному середовищі. Відповідно до цього унеможливлюється створення вичерпної класифікації електронних документів мережного інформаційного простору.

Список використаних джерел

1. *Антоненко І. П.* Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення / І. П. Антоненко, О. В. Баркова // Бібл. вісн. – 2004. – № 2. – С. 11–22.

2. *Болдовский В. Ю.* Дефініція та класифікація онлайнового документа / В. Ю. Болдовський // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 6. – С. 30–32.

3. Веб-документ и его структура. Комментарии в коде [Электронный ресурс].

– Режим доступа: http://sitemaste.ru/struktura-html-document (дата обращения: 09.08.2013). – Загл. с экрана.

4. Виды, типы, разновидности сайтов, классификация сайтов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bytemaster.ru/?page_id=59 (дата обращения: 09.08.2013). – Загл. с экрана.

5. *Джиго А. А.* Бытование електронных документов в библиотечно-информационной среде / А. А. Джиго // Румянцевские чтения-2013 : материалы междунар. науч. конф. (16–17 апр. 2013) : [в 2 ч.]. Ч. 1. – М. : ФГБУ «Рос. гос. б-ка» : Пашков дом, 2013. – С. 181–185.

6. *Елисина Е. Ю.* Классификация электронных документов / Е. Ю. Елисина // Библиотековедение. – 2007. – № 4. – С. 43–49.

7. *Елисина Е. Ю.* Классификация электронных документов / Е. Ю. Елисина // Библиотековедение. – 2007. – № 5. – С. 54–60.

8. *Земсков А. И.* Электронные библиотеки и общественная активность / А. И. Земсков // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 6. – С. 5–15.

9. *Земсков А. И.* Электронная информация и электронные ресурсы: публикации и документы, фонды и библиотеки / А. И. Земсков, Я. Л. Шрайберг. – М. : Изд-во ФАИР, 2007. – 528 с.

10. Каталог @ Mail.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://list.mail.ru/ (дата обращения: 12.08.2013). – Загл. с экрана.

11. *Майстрович Т. В.* Электронный документ как объект библиотечного дела : монография / Т. В. Майстрович. – М. : Пашков дом, 2004. – 248 с.

12. *Майстрович Т. В.* Электронный документ в библиотеке : науч.-метод. пособие / Т. В. Майстрович. – М. : Либерея-Бибинформ, 2007. – 144 с.

13. Общая классификация веб-сайтов (виды Интернет сайтов) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://bitrate.su/blog/obshchaya-klassifikaciya-veb-saytov-vidy-internet-saytov/ (дата обращения: 13.08.2013). – Загл. с экрана.

14. Яндекс каталог [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://yaca.yandex.ua/ (дата обращения: 13.08.2013). – Загл. с экрана.

15. ISBD (ER) International Standard Bibliographic Description for electronic resours / IFLA // Rev. for the ISBD (CF). – Frankfurt at Main, 1996. – 109 p.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 004.91:004.728.4

Dmytro Karpiuk

Types of Network Documents

The approaches to the classification of electronic documents in the Internet network are summarized. The own authorial approach to the differentiation of network documents is offered.

Keywords: electronic resource, electronic document, network document.

УДК 004.91:004.728.4

Дмитрий Карпюк

Виды сетевых документов

Обобщаются подходы к классификации электронных документов сети Интернет. Предложен собственный подход к дифференциации сетевых документов.

Ключевые слова: электронный ресурс, электронный документ, сетевой документ.

УДК 027.8(477.63):004.738:001-028.14

Інга Коваленко,
зав. відділу ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського
Наталія Кропочева,
мол. наук. співроб. ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВОГО РЕФЕРАТИВНОГО РЕСУРСУ НА ВЕБ-ПОРТАЛІ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Розглянуто спільну роботу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського й мережі освітянських бібліотек України над проблемою поповнення загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова», її паперового варіанту УРЖ «Джерело» та галузевої реферативної бази даних, розміщеної на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, матеріалами з питань педагогіки, психології та освіти.

Ключові слова: інформаційні потоки, реферативна інформація, мережа освітянських бібліотек, галузевий реферативний ресурс.

Особливо актуальними для працівників наукових бібліотек є проблеми обробки інформаційних потоків для наукових бібліотек, про що свідчать численні публікації в наукових збірниках та журналах, теми наукових конференцій фахівців бібліотечної справи. Саме публікації в наукових журналах та збірниках наукових праць, в які дослідники періодично надсилають результати своїх досліджень, вважаються найбільш ефективним видом поширення наукової інформації. Завдання бібліотек як інформаційних центрів полягає у подоланні невідповідності між зростанням ролі педагогічної науки і практики України та рівнем її інформаційно-реферативного забезпечення спільними зусиллями бібліотек освітянської мережі.

Метою статті є висвітлення стану та перспектив кооперативної роботи працівників Державної науково-педагогічної бібліотеки (ДНПБ) України імені В. О. Сухомлинського та провідних бібліотек освітянської мережі України у відображенні галузевої реферативної інформації з питань педагогіки, психології та освіти в загальнодержавній базі даних «Україніка

наукова», її паперовому варіанті УРЖ «Джерело» та на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Стану і перспективам розвитку бібліотечно-інформаційного забезпечення педагогічної науки та освіти в Україні в контексті інформатизації присвячено праці П. І. Рогової, Ю. І Артемова [9; 14], О. М. Яценка [8; 16; 17], О. В. Воскобойнікової-Гузєвої [4]. Процес створення, становлення та перспективи розвитку наукового реферування, що ґрунтується на поєднанні принципів розподіленого аналітико-синтетичного опрацювання потоку вітчизняних наукових видань суб'єктами системи документальних комунікацій і централізованого формування загальнодержавної реферативної БД «Україніка наукова» розглянуто в роботах багатьох українських дослідників. Концепції побудови національної системи реферування присвячено монографію М. Б. Сороки [15]; про роль загальнодержавної реферативної БД «Україніка наукова», УРЖ «Джерело» та перспектии їхнього розвитку розглянуто у працях Н. Я. Зайченко [5], Л. Й. Костенко [10], С. Е. Кириленко [6], Т. Ф. Букшиної [1]; інформаційній взаємодії бібліотечних систем розглянуто в дослідженнях О. Мар'їної [12], Н. Васильченко [3], І. Коваленко [7].

Зі зростанням кількості періодичних та продовжуваних видань постала необхідність і в розвитку засобів пошуку статей. Реферативна інформація – вторинна, її головною метою є скорочення часу, що витрачається споживачами на аналіз інформації, полегшення орієнтування в її потоці, привернення уваги фахівців до нових невирішених проблем. Реферат наукової статті містить інформацію, що дасть змогу зрозуміти суть проблеми. Сьогодні у світі існує велика кількість реферативних видань. Насамперед, це реферативні бази даних (БД) – джерело наукових досліджень у друкованих реферативних журналах і в електронному вигляді. Перевагою баз даних на CD-ROM, баз та банків даних, які функціонують на веб-сайтах та у мережі Інтернет, є наявність гнучкого пошукового механізму дослідження. Ефективність наукових досліджень значною мірою залежить від рівня розвитку системи наукової комунікації, яка є важливим складником розвитку науки, її рушійною силою. Значним джерелом у системі наукової комунікації, її найбільш успішним та ефективним засобом є створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу (ІГІР), принципи і практичні шляхи створення якого нині розроблено колективом науковців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. В основу формування ІГІР щодо забезпечення потреб освітянської галузі України покладено

багаторівневу модель, яка формує не лише повнотекстові БД і корпоративні каталоги, але й створює бібліографічні, реферативні, аналітичні інформаційні ресурси тощо [14]. Модель універсального науково-інформаційного комплексу є об'єктом досліджень Інституту бібліотекознавства НБУВ [15]. Завдяки розвитку корпоративних бібліотечних систем з'явилася можливість забезпечити користувачів новими видами інформаційних продуктів і послуг, створених за допомогою об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек. Прикладом корпоративної діяльності бібліотек, інформаційних центрів, наукових установ, навчальних закладів, видавництв і видавничих організацій є загальнодержавна РБД «Україніка наукова», її друкована версія Український реферативний журнал (УРЖ) «Джерело», створені Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського за участі Інституту проблем реєстрації інформації НАН України й призначені як для інформаційного обслуговування науковців і практиків України, так і для представлення української науки та практики у світовому інформаційному просторі [5; 6; 10; 15].

Реферативний напрям системи інформаційного забезпечення фахових потреб науковців і практиків освітянської галузі України, в якому працює Державна науково-педагогічна бібліотека (ДНПБ) України імені В. О. Сухомлинського, розпочався з 2007 року в рамках науково-дослідної роботи (НДР) «Науково-інформаційне забезпечення освітянської галузі України» (наукові керівники – В. І. Лутовинова, Т. В. Добко). Головною метою НДР була розробка теоретико-методичних та організаційних засад системи бібліографічного, реферативного та оглядово-аналітичного забезпечення інформаційних потреб користувачів бібліотек освітянської галузі. У межах НДР вийшов друком практичний посібник В. І. Лутовинової «Реферування як процес мікроаналітичного згортання інформації» [11], в якому цілісно представлено основи реферування як одного з процесів аналітико-синтетичного опрацювання інформації, основні загальнонаукові методи, що використовуються під час макро- й мікроаналітичного згортання інформації, теорію, методику й практику реферування.

Закладені напрями НДР бібліотеки поглибились у новій темі «Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики» (науковий керівник – О. М. Яценко). На заключному етапі НДР вийшли друком два дослідження керівника НДР О. М. Яценка: «Концептуальна модель системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики

України» [8], яка висвітлює загальні положення побудови, впровадження і розвитку системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України як складника системи науково-інформаційного забезпечення галузі, спрямованої на раціональне використання інформаційного та науково-технічного потенціалу, матеріально-технічних і фінансових ресурсів. Автором побудовано структурно-логічну схему системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України, яка поєднує в собі процеси й операції, що здійснюються на корпоративних засадах освітянськими бібліотеками. До неї, зокрема, входить оприлюднення бібліографічної та реферативної інформації, утворення та ведення відповідних БД, моніторинг періодичних видань та інтернет-ресурсів з проблем педагогіки, психології й освіти і підготовка оглядово-аналітичних матеріалів на основі зібраної інформації для задоволення інформаційних потреб керівництва галузі, науково-дослідних установ НАПН України, вищих навчальних закладів та користувачів мережі освітянських бібліотек України. У результаті реалізації «Концептуальної моделі системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України» створюються умови для інтенсифікації науково-дослідної діяльності, навчально-виховного процесу в освітянській сфері України шляхом створення принципово нових можливостей для пошуку й використання наукової інформації, відображення в освітянському сегменті інформаційного простору інтегрованих бібліотечно-інформаційних ресурсів, надання вільного доступу до таких ресурсів незалежно від статусу та місця перебування користувачів. Друге дослідження – практичний посібник «Укладання оглядових документів» [17], який містить стислі теоретичні відомості про один із видів інформаційних документів – оглядовий, де представлено характеристику таких документів (бібліографічних, реферативних та аналітичних), їхню структуру, загальну методику, технологічні процеси з їх укладання.

Робота відділу продовжується у новій НДР «Наукова організація інформаційної діяльності галузевого бібліотечного комплексу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» (науковий керівник – О. В. Воскобойнікова-Гузєва). Метою дослідження є розвиток теоретико-методологічних і науково-організаційних засад інформаційної діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, що реалізується як складова системи науково-інформаційного забезпечення

освітянської галузі України у межах концептуальної моделі системи інформаційно-аналітичного забезпечення освітянської галузі Україні [13].

У межах НДР фахівцями відділів наукової інформаційно-бібліографічної діяльності та науково-реферативної інформації здійснено дослідження щодо вивчення інформаційних потреб освітян у їх забезпеченні галузевим бібліотечним комплексом ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (бібліографічною, реферативною та аналітичною інформацією) шляхом анкетування, яким було охоплено 375 респондентів. Анкетування проводилося безпосередньо у приміщенні бібліотеки серед користувачів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (головне приміщення та філія № 1), в наукових установах НАПН України та шляхом розсилки анкет користувачам електронною поштою. Напрям роботи відділу, зокрема при використанні актуальної тематики при підготовці реферативної інформації, здійснюється, орієнтуючись на перелік отриманих тем, наданих респондентами. На заключному етапі НДР буде видано колективну монографію «Інформаційна діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського: перспективи розвитку».

Характеризуючи галузеву реферативну БД, слід зазначити, що це є семирічний інформаційний ресурс, який функціонував на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Слід зазначити позитивну тенденцію збільшення кількості прореферованих видань, зокрема, у 2007 році працівниками відділу наукової реферативної інформації ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського реферувалося лише 11 назв періодичних видань з питань педагогіки, психології та освіти теоретико-методологічного та практичного спрямування, у 2013 році відділом реферується 20 назв галузевих періодичних видань. Станом на 01.01.13 портал налічує 35 876 рефератів, складених трьома мовами: українською, російською та англійською – на 15 634 статті. Ресурс формується також з реферативних записів з 20 назв періодичних та продовжуваних видань, що надходять з 18 провідних наукових бібліотек-учасниць галузевої корпорації з реферування. Це наукові бібліотеки п'ятнадцяти ВНЗ III–IV рівня акредитації, дві бібліотеки Національної академії педагогічних наук України та Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека.

Наводимо динаміку реферування статей з періодичних та продовжуваних видань бібліотеками – учасницями кооперативної співпраці:

Ми бачимо позитивну динаміку зростання всіх показників: кількості бібліотек-учасниць кооперативної співпраці; кількості оприлюднених

Динаміка реферування статей з періодичних та продовжуваних видань бібліотеками – учасницями кооперативної співпраці

Рік	Кількість бібліотек-учасниць	Кількість назв продовжуваних видань	Прореферовано статей	Надіслано рефератів
2009	5	9	412	1160
2010	12	16	891	2382
2011	14	18	1874	3836
2012	18	20	2084	3923

продовжуваних видань, кількості прореферованих статей та самих рефератів. Слід відзначити певні відмінності в технології реферування статей: не всі бібліотеки реферують статті трьома мовами, але це залежить від самих джерел реферування. При внесенні рефератів до БД у новому програмному забезпеченні – ИРБИС-64, відділом наукової реферативної інформації будуть готуватися переклади надісланих рефератів вже трьома мовами – такий імператив закладено в сам технологічний процес роботи з бібліографічними записами в ИРБИС-64.

Загалом реферується спільними зусиллями освітянських бібліотек 40 назв періодичних і продовжуваних видань. Активізації спільної роботи сприяють організаційні заходи, що їх проводить керівництво ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та відділ наукової реферативної інформації: проведення стажування з наукового згортання інформації, виступи перед науковцями різних рангів з метою популяризації послуг порталу бібліотеки, листування з бібліотеками ВНЗ з пропозицією до співпраці.

Для галузевої реферативної бази, яка розташована на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, використовувався пакет прикладних програм **Greenstone**. Ця система, призначена для формування та поширення електронних фондів бібліотек, була створена в межах проекту Новозеландської цифрової бібліотеки в Університеті Вайкато й поширюється за сприяння ЮНЕСКО та бельгійської Гуманітарної інформаційної неурядової організації Human Info (NGO). Але, у зв'язку з тим, що бібліотека працює у програмному комплексі ИРБИС-64, розробленому

Державною публічною науково-технічною бібліотекою Росії (ДПНТБ Росії), було вирішено й реферативну базу переформувати в цю програму. Робота потребує часу. Поки що на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського існує реферативна БД у програмі **Greenstone,** в якій вміщено реферати на статті до червня місяця 2013 року. Але з червня 2013 р. відділ наукової реферативної інформації працює вже в новому програмному забезпеченні – ИРБИС-64. Реферати на статті, які по кооперації надсилають нам наукові бібліотеки освітянської галузі, координуються відділом, доповнюються перекладами трьома мовами, вводяться у галузеву реферативну БД і надсилаються до загальнодержавної реферативної БД, яка також працює у програмі ІРБІС – вже у програмі ІРБІС-64. Це дещо ускладнює роботу відділу, оскільки у бібліотеках мережі використовуються інші робочі програмі, а до бібліотек, які працюють у програмному забезпеченні ИРБИС-64 – велике прохання надсилати реферативну інформацію вже в цій програмі.

До відома колег: на веб-порталі у розділі «Науково-інформаційна діяльність» у рубриці «Інформаційно-аналітична продукція» представлено 18 реферативних оглядів з актуальної тематики педагогічної науки, освіти і практики, актуальність яких досліджено на основі анкетування науковців НАПН України і користувачів бібліотеки. Огляди містять узагальнену інформацію про стан розроблення та шляхи розвитку проблеми без їхньої критичної оцінки автором огляду (див. веб-портал ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). Під час підготовки оглядів використовуються матеріали за певний період із загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова», галузевої реферативної бази даних ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та мережі Інтернет.

Одним із пріоритетних напрямів роботи ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського як координаційного центру є подальше співробітництво з науковими бібліотеками ВНЗ III–IV р. а., інститутами післядипломної педагогічної освіти з реферування статей із періодичних та продовжуваних видань, що друкуються у відповідних навчальних закладах. Запрошуємо працівників наукових бібліотек ВНЗ, інститутів післядипломної педагогічної освіти, до співпраці з реферування статей із періодичних та продовжуваних видань, які друкуються у відповідних навчальних закладах. Особливе прохання до працівників закладів освіти, які вже надсилають реферативну інформацію в загальнодержавну реферативну БД «Україніка наукова», – надсилати її також до галузевої реферативної

БД, що розміщена на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, як це робить вже протягом семи років Українська інженерно-педагогічна академія (м. Харків). Це стосується бібліотек Житомирського державного університету імені Івана Франка («Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Сер. Соціальні та гуманітарні науки»); Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького («Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сер. Педагогічні науки»); Донецького національного технічного університету («Наукові праці Донецького національного технічного університету. Сер. Педагогіка, психологія і соціологія»); Національного університету «Києво-Могилянська академія» («Наукові записки НаУКМА. Сер. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота»); Львівського національного університету імені Івана Франка; Харківського національного університету імені В. Н. Карабіна; Волинського національного університету імені Лесі Українки («Психологічні науки: зб. наук. пр.»); «Гуманітарні науки» Кримського гуманітарного університету та журналів «Соціальна психологія», «Освіта на Луганщині», «Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту».

Нині бібліотека працює над створенням галузевої наукової електронної бібліотеки у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського [17], метою створення якої є відображення структури сучасного знання у галузі освіти, педагогіки, психології й суміжних галузей, а також бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства та інформаційної діяльності для повноцінного інформаційного забезпечення фахових потреб користувачів шляхом їх ознайомлення з повними текстами або рефератами робіт українських і зарубіжних авторів, надання вільного доступу до праць класиків педагогічної та психологічної наук, наукової продукції співробітників ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Висновки. З огляду на викладене вище, визначено пріоритетні напрями формування та розвитку реферативної галузевої реферативної бази даних ДНПБ України:

✓ активізація роботи з науковими бібліотеками ВНЗ III–IV р. а., які ще не задіяні у кооперативній співпраці;

✓ продовження налагодження корпоративної роботи з інститутами післядипломної педагогічної освіти з реферування статей з періодичних та продовжуваних видань, які друкуються у цих закладах;

✓ взаємодія з навчальними закладами освіти, які вже надсилають реферативну інформацію у загальнодержавну реферативну базу України «Україніка наукова» з метою надсилання її паралельно до галузевої реферативної БД, розміщеної на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського;

✓ створення єдиного вікна доступу до галузевих інформаційних ресурсів на проталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського спільно з бібліотеками мережі.

Список використаних джерел

1. *Букшина Т.* Відображення галузевої науково-реферативної інформації в УРЖ «Джерело»: кооперативна взаємодія освітянських бібліотек / Т. Букшина // Вісник Книжкової палати. – 2012. – №12. – 5 с.

2. *Вараксіна Н. В.* Створення галузевої наукової електронної бібліотеки у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://festival21.org/stati-i-publikacii/varaksina-natalia-volodimirivna/ – Назва з екрана.

3. *Васильченко Н.* Координация как этап взаимодействия библиотек / Н. Васильченко // Бібліотечний форум. – 2010. – № 3. – С. 15–16.

4. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Бібліотечно-інформаційна діяльність: наукове забезпечення / О. В. Воскобойнікова-Гузєва // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Вип. 2. Всеукраїнський інформаційний ресурс з питань психолого-педагогічної науки і освіти: сучасний стан та шляхи розвитку / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К.: Педагогічна думка, 2010. – С. 28–35.

5. *Зайченко Н. Я.* Загальнодержавна реферативна БД «Україніка наукова» як інформаційна складова порталу «Наукова періодика України» / Н. Я. Зайченко // Матеріали міжнародного форуму «Проблеми розвитку інформаційного суспільства» (Львів, 7–9 жовтня 2009 р.). – Л., 2009. – С. 50–55.

6. *Кириленко С. Е.* Архітектура та технологія наповнення реферативної бази даних «Україніка наукова» / С. Е. Кириленко // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Вип. 3. Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України: стан та перспективи / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : Нілан-ЛТД, 2012. – С. 99–108.

7. *Коваленко І. Й.* Реферативна інформація з питань педагогіки і психології у задоволенні інформаційних потреб освітян / І. Й. Коваленко // Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. Вип. 3. Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України: стан та перспективи /

НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : Нілан-ЛТД, 2012. – С. 125–133.

8. Концептуальна модель системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України / [уклад. О. М. Яценко; наук. ред. П. І. Рогова]; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2011. – 27 с.

9. Концепція створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського / [Рогова П. І., Артемов Ю. І., Вараксіна Н. В., Лобановська І. Г. ; наук. ред. Рогова П. І.] ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К. : [б. в.], 2012. – 23 с.

10. *Костенко Л. Й.* Реферативна база даних «Україніка наукова» : стан та перспективи наукового реферування: матеріали між нар. семінару-практикуму.– К., 2009. – С. 53–57.

11. *Лутовинова В. І.* Реферування як процес мікроаналітичного згортання інформації: практ. посіб. / В. І. Лутовинова. – К.: Четверта хвиля, 2007. – 72 с. – (Сер. «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек»; вип. 4).

12. *Мар'їна О.* Сучасні форми інформаційно-комунікаційної взаємодії в регіональних бібліотечних системах / О. Мар'їна // Вісн. Кн. палати. – 2009.– № 2.– С. 20–23.

13. Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України: стан та перспективи / П. І. Рогова, Ю. І. Артемьєв. – К, 2012. – С. 9–21.

14. *Рогова П. І.* Стан і перспективи розвитку бібліотечно-інформаційного забезпечення педагогічної науки та освіти в Україні в контексті інформатизації // Наук. пр. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2012.– Вип. 3. – С. 9–21.

15. *Сорока М. Б.* Національна система реферування української наукової літератури / М. Б. Сорока; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. –209 с.

16. *Яценко О. М.* Державна науково-педагогічаї бібліотека України імені В. О. Сухомлинського у становленні системи інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України / О. М. Яценко // Наук. пр. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вип. 3. Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України: стан та перспективи. – К., 2012. – С. 21–41.

17. *Яценко О. М.* Укладання оглядових документів: практ. посібник / О. М. Яценко; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К.: Нілан-ЛТД, 2011. – 84 с.: табл. – (Сер. «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек»; вип. 7).

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.8(477.63):004.738:001-028.14

Inha Kovalenko, Nataliia Korpacheva

Current State and Perspectives of Development of the Field Abstract Resources on the Website of Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine

The joint work of the Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine network and educational libraries in Ukraine on the problem nationwide filing abstracts database «Ukrainika Naukova» its paper version URZ «Dzherelo» and Industry Review databases posted on the web portal of Sukhomlynskyi GNPB Ukraine, materials on pedagogy, psychology and education are considered.

Keywords: information flows, abstract information, a network of educational libraries, abstract resource industry.

УДК 027.8(477.63):004.738:001-028.14

Инга Коваленко, Наталия Кропочева

Состояние и перспективы развития отраслевого реферативного ресурса на веб-портале Государственной научно-педагогической библиотеки Украины им. В. А. Сухомлинского

Рассмотрена совместная работа Государственной научно-педагогической библиотеки Украины имени. В. А. Сухомлинского и сети образовательных библиотек Украины над проблемой наполнения общегосударственной реферативной базы данных «Українika наукова», ее бумажного варианта УРЖ «Джерело» и отраслевой реферативной базы данных, размещенной на веб-портале ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского, материалами по вопросам педагогики, психологии и образования.

Ключевые слова: информационные потоки, реферативная информация, сеть образовательных библиотек, отраслевой реферативный ресурс.

УДК 024.5:050:004.7

Олена Лопата,
мол. наук. співроб. НБУВ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЧИТАЧІВ ПЕРІОДИЧНИМИ ВИДАННЯМИ

У статті окреслено сучасні тенденції та пріоритетні напрями розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів журнальними періодичними виданнями, висвітлено питання застосовування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій для оперативного задоволення інформаційних потреб читачів та розширення спектра бібліотечних сервісів та послуг, зокрема, поглиблення інформаційного обміну за рахунок використання журналів відкритого доступу.

Розглянуто питання впливу новітніх інформаційних технологій на роботу в традиційному бібліотечному середовищі та визначено тенденції найближчої трансформації бібліотечної діяльності та інформаційного обслуговування читачів періодичними виданнями. Це, крім інтенсивного використання середовища Інтернету та всіх сервісів Веб 2.0, – програмно-технічне забезпечення, що надає користувачу такий інтернет-сервіс, який дозволяє застосовувати веб-технології для дистанційного доступу до конкретного ресурсу (баз даних, програм, текстів та ін.); мобільні послуги та все різноманіття електронних документів (локальних та віддалених, новітніх і депозитарних та ін).

Ключові слова: інформаційні технології, наукова бібліотека, часопис, автоматизована бібліотечно-інформаційна система, відкритий доступ, дистанційне обслуговування, мобільні послуги, електронні документи.

У середині 90-х років минулого століття розпочалося активне впровадження у бібліотечну справу новітніх технологій і, як наслідок, переосмислення ролі книгозбірень як гарантів збереження інформації для нинішніх і прийдешніх поколінь. Сучасна ситуація у світовому інформаційному просторі характеризується широким використанням різних видів електронної інформації (бази даних, повнотекстові версії наукових видань, безпосередньо електронні видання тощо). При цьому значна частина цієї інформації доступна в онлайновому режимі та через Інтернет. З'явилися навіть нові терміни «безпаперові технології», «електронний ресурс», «цифрова бібліотека» і т. п.

Динамічні зміни в організації сучасного бібліотечного обслуговування вплинули на діяльність книгозбірні загалом та на систему інформаційних послуг й інформаційного забезпечення зокрема. Книгозбірня нині – це інформаційний, культурний та освітній заклад, що надає доступ до інформації всім категоріям читачів і використовує автоматизовані інформаційні системи для автоматизації функцій бібліотекаря з придбання й підтримання бібліотечного фонду, та обслуговування читачів.

Бібліотеки вже перестали бути лише місцем збереження інтелектуального та культурного надбання нації. Вони дедалі більше набувають статусу наукових та просвітницьких центрів. У зв'язку з цим зростає роль книгозбірень в культурно-інформаційному розвитку соціуму, на новий рівень підноситься їх науково-освітня та науково-інформаційна робота. Виконання ж соціально-комунікаційних функцій бібліотек багато в чому залежить від безпомилково обраних пріоритетів та заходів їх реалізації на різних рівнях функціонування: національного, регіонального, загальнонаукового, галузевого, фахового. Тому стратегічні напрями розвитку книгозбірні та інформаційного обслуговування читачів мають бути не просто узгоджені з розвитком науки та суспільства, але й спрямовані на піднесення таких каналів комунікації, які б зумовили їх прогрес та вдосконалення.

Окремої уваги заслуговує проблема формування фондів періодики та інформаційного обслуговування читачів поточними журналами. Періодичні видання є найбільш оперативним джерелом, із якого здобувається понад 70 % наукової інформації [4, с. 97].

Даний інформаційний ресурс користується у читачів величезним попитом, проте кількість зарубіжних часописів (під якими ми будемо розуміти й публікації російських видавництв, видавництв країн СНД та Балтії), що надходять до бібліотек України, за останні роки суттєво знизилася. Це й не дивно. До 70-х років XX ст. ціни на друковані журнальні видання були цілком сприйнятливими та виваженими. Далі розпочався період різкого зростання вартості передплати: з 1986 р. ціни на журнальну періодику зростали в чотири рази швидше за інфляцію. За даними Асоціації дослідницьких бібліотек (Association of Research Libraries, ARS), з 1986-го по 2002 р. вартість передплати на наукові часописи зросла на 227 % (за цей же період споживацькі товари подорожчали лише на 64 %) [14, с. 8].

З початку XXI ст. розвиток ринку зарубіжних наукових видань характеризується різким збільшенням їх кількості, з одного боку, та значним

подорожчанням й зменшенням асигнувань на їх закупівлю, з другого. Так, ціна пакету журналів спілки IEEE за період із 2000-го по 2003 р. зросла з 25,5 тис. доларів США до 38,5 тис., тобто на 13 тис. доларів [2, с. 18]. Аналогічна тенденція простежується при розгляді цінової політики інших провідних закордонних видавництв. Приміром, вартість передплати на друковану продукцію видавництва Elsevier за 1991–2001 рр. підвищилась у 2,2 рази, а ціна часописів Американського хімічного товариства зросла утричі [2, с. 19]. Розцінки на STM-журнали (STM – від англ. Science, Technology, Medicine) за останні 15 років підійнялися на 215 % (за покажчиками ARS) [6, с. 31] .

Таким чином, з одного боку, інтенсивне збільшення чисельності іноземних видань та поява на ринку інформаційних послуг значної кількості зарубіжної періодики, не тільки приумножують обсяг інфоресурсів, але й створюють додаткові проблеми для розшуку та використання релевантної користувачам інформації. З іншого боку, фінансові обмеження й постійне зростання цін на цю продукцію ставлять бібліотеку в такі умови, за яких потрібен критичний та скрупульозний відбір даної літератури та необхідність впровадження новітніх інформаційних технологій.

Метою даної роботи є висвітлення сучасних тенденції та перспектив розвитку бібліотечно-інформаційного обслуговування читачів журнальними періодичними виданнями, розгляд питань застосовування інформаційно-комунікаційних технологій для оперативного задоволення інформаційних потреб користувачів, розширення спектра бібліотечних сервісів і послуг, та впливу новочасних засобів зв'язку на роботу в традиційному бібліотечному середовищі.

Актуальною тенденцією сьогоднішнього інформаційного обслуговування читачів є інтеграція друкованих та електронних часописів, яка обумовлена тим, що підготовку до друку поліграфічної продукції нерідко повністю переведено в цифрову форму. Розвиток програмної бази передбачає існування електронної версії друкованого періодичного видання. Досить широке впровадження електронних версій журналів пояснюється і тим, що під час їх створення можна відмовитися від деяких затратних ланок традиційного поліграфічного виробництва: кольороподіл, друк та транспортування друкованої продукції. Можливість організації комунікації в мережі Інтернет призвела до виникнення мережевих гіпертекстових зв'язків та мультимедійних видань, що забезпечують надзвичайно широкий діапазон задоволення пошукових потреб користувачів.

На початку XXI ст. у світі нараховувалось журнальних видань, що публікуються:

- традиційним шляхом та на носіях CD-ROM – 4491 назва;
- лише на компакт-дисках – 409;
- традиційних та доступних через Мережу – 14 641;
- доступних тільки через Мережу – 2233 назви [5, с. 46].

Неважко обрахувати, що частка електронних версій часописів у різних варіантах складала близько 15,0 % .

Відсоток закупівель електронних видань в бібліотеках поки що досить незначний, але в провідних наукових і університетських книгозбірнях може становити до 40 % від загального обсягу витрат на комплектування фонду. Це відбувається, головним чином, за рахунок передплати на повнотекстові електронні версії зарубіжних наукових часописів. Більш того, вже сьогодні впливові наукові бібліотеки, особливо академічних інститутів і університетів, відмовляються від багатьох традиційних передплат, навіть з фундаментальних наук, віддаючи перевагу повнотекстовим електронним журнальним виданням [13, с. 22].

Результати дослідження, проведеного Школою бізнесу Університету ім. Джона Мура (Великобританія), свідчать, що американські книгозбірні, зокрема члени Асоціації дослідницьких бібліотек (Association of Research Library, ARS), приділяючи особливу увагу науковим часописам, з кожним роком збільшують фінансування на електронні ресурси. На початку XXI ст., кожна бібліотека, що є членом Асоціації, передплачувала понад 100 назв електронних журналів, до того ж 40 % книгозбірень планували збільшити виділення коштів на їх закупівлю [12, с. 106].

При передплаті електронних часописів бібліотеки світу віддають перевагу безпосереднім зв'язкам із видавництвами, які пропонують перегляд власних журналів через організовані служби доступу, наприклад, відомі українським користувачам (у першу чергу читачам НБУВ) – SpringerLink від «Springer», Science Direct від «Elsevier» тощо. Численні друковані часописи супроводжуються електронною версією на оптичних дисках, передусім журнали науково-технічного та навчального характеру. Альтернативою традиційним джерелам забезпечення користувачів періодичними виданнями в значній мірі стали електронні ресурси віддаленого доступу. Деякі видавництва пропонують безкоштовні онлайнові версії своїх журналів, яких досить багато наразі в Мережі. Вдало впроваджується сервіс зв'язків (лінкування) між статтями (в межах одного

журналу, часописів певного видавництва, між часописами різних видавництв тощо), від цитування або списку використаних джерел власне до самих джерел, від баз даних до повних текстів статей, від прізвища автора до його публікацій тощо.

Останніми роками з'явилися електронні версії низки часописів, протягом багатьох років отримуваних НБУВ [4]. З огляду на швидкі темпи розповсюдження електронної версії журналів можна прогнозувати зростання цього напряму інформаційного обслуговування користувачів.

З середини 90-х років XX ст. розглядається, розвивається та удосконалюється нова модель цінової політики для електронних часописів, а також варіанти ліцензованого доступу для окремих користувачів, книгозбірень, асоціацій, консорціумів. Видавництво Academic Press вперше запропонувало маркетингову модель, яку пізніше підтримали більшість книгозбірень, коли бібліотеки – учасники Консорціуму чи Асоціації – отримували колективну передплату всього пакету журналів певного видавництва і будь-хто з них мав можливість скористатися усім ресурсом [15].

Не можна не відзначити у цій царині відомий проект CrossRef, заснований 1999 р. дванадцятьма видавцями (через рік до проекту приєдналися ще 11 відомих видавництв, а нині назва проекту стала власною назвою лінкування в цілому). Засновники оголосили спільний план співробітництва для сумісного використання публікацій з журналів один одного при цитуванні. У взаємному застосуванні (через лінкування) спочатку було близько 3 млн статей і майже на півмільйона публікацій база поповнюється щорічно.

Першою організованою відповіддю на зростання видавничих цін стало створення в 1998 р. Коаліції фахового наукового видання і ресурсів (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition – SPARC) та об'єднання бібліотек для колективної передплати. SPARC заснувала альтернативні наукові часописи та сприяла налагодженню видавничої діяльності наукових товариств. Так, приміром, з'явилася база даних наукових статей BioOne, скористатися якою, на сьогодні, мають змогу й читачі НБУВ.

І все ж, традиційні наукові часописи продовжують бути більш популярними та визнаними ніж журнали, що підтримуються SPARC, так само як і науковці не можуть поступитися перспективою публікації в уславлених світових виданнях із багатовіковою історією. Неможливість

деяких книгозбірень передплатити часописи видавництва «Elsevier» (найдорожчих із нині існуючих) виявилася згубною – читачам ці журнали вкрай потрібні (досвід роботи зали періодичних видань НБУВ це посвідчує).

Спільна закупівля чи придбання STM – періодики в межах асоціації – єдино ймовірне рішення за нинішніх обставин. Сьогодні, фактично, жодна із закордонних бібліотек не закуповує електронні матеріали, не ввійшовши до відповідного консорціуму або кількох консорціумів. Така практика дозволяє максимально охопити діапазон необхідних журналів за більш-менш сприйнятливими цінами.

Необхідно відзначити, що консорціуми – це не тільки колективна передплата. Чимало із даних корпорацій здійснюють освітянські програми, семінари та симпозіуми з питань комплектування та обслуговування читачів періодичними виданнями, наявності альтернативних наукових журналів та ресурсів, широко пропагують інституційні депозитарії, проводять науково-дослідну роботу. Наприклад, дослідники з Університету Барселони наводять результати дослідження щодо використання електронних часописів, видавництв Academic Press, Kluwer, MCB Emerald та Wiley. Науковці відзначають, що ліцензію на доступ до журналів зазначених видавництв було придбано в рамках консорціуму, до якого увійшли вісім науково-освітніх установ. Читачі використовували, в середньому, публікації: Academic Press – 18,45 %, Kluwer – 45,05 %, MCB Emerald – 80,97 %, Wiley – 25,03 % [12, с. 106].

Перший консорціум бібліотек в Україні створено в 1999 р., коли за грантом Міжнародного фонду «Відродження», було налаштовано річний доступ до 400 паралельних електронних журналів видавництва «Sprsinger» для книгозбірень, що долучаться до проекту [16, с. 149].

Розвиваються й інші форми розповсюдження інформації: як академічні (з контролем якості через рецензування) – наприклад, журнали відкритого доступу (ВД), так і популярні. За Будапештським проектом (Budapest Open Access Initiative), відкритий доступ визначається як такий, що «не має фінансових або інших бар'єрів, окрім доступу до самого Інтернету» [14, с. 5], а саме – йдеться про безкоштовний доступ до наукової інформації в онлайновому середовищі [6].

Журнали ВД публікують відрецензовану інформацію - наукові роботи, що надаються читачам безкоштовно за рахунок стягнення плати за статтю до її появи (а не шляхом передплати), тобто: той, хто зацікавлений у поширенні змісту, розраховується за вартість виробництва.

Системи ВД можуть бути застосовані до переважної більшості електронних документів та удосконалені за двома взаємодоповнюючими напрямами:

- журнали Відкритого доступу («золотий» варіант) – найбільш близькі до традиційних видань, у т. ч. і за змістом та складом публікацій;
- тематичні або інституційні депозитарії («зелений» варіант) – архіви.

З точки зору бібліотечного обслуговування, істотної різниці між цими системами не існує. Як правило, наявність відповідних документів висвітлюється в мережевих каталогах, які через гіперпосилання надсилають запит користувача на сайт організації-фондоутримувача.

Останнім часом популярність ВД істотно зросла. Особливих успіхів даний напрям досяг у галузі досліджень, що підтримуються державою, тобто профінансованих урядом. У США започатковано створення законодавства, яке зобов'язує Національну інституцію здоров'я (NIH) забезпечити відкритий доступ до результатів своїх досліджень [6, с. 38].

Директор Пекінської національної бібліотеки в «Інформаційному бюлетені інституційних депозитаріїв» (Institutional Repositories Newsletter) повідомив, що Китай «розпочав створення інституційних депозитаріїв у своїх університетах та наукових установах, а інфраструктура, розроблена проектом DRIVER та його засновниками, буде корисною для китайських установ і майбутніх мереж інформаційного пошуку Китаю». Індія та Південна Африка також виявили побажання «стати частиною глобальної мережі депозитаріїв, що розвивається...» [6, с. 36].

Вдалою вітчизняною моделлю тематичного репозитарію можна вважати базу даних авторефератів дисертацій, яку підтримує Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України, а також, певним чином, реферативну базу даних «Україніка наукова», яка в майбутньому, за прогнозами, переросте в повнотекстову – найбільший репозитарій наукової інформації України (подібно до Web of Science, наприклад).

Із розширенням участі вчених у публікаціях ВД виникають як позитивні, так і дискусійні моменти для книгозбірень:

по-перше, ВД включає для авторів платежі за публікацію з метою надання вільного доступу до журналу для усіх бажаючих;

по-друге, видання підготовлені силами інституційних депозитаріїв вимагають значних фінансових та людських ресурсів: обладнання, телекомунікації, редакційні колегії, спеціалізована експертиза і безліч інших процедур, без яких робота не може бути надана користувачеві;

по-третє, бібліотекам та науковим установам необхідно займатися рекламуванням та популяризацією часописів ВД, що традиційно є частиною роботи видавництв;

по-четверте, онлайнові публікації нерідко потребують роздрукування, що не завжди задовольняє читачів;

по-п'яте, автори і вчені, як і раніше, приділяють увагу «престижу» своїх публікацій, безпосередньо пов'язаних з авторитетом часопису, що видає наукову роботу. Неважко передбачити, що в найближчому майбутньому онлайнові наукові журнали переважать у цьому відношенні такі видавництва, як «Elsevier», «Brill», ACP Publication, APS Physics і т. п.

В останні роки почала функціонувати друга, так звана «гібридна» модель (Walker / Prosser) відкритого доступу, коли автору або організації пропонується внести плату за публікацію статті, тоді вона стає загальнодоступною для всіх. В разі, коли цього не робити, видання буде доступне лише для передплатників часопису.

Найбільш прихильно таку ідею журналів відкритого доступу підтримали не комерційні видавництва, а знані наукові інституції: Oxford University Press, Proceedings of the National Academies of Science (PNAS), American Physiological Society та ін. (Друковані часописи даних видавництв представлено у залі періодичних видань НБУВ.)

Дослідження Інституту наукової інформації (ISI) США свідчать, що статті, представлені у Відкритому доступі, в результаті самоархівування цитуються у п'ять разів частіше, ніж ті, що розміщені в інших журналах. Є також наступні переваги: легкість пошуку подібних текстів для користувачів, потужна читацька аудиторія, інтеграція до глобальних наукових баз даних, зменшення наукової ізоляції та нові можливості для спільних наукових проектів. У будь-якому випадку, простір для користувачів журналів відкритого доступу необмежений, а їх потенціал – безумовний.

Комерційні видавництва також змушені співпрацювати з новою моделлю наукових комунікацій. Навіть найвідоміші світові наукові бренди «Elsevier» та «Springer Verlag» уже кілька років пропонують низку журналів у відкритому доступі. У 2008 р. проект відкритих академічних журналів розпочала і Національна академія наук України («Портал наукової періодики» на сайті НБУВ).

Одним із важливих та перспективних напрямів поліпшення обслуговування читачів журнальними часописами є формування та популяризація електронних каталогів періодичних видань. Аналіз

публікацій у спеціальних галузевих виданнях та розгляд електронних ресурсів книгозбірень України засвідчує, що бібліотечні електронні каталоги розвиваються у декількох напрямах:

✓ першим напрямом розвитку електронних каталогів є інтеграція бібліотечних ресурсів шляхом створення корпоративних електронних каталогів. Завдяки впровадженню корпоративних проектів у провідних книгозбірнях створюються можливості для більш широкого обміну інформацією, зростає потенціал однієї окремо взятої інформаційної установи, вдосконалюється використання та продукування наукових знань;

✓ другим напрямом є удосконалення довідково-пошукового апарату електронних каталогів періодичних видань завдяки розширенню бібліографічного запису рубриками і підрубриками, термінами тезаурусів, авторитетними файлами тощо;

✓ третім напрямом розвитку електронних каталогів є каталогізація мережевих ресурсів;

✓ четвертим напрямом розвитку електронних каталогів є повнотекстове розширення бібліографічного запису через посилання на повний текст документу, а саме – формування електронної бібліотеки на базі електронного каталогу (завдяки застосування технології лінкування).

Вдалим рішенням корпоративної каталогізації, яке доступне бібліотекам України є «ІРБІС-Корпорація». Дана система створена на засадах розподіленої каталогізації, інтегрована у модуль «Каталогізатор» та використовує Google-подібний інтерфейс для швидкісного пошуку елементів бібліографічного опису [7].

З переведенням (на початку 2011 р.) БД ЕК НБУВ у систему ІРБІС-64 уможливлено інтерактивний віддалений доступ до електронного каталогу журналів та продовжуваних видань НБУВ (основні аспекти цієї роботи, на прикладі зали періодичних видань, висвітлено в статті автора публікації [8]). Таким чином, закладено сприятливі умови для подальшого розвитку інформаційної продукції НБУВ та її інтеграції у світовий науковий простір.

Значна кількість наукових інформаційних ресурсів накопичується на веб-сайтах фахових часописів. До найважливіших світових наукових мережних ресурсів належить каталог журналів відкритого доступу Directory of Open Access Journal (DOAJ), в якому організовано пошук повних текстів публікацій із більш ніж 120 рецензованих електронних журналів із бібліотечної тематики. Веб-сайт австралійського електронного

журналу LIBRES об'єднує повнотекстовий архів публікацій, інформацію про бібліотечні конференції й семінари, посилання на дослідницькі мережі і блоги. Повсякчас зростає і обсяг наявної в Інтернеті інформації із російських фахових часописів, хоча веб-сайти бібліотекознавчих видань порізному надають доступ до своїх публікацій: пропонують тільки зміст («Библиотековедение»), розміщують повнотекстові архіви («Библиотечное дело», «Вестник КемГУКИ»), роблять посилання від змісту до повних текстів у «Научной электронной библиотеке» («Вестник ЧГАКИ»).

Ефективним та популярним продуктом сучасного сервісу бібліотек є електронна виставка періодичних видань. Електронну виставку журнальних періодичних видань визначаємо як – виставку журнальних часописів розміщену на електронних носіях, в локальній або глобальній мережі, реалізовану на базі комп'ютерної техніки та спеціальних програмно-технічних засобів. Порівнявши технології створення електронної і традиційної виставок, можна зробити висновок, що технологічні процеси підготовки та організації електронних і традиційних журнальних виставок принципово схожі. У той же час, при зовнішній подібності двох технологічних структур їх навряд чи можна вважати цілковитими аналогами. Електронна виставка поєднує в собі особливості різних видів бібліотечного та бібліографічного обслуговування. Їй притаманні специфічні особливості, не властиві традиційній виставці, а саме – електронна виставка забезпечує зручне надання інформації користувачам не лише за допомогою тексту і статистичних ілюстрацій, але і широких навігаційних можливостей, ефектів анімації тощо. Деякі електронні виставки дозволяють користувачеві оперативно звернутися до повного тексту документа, або його фрагментів, але, як доведено на практиці, така можливість надається читачам досить рідко. Частіше користувачі мають змогу переглянути бібліографічні характеристики експонованих періодичних видань: бібліографічний опис, зміст, анотацію журнальних статей та ін., тобто електронна виставка сьогодні надає читачеві вихідну інформацію про видання – читачеві надається не документ, а відомості про нього.

Загальну мету електронних виставок періодичних видань можна охарактеризувати як інформування користувачів про певні документи для їх розгляду та опрацювання. Одночасно слід зазначити, що з нинішнього року на сайті НБУВ почала експонуватися виставка зарубіжних журнальних часописів, що надходять до зали періодичних видань НБУВ.

Сьогодні частина користувачів (здебільшого – молодь) отримує

інформацію з гаджетів (букридерів, смартфонів, планшетів тощо). Мобільність, в найширшому сенсі цього слова, стає однією з характерних рис нашого суспільства часу, і на порядку денному з'являється новий напрям бібліотечного сервісу – мобільні бібліотечні послуги.

Мобільні бібліотеки (МБ) – одна з найостанніших інновацій у бібліотечно-інформаційній сфері. Сам термін, насправді, з'явився досить давно і поєднує дві історичні паралелі:

- використання антенно-безпровідної комунікації для зв'язку комп'ютерних станцій з глобальними мережами;
- використання книгозбірнями бібліобусів – пересувних бібліотек (як правило спеціальних автобусів), що виїздять у важкодоступні місця, де немає книгозбірень.

Нині, термін «мобільний» означає значно більше. МБ сьогодні – це не тільки можливість перегляду бібліотечних каталогів та баз даних, у тому числі і періодичних видань, за допомогою засобів мобільної телефонії і гаджетів користувачів. Мобільні бібліотеки – це подальший рівень розвитку бібліотечної діяльності на шляху неухильного вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). В європейських країнах мобільні бібліотечні послуги настільки активно увійшли у повсякденну реальність, що вже виникла необхідність обміну досвідом у цьому напрямі. Нещодавно, у Великобританії було проведено першу Міжнародну конференцію щодо мобільних бібліотек, а видавництво «Facet Publishing» у 2010 р. видало працю «M-Libraries» («Мобільні бібліотеки»).

Основні постулати вказаної розвідки такі:

✓ мобільні системи зв'язку є технології, що з усіх існуючих на Землі, найбільш швидко розвиваються й поширюються, а тому досить довго ніхто не акцентував увагу на тому, що від мобільних комунікацій відбувся перехід до мобільних бібліотек;

✓ завдяки активному розвитку мобільного звэязку, IP, мобільної телефонії та широкому розповсюдженню мобільних персональних пристроїв все більше користувачів прагнуть застосовувати мобільні технології для отримання доступу до інформації з книгозбірень;

✓ перед бібліотечними працівниками постає завдання створення інформаційного ресурсу (у першу чергу новітньої наукової інформації) для надання на мобільні пристрої;

✓ мобільні бібліотеки існують та удосконалюються в новому інформаційному просторі, що характеризується активним впровадженням в

повсякденне життя таких елементів як: соціальні мережі, блоги, твіттер та інші елементи електронного середовища [13, с. 35–36].

У цілому, досить чітко вимальовуються тенденції найближчої трансформації бібліотечної діяльності та інформаційного обслуговування читачів періодичними виданнями; це, крім інтенсивного використання середовища Інтернету та всіх сервісів Веб 2.0, – програмно-технічне забезпечення, що надає користувачу такий інтернет-сервіс, який дозволяє застосовувати веб-технології для дистанційного доступу до конкретного ресурсу (баз даних, програм, текстів та ін.); мобільні послуги та все різноманіття електронних документів (локальних та віддалених, новітніх і депозитарних та ін).

Сьогодні простежується зростання електронного контенту як в Україні, так і у світі. Але ми досить чітко бачимо своє призначення в майбутньому суспільстві – новітні функції бібліотечного працівника в модернізованій, сучасній, але Книгозбірні, а не в ролі системного адміністратора або контент-консультанта в інтернет-блозі. Незважаючи на те, що спостерігається тенденція перетворення наукових бібліотек на інформаційні центри, які забезпечують користувачів передусім електронною інформацією, багато вчених та фахівців (у т. ч. і бібліотечних працівників) віддають перевагу журнальним виданням у друкованій формі. Наукові бібліотеки мають стати гібридними, тобто такими, що поєднують традиційні книгозбірні, комп'ютерні й мобільні технології і, відповідно, надають своїм користувачам періодичні видання трьох рівнів:

✓ традиційні друковані документи;

✓ документи на CD-ROM, CD-R, DVD, BD, HD DVD та інших електронних носіях;

✓ мережеві електронні документи, в т. ч. журнали Відкритого доступу.

Для поліпшення якості інформаційного обслуговування читачів періодичними виданнями у повсякденну практику сучасних книгозбірень, на наш погляд, повинні увійти й такі форми роботи як:

⌖ онлайновий доступ до власних ресурсів з можливістю надання користувачеві електронної копії документа;

⌖ веб-сайт бібліотеки мусить бути оснащений повним комплектом навігаційного інструментарію, щоб читач міг легко знайти потрібне;

⌖ користувачу має бути надана можливість доступу до зведених каталогів та інших корпоративних бібліотечно-інформаційних ресурсів як місцевого, так і національного та міжнародного рівнів;

⌖ дистанційне замовлення необхідних читачеві періодичних видань та електронна доставка документів повинні стати одним із основних засобів сучасних міжбібліотечних комунікацій та пріоритетних напрямів бібліотечно-інформаційного сервісу;

⌖ повне освоєння сучасних ІКТ, особливо мобільних технологій, що відповідає запитам саме тих користувачів, котрі не мають можливості (або бажання) прийти до бібліотеки.

Наведені зміни повинні допомогти вирішити два завдання, що слугуватимуть вагомим стимулом для розвитку нової концепції бібліотеки майбутнього та нового формату обслуговування читачів журнальними періодичними виданнями:

▪ бібліотека отримує право створювати цифрову копію будь-якого науково-освітнього часопису та обслуговувати ним своїх користувачів лише в приміщенні книгозбірні (це і стане серйозною мотивацією для залучення в бібліотеки читачів та будь-кого із зацікавлених користувачів);

▪ бібліотека отримує право дозволяти своїм користувачам цифрове копіювання журнальних статей в науково-освітніх цілях. Це означатиме дозвіл на введення у вітчизняну практику відомої схеми «fair use».

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно акцентувати увагу на основних перевагах електронних періодичних видань та наданні мобільного доступу до електронних інформаційних ресурсів:

❖ компактність пристроїв (смартфони і навіть планшети, як правило, менші і легші від друкованих часописів, але в кілька разів місткіші, ніж традиційні паперові носії);

❖ вартість (у більшості випадків звернення до електронних джерел може бути економічно більш вигідним);

❖ легкість завантаження, величезний вибір назв та можливість безкоштовного перегляду змісту публікацій (іноді і фрагментів тексту) для прийняття рішення щодо завантаження;

❖ технології гіпертексту (закладки, зміна розміру шрифту, зручний пошук і т. п.) дозволяють по-різному компонувати, і найбільш вигідно презентувати будь-який фрагмент електронної публікації: основний текст, примітки, посилання, ілюстрації тощо.

Проте й ця форма обслуговування користувачів має свої недоліки:

▪ не всі читачі мають навички та бажання роботи з мобільною або комп'ютерною технікою;

▪ ціна самих технічних пристроїв, тим паче мобільних, досить висока;

▪ складність та неопрацьованість усіх процедур, пов'язаних з їх отриманням та закупівлею в бібліотеці.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що на початку XXI ст. періодичні видання продовжують бути пріоритетною формою наукової комунікації, а електронні часописи починають здобувати першість, що належала кілька століть журналам друкованим. Ініціатива Відкритого доступу та створення відкритих архівів досить активно розвивається і, можливо, конкуруватиме вже в недалекому майбутньому з існуючою журнальною моделлю. Серед інших прогнозів: припинення ери журналів взагалі й перехід на статейно-орієнтовну модель поширення інформації, коли немає необхідності чекати «наповнення» і випуску журналу в разі оперативного розміщення кожної рецензованої статті на сайті наукової установи, університету чи видавництва.

Використання новітніх інформаційних технологій у бібліотечній справі принципово вплинуло на масштаби й форми формування фонду періодичних видань: принцип повноти став помітно поступатися принципу селективності. Досить серйозною проблемою стає питання архівації електронних журналів, особливо оригінальних електронних видань. Стабільність доступу до електронних часописів – теж украй важлива і остаточно не розв'язана проблема для книгозбірень України. Нагальним є спільне визначення (із видавництвами, архівами, між книгозбірнями) стратегій відбору тематичних колекцій періодичних видань для переведення в електронну форму та їх розповсюдження через відображення в нових моделях комунікацій. Мобільність – у найширшому значенні цього слова – стає однією з характерних рис нашого суспільства, і на порядку денному з'являється новий напрям функціонування: мобільні бібліотеки. Разом з тим, слід зазначити, що книгозбірні все ще знаходяться у стадії модернізації цього напряму інформаційного обслуговування читачів. Особливо це стосується України, яка дещо відстала від загальносвітових тенденцій розвитку – як щодо створення та розповсюдження електронних часописів, так і стосовно практики роботи бібліотек з ними.

Список використаних джерел

1. *Горовий В.* Комплектування бібліотек у контексті впливу глобальних інформаційних процесів / В. Горовий // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 14. – К., 2005. – С. 7–20.

2. *Евстигнеева Г. А., Земсков А. И.* Новые тенденции в развитии мирового рынка научных публикаций – роль и место библиотек / Г. А. Евстигнеева, А. И. Земсков // Научные и технические библиотеки. – 2004. – №5. – С. 15–26.

3. Електронні видання: довід. / уклад Т. Ю. Киричок. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – 400 с.

4. *Красій Р.* Комплектування бібліотек НАН України зарубіжними періодичними виданнями в сучасних умовах / Р. Красій., Н. Малолєтова, О. Полякова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 29. – С. 96–107.

5. *Лаврик О. Л.* Академическая библиотека в современной информационной среде. = Academic Library in the Electronic Environment / О. Л. Лаврик. – Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 2003. – 251 с.

6. *Линден И. Л., Линден Ф. Ч.* Открытый доступ: «зелёный путь» и «золотой путь» / И. Л. Линден, Ф. Ч. Линден // Научные и технические библиотеки. – 2009. – № 7. – С. 30–44.

7. *Лобузіна К., Клочок А.* Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища / К. Лобузіна, А. Клочок // Бібліотечний вісник. – 2011. – № 4. – С. 4–10.

8. *Лопата О. М.* Інформаційні ресурси Зали періодичних видань: від накопичення до ефективного використання в АБІС ІРБІС / Лопата О. М. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2013. – Вип. 37. – С. 207–25.

9. *Майстрович Т. В.* Електронный документ в библиотеке: научно-методическое пособие / Т. В. Майстрович. – М.: Либерия-Бибинформ, 2007. – 144 с.

10. *Малолєтова Н., Красій Р.* Централізоване комплектування зарубіжними періодичними виданнями бібліотек мережі НАН України / Н. Малолєтова, Р. Красій // Бібліотечний вісник. – 2012. – № 6. – С. 20–30.

11. *Опарина О. Д.* Организация научной деятельности в библиотек в Интернете // Библиотековедение. – 2012. – № 5. – С. 30–37.

12. *Шемаєва Г. В.* Елетронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : моногр. / Г. В. Шемаєва; Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – 289 с.

13. *Шрайберг Я. Л.* Интеграция библиотек в развивающееся информационное общество: что нас ждёт впереди? / Я. Л. Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 2013. – № 1. – С. 7–50.

14. *Шрайберг Я. Л., Гончаров М. В., Земсков А. И., Колосов К. А.* Открытый доступ: зарубежный и отечественный опыт – состояние и перспективы / Я. Л. Шрайберг, М. В. Гончаров, А. И. Земсков, К. А. Колосов // Научные и технические библиотеки. – 2012. – № 8. – С. 5–13.

15. *Ярошенко Т. О.* Бібліотечні консорціуми: перспективи розвитку / Т. О. Ярошенко // Бібліотечний форум України. – 2006. – № 4(14). – С. 7–11.

16. *Ярошенко Т. О.* Електронні журнали в системі інформаційних ресурсів бібліотеки / Т. О. Ярошенко. – К.: Знання, 2010. – 215 с.

17. *Ярошенко Т.* Електронні журнали: нові можливості для бібліотек України / Т. Ярошенко // Бібліотечний форум України. – 2004. – № 2(4). – С. 15–18.

18. *Ярошенко Т.* Наукові комунікації XXI століття: електронні ресурси для науки та освіти України / Т. Ярошенко // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 5. – С. 17–22.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 024.5:050:004.7

Olena Lopata

Current Trends and Perspectives of Information Service for Readers of Periodicals

The article outlines the modern tendencies and priority directions of library and information services to reader's magazines periodicals, highlights issues application of the new information and communication technologies for operative information needs of readers and expansion spectrum of library services and amenities, in particular, of information exchanged through the use of Open journals Access.

Consider the role of modern information technologies to work in a traditional library environment and identifies trends nearest transformation of library activities and information service of the reader's periodicals, it is (except for heavy use environment of the Internet and all services the Web 2.0) software and hardware, which gives the user an Internet service that allows the use of web technologies for remote access to a particular resource (database, programs, texts, et celera); mobile services and the diversity of electronic documents (local and remote, new and depositary, et celera).

Keywords: information technology, scientific library, magazine, automated library-information system, Open Access, remote services, mobile services, electronic documents.

УДК 024.5:050:004.7

Елена Лопата

Современные тенденции и перспективы информационного обслуживания читателей периодическими изданиями

В статье очерчены современные тенденции и приоритетные направления развития библиотечно-информационного обслуживания читателей журнальными публикациями, освещены вопросы применения новейших информационно-коммуникационных технологий для оперативного удовлетворения информационных потребностей пользователей, расширения диапазона библиотечных сервисов и услуг, в частности, углубления информационного обмена за счет использования журналов открытого доступа.

Рассмотрены вопросы влияния новейших информационных технологий на работу в традиционной библиотечной среде, определены тенденции ближайшей трансформации библиотечной деятельности и информационного обслуживания читателей периодическими изданиями. Это, помимо интенсивного использования среды Интернета и всех сервисов Веб 2.0, – программно-техническое обеспечение, предоставляющее пользователю такой интернет-сервис, который позволяет применять веб-технологии для дистанционного доступа к конкретному ресурсу (базам данных, программам, текстам и др.), мобильные услуги и все многообразие электронных документов (локальных и удаленных, новейших и депозитарных и др.).

Ключевые слова: информационные технологии, научная библиотека, журнал, автоматизированная библиотечно-информационная система, открытый доступ, дистанционное обслуживание, мобильные услуги, электронные документы.

УДК 528.9-028.27:025.7/.9

Олена Осталецька,
мол. наук. співроб. НБУВ

ФОНДИ СЕКТОРУ КАРТОГРАФІЧНИХ ВИДАНЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ЦИФРОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ НБУВ

У статті подається теоретичне обґрунтування та розглядаються пріоритетні напрями формування цифрових колекцій карт на основі фонду сектору картографічних видань НБУВ. Представлені зразки картографічних документів в електронній колекції.

Ключові слова: фонди сектору картографічних видань НБУВ, електронні картографічні ресурси, цифрові колекції карт.

Картографічний фонд НБУВ є унікальною колекцією картографічних документів, єдиним в Україні спеціалізованим депозитарієм картографічних видань, який налічує 50 тис. одиниць зберігання. У його складі рідкісні видання, як друковані, так і рукописні, починаючи з XVI століття; вітчизняні, зарубіжні (багатьма мовами світу), різноманітні за тематикою, призначенням та поліграфічним виконанням атласи; одно- та багатоаркушеві карти; плани, картосхеми, пояснювальні записки, покажчики та інші додатки до картографічних творів.

Найціннішу частину фонду становлять картографічні стародруки кінця XVI–XVIII ст., які є продукцією потужних європейських центрів картовидавництва. Це видання середньовічних фламандських картографів А. Ортелія, Ґ. Меркатора, пізніші твори їх наступників (Г. Гондія, Я. Янсона) та конкурентів (родини Блау); численні видання династії французької картографічної школи XVII ст. Сансонів; твори засновника картографічного закладу в Нюрнберзі Й. Б. Гоманна і його спадкоємців. Зберігаються також твори Ф. де Вітта, Ю. Данкертса, Ґ. Валька, П. Шенка, Н. Вісшера (Піскатора) та багато інших видань.

3495 **С3**

Theatrum Orbis Terrarum [Карти] / уклад. A. Ortelius. – М-би різні. – Antverpiae: Plantinus C., 1584. – 1 атл. ([283] арк.), кольор.: герби, худож. картуші, марка вид-ва, печатка, портр., список, іл., текст, покажч. геогр. назв; 43х29 см. – Грав. – Латин. – Catalogus autorum [список авт.]. – С. [12–16].

Філігран. папір.
Опр. шкір.
Зміст: А. Ортелій; Catalogus autorum. – С. [12–16]

Переклад назви: Огляд або видовище земної кулі А. Ортелія. Д18(0)2
Рубрики: Загальногеографічні атласи. Світ

Примірник: 3495.
Печатки, штампи: Печатка: «Всенар. Б-ка України ВУАН».
Стан збереження: Відсут. 26 арк.

Портрет А. Ортелія

Титульна сторінка атласу

4743 **С373**

Plan de Paris [Карти] / Dess. et grave M. E. Turgot; Leve et dess. L. Bretez; Grave par C. Lucas. – Б. м-бу. – [Paris]: Б. вид-ва, 1739. – 1 атл. ([40] арк.), 1 колір.: печатка; 55х45 см. – Грав. – Фр.

Філігран. папір.
Переклад назви: План м. Парижа. Д18(4ФРА–2П)2г

Рубрики: Плани міст
Примірник: 4743.
Печатки, штампи: Всенар. Б-ка України ВУАН.

Титул атласу

У картографічному фонді представлені пізніші видання Р. Дзанноні, А. Затта, І. де Рамма, Д. Соцманна та ін., які дають уявлення про адміністративний поділ Європи в XVII–XVIII ст., і значною мірою включають територію сучасної України.

Тут зберігається багато спеціалізованих видань: атласи Парижа, Неаполя, європейських міст-фортець, атласи-звіти про дослідження та географічні відкриття Лаперуза, Кука, подорожей по Османській імперії, Греції, російські атласи Лисянського, Коцебу, Крузенштерна.

Достатньо широко у фонді представлені картографічні видання Російської імперії. Зокрема, хочеться виділити класичне академічне видання «Атлас Российский, состоящий из 19-ти специальных карт, представляющих Всероссийскую империю с пограничными землями» 1745 р., виданий Академією наук у Санкт-Петербурзі в кількох варіантах різними мовами. Зберігаються також видання О. Вільбрехта, В. П. Пядишева, І. К. Кирилова, Ф. І. Шуберта, російських комерційних

закладів О. А. Ільїна, А. Ф. Маркса. Картографічний фонд вміщує також серії карт, що відобразили російсько-шведські, російсько-турецькі, російсько-іранські війни, війну з Наполеоном, Північну та Кримську війни.

Окремими масивами представлені в секторі рукописні картографічні документи (638 од. зберігання) та карти м. Києва, серед яких теж багато рукописних. Ці карти є базовими першоджерелами, котрі фіксують унікальну інформацію про історичні події та стан довкілля, динаміку природних та соціально-політичних процесів на територіях різних держав, але переважно в Україні. І до сьогодні користуються попитом такі раритетні видання, як рукописний «Атлас реки Днепра» 1784 р., карти Чернігівської, Новгород-Сіверської, Київської губерній кінця XVIII ст., плани окремих не тільки міст, а навіть і будівель, залишків фундаментів тощо. Зберігається у фондах також значний пласт раритетних (починаючи з XVIII ст.) археологічних карт України та інших територій (Росії, Казахстану), які й до сьогодні не втратили своєї наукової актуальності та практичного значення.

17294

Карта устьев рек Буга и Днепра. К историческому обозрению их побережья **[Карти; Рукопис]** / Сост. Подполковник Чирков А. – 1:126 000; 3 версты в 1 дюйме. – Б. м., [1900]. – 1 к., цв.; 30х46 см. – На полотне.

Д18(283.73,25ДНІ)585 + Д18(283.73,25БУГ)585

Рубрики: Гідрографічні та гідрологічні карти

Карта

17444

План Сечи или крепости Запорожской **[Карти; Рукопис]**. – 1:3 775; 45 саж. в дюйме. – 1:252; 3 саж. в дюйме. – Б. м., [1780]. – 2 пл (1 л.), цв.: доп. пл., печать; 32х50 см. – Кириллица.

Зміст: [Профиль укрепления] Д18(283.7)725 + Д18(283.7)75

Рубрики: Нова історія; Політичні, політико-адміністративні та адміністративні карти

Примірник: 17444.

Печатки, штампи: Б-ка Одесскаго об-ва истории и древностей.

План

Процес створення електронних копій як один із засобів зберігання оригіналів документів подається в працях О. Коханової, С. Шульженко. Науково-методичні засади формування електронних картографічних ресурсів: електронного каталогу і баз даних картографічних матеріалів, авторитетних файлів географічних назв, електронних і цифрових колекцій карт розглянуто у публікаціях К. Лобузіної.

Переведення паперових картографічних документів, що зберігаються в секторі картографічних видань НБУВ, в електронну форму (від-

цифрування документів) вирішує проблему збереження культурного надбання, оскільки в першу чергу скануються джерела, що мають особливу культурно-історичну цінність. Деякі з них, вміщуючи великий інформаційний потенціал для науково-дослідної роботи, не можуть видаватись широкому колу читачів, щоб уникнути фізичного руйнування унікальних екземплярів. Іноді скануються також цілі колекції з певною метою, наприклад, матеріали до конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження В. Кордта (*Київ, НБУВ, 18 лютого 2010)*, стали основою першої цифрової колекції сектору картографічних видань. Саме на цьому масиві цифрових копій відпрацьовувались механізм створення електронних ресурсів та технологія сканування різних за розміром та форматом видів документів, які є аналогами друкованих видань з фонду сектору. Крім того, можливі періодичні відцифрування у вигляді ілюстрованих тематичних каталогів виставок, виконання довідок на запит читачів тощо.

Важливим питанням є прийняття рішення, які документи в першу чергу відцифровувати, як здійснювати реєстрацію та збереження відцифрованих копій, у якому вигляді і яким категоріям читачів їх надавати, адже цифрові копії, наприклад картографічних стародруків та рукописних документів, подібно до оригіналів теж мають особливий статус збереження.

Отже, необхідною умовою процесу відцифрування є диференційований підхід до відбору окремих видів документів. Вирішальними критеріями відбору картографічних видань для створення електронних копій повинні стати рідкісність та унікальність документів. Пріоритетними з точки зору цінності документів з фонду сектору картографічних видань для створення цифрових копій є:

- рукописні картографічні документи;
- картографічні стародруки до 1830 р.;
- унікальні та рідкісні видання (вітчизняні та іноземні) після 1830 р.

Застосування комплексного підходу до вирішення питань відцифрування картографічних документів визначає такі його можливі варіанти: 1) оформлення електронних колекцій у вигляді інтернет-документів; 2) створення комплексного електронного ресурсу з можливістю розширеного пошуку.

У процесі створення тематичних баз даних картографічних видань співробітники сектору часто звертались до пошуку інформації про певний документ в Інтернеті і пересвідчились, що велика кількість видань вже є в електронному вигляді, тому не потрібно витрачати кошти і час та завдавати

шкоду паперовим документам, а підбирати для відцифрування дійсно ексклюзивні та рідкісні.

Відцифрування рукописів, стародруків, сувоїв, документів, які зберігаються у згорнутому вигляді в тубусах, потрібно здійснювати не звичайним сканером, а спеціальною камерою планетарного сканера, де застосована інноваційна система світлодіодного освітлення «рухомою смугою». Важливим для збереження паперових документів є те, що при скануванні планетарним сканером відсутній контакт зі сканованим об'єктом (як у планшетного сканера). Розраховані на весь термін роботи сканера освітлювачі виключають шкідливий вплив світла на цінні документи, а додаткова 3D камера з лазерним сенсором аналізує і вирівнює кривизну поверхні сторінок оригіналу, забезпечуючи точний фокус, високу якість зображення і можливість сканування об'ємних предметів (наприклад, глобусів, рельєфних карт тощо).

Необхідними вимогами до програми для перегляду або обробки зображень картографічних документів, що пройшли відцифрування, є: 1) перегляд зображень на екрані; 2) збільшення як усього зображення, так і окремих його частин; 3) можливість перегортання вперед і назад; 4) надання опції відновлення первинного розміру об'єкта; 5) поворот зображення; 6) команда на роздрукування.

Оскільки головними потребами сучасних користувачів є оперативність при отриманні інформації, її достовірність і зручність та, відповідно, формат, вид і спосіб оперативного надання інформації повинен бути комфортним для її споживачів. Сьогодні йде мова про принципово новий документопотік з істотними відмінностями від традиційного за багатьма ознаками, але в той же час використовується традиційна система обслуговування. Тому необхідно знайти найбільш раціональний підхід до оптимально короткого шляху інформації про картографічні документи з їх специфічними особливостями і можливостями комп'ютерних інформаційних технологій.

Список використаних джерел

1. *Коханова О. І.* Поцифрування та мікрофільмування як засоби зберігання документів / О. І. Коханова // Вісник ХДАК. – 2010. – Вип. 29.

2. *Лобузіна К., Герус А.* Формування електронних інформаційних ресурсів картографічного фонду НБУВ / К. Лобузіна, А. Герус // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 79–90.

3. *Лобузіна К.* Електронне середовище як засіб формування комплексних бібліографічних ресурсів Національної бібліотеки / К. Лобузіна // Вісник Львівського ун-ту. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2012. – Вип. 7. – С. 254–260.

4. *Шульженко С.* Перенесення на альтернативні носії інформації як засіб збереження бібліотечних фондів / С. Шульженко // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 10. – С. 28–29.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 528.9-028.27:025.7/.9

Olena Ostaletska

Funds of the Sector of Cartographic Publications as an Important Component of Digital Information Resources in Vernadskyi National Library of Ukraine

The article discusses the theoretical rationale and priorities shaping digital collections of maps based fund sector cartographic publications VNLU. Samples of cartographic documents in electronic collection.

Keywords: funds sector VNLU cartographic publications, electronic cartographic resources, digital card collection.

УДК 528.9-028.27:025.7/.9

Елена Осталецкая

Фонды сектора картографических изданий как важная составляющая цифровых информационных ресурсов НБУВ

В статье представлено теоретическое обоснование и рассмотрены приоритетные направления формирования цифровых коллекций карт на основе фонда сектора картографических изданий НБУВ. Представлены образцы картографических документов в электронной коллекции.

Ключевые слова: фонды сектора картографических изданий НБУВ, электронные картографические ресурсы, цифровые коллекции карт.

УДК 027.53:351.852(477.86)

Галина Пристай,
зав. відділу ОУНБ імені І. Франка,
пошукач КНУКіМ

ВЗАЄМОДІЯ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ З КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИМИ ЗАКЛАДАМИ ПРИКАРПАТТЯ

У статті проаналізовано координацію та кооперацію діяльності Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. Франка з мистецькими закладами Прикарпаття. Розглянуто їх особливість, специфіку та динаміку змін у сучасному соціокультурному просторі, наведено приклади спільної діяльності та взаємодії.

Ключові слова: соціокультурна сфера, партнерство, культура комунікацій, обласна універсальна наукова бібліотека імені І. Франка, заклади культури.

Постановка проблеми. Сучасні бібліотеки поступово перетворюються на інформаційних провайдерів, які узгоджують свою діяльність з мистецькими закладами краю. Вивчення досвіду партнерства, його узагальнення та оприлюднення є актуальним питанням, яке допоможе розкрити співпрацю з закладами культури як одного з перспективних напрямів діяльності бібліотеки.

Сучасний період у бібліотечній теорії характеризується обґрунтуванням нових концепцій для характеристики бібліотеки, її соціальних функцій, суспільної ролі бібліотек як центрів духовного і культурного розвитку особистості.

Різні аспекти досліджуваної проблеми порушують науковці Т. Добко, А. Кобзаренко, Л. Полікарпова, Н. Безручко, Т. Долбенко та ін. Певний інтерес для нашого дослідження мають і результати праць В. Ясьмо, Л. Кононенко, В. Медведєвої, у яких з цілісної структури національної культури виділяється бібліотека як важливий її складник. Про необхідність дослідження діяльності бібліотек у соціокультурному контексті йдеться у публікаціях А. Чачко та Л. Каліберди. Раціональними та результативними є праці авторів Т. Ківшар, М. Зніщенка, Г. Погребняк, В. Гарункстите, О. Гончарової, В. Маркової та ін. [1; 2; 6].

Здійснений аналіз наукових джерел, методичних розробок дозволив зробити висновок, що соціокультурна діяльність ОУНБ ім. І. Франка із закладами культури Прикарпаття та впровадження інновацій в рамках проведення спільних проектів і заходів не стали предметом спеціального дослідження, хоча звернення до цих питань частково можна знайти на сторінках періодичних видань. У зв'язку з цим постає необхідність поглибленого аналізу культурно-мистецького середовища бібліотеки.

Мета дослідження – на основі вивчення та узагальнення матеріалів, довідкових і періодичних видань, веб-сайтів ОУНБ ім. І. Франка та закладів культури Прикарпаття системно вивчити та теоретично обґрунтувати культурно-мистецьке середовище як засобу комунікації і взаємодії бібліотеки із культурними закладами.

Результати дослідження та їх обговорення. Публічна бібліотека – осередок культурного життя, центр взаємодії культур, що формують полікультурну особистість, здатну адекватно реагувати на виклики сучасності. Одне із найважливіших її завдань – сприяти формуванню і розвитку самобутності культури громади з урахуванням її інтересів. Французька дослідниця А. Гаррігу зазначає, що вміти організувати культурно-масову роботу в бібліотеці – це вдихнути життя у всю її діяльність [4]. Бібліотека не є ізольованою установою, замкнутим простором, вона мусить встановлювати зв'язки із оточенням, органічно вливатися у соціальне, економічне й культурне життя місцевої громади.

Стратегічний напрям Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Франка (ОУНБ ім. І. Франка) як закладу культури – забезпечення збереження, розвитку і формування культури, що дає змогу посилити позиції в системі соціальних комунікацій.

На вимогу сучасного глобалізованого електронного середовища відбуваються кардинальні зміни у структурі бібліотеки, напрямах та формах її соціокультурної діяльності. І бібліотеці, щоб не втратити славу «скарбниці знань і центру духовності», необхідно встигати за часом і процесами, залишатися на гребені подій, що відбуваються в оточуючому світі, потрібно тонко, швидко, делікатно, надзвичайно гнучко реагувати на трансформації в ньому.

З метою забезпечення культурно-просвітницької функції працівниками бібліотеки вивчалася можливість використання форм роботи, притаманних іншим закладам культури краю – театрам, музеям, філармонії, обласного науково-методичного центру Прикарпаття та ін.

Партнерів можна зацікавити лише ефективною роботою. Фахівці бібліотеки проводять ґрунтовні комплексні дослідження, які включають анкетування, моніторинги спільно з мистецтвознавцями, митцями різного профілю, науковцями, інтелігенцією міста та керівництвом інших закладів культури.

Встановлено, що постійна орієнтація на інтереси партнерів є основним з принципів діяльності ОУНБ ім. І. Франка. Провідна книгозбірня регіону проводить тісну співпрацю з установами, організаціями, зацікавленими у спільному формуванні та використанні інформаційних ресурсів, а також у професійному, культурному, інтелектуальному та документальному обміні [3].

Окремими принципами співробітництва є взаємна вигідність, взаємоповага сторін. Концепція системи та різних за своєю типологією заходів розробляється з метою привернути до бібліотеки ще більшу увагу різних верств населення як до установи, що має унікальні інтелектуально-інформаційні ресурси і є незмінним джерелом в одержанні вичерпної інформації. Заходи сприяють тому, що в бібліотеці з'являються нові партнери, нові комунікаційні зв'язки, зростає інтерес до бібліотеки.

Стратегія ОУНБ ім. І. Франка у співпраці з закладами культури Прикарпаття – залучення мистецтвознавців, працівників культури та творчої молоді до активної участі в її діяльності: до споживання інформації, розвитку суспільної активності, до духовного та інтелектуального дозвілля. Ключова концепція залишається незмінною: мета всіх заходів – дедалі більше сприяти максимальному об'єктивному оприлюдненню фондів бібліотеки; поширенню нових знань та актуальної інформації; створенню суспільства знань.

Отже, нині книгозбірня бере активну участь у культурному житті краю, надає своє приміщення для культурних заходів, слідкує, щоб інтереси культури були відображені у місцевих програмах телебачення й радіо, на шпальтах газет. Бібліотека повинна збагачувати та підтримувати культурні види діяльності своїх партнерів, презентувати їх творчість, пропонуючи їм різноманітні заходи. Процес співпраці потребує не лише набуття навичок роботи з новими партнерами, але й професійної активності двох сторін, уміння та бажання шукати нове, бути зберігачами та хранителями культури.

Відзначимо, що фахівці ОУНБ ім. І. Франка самостійно розробляють плани, сценарії, прес-релізи заходів, готують спеціальні програми

проведення спільних проектів, подають анонс у ЗМІ, на сайти обласної державної адміністрації й головного управління культури, релігій та національностей, заохочують мистецькі заклади використовувати бібліотеку як центр інформації та комунікації, сприяють розвитку «корпоративної ідентичності», беруть активну участь у діяльності інших закладів культури.

Завдяки ґрунтовній роботі з кожним потенційним учасником заходу, а саме проведення бесід, вивчення уподобань, врахування зауважень та побажань користувачів, бібліотека ОУНБ ім. І. Франка гармонійно вписується у соціокультурне середовище свого регіону. Однак такі перспективи вимагають не лише налагодження системи безперервної співпраці, а й усвідомлення важливості такої ділянки бібліотечної роботи як розширення спектру проведення масових заходів.

З метою сприяння підвищення ролі бібліотеки у місцевому співтоваристві потрібні зусилля багатьох інституцій, а також науковців, письменників та іншої творчої еліти Івано-Франківська. Взаємодія з ними – це не тільки творча співпраця, а й обмін досвідом, інформацією, своєчасна допомога, позиціонування бібліотеки тощо. Аналіз професійної діяльності фахівців бібліотеки, які займаються соціокультурною діяльністю, свідчить про необхідність вміти вести діалог з партнерами, викликати в них довіру. Крім того, фахівці закладів культури виділяють такі особисті якості працівників бібліотеки, що заохочують до проведення спільних заходів: високий інтелект, сумлінність, толерантність, чесність, любов до ближнього, уміння розуміти співрозмовника, бажання допомогти, індивідуальний підхід, щира відданність своїй справі тощо.

Значимість бібліотеки відображають комунікаційні зв'язки, які створюються, формуються і множаться завдяки результатам проведення культурно-просвітницької діяльності. Встановлено, що оперативні відомості про діяльність мистецьких закладів Івано-Франківщини допомагають бібліотечним працівникам вести діалоги у реалізації спільних проектів.

Умовами дієвості співпраці є: влучний вибір спільного проекту, місце, час і тривалість заходу, склад організаторів і виконавців, попередня реклама, формування аудиторії та інші.

Позитивний результат при модерації спільних проектів дає тільки такий тип комунікації, який передбачає об'єднання зусиль у побудові стосунків з партнерами, що вимагає від персоналу певних навичок спілкування,

вияву дружелюбності, відкритості. Завдяки налагодженню безпосередніх творчих контактів з фахівцями в галузі культури і мистецтва, митцями та закладами культури, художніми колективами створюються пріоритетні проекти. Як приклад, неординарна подія у мистецькому колі – презентація унікальної двотомної праці академіка Володимира Качкана «Постаті: Студії, есеї, сильвети, рефлексії», що його явило читачам видавництво «Місто НВ»: «Ім'я Володимира Качкана добре знане в наукових та літературних колах України і світу. Це потужний багатогранний, винахідливий талант: письменник, науковець, журналіст, педагог…» [5]. А також прикладом слугують міні-проекти «У колі муз» та «Сузір'я майстрів Прикарпаття», які проводяться у рамках співпраці ОУНБ ім. І. Франка з культурними закладами краю. Перспективою подальшої діяльності є проведення циклу заходів з представниками німецького, польського та лемківського товариств.

Книгозбірня активно співпрацює з Інститутом мистецтв Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, свідченням чого є спільний проект «Творча лабораторія молодих митців» та цикл мультимедійних презентацій.

Варто зазначити, що очікування новацій від сучасної ОУНБ ім. І. Франка постійно зростає. У зв'язку з цим налагоджено співпрацю з Івано-Франківським осередком Національної спілки кінематографістів України – створено теку «Фактографічний банк мистецьких цікавинок», що розкриває роботу кіновідеомистецтва регіону, започатковано серію DVD-дисків з фільмами режисерів Прикарпаття та матеріалами ЗМІ про творчі здобутки членів осередку та молодіжної навчальної «Студії кіномистецтв».

Працівники книгозбірні модернізують співпрацю з Національним академічним гуцульським ансамблем пісні й танцю «Гуцулія». З метою популяризації творчості цього колективу та інших мистецьких колективів Івано-Франківщини започатковано цікаву неординарну форму – серію слайдо-вистав «Йти вперед, зберігаючи традиції». Таким чином бібліотека сприяє розвитку українських традицій, обрядів Прикарпаття, впливає на національне відродження краю та забезпечує три напрями бібліотечної діяльності: краєзнавчу, просвітницьку й науково-дослідну.

ОУНБ ім. І. Франка веде цілеспрямовану роботу з формування сприятливого соціально-комунікативного клімату навколо своєї діяльності в рамках партнерства, що і дає значні результати: бібліотека перебуває в центрі уваги, про неї знають не тільки користувачі, але й місцеві жителі,

розширюється коло її друзів, зміцнюються відносини з владою та громадськими структурами, їй довіряють різні групи користувачів.

Слід зазначити, що проблеми культури вирішуються й на ініційованих бібліотекою засіданнях круглих столів (наприклад з нагоди Міжнародного дня театру «Українська драматургія на сцені»), на яких реалізується комунікативна функція книгозбірень. До обговорень проблем запрошуються вчені, громадські діячі, письменники, мистецтвознавці. Тематика круглих столів носить актуальний характер, який привертає увагу громадськості до вирішення цих проблем, утверджує їх значущість.

Перетворюючись на центр культури та співпрацюючи з мистецькими закладами Прикарпаття, ОУНБ ім. І. Франка стала часткою культури регіону. Стратегія управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської облдержадміністрації – сприяти розвитку безпосереднього співробітництва між інституціями культури, реалізації спільних проектів у сфері мистецтва, організації виставок літературного доробку письменників, майстер-класів народних майстрів, які спрямовані на збереження та популяризацію культурної спадщини. Така підтримка дає можливість представляти бібліотеку та її послуги на ярмарках, професійних заходах, фестивалях, конкурсах, державних і загальноміських святах.

Досліджуючи зміни запитів працівників культури, формуються нові моделі їхніх потреб, готуються та видаються документи – бюлетені «Мистецька палітра», «Музичний арсенал» та ін. З огляду на ці орієнтири формується й концепція системи науково-організаційних, науково-просвітницьких і культурно-масових заходів.

Про визнання бібліотеки як культурно-інформаційного центру свідчить значне збільшення публікацій у пресі та висвітлення у теле- й радіо-репортажах.

Таким чином триває використання креативних форм, методів і технологій у розвитку партнерських відносин бібліотеки та закладів культури Прикарпаття, що потребує постійного пошуку комунікаційних ресурсів. Подальше стимулювання креативності спричинює зміни системи пріоритетів бібліотечної діяльності, сприяє створенню та підтримці нового значення книгозбірні.

Діяльність ОУНБ ім. І. Франка в рамках партнерства дозволила констатувати факт доцільності подальшої співпраці, а не конкуренції. Культурні обміни мистецьких закладів Прикарпаття сприяють не тільки розширенню культурно-освітніх контактів, а й встановленню діалогу, що

ґрунтується на повазі до спільної спадщини та культурного розмаїття, а також до гідності кожної установи зокрема.

Партнерські відносини між закладами культури на Прикарпатті ще досі перебувають у стадії формування і вдосконалення. Усім проектам має бути притаманна комплексність, склад якої визначається доцільністю й спрямований на максимальну результативність та інформативність суспільства про конкретну проблематику.

Досвід стосовно трансформації ОУНБ ім. І. Франка як культурно-інформаційного центру та досвід співпраці з закладами культури Прикарпаття можуть бути базовими на макрорівні для будь-якої ОУНБ з коригуванням на мікрорівні конкретної ОУНБ, виходячи з власних умов і регіональних можливостей. Та варто зазначити, що дослідженню партнерства ОУНБ ім. І. Франка з мистецькими установами Прикарпаття, а також реалізованим спільним проектам приділяється недостатньо уваги, тому це питання є ще недостатньо розробленим і потребує подальшого ґрунтовного аналізу.

Список використаних джерел

1. *Гарункстите В.* Публичная библиотека – центр информации, просвещения и культуры / В. Гарункстите // Научн. и техн. б-ки. – 2000. – № 5. – С. 34–37.

2. *Гончарова О. М.* Поліфункціональність культурно-дозвіллєвої сфери культури / О. М. Гончарова // Вісник КНУКіМ. Серія «Педагогіка». – 1999. – № 1. – С. 14–29.

3. Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка. – 1940–2011 : енциклопед. довід. / Упр. культури Івано-Франків. облдержадмін., Івано-Франків. ОУНБ ім. І. Франка ; підгот. Г. Горбань ; відп. за вип. Л. Бабій. – Івано-Франківськ, 2011. – 78 с.

4. Інформаційний бюлетень Долинської ЦБС Методично-біографічний відділ [Електронний ресурс]. – 2009. – № 2. – Режим доступу : http://dcrb.net/ – Назва з екрана.

5. *Качкан В. А.* Постаті : Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії : у 2-х томах. / В. А. Качкан. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 572 с.

6. *Маркова В. А.* Культурно-просвітницька діяльність наукової бібліотеки: традиції та перспективи / В. А. Маркова // Бібліотека і читач на порозі XXI сторіччя: зб. наук. праць. / Нац. парлам. б-ка. України. – К., 1998. – С. 14–22.

7. *Немошкаленко В. В.* Бібліотеки в системі інформаційного забезпечення науки, освіти, культури / В. В. Немошкаленко // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 6. – С. 3–6.

8. *Фирсов В. Р.* Культурная политика Европейского сообщества: нормативное обеспечение деятельности библиотек / В. Р. Фирсов // Библиотековедение. – 2000. – № 2. – С. 8–13.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.53:351.852(477.86)

Halyna Prystai

Interaction of Regional Universal Scientific Library and Cultural and Artistic Institutions of Precarpathian Region

In the article are analyzed the coordination and cooperation activities of Ivano-Frankivsk universal scientific library named after Ivan Franko with the art institutions of Prykarpattia. Are considered their feature, specificity and dynamics of changes in the current socio-cultural space, the examples of joint action and interaction.

Keywords: socio-cultural sphere, partnership, culture communications, regional universal scientific library named after Ivan Franko, cultural institutions.

УДК 027.53:351.852(477.86)

Галина Пристай

Взаимодействие областной универсальной научной библиотеки с культурно-художественными учреждениями Прикарпатья

В статье проанализированы координация и кооперация деятельности Ивано-Франковской областной универсальной научной библиотеки имени И. Франко с художественными учреждениями Прикарпатья. Рассмотрены их особенность, специфика и динамика изменений в современном социокультурном пространстве, приведены примеры совместной деятельности и взаимодействия.

Ключевые слова: социокультурная сфера, партнерство, культура коммуникаций, областная универсальная научная библиотека имени И. Франко, учреждения культуры.

УДК 004.77: 004.455.2

Артем Разважаєв,
мол. наук. співроб. НБУВ
Олександр Соловйов,
пров. бібліотекар НБУВ

ТЕХНОЛОГІЇ «ХМАРНОГО» ОБЧИСЛЕННЯ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

Хмарні обчислення – концепція, згідно з якою програми запускаються й видають результати роботи у вікно веб-браузера на ПК, при цьому всі додатки і їх дані, необхідні для роботи, перебувають на віддаленому сервері в Інтернеті. При цьому навантаження між комп'ютерами, що входять в «обчислювальну хмару», розподіляється автоматично. На думку фахівців, хмарні обчислення – група технологій, що очолюють розвиток інформаційних технологій у цілому.

Ключові слова: комп'ютерна мережа, інформація, сервер, програмне забезпечення, веб-браузер, обчислювальна система.

Розвиток хмарних обчислень

Концепція «хмарних обчислень» зародилася у 1960 році, коли Джон Маккарти висловив припущення, що коли-небудь комп'ютерні обчислення будуть проводитися за допомогою «загальнонародних утиліт».

Суть концепції «хмарних обчислень» полягає в наданні кінцевим користувачам віддаленого динамічного доступу до послуг, обчислювальних ресурсів і додатків (у тому числі до операційних систем та інфраструктури) через Інтернет. «Хмарні обчислення» являють собою маштабований спосіб доступу до зовнішніх обчислювальних ресурсів у вигляді сервісу, що надається за допомогою Інтернету, при цьому користувачеві не потрібно ніяких особливих знань про інфраструктуру «хмари» або навичок управління цією «хмарною» технологією. Технологію «хмарних обчислень» поділяють на надання інфраструктури як сервісу – IaaS (Infrastructure as a service), платформи як сервісу – PaaS (Platform as a service), або програмного забезпечення у вигляді сервісу – SaaS (Software as a service), а також багатьох інших інтернет-технологій для віддалених обчислень [1].

Ідеологія хмарних обчислень набула популярності у 2007 році завдяки

швидкому розвитку каналів зв'язку й зростаючій в геометричній прогресії потреби як бізнесу, так і для приватних користувачів у масштабуванні своїх інформаційних систем.

Сьогодні концепцію «обчислювальної хмари» активно застосовують різні компанії, наприклад, Google. Найбільш характерний приклад – служба Google Docs, що дозволяє працювати з офісними документами через браузер. Сервіси Google Apps – розширені можливості таких всесвітньо відомих продуктів Google, як Gmail, Документи, Сайти [2].

Одним із «хмарних» сервісів, що пропонується користувачам системи Google, є Google Analytics. Він дає можливість отримувати докладну статистичну інформацію про функціонування користувальних сайтів. Ці відомості є дуже корисними під час проектування подальшого розвитку сайтів, оскільки дають змогу визначати найбільш вдалі й популярні сторінки, а також сторінки, які потребують подальшого коригування. Надаються також відомості про географію звернень до сайтів. Уся ця інформація нагромаджується з початку підключення до відповідного сервісу, надається в динамічному вигляді і оновлюється щодоби [1].

У липні 2008 року корпорації HP, Intel і Yahoo! оголосили про створення глобальної, відкритої обчислювальної лабораторії «Cloud Computing Test Bed» для розвитку досліджень і розробок в області cloud computing. Дана лабораторія являє собою глобально-розподілене інтернет-середовище, яке підтримує дослідження, спрямовані на розвиток програмного забезпечення (ПЗ), вдосконалення керування центрами обробки даних і вирішення апаратних проблем, пов'язаних з інтернет-обчисленнями набагато більшого масштабу, ніж коли-небудь раніше. Дана ініціатива також буде сприяти появі нових інтернет-додатків і послуг.

Не залишилася осторонь і Microsoft: на прес-конференції для IT-менеджерів, у 2008 р. виконавчий директор корпорації Стив Баллмер зробив заяву про те, що Microsoft планує випустити нову операційну систему під кодовою назвою «Windows Azure», яка дозволить розроблювачам створювати й розміщати інтернет-додатки. Нова операційна система (ОС) використовує у своїй основі концепцію «обчислювальної хмари».

Також як приклади можна навести онлайнові сервіси Amazon Elastic Compute Cloud (Amazon EC2) [3], Amazon Simple Storage Service (Amazon S3) [4], і багато інших.

Українське науково-освітнє середовище також не може існувати без

інфраструктури національної науково-освітньої телекомунікаційної мережі (УРАН), основним завданням якої є проведення українськими вченими спільних досліджень, налагодження ними кооперативних зв'язків із західними науковими колективами. В удосконаленні телекомунікаційної мережі насамперед зацікавлені українські наукові співтовариства, які працюють у галузях фундаментальної і прикладної науки, де циркулюють потужні потоки даних, що зумовлює необхідність створення сучасних засобів їх обробки [5].

Типи хмарних обчислень

Розглядаючи трактування більш широко, під терміном «хмарні обчислення» мають на увазі виділення не тільки софтверної складової, а також і матеріальних ресурсів та інфраструктури.

У всіх позначеннях aaS – «as a service», тобто «як сервіс» або «у вигляді сервісу».

SaaS (Software-aaS), або програмне забезпечення у вигляді сервісів – варіант, під яким розуміють використання якого-небудь конкретного ПЗ як сервіс. Аналогічна концепція мала абревіатуру ASP (Application Service Provider). Як зразок безкоштовного SaaS можна розглядати Google Docs.

PaaS (Platform-aaS) – на відміну від SaaS, представляє собою варіант для розробників. У хмарі функціонує деякий набір програм, основних сервісів і бібліотек, на основі яких пропонується створювати свої додатки. Найбільш яскраві приклади – платформи для створення додатків Google App Engine, Windows Azure, Amazon Web Services, Force.com, Heroku, Hivext.

HaaS (Hardware-aaS) – один з перших термінів, що позначають виокремлення деяких базових «залізних» функцій і ресурсів у вигляді сервісів. Від прямого прокату устаткування відрізняється застосуванням віртуалізації. Тобто клієнт, який отримує послугу, отримує не який-небудь конкретний сервер або, скажімо, дискову ємність, а абстрактну сутність, зразок процесорної потужності, яка може бути виражена також і в кількості серверів.

IaaS (Infrastructure-aaS) – виокремлення інфраструктури. Це модель обслуговування, в межах якої споживачу надається можливість керувати засобами оброблення та збереження, комунікаційними мережами, та іншими фундаментальними обчислювальними ресурсами, на базі яких споживач може розгортати та виконувати довільне програмне забезпечення, до складу якого можуть входити операційні системи та

прикладні програми. Споживач не керує фізичною та віртуальною інфраструктурою, що лежить в основі хмари, проте він контролює операційні системи, системи збереження, встановлені програми та, можливо, має обмежений контроль над деякими мережевими компонентами [6].

CaaS (Communication-aaS) – сервіс з надання послуг зв'язку; зазвичай це IP-телефонія, пошта та системи миттєвих комунікацій (чати, IM).

Користувачам зазначених методик немає потреби купувати дорогі комп'ютери, з великим обсягом пам'яті і дисків, щоб використовувати програми через веб-інтерфейс. Також немає потреби в CD і DVD-приводах, тому що вся інформація і програми залишаються в «хмарі». Користувачі можуть перейти зі звичайних комп'ютерів і ноутбуків на більш компактні й зручні нетбуки або використовувати «старі» комп'ютери за умови наявності в них можливостей для підключення до всесвітньої мережі. Це є однією з найбільших переваг застосування «хмарних обчислень» у реальних українських умовах [1].

Використання SaaS

Використання ресурсів комп'ютерів на орендній основі має в комп'ютерній галузі давню історію. Колись комп'ютерні ресурси ділилися між споживачами як раз за таким принципом. У якомусь сенсі перехід до концепції cloud computing – це крок у минуле, в часи, коли комп'ютери були великими і знаходилися в спеціально відведених їм місцях – обчислювальних центрах. Використання SaaS відрізняється тим, що доступ до комп'ютера відбувається не безпосередньо, а за допомогою глобальної мережі Інтернет. Тому розвиток SaaS прямо залежить від розвитку Інтернету і особливо широке розповсюдження отримує саме зараз, коли мережі знайшли пропускну здатність, необхідну для реалізації цієї ідеї, хоча як термін SaaS з'явився в 2001 році, а як концепція – набагато раньше. Як правило, під SaaS мають на увазі програмне забезпечення для ділового застосування, яке позиціонується як дешевша і легша у використанні альтернатива внутрішнім інформаційним системам.

Економічна вигода від використання SaaS обумовлена тим, що провайдер SaaS обслуговує одночасно безліч клієнтів і тому витрачає меншу кількість ресурсів на управління кожною копією софтверної складової. Тому для нього стає можливим надання послуги за менші кошти, а для замовника, природно, це означає зниження витрат у порівнянні з використанням класичної моделі ліцензування софтверної складової.

Зручності використання SaaS полягають у наступному:

✓ відсутність необхідності встановлення ПЗ на робочих місцях користувачів (для доступу до ПЗ потрібно звичайний браузер);

✓ відсутність витрат на розгортання системи в організації.

✓ скорочення витрат на технічну підтримку та оновлення розгорнутих систем (аж до їх повної відсутності);

✓ підвищення швидкості впровадження, обумовлене відсутністю тимчасових витрат на розгортання системи;

✓ зрозумілий інтерфейс (більшість співробітників уже звикли до використання веб-сервісів);

✓ можливість отримати більш високий рівень обслуговування ПЗ.

Існують фактори, які спонукають замовників упроваджувати програмне забезпечення на вимогу, а розробників – інвестувати ресурси у його створення, існує ряд стримуючих факторів, що обмежують використання даної моделі.

По-перше, концепція SaaS не може бути застосована для деяких функціональних класів систем. Виходячи зі специфіки відносин між провайдером та замовником у рамках даної концепції, вона не підходить замовникам, які мають вимоги до значної індивідуальної адаптації інформаційних систем для своїх потреб.

По-друге, використання софтверної складової на вимогу означає прив'язку замовника до єдиного розробника, який розміщує програмне забезпечення на своєму майданчику, а також адмініструє і підтримує його.

По-третє, багато замовників побоюються застосовувати SaaS через міркування безпеки і можливого витоку інформації з боку постачальника цих послуг. Теоретично можливі проблеми з безпекою практично виключають використання концепції SaaS для критично важливих систем. З іншого боку, у разі розгортання SaaS в промислових дата-центрах, забезпечується істотно кращий захист за рахунок застосування більш потужних і комплексних рішень з інформаційної безпеки.

По-четверте, фактором, що негативно впливає на розвиток SaaS, є необхідність наявності постійно діючого підключення до Інтернету на досить високій швидкості [7].

Використання PaaS

Інтерес до хмарних платформ (PaaS) зростає з кожним роком. З одного боку, зараз домінують такі великі гравці як Google, Microsoft і Salesforce, з іншого боку, це не зупиняє незалежні команди розробляти все нові PaaS-

проекти, правда, виконані в дещо іншій «ваговій категорії». Це насамперед heroku.com, picloud.com, kodingen.com та інші – найбільших гравців на ринку PaaS, що мають свою власну хмарну серверну інфраструктуру і PaaS-рішення на її базі.

Windows Azure

Windows Azure – це хмарна платформа, що складається з трьох головних елементів: Windows Azure (операційна система забезпечує розподілені обчислення), SQL Azure (це оптимізований для розподілених обчислень SQL Server), Windows Azure AppFabric (колекція дуже різнорідних сервісів / додатків, в тому числі і для нехмарного використання). Для створення мережі датацентрів для Windows Azure Platform компанія Microsoft витратила 2,3 млрд доларів США. Фізично в цю платформу входить 6 датацентрів, в кожному з яких встановлено зазвичай від 200 тис. до 400 тис. серверів. В інфраструктуру входять також 22 вузла доставки контенту (Content Delivery Nodes, CDN), які розкидані по всьому світу. Основна програмна платформа для запуску в цій PaaS – це NET Framework, додатки на якій повинні бути скомпільовані в CLR (Common Language Runtime – загальне середовище виконання мов). Але, незважаючи на це, Azure також дозволяє здійснювати запуск і PHP-додатків. Крім цього, доступні два додаткових SDK (software Development Kit – набір із засобів розробки): The Java SDK for AppFabric і Ruby SDK for AppFabric, що відповідно дозволяє створювати свої додатки для AppFabric на мовах Java і Ruby.

Amazon Web Services

Amazon Web Services – ветеран хмарних обчислень, що просуває свої популярні сервіси Elastic Compute Cloud і Simple Storage Service, які дозволяють розмістити на хмарній платформі будь-яке програмне середовище. Незважаючи на те, що AWS спроектована так, що покликана бути максимально універсальною, грань між визначенням цієї платформи як IaaS або PaaS часом дуже тонка. Нещодавнє відкриття «чистої» PaaS-служби Amazon Elastic Beanstalk забезпечило стрімкий вихід компанії на PaaS-ринок. Тепер Amazon пропонує запуск додатків Java, як сказано в прес-релізі [8], найближчим часом додатково буде забезпечена підтримка Ruby і Ruby on Rails. Вихід цього сервісу розглядають як симетричну відповідь Amazon на запуск VMForce для Java-додатків (спільними зусиллями Salesforce і VMware). Крім цього потрібно також враховувати ту виняткову роль AWS у розміщенні на своїх потужностях (в рамках AWS

і EC2) так званих «бездомних» PaaS-провайдерів, з яких найвідоміші, це Kodingen, DotCloud, CloudBees, AppHarbor, PiCloud, Heroku і багато інших.

Google App Engine

Google App Engine (GAE) – один із найперших хмарних PaaS-сервісів, який був запущений в квітні 2008 року. GAE орієнтований на підтримку роботи бізнес-додатків написаних на мовах Python і Java. Для мови Python підтримується безліч його популярних розширень і фреймворків. У рамках GAE існує безліч специфічних рішень, часто несумісних з реалізацією цих же технологій за межами GAE. Наприклад, популярний Django web framework може використовуватися на GAE, але з різними модифікаціями, той же Grails web application framework також вимагає модифікацій при перенесенні (в даному випадку існує готовий допоміжний плагін App Engine Plugin) і т. д. Тому дуже багато розробників на GAE побоюються, що вони можуть «загрузнути» зі своїми рішеннями на цій дуже специфічній платформі, що також не додає плюсів до її реалізації і популярності. Ще один приклад для ілюстрації підходу Google, це використання своєї власної мови вибірки GQL. GQL, хоч і схожий на звичний SQL, все ж має багато специфіки, вимагаючи переробки та адаптації своїх додатків конкретно до цієї платформи. У GAE ви не можете писати безпосередньо в файлову систему, ажде файлова система надається в режимі «тільки читання». Тому зберігати всі дані в GAE можна тільки через Google Datastore API [9].

Безпека

Конфіденційність повинна забезпечуватися по всьому ланцюжкові, включаючи постачальника «хмарного» розв'язку, споживача і об'єднуючих їх комунікацій.

Завдання постачальника – забезпечити як фізичну, так і програмну недоторканність даних від зазіхань третіх осіб. Не випадково «хмарні» дата-центри, як правило, проектують із опорою на найсучасніші стандарти безпеки (включаючи питання шифрування, а також згадані засоби антивірусного захисту й захисту від хакерських атак).

Споживач повинен увести в дію «на своїй території» відповідні політики й процедури, що унеможливлюють передачу прав доступу до інформації третім особам. У цьому контексті об'єктивні переваги «хмар» не слід зплутувати з можливостями забезпечення замовнику безпеки власного інформаційного простору.

Серйозні збої в роботі устаткування навіть у великих постачальників «хмарних» послуг уже відбуваються. У світовій практиці «хмарних» обчислень відомі випадки, коли споживач протягом тривалого часу не міг одержати доступ до додатків. А банальне «відключення Інтернету» (з вини провайдера, що безпосередньо обслуговує замовника, або з вини магістрального оператора) може зробити роботу з «хмарними» ресурсами неможливою в принципі.

Очевидно, що перед початком проектів, пов'язаних з перенесенням тих або інших IT-сервісів (сервісів інформаційних технології) в «хмари», замовникам слід оцінити подібні ризики, провести ретельну інвентаризацію додатків (зафіксувавши список критично важливих для бізнесу та науки), і тільки потім ухвалювати рішення щодо того, як вишиковувати свій розвиток.

Альтернативний інтернет-провайдер, що перебуває в «резерві», альтернативний постачальник «хмарного» зв'язку, прозоре керування підтримкою архівних копій даних, страхування, жорсткі умови відповідальності в угодах з постачальниками – обов'язкові елементи безпеки в «хмарах».

Завдання забезпечення цілісності інформації у випадку застосування окремих «хмарних» програм можна розв'язати завдяки сучасним архітектурам баз даних, системам резервного копіювання, алгоритмам перевірки цілісності й іншим індустріальним розв'язкам. Але й це ще не все. Нові проблеми можуть виникнути у випадку, коли мова йде про інтеграцію декількох «хмарних» програм від різних постачальників.

Переваги хмарних обчислень:

- знижуються вимоги до обчислювальної потужності ПК (неодмінною умовою є тільки наявність доступу в Інтернет);
- відмовостійкість;
- висока швидкість оброблення даних;
- зниження витрат на апаратне й програмне забезпечення, на обслуговування й електроенергію;
- економія дискового простору (і дані, і програми зберігаються в Інтернеті).

Недоліки хмарних обчислень:

- Постійне з'єднання з мережею Інтернет. Cloud Computing завжди вимагає з'єднання з мережею Інтернет, або майже завжди. Деякі «хмарні» програми завантажуються на локальний комп'ютер і використовуються в

той час, коли Інтернет недоступний. В інших випадках, якщо немає доступу в Інтернет – немає роботи, програм, документів.

- Погана робота з повільним інтернет-доступом. Багато «хмарних» програм вимагають хорошого інтернет-з'єднання з великою пропускною здатністю.
- Програми можуть працювати повільніше, ніж на локальному комп'ютері. Деякі програми, в яких потрібна передача значної кількості інформації, будуть працювати на локальному комп'ютері швидше не тільки через обмеження швидкості доступу в Інтернет, а й через завантаженість віддалених серверів і проблем на шляху між користувачем і «хмарою».
- Не всі програми або їх властивості доступні віддалено. Якщо порівнювати програми для локального використання і їх «хмарні» аналоги, останні поки програють у функціональності. Наприклад, таблиці Google Docs мають набагато менше функцій і можливостей, ніж Microsoft Excel.
- Залежність збереження даних користувача від компаній, що надають послугу cloud computing .
- Якщо Ваші дані в «хмарі» втрачені, вони втрачені назавжди – це факт. Але втратити дані в «хмарі» набагато складніше, ніж на локальному комп'ютері.
- Поява нових «хмарних» монополістів.

Висновок

Варто сказати, що сьогодні іде активне розроблення й удосконалення технології хмарних обчислень. На даний момент компанії бояться того, що інформацію будуть зберігати сторонні люди. І хоча майже неможливо втратити дані, більшість не готові довіритися подібним сервісам. Так само позначається недостатня ще нині якість, стабільність і швидкість інтернет-з'єднань, що створює відчутні труднощі для розробників.

Однак незважаючи на ці недоліки, плюси від впровадження даної технології зрозумілі всім. Адже це економія для споживачів, боротьба з піратством для розробників, мінімізація витрат в IT-сфері для бізнесу та науки, уніфікація мережних стандартів для всіх користувачів. Так само слід мати на увазі той факт, що «хмара» з тисяч машин здатна вирішувати важкі завдання, необхідні сучасним вченим усіх галузей, у тому числі і для бібліотечної справи.

Список використаних джерел

1. *Дроненко Л. Г.* Використання технології «хмарних обчислень» у шкільній освіті. – Кривий Ріг, 2012.

2. Google apps для бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.google.com/enterprise/apps/business/. – Название с экрана.

3. Amazon EC2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aws.amazon.com/ec2. – Назва з екрана.

4. Amazon S3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aws.amazon.com/s3. – Назва з екрана.

5. Постанова Кабінету міністрів України від 7 грудня 2005 р. № 1153 «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006–2010 роки».

6. Інфраструктура як послуга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Інфраструктура_як_послуга. – Назва з екрана.

7. Обчислення у хмарах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrarticles.pp.ua/pk-internet/7669-vychisleniya-v-oblakax.html. – Назва з екрана.

8. AWS Elastic Beanstalk (Beta) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aws.amazon.com/elasticbeanstalk/. – Назва з екрана.

9. Шпаргалка по PaaS-платформам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://internetno.net/category/obzoryi/crib/paas/. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 004.77: 004.455.2

Artem Razvazhaiev, Oleksandr Soloviov

Technology of 'Cloud Computing' in Information Centers

Cloud Computing is a concept, according to which applications running and yielding results their work in web browser, all application and their data, are located on remote Internet server. Thus loads among computers, which are included in «cloud computing», are automatically distributed. According to experts, cloud computing is a group of technologies, that are at the head of information technologies in general.

Keywords: computer network, information, server, software, web browser, computer system.

УДК 004.77: 004.455.2

Артем Разважаев, Александр Соловьев

Технологии «облачного» вычисления для применения в информационных центрах

Облачные вычисления – концепция, согласно которой программы запускаются и выдают результаты работы в окно веб-браузера, при этом все приложения и их данные, необходимые для работы, находятся на удаленном сервере в Интернете. При этом нагрузка между компьютерами, которые входят в «вычислительное облако», распределяется автоматически. По мнению специалистов, облачные вычисления – группа технологий, которые возглавляют развитие информационных технологий в целом.

Ключевые слова: компьютерная сеть, информация, сервер, программное обеспечение, веб-браузер, вычислительная система.

УДК 061:303.436.2:001.32:004.7

Оксана Січова,
наук. співроб. НБУВ

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ АРХІВІВ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ ЕЛЕКТРОННОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

Проведений аналіз інформаційних ресурсів архівів академічних установ. Розглянуто проблеми, пов'язані з процесом інформатизації архівної справи в НАН України на рівні архівів наукових організацій, та окреслено можливі шляхи розвитку інформаційних ресурсів академічних архівів в умовах електронного інформаційного середовища.

Ключові слова: інформаційні ресурси, архів наукової установи, архівна справа, довідковий апарат, архівний опис, інформатизація, комп'ютеризація, база даних.

В системі НАН України формується комплекс архівних фондів, що складаються з документів, що утворилися в результаті діяльності Президії та Відділень НАН України, організацій, існуючих або тих, що існували в системі НАН України, організацій – попередників НАН України та її установ, а також громадських організацій, документів особового походження видатних учених НАН України, що проживають в Україні та за її межами. У структурі НАН України 355 юридичних осіб, які входять до списку організацій, в діяльності яких утворюються документи Національного архівного фонду, і близько тисячі фізичних осіб, в процесі діяльності яких створюються документи, що становлять наукову та культурну цінність.

Незважаючи на широкий діапазон сучасних досліджень історії вітчизняної культури і, зокрема, вітчизняної науки, архівні фонди наукових установ НАН України – науково-дослідних інститутів, наукових бібліотек, ботанічних садів, обсерваторій, заповідників тощо, основою діяльності яких є фундаментальні та прикладні дослідження з усіх галузей світової науки, в більшості своїй залишаються поза увагою дослідників. Хоча вони, по суті і за складом, є цілісними, історично створеними, документальними комплексами, що забезпечило збереження генетичних зв'язків між різними класами і видами документів, які виникали в процесі діяльності установи.

Зберігання і використання інформаційних ресурсів архівних фондів установ забезпечують науково-технічні архіви або архівні підрозділи близько 180 науково-дослідних установ академії наук, розташованих у різних регіонах України. За таких умов значно ускладнюється забезпечення фізичного доступу до архівів і посилюється роль засобів, що забезпечують інтелектуальний доступ до інформації архівних документів. Під архівними інформаційними ресурсами ми розуміємо сукупність архівних документів та довідкового апарату до них, які зберігаються в архівах наукових установ [с. 17]. Провідну роль в забезпеченні інтелектуального доступу до архівних документів виконує довідковий апарат архівів – комплекс взаємопов'язаних архівних довідників, призначених для розкривання складу і змісту архівних документів та їх пошуку. Таким чином рівень забезпечення інформаційних потреб користувачів напряму залежить від якості довідкового апарату та принципів його функціонування відповідно до потреб, що виникають в сучасних умовах переходу до інформаційного суспільства.

На відміну від комплексу фондоутворювачів структура фондоутримувачів в системі НАН України значно простіша. Тут існує шість архівних підрозділів, що мають право постійного зберігання документів, три – у складі бібліотек: Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ); Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника; і три у складі науково-дослідних інститутів: Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка; Відділ архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського; науковий архів Інституту археології. Організації, що входять в систему НАН України, зберігають у своїх архівах власні фонди і фонди підпорядкованих їм підприємств тимчасово, до передачі в головний архів Академії наук – ІА НБУВ, який здійснює постійне зберігання основного комплексу архівних фондів НАН України. Фонди ІА НБУВ формуються з 1969 р. у трьох напрямах – особові архівні фонди академіків, членів-кореспондентів НАН України, видатних учених України; архівні фонди наукових та науково-допоміжний установ НАН України та колекції документів, що відносяться до діяльності академії та її співробітників.

Облік і зберігання архівних документів установ НАН України здійснюється за фондами, одиницями зберігання (справами). Склад

довідкового апарату архіву визначається складом і змістом документів, характером і завданнями пошуку та інтенсивністю використання документів. Тому, керуючись принципом диференційованого підходу, враховуючи територіальну розрізненість фондоутворювачів та специфіку комплектування ІА НБУВ було визначено, що необхідний, обов'язковий склад архівних довідників, для репрезентації документів архівних фондів науково-дослідних установ НАН України становлять сукупність архівних описів та путівник по архівах установ.

Система довідкового апарату архіву – це комплекс взаємопов'язаних і вза'ємодоповнюваних, створених на єдиній науково-методичній основі архівних довідників про склад і зміст архівних документів. Під єдиною науково-методичною основою мається на увазі диференційований підхід – основний, універсальний метод перетворення первинної документної інформації, що працює послідовно і безперервно на всіх етапах її переробки, починаючи з проведення експертизи цінності документів і комплектування фонду, формування справ і їх описування, створення описів; відображення даного фонду в облікових документах архіву після його приймання на державне зберігання і, в решті, – відображення інформації про склад і зміст документів фонду в різних довідкових засобах з необхідним ступенем деталізації описування для кожного довідника [3, с. 12].

На державному рівні довідково-пошукові засоби архівів пройшли у своєму розвитку кілька етапів. Практичний досвід створення і розробки різних видів архівних довідників змінився уніфікацією правил описування. Найважливішим якісним стрибком в розвитку традиційного науково-довідкового апарату (за сучасним законодавством в Україні термін змінений на «довідковий апарат». – *С.О.*) стали 1960-і роки, коли були опубліковані «Основні правила роботи державних архівів» (1962), які містили форми пошукових архівних довідників; у зумовленні з цим почалося впровадження системного підходу в теорію і практику створення науково-довідкового апарату архівів. Принципи побудови системи науково-довідкового апарату як ієрархії класів довідників, чітко розділених за рівнями і об'єктами описування, стали результатом інтеграції архівознавства та інформатики і виникнення інформаційного підходу в архівознавстві. Цей процес супроводжувався стандартизацією і формалізацією вимог до складу описових статей різних видів довідників. Так були створені передумови і для розвитку електронного довідкового апарату на шляху інтеграції [2, с. 121].

Інформатизація архівної галузі в Україні – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних та інших заходів щодо реалізації завдань архівної галузі на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [1, с. 34]. Таким чином процес інформатизації повинен починатися з комп'ютеризації архівної справи – оснащення архівів електронною обчислювальною технікою, розвитком комп'ютерних продуктів та послуг, широким їх використанням і підвищенням комп'ютерної грамотності архівістів [1, с. 39]. На сучасному етапі процес комп'ютеризації архівів установ НАН України оцінюється як незадовільний. Згідно з результатами паспортизації 2013 р. у складі найбільшого в Академії підрозділу технічного профілю – Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства – з архівів 18 наукових організацій комп'ютерами з підключенням до Інтернету забезпечені 4; у найбільшому відділенні гуманітарного профілю – Відділенні історії, філософії та права – з архівів 18 наукових організацій комп'ютерами з підключенням до Інтернету забезпечені 4. Подібна ситуація і в решті 12 відділень НАН України, загалом згідно з аналізом паспортів архівів 190 наукових організацій, комп'ютерами забезпечені лише 42. Єдиний крок на шляху до інформатизації архівної справи, який на сьогодні подолали всі фондоутримувачі НАН України – це перехід до підготовки архівних описів з допомогою комп'ютерів. Підготовка архівних описів академічних організацій в електронному форматі здійснюється з допомогою текстових редакторів MS Word (рідше MS Exell) для Windows. Текстові редактори дозволяють швидко вводити дані, перевіряти орфографію, роздрукувати чорновий опис для вичитування, і за необхідності підготувати текст для конвертування в базу даних. Але ж знову, повертаючись до стану забезпечення архівів комп'ютерною технікою, в переважній більшості ці описи просто набираються співробітниками інших підрозділів, або завідувачами архівів на машинах, що належать іншим підрозділам, тому, на сучасному етапі, вести мову про створення на їх основі загальноакадемічної бази даних складно. Разом з тим, дана проблема, безперечно, потребує вирішення, оскільки найважливішим напрямом в інформатизації архівної справи було і залишається створення електронного (автоматизованого) довідкового апарату – сукупності описувань документів, включених до баз даних, автоматизованих засобів пошуку інформації і представлення результатів пошуку [2, с. 120]. Тим більше, що весь існуючий довідковий апарат до

архівних фондів установ НАН України, створювався на єдиній нормативно-методичній базі і не потребує уніфікації, як в архівах з більш давньою історією.

Організація архівної справи в академічній системі України (з керівним органом у вигляді Центрального наукового архіву та мережі нормативно-методично підпорядкованих йому архівів установ в кінці 1960-х рр.) збіглася із впровадженням нових норм – застосування системного підходу при створенні довідкового апарату до архівних фондів. Основним елементом довідкового апарату в академічних установах стає опис архівних документів. Опис – це архівний довідник, призначений для розкриття змісту справ та закріплення систематизації документів у межах архівного фонду, їх обліку та забезпезпечення пошуку справ. Опис одночасно виконує дві функції: по-перше, він є внутріфондовим первинним обліковим документом і, по-друге, внутріфондовим довідником зі складу та змісту одиниць зберігання. Виконуючи функцію обліку, опис фіксує як кожну одиницю зберігання, так і всю сукупність одиниць зберігання в цілому. За допомогою порядкових номерів закріплюється місце кожної одиниці зберігання в складі опису. Як довідник по змісту опис подає інформацію на рівні одиниці зберігання – справи та містить вторинну документну інформацію, котра в повній мірі відповідає первинній документній інформації, що міститься в одиницях зберігання.

По формі опис – це таблиця з переліком описових статей, розміщених в порядку валової нумерації у відповідності зі схемою систематизації. Основну інформацію про склад і зміст документів у справі несе заголовок. При складанні описів справ архівних фондів установ НАН України використовуються уніфіковані заголовки, які переносяться на справи з номенклатури справ. У випадку значних недоліків, допущених в діловодстві при групуванні документів у справи, після проведення експертизи цінності, переформування справ заголовки їх надаються згідно з примірним переліком заголовків справ, розробленим працівниками ІА НБУВ. Процес управління і організації наукової роботи інституту документується наступним чином - НДІ є юридичними особами, вони діють за власними статутами, які розробляються на підставі Статуту НАН України і підлягають затвердженню та реєстрації в Президії НАН України. Інститути входять до складу одного з Відділень НАН України, або підпорядковані безпосередньо Президії НАН України. Президія не здійснює безпосереднє управління інститутами. Однак рішення Загальних зборів академії, Президії,

відповідного Відділення НАН України враховуються під час визначення наукової тематики інституту. Інформація від керівних органів до інститутів надходить у вигляді постанов і розпоряджень Загальних зборів НАН України, Відділень НАН України; постанов, розпоряджень і наказів Президії та бюро Президії НАН України. Інформація з органів вищого рівня надходить в інститути у вигляді листів, факсів, e-mail. В процесі реєстрації в канцелярії формуються окремі справи з постановами і розпорядженнями Президії і Відділень НАН України; листування з міністерствами та їх відомствами про виконання їх доручень; листування з Президією та Відділенням НАН України про виконання їх доручень та організацію наукових досліджень. Президія НАН України, як вищий орган, затверджує ряд інститутських документів – передусім, це статути чи положення, відповідне Відділення НАН України затверджує структуру інституту.

Керівництво інститутом здійснює директор та призначені ним за погодженням Вченої ради інституту замісники шляхом видання наказів і розпоряджень. Підставами до видання розпорядчих документів по інституту є розпорядчі документи органів вищого рівня; необхідність виконання НДІ покладених на нього завдань і функцій; потреба у правовому регулюванні діяльності. Накази можна поділити на три групи. Перша – це накази, що регулюють наукову і науково-організаційну діяльність інституту. Це передусім накази стосовно змін в структурі інституту, створення, злиття, ліквідація відділів, про створення постійно діючих комісій, організацію і проведення наукових конференцій, форумів, затвердження штатного розкладу установи, про наукові відрядження та інші. Друга група – накази, що регулюють адміністративно-господарські питання, що виникають в процесі діяльності інституту. Остання група – накази з особового складу про прийняття, переведення, звільнення, заохочення, сумісництво працівників, матеріальну допомогу та інші.

Поряд з дирекцією для управління науковою і науково-організаційною діяльністю інституту обирається колегіальний дорадчий орган – Вчена рада, до складу якої входять провідні науковці інституту. Вчена рада розглядає питання, пов'язані з удосконаленням структури інституту, координації та наукового співробітництва з іншими організаціями та установами; виконання розпоряджень вищих органів; науково-видавничої діяльності; обрання наукових працівників за конкурсом; аналізує стан реалізації наукових досліджень, їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення, підготовки наукових кадрів. Вчена рада інституту ухвалює

програми, проекти науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, річний звіт про наукову роботу інституту; приймає завершені теми науково-дослідних робіт; затверджує результати атестації наукових працівників, теми дисертацій. Роботу ради забезпечує учений секретар інституту, який призначається директором за погодженням вченої ради. Секретар контролює своєчасність подання документів на розгляд та перевіряє їх наявність і правильність оформлення. Для розгляду Вченою радою внесених до порядку денного питань готуються необхідні документи: доповідна записка, в якій ґрунтовно викладені питання з висновками і пропозиціями; проект рішення ради, а в разі потреби і проект наказу; довідка про погодження проекту із зацікавленими структурними підрозділами та іншими установами; список осіб, які запрошуються на засідання. Вчена рада приймає рішення шляхом відкритого або таємного голосування, за допомогою бюлетенів. Розгляд питань і рішення вченої ради фіксуються у протоколах засідань, документи, представлені на розгляд, відкладаються в додатках. В службі ученого секретаря концентруються основні науково-організаційні документи інституту – тематичні, перспективні і робочі плани, річні звіти з наукової і науково-організаційної діяльності інституту, документи про відкриття і закриття науково-дослідних тем.

Вищезазначені документи формуються у справи, які в свою чергу включаються в розділи і підрозділи опису під наступними заголовками: накази директора з основної діяльності; протоколи засідань при директорі; листування з Президією НАН України, Відділеннями, керівними державними установами по виконанню їх доручень та організації наукових досліджень; листування з питань проведення науково-дослідних робіт; акти з проведення комплексної перевірки інституту; затверджений статут інституту; положення про структурні підрозділи. В підрозділі «учений секретар»: протоколи засідань Вченої ради і документи до них; тематичні плани науково-дослідних робіт; робочі плани науково-дослідних робіт; перспективні плани науково-дослідних робіт; обґрунтування нових тем науково-дослідних робіт; протоколи приймання завершених науково-дослідних робіт (відгуки на завершену роботу, кошторис, резюме, рецензії, акти приймання і оцінки завершених науково-дослідних робіт, анотація); звіти про науково-організаційну та науково-дослідну діяльність установи; плани видань інституту; списки опублікованих робіт співробітників; документи наукових конференцій, виставок, семінарів (програми, плани, зразки запрошень, виїзні засідання та ін.); довідки або інформації про

найбільш важливі досягнення установи; договори про творчу наукову співдружність; документи про висунення співробітників у дійсні члени та чл.-кор. НАН України; справи про подання на присудження державних та іменних премій співробітникам інституту.

В архівному фонді академічної науково-дослідної установи відкладаються групи документів, які чітко розподіляються за функціонально-цільовим принципом. В процесі науково-технічного опрацювання цих груп документів формуються архівні справи, які, відповідно, включаються до трьох різних хронологічно-продовжуваних описів: опис № 1 – управлінської та науково-організаційної документації та опис № 2 – первинної та підсумкової науково-технічної документації – до яких включаються документи, які мають культурну цінність загальнодержавного значення і входять до Національного архівного фонду. До опису № 3 – документації з особового складу, включаються документи з довгостроковим зберіганням, які мають важливе значення для захисту соціальних прав працівників організації. Як зазначалося раніше, описи складаються з описових статей, розміщення яких суворо регламентоване. В описі 1 описові статті систематизуються за хронологічно-структурним принципом – підрозділом опису є рік (діловодний), а в середині підрозділу статті розміщуються відповідно до структури фондоутворювача. В описах 2 і 3 використовується хронологічно-номінальний принцип систематизації, оскільки до даних описів вміщені справи, що складаються з документів одного виду. Описова стаття опису складається з набору обов'язкових і додаткових реквізитів описування одиниці зберігання. Обов'язкові – порядковий номер, заголовок одиниці зберігання, крайні дати документів у справі, кількість аркушів у справі, для справ з науково-технічною документацією – автор або керівник наукової роботи. Додаткові реквізити – діловодний індекс або номер державної реєстрації (для науково-технічних документів) та примітки – підтвердження оригінальності (копійності), ступінь повноти тощо.

Традиційні описи організацій НАН України містять набір обов'язкових і додаткових реквізитів, які дозволяють на їх основі перетворити опис в базу даних. В базі даних «архівний опис» в обов'язковому порядку повинні бути обов'язкові поля, також за необхідності можуть створюватися додаткові. В методичних рекомендаціях зі складання архівних описів, розроблених Всеросійським науково-дослідним інститутом документознавства і архівної справи, наводиться примірний перелік полів для створення електронної

бази даних «Архівний опис» [4, с. 104–111]. При розробленні концепції бази даних по архівних описах організацій НАН України необхідний перелік елементів міг би бути наступним – номер фонду; номер опису; літера опису; номер справи; літера справи; назва фонду; назва опису; розділи опису; заголовок справи; анотація; крайні дати; дата справи сортувальна; кількість аркушів; примітки. На основі баз даних описів можна створювати й інші види довідників в автоматизованому режимі.

На сьогодні єдиним доступним для широкого загалу користувачів інформаційним джерелом про вищезазначені архівні фонди, їх склад та місцезнаходження є оцифроване та опубліковане на сайті НБУВ видання ІА НБУВ – «Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник» [5].

Таким чином, лише після створення повноцінного комплексу баз даних «архівний опис організацій НАН України», завдяки яким з допомогою СУБД можна створювати інші види архівних довідників в електронному вигляді та здійснювати пошук інформації за різними параметрами, можна говорити про забезпечення доступу до архівних фондів наукових установ НАН України в умовах електронного інформаційного середовища як про реальність.

Список використаних джерел

1. Архів істика : Термінологічний словник /авт. упорядн. : К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін. – К., 1998. – 106 с.

2. *Афанасьева Л. П.* Электронный научно-справочный аппарат архивов : новый этап в развитии // Вестник РГГУ № 4(105) серия «Документалистика. Документоведение. Архивоведение». – М., 2013. – С. 120–142.

3. Создание современных архивных справочников на основе дифференциированого подхода: Методическое пособие / Федеральное архивное агенство.ВНИИДАД. – 3-е изд., стер. – М., 2007. – 128 с.

4. Составление архивных описей : Методические рекомендации / Росархив. ВНИИДАД. – М., 2007. – 144 с.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDK 061:303.436.2:001.32:004.7

Oksana Sichova

Information Resources in Archives of the Institutions of NAS of Ukraine and Ways of their Possible Use in Electronic Information Environment

The article contains analysis of information resources of archives of academic institutions. It discusses the problems associated with the process of informatization of archival affairs in the NAS of Ukraine at archives of scientific institutions. The text includes information on possible ways of evolution of information resources of academic institutions' archives in conditions of the electronic information environment.

Keywords: information resources, archive of scientific institution, case files, finding aid, archival inventory, informatization, computerization, database.

УДК 061:303.436.2:001.32:004.7

Оксана Сичова

Информационные ресурсы архивов учреждений НАН Украины и возможные пути их использования в условиях электронной информационной среды

Проанализированы информационные ресурсы архивов академических учреждений. Рассмотрены проблемы, связанные с процессом информатизации архивного дела в НАН Украины на уровне архивов научных организаций; намечены возможные пути развития информационных ресурсов академических архивов в условиях электронной информационной среды.

Ключевые слова: информационные ресурсы, архив научного учреждения, архивное дело, научно-справочный аппарат, архивная опись, информатизация, компьютеризация, база данных.

УДК 027.021:004.738

Віталіна Шкаріна,
мол. наук. співроб. НБУВ

ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОГРАФІЧНІ РЕСУРСИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

У статті проаналізовано електронні бібліографічні ресурси п'ятьох універсальних наукових бібліотек України загальнодержавного значення (чотири з яких мають статус національних), що представлені в онлайновому доступі. Відмічено їхні спільні риси та відмінності, прослідковано деякі тенденції щодо їх формування. При цьому виділено чотири рівні інтелектуалізації інформаційно-пошукової системи залежно від досконалості пошукових механізмів. Окреслено напрями, за якими розвивається електронна бібліографія у бібліотеках: створення бібліографічних записів та вдосконалення форматів, створення файлів авторитетного контролю, розширення кола пошукових елементів та пошукових можливостей, застосування штучних інформаційно-пошукових мов, формування інтегрованих ресурсів.

Ключові слова: електронні бібліографічні ресурси, документографічні ресурси, електронні каталоги, бібліографічні бази даних, електронна бібліографія, інформаційно-пошукові системи.

Минуло два десятиліття відтоді, як перші бібліографічні бази даних (БД) у вигляді електронних каталогів (ЕК) нових надходжень та інших баз (як правило, наступників картотек), сформовані в українських бібліотеках, почали включатися до веб-орієнтованих систем управління ресурсами бібліографічної інформації. Було зруйновано стереотипи і змінено традиційні бібліотечні технології.

Ведучи мову про ресурси вторинної (згорнутої) наукової інформації в електронному середовищі, варто спинитись на термінологічному аспекті питання. Коли поряд з традиційними джерелами інформації з'явилися електронні, це спонукало науковців до введення терміна «документографічний ресурс», який визначається як документний ресурс другого ступеня і передбачає усі документовані джерела як об'єкти опису. З часом об'єктом документографування стала особлива частина електронної інформації – та, яка представлена в онлайновому доступі (веб-ресурси). Її потрібно було описувати та мати можливість посилатися на

неї. В результаті цього з'являється ще один термін – «вебліографія» і, відповідно, – «вебліографічні посібники». Коли ж об'єктом опису стають вторинні веб-ресурси, (бібліографічні та реферативні БД, бібліографічні покажчики), – ми отримуємо відповідно метавебліографію.

Однак практика обігу терміна «бібліографія» (у тому числі у науковій сфері) та його похідних пішла не шляхом його заміни на термін «документографія» та його похідні, а шляхом розширення дефініції поняття «бібліо» до поняття «документ». В результаті усі, як традиційні, так і новітні системи згорнутої інформації в бібліотечному середовищі продовжують визначатися переважно як «бібліографічні». Що стосується терміна «вебліографія», він є дуже конкретним і чітко вказує на коло джерел, які є об'єктом опису («вебліографування»), тому його вживання у тих випадках, коли покажчик вміщує інформацію про електронні ресурси відкритого доступу, є доречним. Однак переважна більшість вторинних наукових ресурсів описують різноманітні документи і є, по суті, документографічними, але їх первинне найменування «бібліографічні» швидко стало синонімом і не дозволило новому терміну набути широкого розповсюдження і замінити його.

Бібліографічна інформація є складником трьох інформаційних блоків, представлених на бібліотечних сайтах: 1) бібліографічного (бібліотечних каталогів та інших баз даних, електронних версій бібліографічних покажчиків, списків літератури тощо); 2) реферативного; 3) повнотекстового. Бібліографічна інформація у перших двох блоках подана у вигляді бібліографічних записів (без рефератів та з рефератами), тому вони можуть розглядатися як бібліографічні ресурси (посібники). Третій інформаційний блок, що не є бібліографічним ресурсом, в одних випадках містить латентні форми бібліографічної інформації, в інших – доступ до повних текстів здійснюється через бібліографічний пошук або відкритий бібліографічний список і таким чином через посередництво бібліографічного запису.

Але такі інформаційні блоки не завжди є чітко розмежованими за ступенем згортання інформації. Розвитку набули ресурси інтегровані (змішані, комплексні та взаємопов'язані). Так, здійснюючи пошук у ЕК Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) «Книжкові видання та компакт-диски», ми отримуємо результат з додатковими посиланнями на інші БД, у яких система паралельно здійснила пошук відповідно до нашого запиту: «Журнали та продовжувані видання», «Автореферати дисертацій», «Реферативна база даних», «Наукова

періодика». Одна з них бібліографічна, одна реферативна, дві – повнотекстові (електронні бібліотеки). На сайтах окремих бібліотек під посиланням «електронний каталог» може знаходитись уся система електронних каталогів і БД бібліотеки.

Серед ресурсів бібліографічного блоку виокремлюються системи електронних каталогів та інших баз даних, які є головним бібліографічним ресурсом власного виробництва будь-якої бібліотеки та об'єднуються єдиною системою пошуку інформації. Частина вищезазначених ресурсів має паперові аналоги, зокрема, карткові та друковані бібліотечні каталоги.

Якщо на початковому етапі створення бібліографічних веб-ресурсів це виглядало навіть природно, то останнім часом не може не привертати увагу найменування рубрики на деяких сайтах – «Система каталогів і картотек»; «Каталоги і картотеки». Таке найменування рубрики є відповідним, коли у ній подається інформація про карткові каталоги і картотеки бібліотеки, стосовно ж електронних ресурсів варто використовувати термін «база даних» («бібліографічна база даних»).

Потреби науковців далеко не у кожному випадку можуть бути задоволені інформаційним продуктом однієї бібліотеки, навіть національної. Розширити можливості доступу до БД світових розробників допомагають передплачені ресурси, доступ до яких бібліотека надає користувачеві, як правило, через комп'ютери локальної мережі, а також відкриті ресурси віддаленого доступу, на які бібліотека розміщує посилання на своєму сайті. Передплачені ресурси відкривають для користувача доступ до світової наукової періодики через бібліографічні, реферативні, повнотекстові та інтегровані БД, які є важливими джерелами бібліографічної інформації. Сьогодні на сайті НБУВ є доступ до наступних передплачених ресурсів: Електронна бібліотека дисертацій Російської державної бібліотеки, журнали Угорської Академії наук, колекція BioOne (понад 185 тис. публікацій 176 періодичних видань з природничих наук та сільського господарства, більшість яких відображено у наукометричній БД SCOPUS) та колекція ARDI (понад 200 науково-технічних журналів провідних світових видавництв).

Проаналізувавши представлені в онлайновому доступі бібліографічні електронні ресурси п'ятьох УНБ України загальнодержавного значення, а саме – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Національної парламентської бібліотеки України, Харківської державної наукової

бібліотеки ім. В. Г. Короленка та Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького – можна відзначити їхні спільні риси та відмінності і прослідкувати деякі тенденції щодо їх формування. Предметом нашого аналізу є ті бібліографічні ресурси, які формуються безпосередньо бібліотечною установою. При цьому термін «електронний бібліографічний ресурс» ми вживаємо у вузькому його розумінні – як результат бібліографічної діяльності.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ)

Основні бібліографічні ресурси НБУВ представлені системою каталогів та інших БД, організованих на єдиній програмній платформі веб ИРБИС. Складники системи: Каталог книжкових видань та компакт-дисків, Каталог журналів та продовжуваних видань, Каталоги історико-культурних фондів, Фондові каталоги архівних документів, Скановані каталоги, Реферативна БД, Автореферати дисертацій. Передбачено п'ять режимів пошуку: простий, розширений, за алфавітними покажчиками (словниками), професійний та за рубрикатором НБУВ. У простому режимі пропонується обрати вид пошуку – за одним із полів (ключові слова, автор, назва, рік видання) та за усіма видами документів або обмежити пошук авторефератами, дисертаціями, книгами, збірниками конференцій, стандартами, компакт-дисками). Режим розширеного пошуку передбачає пошук за ключовими словами, які формуються за змістовими елементами бібліографічного запису з можливістю їхнього поєднання логічними операторами. Наступні елементи автоматично поєднуються логікою «та». Поле «тематика пошуку» дає можливість при необхідності окреслити галузь (перелік галузей відкривається), у межах якої здійснюватиметься пошук. Можна обмежити пошук спеціальністю ВАК (перелік спеціальностей подано). Також можна задавати автора, організацію, роки видання, формати представлення, види документів. Пошук за алфавітними покажчиками передбачає доступ до чотирьох словників, три з яких формуються зі змістових елементів бібліографічного запису: ключові слова, автор, назва. Режим професійного пошуку дає можливість формувати складний комплексний запит з різних пошукових елементів, використовуючи логічні оператори та дужки. Режим пошуку за Рубрикатором НБУВ – бібліотечно-бібліографічною класифікацією знань, за якою систематизуються документи у Бібліотеці – дає можливість здійснювати галузевий пошук з деталізацією, коли потрібно виявити джерела за певною темою чи

проблематикою без чіткого термінологічного визначення. В усіх режимах пошуку є можливість уточнювати результати за чотирма полями: ключові слова, автор, назва, рік видання.

Скановані каталоги на сайті НБУВ поділяються на: Сканований генеральний алфавітний каталог, Сканований каталог дисертацій, Скановані каталоги окремих фондів. Два режими пошуку («роздільники» та «ключові слова») забезпечують доступ до записів за індивідуальним та колективним автором, першим словом назви та предметною рубрикою, яка є заголовком опису у картковому каталозі.

На сьогоднішній день усі бібліографічні БД НБУВ є ресурсом, інтегрованим на базі програмного забезпечення ИРБИС. Тому при одноразовому формулюванні запиту у одній зі складників системи є можливість переглянути результати пошуку за іншими складниками. Крім того, окремі бібліографічні ресурси є одночасно повнотекстовими БД, у яких вихід на повний текст здійснюється через бібліографічний запис. На відміну від них, є повнотекстові ресурси, у яких вихід на повні тексти здійснюється без посередництва бібліографічного запису.

Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (ЛННБ)

Електронна бібліотечно-каталожна бібліографія представлена ЕК, записи до якого вносяться з 1990 р., та імідж-каталогом, який відображає документи до 1990 р.

ЕК ЛННБ поділяється на: Загальний каталог, Каталог періодичних видань, Каталог авторефератів дисертацій, каталоги тематичних виставок, каталоги видань для книгообміну. Змістовними пошуковими елементами є автор, назва, предмет, персоналія та серія. Обмежити пошук можна книгами, періодикою, музичними творами, картами і комп'ютерними файлами. Змістовний пошук здійснюється за автором, назвою, предметом, персоналією та серією і базується лише на елементах природної мови. Доступ до словників відсутній. У зв'язку з цим складно, наприклад, сформулювати запит за полем «предмет», не маючи доступу до переліку цих «предметів». Обмеження запиту галуззю чи тематикою пошуку передбачено лише для періодичних видань. Додатковими сервісними функціями є: можливість відразу формувати складний пошуковий припис за допомогою логічних операторів та дужок; за усіма полями можна також шукати слова, які стоять поруч.

Імідж-каталог (ІК) (скановані карткові каталоги) знаходиться за

рубрикою «карткові каталоги», що не відповідає її наповненню: під таким найменуванням рубрики бібліотеки описують саме традиційні свої каталоги. Лише коли користувач її відкриває, стає зрозумілим, що це за ресурс. Імідж-каталоги поділяються на підкаталоги. Підкаталоги «Книги» (кирилиця та латиниця) містять інформацію про книги, брошури, збірники праць, книжкові серії тощо, видані до 1990 р. Підкаталоги «Періодика» (кирилиця та латиниця) містять інформацію про періодичні видання (за винятком газет), продовжувані видання, бюлетені, календарі тощо. Підкаталоги «Газети» (кирилиця та латиниця) містять інформацію про газети. Підкаталоги «Стародруки» (кирилиця, гражданка та латиниця) містять інформацію про всі друки, видані до 1825 р. гражданським та до 1800 р. латинським і кириличним шрифтами. Відомості про такі спеціальні види документів, як рукописи, гравюри, плакати, листівки тощо в ІК не відображено. Пошук у підкаталогах здійснюється за роздільниками карткового алфавітного каталогу.

Рубрика «Наші видання» з розділу «Діяльність» побудована за хронологією видань і вміщує переліки праць ЛННБ, частина яких є бібліографічними посібниками. Бібліографія з доступом до текстів покажчиків є також складовою рубрики «Повнотекстові матеріали» у розділі «Ресурси».

Національна парламентська бібліотека України (НПБУ)

Основна електронна бібліографія представлена бібліографічними БД (ЕК, Каталог фонду Центру правової інформації (ЦПІ), Зарубіжні періодичні видання у фондах НПБУ) та аналітичними (Каталог статей зі збірників наукових праць, Політематична БД статей із періодичних видань, Політика і політики у дзеркалі періодичних видань України, Статті із зарубіжних періодичних видань).

В ЕК та Каталозі фонду ЦПІ пошук можливий за полями автора, назви, рубрики та року видання (за одним або за усіма). Обмежувати пошук можна книгами та ін. або періодичними виданнями. В аналітичних БД пошуковими елементами є автор, назва, рік видання, у окремих – також ключові слова, рубрика, персоналія. У БД «Статті із зарубіжних періодичних видань» пошук здійснюється за назвою, країною, роком та ISSN. Результатом пошуку є перелік документів із зазначенням ISSN, назви видання та за які роки воно зберігається у фондах НПБУ. Доступу до словників немає. Пошук можливий лише за елементами природної мови.

У рубриці «Науково-бібліографічні видання» розділу «Видання НПБУ» подано списки бібліографічних посібників та покажчиків бібліографічних посібників з доступом до їхніх електронних версій.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (ХДНБ)

Під посиланням «Електронний каталог» об'єднано такі бібліографічні БД: ЕК, Газети, Журнали, Зведений каталог періодичних видань міста Харкова 2003–2011, ЕК німецького читального залу, та тематичні БД (Соціальні комунікації: зведений каталог надходжень до бібліотек Харкова, Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Книгознавство: каталог ХДНБ, Видання і публікації про бібліотеку, Харківщина). Програмне забезпечення веб ИРБИС. Пошук можна здійснювати за автором, назвою, найменуванням колективу, предметною рубрикою, роком видання та за усіма названими полями одночасно. Доступним є пошук за словниками ключових слів, авторів, назв та року видання. Використовуються штучні ІПМ: УДК, ББК та Тематичний навігатор.

«Електронний фонд документів» (ЕФ) поділено на три блоки: книги, журнали, газети. Доступ до повних текстів здійснюється через списки. Частина книг ЕФ є доступними на сайті ХДНБ, частина – через посилання на зовнішні ресурси. Інші книги, а також відцифровані газети та журнали є доступними лише в стінах бібліотеки.

Розділ «Видання бібліотеки» вміщує бібліографічні списки за 1998–2013 роки. Описи зібрано у рубриках: Матеріали наукових конференцій. Монографії; Зведені каталоги; Бібліографічні покажчики; Методичні посібники, консультації; Інформаційні видання; Каталоги книжкових виставок (чотири з яких відображають бібліографічні посібники і є джерелами метабібліографічної інформації). Ресурс «Видання бібліотеки» є частково повнотекстовим. Ці документи доступні для пошуку через ЕК бібліотеки.

Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького (ОННБ)

Електронні бібліотечно-каталожні ресурси ОННБ представлені у загальній БД «Електронний каталог», яка відображає документи, що надійшли до бібліотеки з 2001 р. Змістовими елементами пошуку є: назва, автор, серія та рубрика. Словники відкриваються при формуванні запиту. Є можливість обмежувати пошук за типо-видовими характеристиками документів: книги, періодичні видання, автореферати дисертацій, ноти, картографічні видання, звуко та відеозаписи, електронні ресурси тощо. За автором, видавництвом, серією та рубрикою можливий пошук з ви-

користанням словників. Класифікаційні бібліотечно-бібліографічні системи не використовуються.

Ресурс «Електронна бібліотека» у розділі «Видання ОННБ» вміщує електронні версії бібліографічних покажчиків, доступ до яких здійснюється через список з можливістю здійснювати пошук за назвами файлів. «Електронна бібліотека» та ЕК є ресурсами взаємопов'язаними, тобто знайти повнотекстовий документ ми можемо і через ЕК.

Таким чином, розвиток електронних бібліографічних ресурсів у бібліотеках відбувається паралельно за такими напрямами: створення бібліографічних записів та вдосконалення форматів; створення файлів авторитетного контролю, які містять варіанти різночитання і є засобами ідентифікації індивідуального та колективного авторів, визначення предметних рубрик тощо; розширення кола пошукових елементів та пошукових можливостей; застосування штучних ІПМ (рубрикаторів, класифікаторів, тезаурусів тощо); створення інтегрованих ресурсів. Відкритим залишається питання: чи можемо ми відмовитись від ведення наших традиційних каталогів; чи можемо законсервувати їх; чи можуть автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи повністю їх замінити?

На сьогоднішній день найнижчий рівень інтелектуалізації ІПС характеризується автоматичним формуванням у системі неконтрольованого словника ключових слів, які надходять із заданих програмою полів бібліографічних записів. Так зване «вільне індексування» передбачає, що вихідного словника немає, а той, що накопичується, жодним чином не формалізується. У такому варіанті буде гостро поставати проблема невідповідності пошукового образу документа, введеного в систему каталогізатором і пошукового образу запиту, сформульованого користувачем. Особливо гостро вона постає у тих варіантах, коли користувач не має доступу до словників даних і може лише довільно формулювати запит у той час, коли можливість здійснювати пошук за допомогою словника сприяла б зближенню пошукового образу запиту і пошукового образу документа. Якщо неконтрольовані словники ключових слів є єдиним засобом змістового розкриття документів в ЕК, то ні тематичний, ні предметний пошук у такому ресурсі не може бути повноцінно здійснений.

Наступний рівень передбачає процес опрацювання вхідного переліку ключових слів і створення на його базі предметизаційної ІПМ у вигляді мови предметних рубрик. Для цього потрібно виявити синоніми, обрати

з кожної групи один, до якого зробити посилання, а також зробити інверсію деяких понять. Словник предметних рубрик звичайно має бути відкритим. Організований таким чином ЕК є орієнтованим на предметний пошук і малоефективним при широкотематичному.

Третій рівень передбачає використання класифікаційної ІПМ з предметним входом, тобто поєднання класифікаційної мови з мовою вербального типу, де перша забезпечує широку тематику пошуку, а друга – його точність. Саме такий варіант пропонується сьогодні фахівцями як оптимальний у бібліотеках з універсальними фондами. При цьому для якісного інформаційного пошуку (а відповідно – й для попереднього якісного рівня аналітико-синтетичного опрацювання документів) потрібен не вхідний потік класифікаційних індексів, а вихідна система, вбудована в ІПС, тобто нормативний файл класифікаційної системи.

Четвертий рівень – застосування дескрипторної ІПМ – тезауруса, який передбачає глибокий семантичний аналіз лексичних одиниць та встановлення відношень підпорядкування між ними. Основну частину тезауруса складає перелік дескрипторів. Від аскрипторів дано посилання до відповідних дескрипторів. Тезаурус супроводжується системою допоміжних покажчиків, серед яких є систематичний, пермутаційний, споріднених відношень та ін.

Аналіз бібліографічних ресурсів п'яти провідних бібліотек України, представлених в онлайновому доступі, засвідчує, що не усі вони забезпечують користувачеві достатньо високий рівень своїх ІПС. Їхній розвиток гальмується, зокрема, відсутністю національної системи корпоративної каталогізації та єдності програмного забезпечення. Так, Книжкова палата України з 90-х років XX ст. є центром електронної каталогізації, однак досі бібліотеки України не мають можливості запозичувати бібліографічні записи, створювані на основі обов'язкового примірника документа, а НБУВ володіє потужним і розвиненим онлайновим електронним бібліографічним ресурсом на базі програмного забезпечення веб ИРБИС у той час як багато інших бібліотек використовують менш ефективні засоби організації інформації.

Одне з недопрацювань на сьогоднішній день вбачається також у відсутності виходу на бібліографічний запис у деяких повнотекстових ресурсах: таким чином функція бібліографування перекладається на користувача. Недоліками можна вважати й наступне: відсутність в результатах пошуку за ЕК та іншими БД інформації про наявність повно-

текстової електронної версії документа; відсутність можливості обрати відразу декілька пропонованих параметрів або виключити один з них; формати бібліографічних записів, представлені як ДСТУ, насправді не відповідають стандарту. Є однорідні ресурси, які на бібліотечних сайтах традиційно подаються розрізнено – реферативні БД і БД текстів авторефератів дисертацій. Резервом в плані недостатньої опрацьованості ресурсу і відкриття його для користувачів є списки використаних джерел, які подаються у дисертаційних дослідженнях.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ті серйозні технологічні трансформації, які відбулись у бібліотечно-інформаційній сфері, засвідчують, що електронні бібліографічні ресурси стали важливим складником довідково-бібліографічного апарату бібліотеки і стрімко посідають у ньому домінуюче місце. Змінюється співвідношення та рівень організації традиційної та електронної бібліографії. Бібліотека як найдавніший орган розповсюдження інформації продовжує виконувати свої функції донесення до користувача зростаючих обсягів знань, перетворюючи їх з потенційного ресурсу у реальний, адаптуючи свої завдання і функції до сьогоднішніх вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів.

Список використаних джерел

1. *Лобузіна К.* Електронний каталог НБУВ : проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища / К. Лобузіна, А. Клочок // Бібл. вісн. – 2011. – № 4. – С. 3–10.

2. *Сукиасян Э. Р.* Сравнительный анализ моделей различных ИПЯ. Ст. 1–3. // Науч. и техн.. б-ки. – 2004. – № 9. – С. 26–32; № 10. – С. 17–24. – № 11. – С. 17–23.

3. *Трачук Л.* Електронна бібліографічна продукція на сайтах українських бібліотек / Людмила Трачук // Бібл. вісн. – 2009. – № 3. – С. 6–11.

4. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – Львів, 2013. – Режим доступу: http://www.lsl.lviv.ua/. – Назва з екрана.

5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – К., 2013. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/. – Назва з екрана.

6. Національна парламентська бібліотека України [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – К., 2013. – Режим доступу : http://www.nplu.org/ – Назва з екрана.

7. Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – Одеса, 2013. – Режим доступу: http://www.odnb.odessa.ua/. – Назва з екрана.

8. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Електрон. дані та прогр. – Х., 2013. – Режим доступу: http://korolenko.kharkov.com/. – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021:004.738

Vitalina Shkarina

Electronic Bibliographic Resources in Scientific Libraries

The article analyzes electronic bibliographic resources of five universal scientific libraries of Ukraine what are of national importance (four of them have the status of national) and presented in online access. Their common features and differences are noted and some of trends regarding their formation are traced. Thus, depending on the perfection of search mechanism, four levels of intelligent information search system are presented. Directions of the development of electronic bibliography in libraries are outlined: creation of bibliographic records and improvement of formats, creation of files of authority control, expanding the circle of search elements and search capabilities, use of artificial information retrieval languages, formation of integrated resources.

Keywords: electronic bibliographic resources, electronic catalogues, bibliographic databases, electronic bibliography, information retrieval system.

УДК 027.021:004.738

Виталина Шкарина

Электронные библиографические ресурсы научной библиотеки

В статье проанализированы электронные библиографические ресурсы пяти универсальных научных библиотек Украины общегосударственного значения (четыре из которых имеют статус национальных), представленные в онлайновом доступе. Отмечены их общие черты и отличия, прослежены некоторые тенденции относительно их формирования. При этом выделены четыре уровня интеллектуализации информационно-поисковой системы в зависимости от совершенства поисковых механизмов. Очерчены направления, по которым развивается электронная библиография в библиотеках: создание библиографических записей и совершенствование форматов, создание файлов авторитетного контроля, расширение круга поисковых элементов и поисковых возможностей, применение искусственных информационно-поисковых языков, формирование интегрированных ресурсов.

Ключевые слова: электронные библиографические ресурсы, документографические ресурсы, электронные каталоги, библиографические базы данных, электронная библиография, информационно-поисковые системы.

Розділ III

Історико-культурні фонди бібліотек: науковий опис і презентація цифрового ресурсу

УДК 027.021(477-25)НБУВ:091

Ганна Андрусенко,
мол. наук. співроб. НБУВ

КОНВОЛЮТИ МИТРОПОЛИТА ЄВГЕНІЯ (БОЛХОВІТІНОВА) З БІБЛІОТЕКИ КИЄВО-СОФІЇВСЬКОГО СОБОРУ В КОЛЕКЦІЇ ВИДАНЬ М. І. НОВІКОВА У ФОНДАХ НБУВ

У статті прослідковано процес надходження до відділу стародруків та рідкісних видань конволютів митрополита Євгенія (Болховітінова) та спроби їх наукового опису. Розглянуто та охарактеризовано окремо кожен з п'яти болховітіновських конволютів з бібліотеки Києво-Софійського собору в колекції видань М. Новікова. Перераховано рідкісні та цінні алігати, що зберігаються лише в окремих бібліотеках.

Ключові слова: Євгеній (Болховітінов), конволют, алігат, стародруки, рукописи, бібліотека, гражданський друк, книжкова культура, бібліофілія, колекція, колекціонер.

У 20–30-ті роки до Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – НБУВ) надійшла величезна кількість колекцій книг і рукописів: приватні бібліотеки та архіви відомих історичних осіб, діячів науки й культури, зібрання ліквідованих духовних і державних установ, навчальних закладів, що мали свою багатовікову історію формування. Окремі з подарованих власниками чи їх нащадками колекцій зберігалися як меморіальні і такими ж залишались, інші були розподілені між різними відділами Всенародної бібліотеки України. Так, зібрання митрополита Євгенія (Болховітінова), яке після смерті власника за його заповітом було розподілено між бібліотеками Києво-Софійського собору, Київської духовної академії, семінарії та консисторії надходило у складі зазначених зібрань до фондів ВБУ неодночасно. Книжки митрополита, що знаходяться у відділі стародруків та рідкісних видань, перерозподілені і перешифровані по нових штучних колекціях. Відшукати їх допомогли численні помітки власника та дарчі написи.

Книжки з Софіївського собору надходили нерівномірно, протягом 1922–1931 рр. [8, с. 128]. У статті «Відділ стародруків Бібліотеки УАН» 1936 р. Сергій Іванович Маслов, який довгий час очолював відділ, зазначив:

«Наступними роками відділ стародруків значно поповнився через передачу до Бібліотеки Української Академії наук (далі УАН) майже всіх видатних київських бібліотек передреволюційного часу. Так, у 1923 р. до Бібліотеки УАН приєднано бібліотеку Київської духовної академії; в 1925 р. до бібліотеки були передані збірки Києво-печерської лаври, Софійського собору…». «На сьогодні найбільш впорядкованою частиною відділу є та, що з вересня 1929 р. займає 4 кімнати в цокольному поверсі головного будинку бібліотеки. В цих кімнатах розміщено найцінніші видання відділу – об'єднані докупи інкунабули, частину палеотипів… та збірку стародруків кол. Києво-Софійського собору» [2, с. 59–74]. Остаточно передача бібліотеки Софійського собору завершилася лише у січні 1931 р.; зібрання Софійського собору впорядковував позаштатний співробітник Всеукраїнської Академії наук В. Г. Черський [1, с. 156].

Серед книжок, що належали митрополиту, почесне місце займають його власницькі конволюти – збірники з примірників, у тому числі з його автографами, позначками на полях, у власницьких оправах, на корінцях яких іноді зазначені скорочені назви, номери томів тощо. Вони становлять безсумнівний інтерес для дослідників та бібліофілів.

Конволюти зі штемпелем бібліотеки Києво-Софіївського собору, записані до каталогу І. Скворцова 1850 р. (за ним тут було зареєстровано 747 рукописних збірників, книг 1561) за № 1228–1235, мають такі сучасні шифри у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ: Н 484(28), Н 397(24), Н477(25), Н468(43), Н473(56), Гр 2383(74), Гр 2391(43), Гр 2384(179); № 1237–1241 мають сучасні шифри – Гр 5608(19), Гр 2393(87), Гр 2390(91), Гр 2385(179), Гр 2394(70). Отже, нині п'ять конволютів Євгенія Болховітінова знаходяться у колекції видань відомого видавця XVIII ст. – М. І. Новікова (шифр Н) і вісім у колекції видань гражданського друку (шифр Гр) відділу стародруків та рідкісних видань, відібрані сюди за шрифтовою та хронологічною ознакою по перших алігатах.

У 1936 році С. І. Маслов планував разом із співробітниками Л. М. Руліною і Л. В. Ананьївою (з якими було укладено тимчасову угоду) підготувати до друку «… опис 13 збірників Києво-Софійської колекції, що містять у собі надзвичайно цінний (і значною мірою невідомий) матеріал для історії російської літератури кінця XVIII й поч. XIX ст.» [2, с. 71]. В архіві Маслова є кілька попередніх нотаток з цього приводу [3]: 1931 р. – «…Пересмотреть сборники митр. Евгения… в библиотеке… собора № 1228–1241 (без 1236)»; «…1237 на месте не было. По словам

Б. И. Зданевича, несколько подобных сборников попало в библиотеку… семинарии…» (арк. 1, 38); «…Мысль о желательности такого описания высказал 10/23 октября 1933 г. директор ВБУ Вас. Мих. Иванушкин» (арк. 77). Збереглась розроблена Масловим у 1936 р. методика повного книгознавчого опису цих конволютів, за якою: «1) копія заголовного арк. повністю…; 2) зазначення формату, числа стор., ступені повноти прим.; 3) копія всіх рукописних заміток, що зустрічаються в прим.; 4) якщо видання має різноманітний склад – подаються заголовки окремих статтів з наведенням початкових рядків; 5) посилки на бібліогр. довідники…; 6) відомості про передрук… До друкованого видання «Опису» передбачається додати: 1) фото з унікальних, рідких або з того чи іншого погляду цікавих видань; 2) передрук невідомих і цінних текстів». За планом до 1 липня передбачалось: опис останніх № 1239 і 1241, перевірка, доповнення попереднього опису, складання бібліографічного апарату, огляду змісту і вступної статті [8, с. 126–127]. Проте цей каталог так і не було завершено. В середині 30-х років ситуація в державі змінилася і опис стародруків з бібліотеки митрополита не вважався пріоритетним завданням, головне – дослідження сучасної масової книги для робітників. Було заарештовано директора Бібліотеки В. М. Іванушкіна та редактора Л. М. Руліну. Залишилися вибіркові чернетки описів видань на окремих аркушах, але неясно, коли втрачені інші описи, якщо вони були [4]. Треба сказати, що у монографії Євгенії Віталіївни Рукавіциної «Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов): Біобібліографія. Бібліотека. Архів» [8], виконано певною мірою настанови Сергія Івановича Маслова, хоча описано не всі алігати. Всього вона нарахувала 918 назв (з них 177 рукописів).

Всі вище названі конволюти були зашифровані і заінвентаризовані, починаючи з березня 1950 р., при підготовці С. О. Петровим друкованих каталогів «Книги гражданской печати XVIII века» (К., 1956) і «Книги первой четверти XIX века» (К., 1961). Але знову ж таки, збірники не були повністю розписані: пропущені брошури іноземними мовами, аркушеві видання (реєстри, оголошення), всі рукописи (виписки, переклади, копії і т. д.), немає даних про склад періодичних видань, тому що готувався друкований каталог лише видань гражданського друку [8, с. 129].

Виходячи з цього, доцільно розглянути більш детально, що уявляють собою болховітіновські конволюти, розкрити їх зміст, склад, охарактеризувати окремо кожен з п'яти збірників митрополита Євгенія з

бібліотеки Києво-Софійського собору в колекції видань М. Новікова.

Зовні спільним для цих конволютів є те, що вони мають напівшкіряну оправу, обклеєну папером, часто з мармуровим малюнком (синього, жовтого, червоного кольору), корінець та наріжники зі шкіри, формат брошур від 4° до 12°. На форзацах і звороті оправи кількох конволютів міститься їх зміст, написаний чорнилом. Суперекслібрисів, ініціалів, ярлика чи інших характерних ознак, що вказували б на власника оправи немають, здебільшого книги скромно одноманітні. Є пізніші лише печатки Києво-Софійського собору.

Збірники сформовані за хронологічним принципом, систематизація матеріалів досить умовна. Наприклад, перший конволют, який ми розглянемо [під шифром Н 484(28)] сформований в більш-менш хронологічному порядку, але деінде роки не послідовні: після видання 1745 р. розміщено – 1773 р., а потім видання 60-х років, а після 1780 р. міститься алігат 1760 р., хоча в більшій мірі, подібно як і в наступних конволютах, хронологія зберігається.

Конволют включає в себе 28 алігатів, з яких два літерні (18а, 21а). Чорнилом пронумеровані сторінки, починаючи з другого алігату (з 116 по 414 стор.), перший алігат має друковану нумерацію – до 115 стор. На першій сторінці міститься зміст конволюту, написаний чорнилом, що складається з 28 позицій. На форзаці штемпель бібліотеки Києво-Софійського собору (далі КСС) № 1228; на корінці оправи дві паперові наклейки з чорнильним написом порядкового номеру одиниці зберігання, вгорі – № 152, внизу – 1228.

Спостерігається специфічна незвичайна особливість – конволют має 6 шифрів: Н 484, Н 485, Н 486, Н 487, Н 488, Н 489. Це можна пояснити тим, що при шифруванні рахували не одиниці зберігання, а видання Новікова. Склад конволюту: видань, надрукованих паралельно кількома мовами – 4; іноземною мовою – 15; російськомовних – 8; рукописів – 1.

Наступний конволют [Н 397(25)] складається з 25 алігатів. На корінці наклейка з чорнильним написом порядкового номеру № 153; 1229 – № в бібліотеці КСС; на двох останніх сторінках збірника міститься його друкований зміст під заголовком «Реестръ содержащемуся въ первомъ Томе», який складається з 32 позицій з вказаними сторінками. Сторінки у конволюті пронумеровані чорнилом – всього 706 стор. Склад конволюту: видань, надрукованих паралельно кількома мовами – 1; іноземними мовами – 5; рос. мовою – 19.

На останньому аркуші цього конволюту міститься цікавий рукописний запис: «Италіянской Астрологъ Аббатъ Дамасцено, въ 1662 году напечаталъ въ Орлеане сочіненіе, въ которомъ различаетъ онъ разные свойства людей по их смеху. По его мнению кто смеется: хи, хи, хи, тот меланхоликъ; хе, хе, х, – холерикъ; ха, ха, ха, – флегматикъ; хо, хо, хо – сангвиникъ. Аббатъ Дамасцено не упоминаетъ о смехе дураковъ; либо онъ думалъ, что въ ономъ бываетъ некоторое изменение, отъ всякаго рода смеха произоти могущее, или изъ предосторожности нехотелъ разсматривать собственнаго своего смеха».

Третій конволют [Н 477(25)] має 51 алігат, один літерний (4а). Збірник, у зв'язку з вище названою причиною, має 9 шифрів: Н 477, Н 478, Н 479, Н 480, Н 481, Н 482, Н 483, Н 483а, Н 483б тобто містить 9 видань М. І. Новікова.

На корінці оправи тиснення «COLLECTIO VARIORVM DISSERTATIONVM POEMATVM ET…» «TOME II» та наклейка з чорнильним написом 1230 – № в бібліотеці КСС. Пронумеровано чорнилом 664 сторінки; при нумерації допущена помилка – після 655 – відразу 666 сторінка. Склад конволюту: видань, надрукованих паралельно кількома мовами – 8; іноземних – 18; російськомовних – 24; рукописів – 1.

У цьому власницькому конволюті спостерігається цікаве і досить рідкісне явище: три алігати в цьому збірнику є видавничими конволютами: алігат 7 включає 4 твори, алігат 11 містить 17 творів та має 5 титулів, алігат 15 включає 7 творів.

У збірнику під шифром Н 477(4) зберігається робота, про перше видання якої існувала хибна думка, що її було спалено [11, с. 42] – «Философическое разсуждение о начале и произшествии богопочитания у разных а особливо невежественных народов, которое производимый публичным ординарным профессором в публичном собрании на разсмотрение предлагает философии и свободных наук магистр Дмитрей Аничков 1769 года, августа 25 дня». Цей твір становить частково змінене видання дисертації «Разсуждение из натуральной богословии о начале и произшествии натуральнаго богопочитания…», яка була представлена Анічковим на російській та латинській мовах у 1769 р. У ній була зроблена спроба матеріалістичного пояснення походження релігійних вірувань, викладені певні атеїстичні положення; автор цитував Петронія, Лукреція, Н. Поповского, М. Ломоносова. В написанні роботи Анічкову допомогли С. Є. Десницький і І. А. Третьяков. Ця робота викликала значне невдоволення більшості професорів, які заявили на екстраординарній

конференції 24 серпня 1769 р., що «торжественно против этих мнений протестуют, ибо от них может произойти что-нибудь в предосуждение и позор для университета» [17, с. 214]. Особливо різко проти запропонованої в ньому пропаганди атеїзму виступив професор І. Г. Рейхель і архієпископ Московський Амвросій (Зертис-Каменський). Конференція одноголосно постановила перевидати дисертацію з виправленнями, а від присвоєння Анічкову професорського звання утриматися. В другому виданні (1769), яке і представлене в конволюті, Анічков зробив ряд незначних скорочень, а також видалив атеїстичні положення та змінив назву. Проте навіть у виправленому вигляді дисертація Д. С. Анічкова була визнана церквою шкідливим для християнського закону твором і була критично зустрінута в наукових колах.

Цікаво, що цей твір зберігся в конволюті з доданим до нього рукописним списком «Примичания» автора (3 арк.), де вказані всі 11 висновків і заміни фраз першого видання (на стор. 4, 18, 19, 20, 21, 23). В кінці міститься запис Є. О. Болховітінова: «NB. во время сей диссертаціи духъ вольнодумства и масонства усиливался въ россіи, такъ какъ и по всей Европе. Самъ Димитрій Сергеевичъ не былъ сего духа. Но въ его диссертацію сіе вставили новопріехавшіе тогда изъ чужихъ краевъ профессоры Зибелинъ и Десницкій; а Дмитрій Сергеевичъ после сего даже икону Иверскую съ молитвословіемъ сам поднималъ къ себе въ домъ и несъ на двоихъ рукахъ съ раскаяніемъ о сей дерзости».

Наступний конволют [Н 468 (43)] включає 46 алігатів, з яких чотири літерні (16а, 35а, 31а, 31б). Збірник має 5 шифрів: Н 468, Н 469, Н 470, Н 471, Н 472 – 5 видань М. І. Новікова. Склад конволюту: видань, надрукованих паралельно кількома мовами – 6; іноземних – 8; російськомовних – 27; рукописів – 5.

На звороті верхньої кришки остання позиція змісту написана чорнилом, решта змісту – відсутня. Сторінки не пронумеровані. На корінці оправи дві наклейки № 155, № 1231 (бібліотеки КСС).

В кінці третього алігату на сторінках 30–31 міститься доволі цікавий запис, що належить Є. Болховітінову: «Виноградъ былъ принесенъ во Францію Марсельской колоніею. Императоръ Пробъ наиболее старался о размноженіи онаго. Бергамоты привезены изъ Бергама; сей плодъ есть родъ земляной груши: говорятъ, что плодъ сей происходитъ отъ того, что некоторой Бергамской житель вздумалъ привить къ грушевому дереву лимонной черенокъ; произшедшіе изъ того лимоны заимствуютъ отъ

лимона и от груши. Персикъ, одинъ изъ вкуснейшихъ плодовъ въ Европе происходитъ изъ Персіи. Абрикосъ изъ Арменіи. Изъ Черезонта Понтейскаго города вишни. Крыжаки по возвращеніи изъ привезли сливъ изъ Дамаска; кофе получаемъ мы изъ щастливой Аравіи. Европа одолжена размноженіемъ сего дерева старанію Голландцевъ, которые изъ Моки вывезли его въ Батавію, а изъ Батавіи въ Амстердам. Изъ Японіи и изъ Китая они же привезли намъ чай – Гишпанцы въ 1740 году вывезли изъ Америки Хину. Во Францію стараніемъ г. Колберта вывезено однимъ Турнефортомъ изъ Восточной Индіи по приказанію Лудовика более тисячи трехъ сотъ растеній. Выпис. изъ Библіотеки ученой экономическ. нравоучит. исторической и увеселительной, изданной въ Тобольске. 1793. Часть II».

Останній конволют [Н 473 (56)] має 62 алігати, з яких шість літерних (5а, 11а, 11б, 11в, 22а, 46а). Склад конволюту: видань, надрукованих паралельно кількома мовами – 6; іноземних – 5; російськомовних – 48; рукописів – 3. Збірник має три шифри: Н 473, Н 474, Н 476.

На форзаці чорнилом написаний зміст до 33 алігату, сторінки не пронумеровані. На корінці наклейка № 1232 (бібліотеки КСС) та тиснення «COLLECTIO VARIORUM DISSERTATIONUM POEMATUM». В цьому конволюті зберігається періодичні видання: [Н 473(3)] – «Московские ведомости. Объявление любителям музыки», яке містить 4 сторінки нот (М., 1772). Оголошення про підписку музичних посібників і зразки нот з друкарні книговидавця Х. Л. Вевера, який придбав у Лейпцігу від винахідника Й. Г. Брейткопфа «нотные азбучные знаки»; [Н 473(55)] – «Московские ведомости. Прибавление» (М., [1796]) містить «Реэстр разным церковным концертам, великопостным молитвам и стихерам на 12 праздников, продающимся в лавке Х. Б. Гене, в Москве, близ Кузнецкаго моста в доме г. Бекетова, под № 2, 1796». У тексті 54 назви творів Д. Бортнянського, 18 назв творів М. Березовського та ін.

Деякі алігати, які входять до складу названих конволютів, є рідкісними за відомостями «Сводного каталога русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800)» (далі СК) та зберігаються в одній або двох бібліотеках. До таких можна віднести 8 видань, що за даними СК зберігаються тільки в НБУВ:

Н 473(4) – «Известие о Петровском училище. № IV» [СПб, 1780].

Н 473(8) – «Слово на открытие в губернском городе Воронеже под ведомством Приказа общественнаго призрения казеннаго народнаго училища, сказыванное 1785 года, апреля 21 дня, учителем катихизиса и

историо-географии, коллежским протоколичтом Петром Станиславским» ([М.], 1785).

Н 473(10) – «Стихи на день именин А… Ф… Л… [Александра Федоровича Лабзина] маия 13 дня, 1787» [М., 1787].

Н 468(34) – «Его превосходительству Харьковскаго наместничества господину губернатору и кавалеру Федору Ивановичу Кишенскому и его высокородию Харьковскому господину правителя порутчику и кавалеру Григорью Романовичу Шидловскому и протчим почтеннейшим господам благотворителям усерднейшее Харьковския семинарии в сиротском доме живущих учеников за обет к обновлению дома их приношение 1793 года генваря 1 дня» [Курск, 1793].

Н 468(15) – «Ода на день тезоименитства преосвященнейшаго Афанасия, епископа Коломенскаго и Тульскаго, посвящаемая, яко особенному благотворителю своему, К[оломенской] с[еминарии] риторики, поэзии и французскаго языка учителем Васильем Протопоповым, 1790 года генваря 18 дня в Коломне» [М., 1790].

Н 468(16а) – «Песнь на день вожделеннаго прибытия преосвященнейшаго Афанасия, епископа Коломенскаго и Тульскаго, из путешествия по епархии в архиерейский престольный град Коломну подносимая яко особенному благотворителю своему К[оломенской] с[еминарии] риторики, поэзии и французскаго языка учителем Васильем Протопоповым, 1790 года сентября 2 дня» [М., 1790].

Н 468(21а) – «Прибавление к письму коллежскаго ассессора и доктора Политковскаго» [М., 1789]. На цьому примірнику містяться правки і примітка митрополита Євгенія (Болховітінова).

Н 468(23) «Сражение в Финском заливе 1790 года» (СПб, 1791). Примірник також містить автограф Є. Болховітінова: «Адмиралъ Самуилъ Грейгъ, почетный членъ С.П.б. Академіи наукъ умеръ 15 октября 1788 53 летъ».

За СК, зберігаються тільки в Державній публічній історичній бібліотеці Росії видання під шифрами (отже другі відомі примірники представлено в НБУВ):

Н 484(22) – «Сборник стихотворений на русском и латинском языках преподавателей и студентов Казанской семинарии – Жертва признательных сердец великому господину высокопреосвященнейшему Амвросию архиепископу Казанскому и Свияжскому, достойно почитаемому покровителю и отцу в день его тезоименитства с достодолжным усердием

и преданностью приносится от Казанской семинарии 1787 года, декабря 7 дня» (М., 1788).

Н 468(24) – «Ода на прошедший 1790 и настоящий 1791 год, посвящаемая преосвященнейшему Афанасию, епископу Коломенскому и Тульскому, в вожделенный день тезоименитства его преосвященства генваря 18 дня 1791 от преданнаго ему сердца К[оломенской] с[еминарии] риторики, поэзии и французскаго языка учителя Василья Протопопова» [М., 1791].

Н 468(26) – «Его сиятельству, князю Николаю Васильевичу Репнину, на заключение и подписание им прелиминарных пунктов мира с Оттоманскою Портою в 31 день июля, 1791 года, сочинителя Оды на знаменитую победу, оружием российским всегда торжествующим, одержанную под предводительством его сиятельства за Дунаем в 28 день июня того же года, над силами турецкими предводительствованными верховным визирем Юсуф Пашею, за которою последовал славнейший оный мир» [М., 1791].

СК подає, що тільки в Бібліотеці Російської Академії наук є видання «Объявление о публичных учениях, в Императорском Московском университете, в обеих гимназиях онаго и в Вольном Благородном пансионе, преподаваемых с 17 августа 1786 по 26 июня 1787 года» [М., 1786]. В НБУВ шифр Н 468(37).

За відомостями СК тільки в Російській національній бібліотеці є примірник: «Его сиятельству князю Николаю Васильевичу Репнину, генепал-аншеферу, сенатору, лейб-гвардии Измайловскаго полку подполковнику, Смоленскаго и Псковскаго наместничеств генерал-губернатору… усерднейшее Харьковскаго наместничества от дворян, конной гвардии вахмистров Ивана большаго и Ивана меньшаго Мочульских, в Белогородской семинарии обучающихся, приношение в новый 1792 год» [б. м., 1791]. В НБУВ шифр аналогічного примірника – Н 468(30).

«Ода преосвященнейшему Афанасию, епископу Коломенскому и Тульскому, посвящаемая во изъявление глубочайшей преданности своей, в вожделенный день тезоименитства его преосвященства, генваря 18 дня 1792, К[оломенской] с[еминарии] риторики, поэзии и французскаго языка учителем Васильем Протопоповым» [б. м., 1792]. В НБУВ шифр – Н 468(31).

«Разсуждение о необходимости греческаго языка для богословии, и об особенной пользе его для российскаго языка. Читано в публичном

собрании 1793 года, июля 13 дня в Воронежской семинарии студентом богословии и учителем греческаго языка, Иваном Ставровым» [М., 1793]. Вірогідно, автором твору був Є. Болховітінов, а Ставров тільки прочитав його на публічних зборах. Примірник НБУВ має шифр – Н 468(41).

Рахується тільки в Бібліотеці Російської Академії наук і Державній публічній історичній бібліотеці Росії, але є і в НБУВ:

Н 484(21) – «Ода е. в. … имп., самодержице всероссийской Екатерине II, непобедимой и премудрой монархине, покровительнице народов, матери отечества на благополучное ея величества прибытие в город Херсонъ. Приносится Александром Назарьевым» (М., 1787).

Н 477(13) – «Ода на всерадостный день коронации е. и. в. Екатерины II… Сочинена в Имп. Московском университете студентом Ермилом Костровым. 1778 года» [М., 1778].

Н 468(39) – «Краткое начертание учебных классов и вообще всего порядка, наблюдаемаго при содержании вольнаго Благороднаго пансиона, учрежденнаго при Имп. Московском университете» (М., 1790).

За відомостями СК, зберігається тільки в Російській державній бібліотеці та Бібліотеці Російської Академії наук видання, що в НБУВ зберігається під шифром – Н 397(25) – «Святейшаго правительствующаго синода члену… Платону митрополиту Московскому и Калужскому… в день тезоименитства… усерднейшее поздравление приносит Московская Академия. 1787 года, ноября 18 дня» (М., 1787). Вірші і слова російською, латинською, грецькою, єврейською, французькою та німецькою мовами. На звороті написаний «Сонет на смерть его высокоблагородия Авксентия Алексеевича Иевлева», а далі на 16 стор. лист Євгенія Болховітінова автору з розглядом друкованого сонету. В кінці листа рукою митрополита повідомляються відомості про автора: «Критика сия писана на печатный сонет сочинения Фомы Филимоновича Розонова переводчика иностранной коллегии, моего друга и корреспондента».

Можна виокремити в конволютах Є. Болховітінова алігати, які є малотиражними виданнями, а тому відповідно рідкісними:

Н 397(12) – «Храм славы, историческая поема о делах нынешния войны. Сочинения г. де ла Тиерса с французских стихов перевел Иван Кудрявцов» (СПб, 1772). Тираж 200 екземплярів.

Н 477(6) – «Ода его сиятельству графу Григорью Григорьевичу Орлову. 1771 генваря 25 дня» [СПб, 1771]. Тираж 310 екземплярів.

Н 397(24) – «Географическое описание реки Волги от Твери до

Дмитревска для путешествия ея имп. величества по оной реке» [СПб, 1767]. У виданні гравійовані карти складені вдвоє (33Ч24,5). Текст на одній стороні аркуша. Тираж 500 екземплярів.

Отже, конволюти Є. Болховітінова, що зберігаються у колекції видань М. І. Новікова відділу стародруків та рідкісних видань, мають у своєму складі дійсно цінні та рідкісні видання. А це, в свою чергу, викликає потребу їх детальнішого вивчення, а також необхідність подальшого їх оцифрування для забезпечення доступу користувачів і найкращого стану збереження кожного з аліґатів.

Список використаних джерел

1. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К. : НБУВ, 1998. – 337 с.
2. *Маслов С. І.* Відділ стародруків Бібліотеки УАН // Вісті Укр. АН. – 1936. – № 1/2. – С. 59–74.
3. Материалы к дальнейшим главам «Этюдов из истории старопечатных книг»: ІР НБУВ, Ф. 33, спр. 196, арк. 77.
4. Научное описание 14 сборников 18 ст. – первой половины 19 ст. отдела старопечатной книги ВБУ: ІР НБУВ, Ф. 33, спр. 3056–3069, арк. 705.
5. *Петров Н. И.* Краткое обозрение рукописей Киево-Софийской библиотеки / Н. И. Петров. – К., 1901. – С. 5–11.
6. *Петров С. О.* Книги гражданской печати XVIII века / С. О. Петров. – К., 1956. – 300 с.
7. *Рукавіцина Є.* З фондів ЦНБ // Бібліотечний вісник. – 1994. – № 4. – С. 19.
8. *Рукавіцина–Гордзієвська Є. В.* Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов): Біобібліографія. Бібліотека. Архів / Є. В. Рукавіцина–Гордзієвська; наук. ред. Г. І. Ковальчук. – К., 2010. – 856 с.
9. *Рукавіцина–Гордзієвська Є. В.* Колекція гражданського друку відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ // Наукові праці НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 97–105.
10. *Светлов Л. Б.* Издательская деятельность Н. И. Новикова / Л. Б. Светлов. – М., 1946. – 115 с.
11. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800). – М. : ГБ СССР имени В. И. Ленина, 1962. – Т. 1. – 434 с.
12. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800). – М. : ГБ СССР имени В. И. Ленина, 1964. – Т. 2. – 514 с.
13. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800). – М. : Книга, 1966. – Т. 3. – 514 с.

14. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800). – М. : Книга, 1966. – Т. 4. – 288 с.

15. Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века (1725–1800). – М. : Книга, 1967. – Т. 5. – 298 с.

16. *Семенников В. П.* Книгоиздательская деятельность Н. И. Новикова и типографической компании / В. П. Семенников. – СПб : Госиздат, 1921. – 150 с.

17. Словарь русского языка XVIII века / Отв. ред. А. М. Панченко. – М. : Ин-т русской литературы и языка, 1999. – С. 214–215.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(477-25)НБУВ:091

Hanna Andrusenko

Metropolitan Yevhenii Bolkhovitinov's Convolutes from Kyiv-Sophia Cathedral Library in M. I. Novikov's book collection in Vernadskyi National Library of Ukraine

The article explores the process of admission to the department of rare and old books convolutes Metropolitan Eugene (Bolkhovitinov) and attempts to scientific description. Each of the five Bolkhovitinov's convolutes from the library of St. Sophia Cathedral of Kyiv-book collections in N. Novikov is considered and described. Rare and valuable alligates stored only in individual libraries are listed.

Keywords: Eugene (Bolkhovitinov), convolute, alligate, old books, manuscript, library, civilian print, coulter of books, bibliophily, collection, collector.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:091

Анна Андрусенко

Конволюты митрополита Евгения (Болховитинова) из библиотеки Киево-Софиевского собора в коллекции изданий Н. И. Новикова в фондах НБУВ

В статье прослежены процесс поступления в отдел старопечатных и редких изданий конволютов митрополита Евгения (Болховитинова) и попытки их научного описания. Рассмотрены и охарактеризованы отдельно каждый из пяти болховитиновских конволютов из библиотеки Киево-Софийского собора в коллекции изданий Н. Новикова. Перечислены редкие и ценные аллигаты, хранящиеся только в отдельных библиотеках.

Ключевые слова: Евгений (Болховитинов), конволют, аллигат, старопечатные издания, рукописи, библиотека, гражданская печать, книжная культура, библиофилия, коллекция, коллекционер.

УДК 012:821.161.2(100)Шевченко

Валентина Березкіна,
мол. наук. співроб. НБУВ

БІБЛІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Розглянуто історичні етапи створення й укладання бібліографічної шевченкіани науковцями української діаспори. Проведено аналітичне опрацювання матеріалів бібліографії другого ступеню з видань, опублікованих за межами України.

Ключові слова: бібліографічна шевченкіана, бібліографія другого ступеню, шевченкознавча українікa, літературно-мистецька спадщина Т. Г. Шевченка, зарубіжна українікa.

Система бібліографічної інформації, створена українською діаспорою, є фундаментальною базою для наукових досліджень і практичних втілень. Особливе місце в цій системі займає бібліографія бібліографії – важливе джерело оцінки повноти бібліографічного репертуару. Бібліографічна шевченкіана української діаспори є однією із форм вивчення життя й творчості Т. Г. Шевченка засобами бібліографії. Паралельно продовжується упорядкування матеріалів метабібліографічного покажчика «Бібліографічні джерела зарубіжної українікa».

Важливим сегментом змісту покажчика є матеріали Шевченкіани, в яких відображається величезний масив бібліографії творів Г. Шевченка, виданих за кордоном, документів і матеріалів про літературно-мистецьку спадщину поета, зібраних шевченкознавцями української діаспори, літературознавчі й критичні праці українських і зарубіжних авторів, опубліковані в наукових збірниках, книжкових і періодичних виданнях.

Численні інституції, товариства і організації української діаспори внесли чималий вклад у розвиток бібліографічної Шевченкіани. Серед шевченкознавчих публікацій Української Вільної Академії Наук (далі УВАН) розрізняють праці, виголошені на щорічних Шевченківських сесіях членами УВАН і окремі студії про Шевченка, які виконувалися за дорученням чи спільно з Інститутом Шевченкознавства УВАН під керівництвом відомого літературознавця П. Зайцева. Доповіді, заслухані на Шевченківських сесіях УВАН, складалися в окремі шевченкознавчі збірники. На жаль, повністю опублікований тільки збірник «Шевченко та

його доба» (Ч. 1), що містить у собі доповіді Шевченківської Сесії 1946 року (Авгсбург, 1947 р.).

У 1952 р. видавництво УВАН (Нью-Йорк, США) започаткувало періодичний річник «Шевченко», редакція якого у складі Д. Горняткевича, В. Дорошенка, В. Порського та Д. Чижевського, передбачала зробити видання змістовним і присвятити його до відзначення «сторіччя відповідного року в житті Шевченка» [16, с. 7].

Матеріали бібліографії знайшли своє місце у четвертому розділі змісту річника «Шевченкіана за минулий рік: бібліографія окремих видань, журнальних і газетних статей за попередній рік». Перший випуск включав лише 11 описів наукових праць – В. Петрова, Д. Чижевського, Я. Рудницького, В. Лева, С. Жука, Л. Білецького та Д. Дорошенка, виданих протягом 1946–1949 рр. в Авгсбургу, Вінніпезі, Нью-Йорку, під назвою «Видання Української Вільної Академії Наук, присвячені Шевченкові».

Чергові випуски річників містять короткі огляди подій з життя та творчості Т. Шевченка сто років потому, статті про нього в американських енциклопедіях, переклади творів іноземними мовами.

У розділі «Наші Шевченкознавці» річника «Шевченко» № 4 вміщена стаття В. Дорошенка «Мої Шевченкознавчі праці», в якій описані роки досліджень бібліографічної шевченкіани, розпочатої у 1909 р. Автор згадує: «Приймаючи мене на працю до НТШ, незабутній Михайло Сергійович Грушевський створив для цього при бібліотеці НТШ спеціальне Бібліографічне Бюро, яке мало провадити біжучу бібліографію – українську і українознавчу, а заразом продовжувати й доповнювати бібліографії Михайла Комарова й Івана Ем. Левицького у всеукраїнському масштабі. Само собою, в обсяг цієї бібліографічної роботи входила й реєстрація творів двох українських велетнів – Шевченка і Франка – та присвяченої їм літератури. Згодом, з нагоди ювілею Шевченка, а потім Франка, мені довелося зайнятися злагодженням покажчиків їх творів та писань про них» [4, с. 33–40].

Бібліографом-шевченкознавцем була опрацьована та зібрана величезна кількість матеріалу з української преси до початку Першої світової війни. Проте, перше опублікування бібліографічного покажчика здійснилося в 1939 році видавництвом Українського Наукового Інституту у Варшаві. Діяльність Інституту була спрямована на висвітлення питань українознавства, видання й дослідження тих галузей української науки, які не мали змоги вільно розвиватися в Радянській Україні.

Починаючи з 1932 року серед його наукових видань важливе місце займає «Повне видання творів Т. Шевченка» у 16 томах. Редактором, автором низки статей, коментарів до текстів, численних біографічних та бібліографічних приміток збірки став відомий шевченкознавець П. Зайцев, автор книги «Життя Тараса Шевченка», що вийшла в світ заходами НТШ у США і Європі (Львів, 1939 р.). В кінці книги автор подав вичерпну бібліографію, де відображено бібліографічні покажчики, біографічні матеріали та праці, присвячені творчості Шевченка.

За підтримки директора Українського Наукового Інституту у Варшаві О. Г. Лотоцького та редактора П. Зайцева вдалося опублікувати зібрану й упорядковану В. Дорошенком «Бібліографію творів Т. Шевченка» в останньому, 16-му, томі. Крім покажчика Шевченкових творів, планувалося вмістити й літературу про нього, але через великий обсяг та несприятливі політичні умови в Європі видання припинилося. Не вийшов і том, де мала бути укладена бібліографія про Шевченка, як маляра, під заголовком «Шевченко майстер образотворчого мистецтва», що містила реєстр малярських і скульптурних творів Шевченка, широку бібліографію рецензій, статей, розвідок про поета як художника за понад сто років (1830–1938).

В. Дорошенко, відмічав: «Для покажчика я використав усі доступні мені джерела. …Використовував не тільки бібліотеки Львова, але й Кракова й Праги, де побував у 1929 році, робив розшуки по бібліотеках Варшави, Відня, Вільни, Гельсинок, Женеви, Лондону, Парижу й Чернівців, спроваджував необхідні мені видання з Варшави й Вільни» [5, с. 36].

Перелік видань включає повні й детальні відомості про перший повний (львівський) «Кобзар» 1867 р., вперше описано рідкісне женевське видання 1881 року, було усунено численні помилки допущені у попередніх покажчиках. Крім того, текст бібліографії яскраво проілюстрований репродукціями титульних сторінок та обкладинок видань Шевченкових творів, портретами редакторів, репродукціями всіх титулів закордонних видань, що стали раритетами.

В результаті кропіткої праці В. Дорошенка над Шевченковою бібліографією вийшов покажчик поезій, повістей та інших творів поета. «…Появився він майже перед самим вибухом 2-ї світової війни, то не діждався при своїм виході належної оцінки з боку шевченкознавців. Аж пізніше озвалися про покажчик др. Е. Ю. Пеленський у своїй «Українській книзі», річник IV (1942 р.), ст. 191–194, та М. Яшек в «Українському Засіві» за редакцією В. П. Петрова (Харків 1943). На Совєтській Україні мій

покажчик, як і взагалі все видання варшавського Укр. Наук. Інституту, був невідомий… Цей свій «Покажчик» я вважаю найважливішою своєю працею в ділянці шевченкознавства», – писав В. Дорошенко у статті «Мої Шевченкознавчі праці».

Усе своє життя присвятив видавництву українських книжок та періодичних видань палкий патріот України, відомий видавець журналу науки і мистецтва «Овид» Микола Денисюк. Саме у його видавництві побачило світ «Повне видання творів Т. Шевченка» (у перевиданні з варшавського), приурочене до 100-річчя від дня смерті поета.

14 том «Повного видання творів Т. Шевченка» містить покажчик видань творів поета (першодруки, окремі видання, література про них), упорядкований В. Дорошенком. До видання М. Денисюка автор доопрацював та додав нові описи за період 1939–1960 рр.

Зміст покажчика вперше представляє повний і детальний, з дотриманням всіх вимог наукової бібліографії, бібліографічний опис усіх видань творів Т. Шевченка за 99 років (від 1840 до кінця 1938 року). Бібліографічні покажчики мають вступну статтю, систематизовані, анотовані й супроводжуються довідково-бібліографічним апаратом.

У статті «Бібліографія Шевченкознавства: огляд покажчиків» В. Дорошенком відмічені перші бібліографічні дослідження творчої спадщини Т. Г. Шевченка здійснені відомим російським поетом, перекладачем, видавцем і бібліографом М. В. Гербелем, російськими бібліографами Г. Геннаді та В. Межовим, бібліотекарями Петербурзької Академії наук братами Ламбіними. У матеріалах подана бібліографія М. Комарова, який використовуючи праці російських попередників, «значно їх доповнив власними знадібками, передовсім українськими, при чому використав і галицько-українську продукцію. Згодом, поширивши цей свій реєстр Шевченківської літератури, опублікував його у 25-ліття смерти великого Кобзаря в журналі «Кіевская Старина» 1886 р. (кн. 3, ст. 570–82 і кн. 4 ст. 778–86) під заголовком Библіографическій указатель матеріаловъ для изученія жизни и призведеній Т. Г. Шевченка» [13, с. 345–355].

Короткий огляд літератури показує розвиток Шевченківської бібліографії, починаючи із праць М. Ясинського «Шевченківська бібліографія та її завдання» («Україна». – К., 1930. – Кн. 40. – С. 113–132. (пор. ст. 116–122)) та Є. Пеленського «Бібліографія Шевченківської бібліографії» («Дажбог». – Л., 1933. – Ч. 3. – С. 54–57) і в його ж книзі «Бібліографія української бібліографії» (Л., 1932. – С. 144–146).

Редакційна Комісія звертає увагу читачів ще й на те, що в тринадцятьох попередніх томах статті редактора і співробітників супроводжуються бібліографічними покажчиками, списками, каталогами, упорядкованими в різні часи відомими шевченкознавцями М. Ясинським, Є. Пеленським, В. Доманицьким, В. Левицьким, М. М. Новицьким, П. Богацьким, М. Возняком, Д. Дорошенком та ін.

У розділ річника «Шевченко» № 8–9 «Видання Української Вільної Академії Наук присвячені Шевченкові» увійшли науково-дослідні праці, опубліковані з 1946 року за межами України й систематизовані у хронологічному порядку до 1960 р. включно. Реєстр нараховує 30 бібліографічних описів про видання творів Т. Шевченка, про літературознавчі дослідження його життя та творчості, матеріали Шевченківських конференцій тощо.

Останній, десятий, випуск річника містить розгорнуту в хронологічному порядку бібліографію «Видання Української Вільної Академії Наук, присвячені Шевченкові» (1946–1964 рр.) та «Систематичний покажчик до річників «Шевченко». У змісті покажчика систематизовані статті та матеріали біографічного характеру, літературні твори, видання та рукописи поета, статті про малярські праці, дослідження про портрети та ілюстрації до творів Шевченка, публікації про увічнення пам'яті поета, відомості про шевченкознавців та їх бібліографічні дослідження, огляди й рецензії на його твори, перелік репродукцій, що ввійшли до змісту Річників.

Українські вчені та бібліографи намагалися занотовувати всю інформацію, яка виходила в діаспорі про Т. Г. Шевченка. Прикладом є невелика праця «Шевченкіана в Великонімеччині за 1940–1941 рр.», укладена письменником і журналістом П. Богацьким спільно з відомим бібліографом Є. Ю. Пеленським. До списку ввійшли лише книжкові видання творів Шевченка, але повний перелік літературознавчих досліджень, окремі статті про життєвий і творчий шлях поета.

Редактор журналу «Українська Хата» П. Богацький протягом 1923–1929 рр. опубліковував щорічні бібліографічні огляди праць з питань шевченкознавства у постійній рубриці «Бібліографія». Паралельно ним були проведені бібліографічні й текстологічні дослідження Шевченкових творів, які вийшли друком у періодичних і наукових виданнях в Україні та за її межами.

Невід'ємною складовою зарубіжної бібліографічної Шевченкіани стали праці П. Богацького «До історії критичного видання «Кобзаря»

Т. Шевченка» (Львів, 1925. – Стара Україна), «Нове про Шевченка» (Львів, 1926. – Літ. Науковий Вісник, кн. 5, кн. 6), а також статті «Варвара Рєпніна і Т. Г. Шевченко» (1917, журнал «Книгаръ», за ред. М. Зерова), та «Перше кохання Шевченка» (1918, журнал «Україна» за ред. Грушевського), «Празьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1867» (Київ, 1927. – Бібліологічні Вісті), «Повне видання творів Т. Шевченка ВУАН» (Прага, 1937. – Український Студент), «Фальсифікатори Шевченка» (Львів, 1939. – Минуле і Сучасне), «Трагедія самотнього серця. Інтимна сторінка біографії Т. Шевченка» (Сідней, 1950. – Вільна Думка).

Фундаментальну працю «Історія критичного видання творів Т. Шевченка», яку П. Богацький опрацьовував упродовж 1930–1942 рр. було втрачено під час Другої світової війни. Збереглась лише її частина, а саме, бібліографічний покажчик видань ««Кобзар» Т. Шевченка за сто років» («Українська Книга», Львів-Краків, 1942, кн. 4; вийшов і окремою відбиткою, як 5 число «Української Книгознавчої Бібліотеки») [2].

Однією з форм репрезентації української книжки і творів Т. Г. Шевченка за кордоном були численні книжкові виставки, приурочені до річниць пам'яті поета, які проводили науковці УВАН у США, УВАН Канади і Європи. «Каталог творів та малюнків Тараса Шевченка, 1861–1961» документує одну з кращих ювілейних Шеченківських виставок на еміграції у Клівленді (США, 1956 р.). В експозиції було представлено 77 видань творів Шевченка та 48 видань праць про нього з фондів Українського Архіву-Музею УВАН у США. Організатор виставки і упорядник каталогу Л. Бачинський зібрав величезний матеріал (репродукції шевченкових картин, фото, видання творів поета та літературознавчі дослідження про нього українські та іншомовні, пам'ятки культу Шевченка тощо).

У каталозі налічується понад двісті видань Шевченкових творів і понад 150 шевченкознавчих праць, у т. ч. сучасні радянські видання з приватних колекцій Л. Бачинського, О. Кочана, Ю. Яремкевича та ін.

Справжні раритети були представлені на книжковій виставці у Вінніпезі (Канада) – «Кобзар» 1840 р. з колекції Б. Гошовського, «Кобзар» 1867 р., ювілейне перевидання Чигиринського Кобзаря 1844 р., опубліковане видавництвом Геррозе наприкінці другої світової війни, що збереглося всього в чотирьох примірниках, з колекції професора Я. Рудницького. Описи вказаних виставок стали першими кроками в підготовці до повного обліку всієї Шевченкіани у вільному світі.

У березні 1961 р. українська наукова громада Парижа провела

Шевченківський тиждень, протягом якого в Інституті слов'янських студій Паризького університету діяла книжкова виставка. Путівником до виставки став бібліографічний покажчик «Шевченкіана в бібліотеках Парижу», укладений відомим українським істориком, дійсним членом НТШ А. Жуковським [6].

Упорядник переглянув каталоги восьми паризьких бібліотек та бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка в Сарселі. Реєстр відображає 370 описів, у тому числі 106 видань творів Шевченка і 25 перекладів його поезій, систематизованих у семи розділах: 1. Твори Т. Шевченка – 106 од. описів. 2. Переклади творів Т. Шевченка – 25 од. описів. 3. Бібліографічні показники. 4. Праці, присвячені біографії Т. Шевченка. 5. Праці, присвячені творчості Т. Шевченка. 6. Шевченко як маляр. 7. Різне.

Проведена робота стала першою спробою зібрати Шевченкіану в бібліотеках Парижу.

Надзвичайно цінним вкладом у наукове дослідження літератури про Т. Г. Шевченка є бібліографічні розвідки й покажчики відомого філолога, перекладача і бібліографа О. Кравченюка англійською та німецькою мовами.

У чотирьох окремих розділах покажчика «Переклади творів Т. Шевченка англійською мовою» представлені: 1. Збірки: розділ містить публікації, повністю чи частково присвячені перекладам Шевченкових творів; 2. Загальна бібліографія включає згадки про поета в історіях літератури або інших публікаціях про східноєвропейські проблеми; 3. Спеціальна бібліографія охоплює монографії і статті в цілому присвячені Шевченкові; 4. Переклади поодиноких творів.

Перші три розділи складені в латинському абетковому порядку за автором, перекладачем чи видавцем. При монографічних публікаціях подається: прізвище автора (перекладача), назва монографії (підкреслено), місце видання, прізвище видавця, дата й кількість сторінок. Опис статті з періодичного видання включає: прізвище автора, назву статті (в лапках), назву журналу чи газети, в яких надрукована стаття (підкреслено), далі число номера й (або) примірника. Після двокрапки слідує інформація про сторінки й дата.

Бібліографічна розвідка О. Кравченюка «Шевченкіана німецькою мовою» стисло охоплює всю історію німецькомовної шевченкіани від першої згадки в лейпцизькому періодичному виданні «Jahrbuch für Slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft» («Щорічник слов'янської

літератури, мистецтва і науки») 1843 р., № 1, який вмістив відгук-анотацію про поему «Гайдамаки» до публікацій 1961 р. [12, с. 59–81].

Автор подає багато цікавих фактів, імен авторів статей і перекладів, критичних статей, відзначає найкращу в XIX ст. розвідку німецькою мовою Вольдемара Фішера та досконалість перекладів І. Франка.

Весь німецькомовний матеріал взято з каталогів і фондів нью-йоркських бібліотек, з каталогу Бібліотеки Конгресу США, з різних німецьких бібліографій, індексів тощо.

«Кравченюк став видатним бібліографом чужомовної україніки, без розвитку якої не мислима євроінтеграція нашої культури. Взяв на себе велетенську роботу, яку не міг здійснити ніхто в Україні через відсутність джерел. Водночас така бібліографічна інформація абсолютно необхідна, якщо розглядати нашу культуру, нашу історію в контексті світовому, – відмічається у статті Р. Зорівчак «На сторожі українського слова» [7].

На основі гасел «Шевченко Т. Г.», «Україна», «Київ», «Львів» та ін. головного каталогу Бібліотеки Британського Музею зібрана й упорядкована бібліографія автора О. В. «Шеченкіяна в Бібліотеці Брітанського Музею у Лондоні» [14, с. 351–358].

При упорядкуванні покажчика автор дотримувався хронологічного порядку. Список складається з двох частин – видання творів Шевченка українською та іншими мовами і праці про його творчість. Назви книжок і короткі пояснення подані за оригіналом. Додаткові пояснення подані в дужках. При кожному виданні є реєстраційне число книжки у бібліотеці.

Автор відзначив, що перелік не повний, бо не залучено до нього журналів і книжок, в яких є статті про Шевченка або згадки про нього при розгляді інших питань. Можливо, що деяка кількість видань знаходиться під іншими гаслами, а щоб віднайти їх, упорядкувати і залучити до цілости – треба довшого часу. Зібраний матеріал дає образ про Шевченкіану в найбільшій книгозбірні Великобританії і буде цікавим як для бібліографів, так і для читачів, особливо тепер, у ювілейному Шевченківському році.

Шевченкознавство багатогранне і багатоаспектне, як і сама творчість поета. Крім поетичної творчості Т. Г. Шевченка, дослідники багато уваги приділяють вивченню його мистецької спадщини.

Директор українського Музею в Клівленді (США) Л. Бачинський видав бібліографічний посібник «Нотні видання поезій Т. Шевченка друковані у США і Канаді». В огляді до бібліографічних матеріалів він подає цікаві дані про перших видавців українських нотних і вокальних збірників на

американському континенті. Щоб зібрати матеріали для описів, Л. Бачинському довелося багато попрацювати в численних книгарнях, звертатися до видавців і видавництв, окремих книголюбів, композиторів, диригентів. Український народ створив музику до понад 203 віршів Кобзаря.

Окремі нотні видання й збірники пісень, у яких уміщені поезії Тараса Шевченка з нотами охоплюють період 1914–1961 рр. Матеріали описів супроводжуються допоміжними покажчиками: алфавітними (поезій, композиторів), нот, видавництв і видавців, географічним [1, с. 142–167].

Питання шевченкознавства і бібліографії широко висвітлювалися на шпальтах періодичних видань української еміграції.

Одна з найвідоміших і найпопулярніших газет Канади «Український Голос» за 12 березня 1952 р.) опублікувала статтю Д. Николяка «Шевченкознавство в бібліотеці Товариства Український Народний Дім в Торонто», в якій подається список однієї з українських бібліотек на сході Канади, якою користуються широкі кола громадянства. Він налічує 33 описи окремо виданих творів Т. Шевченка та літератури про нього. Невеликий перелік включає унікальні видання: «Кобзар» Т. Шевченка за редакцією В. Доманицького (люксусове видання, Ст. Петербург, 1908 р., 634 с.), повне видання творів поета за редакцією Б. Лепкого (передбачувано видану в Ляйпцігу 1919–1920 рр.), повна збірка творів Т. Шевченка за редакцією О. Є. Корнійчука в трьох томах (Київ, 1949 р.), поема «Гайдамаки» у великому форматі (Ляйпціг 1919–1920 рр.), «Кобзар для дітей», виданий Педагогічним Товариством у Львові (1905 р.), збірка статей про Т. Шевченка В. Щурата та д-ра С. Смаль-Стоцького (1920 р.), видання Товариства «Просвіта» у Львові (1911, 1924 рр.), праці В. Дорошенка «Шевченко і його думки про громадські справи» та «Шевченкова криниця» у видавництві «Учітеся, Брати Мої» (Львів, 1922 р.). Унікальним є видання невідомого автора «Про Т. Шевченка» «без верхньої обкладинки, тому не можна знати про автора цієї цінної брошурки, тільки при кінці праці подано автором місце писання СЕЛО КРИВЕ 5–8 липня 1908 р. Сторін 68».

Список включає літературознавчі праці А. Річицького «Шевченко в світлі епохи» (вид-во «Комікс-а». Харків-Берлін-Нью-Йорк, 1923, сторін 196), «Шевченків Кобзар на селі» за редакцією Б. Грінченка (Київ, 1914), «Століття Заповіту Шевченка» за редакцією Г. Мазурика (накладом Комітету Українців Канади, Вінніпег, 1945, сторін 30), «Коротка історія українського письменства» С. Єфремова (Берлін, 1919, с. 137–150), «Історія української літератури» О. Барвінського (частина друга, Львів, 1921),

«Нарис української літератури» І. Франка (накладом Української Видавничої Спілки у Львові, 1919, стор. 107–114) та ін.

Д. Николяк відзначає, що в бібліотечних фондах свого часу чекають на вивчення й опрацювання ще досить багато документів.

В основі національно-політичного світогляду українців діаспори лежить творчість Т. Г. Шевченка. Більшість його творів написані у вигнанні, далеко від рідної України. У «Кобзарі» ніби акумулювався духовний набуток поколінь, в ньому знаходимо синтез народного і вселюдського досвіду.

Духовна спадщина поета стала надбанням української спільноти в різних країнах світу, через подвижницьку працю українських шевченкознавців і бібліографів, а система бібліографічної інформації, створена дослідниками є фундаментальною базою для наукових досліджень і практичних втілень. Згадані вище публікації бібліографічних розвідок яскраво свідчать про те, що творчість геніїв, які належать різним народам світу, є частиною скарбниці всесвітньої культури. Україна дала світові Тараса Григоровича Шевченка.

Список використаних джерел

1. *Бачинський Л.* Нотні видання поезій Т. Шевченка друковані у США і Канаді: (Бібліографічні матеріяли) // Альманах «Гомону України» на 1964 рік (У 150-річчя народження великого Кобзаря України Т. Шевченка, 1814–1964). – Торонто, 1964. – С. 142–167.

2. *Богацький П.* «Кобзар» Т. Шевченка за сто років, 1840 до 1940: До історії критичного видання його: Бібліогр. покажч. л-ри цього питання. – Л.; Краків, 1942. – 34 с. – (Укр. Книгознавча б-ка; Ч. 5). – Відб. з журналу «Укр. Книга». – 1943. – Ч. 4.

3. *Дорошенко В.* Бібліографія Шевченкознавства: огляд покажчиків // Львів: НТШ, 1939. – 13 с. – Відбитка 14 тому «Повного видання творів Т. Шевченка. – С. 345–355. 7642 укр.

4. *Дорошенко В.* Мої Шевченкознавчі праці // Шевченко. Річник 4. – Нью-Йорк: УВАН, 1955. – С. 33–40. – (УВАН у США. Ін-т Шевченкознавства).

5. *Дорошенко В.* Мої Шевченкознавчі праці // Шевченко. Річник 4. – Нью-Йорк: УВАН, 1955. – С. 36. – (УВАН у США. Ін-т Шевченкознавства).

6. *Жуковський А.* Шевченкіана в бібліотеках Парижу. – Париж: НТШ, 1961. – 42 с. – (Циклостиль).

7. *Зорівчак Р.* На сторожі українського слова : [Осип Володимирович Кравченюк, філолог, перекладач і бібліограф] // Каменяр. – 2013.

8. Каталог творів та малюнків Тараса Шевченка, 1861–1961 / Український громадський комітет у Клівленді для вшанування пам'яті Т. Шевченка в соті роковини його смерти. – Клівленд, 1961. – 24 с.

9. *Кравченюк О.* Бібліографія Шевченкознавства англійською мовою // Сучасність. – 1964. – № 3(39). – С. 110–119.

10. *Кравченюк О.* Переклади творів Т. Шевченка англійською мовою // Сучасність. – 1964. – № 12(48). – С. 105–118.

11. *Кравченюк О.* Шевченкіана англійською мовою // Сучасність. – 1964. – № (44). – С. 70–84.

12. *Кравченюк О.* Шевченкіана німецькою мовою // Сучасність. – 1963. – № 3(27). – С. 59–81.

13. Повне видання творів Тараса Шевченка. Том XVI. Бібліографія. Покажчик видань Шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка / Зібрав і впорядкував В. Дорошенко. – Варшава; Львів, 1939, ст. VIII +355 + 2 непаг. + таблиця (окремі видання Шевченкових творів) + портрет Шевченка. – (Український Науковий Інститут). – С. 345–355.

14. Шевченкіяна в Бібліотеках Британського Музею у Лондоні / Зібрав і упоряд. О. В. // Визвол. Шлях. – 1964. – Берез. – Кн. 4/194. – Річник 11 (17). – С. 351–358.

15. *Шевченко.* Річник 10. – Нью-Йорк: УВАН, 1964. – С. 7. – (УВАН у США. Ін-т Шевченкознавства).

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 012:821.161.2(100)Шевченко

Valentyna Berezkina

Bibliographic Shevchenko Studies in Ukrainian Diaspora

Historical stages of creation and bibliographic Shevchenkiana's drawing up by scientists of the Ukrainian abroad are considered. The Ukrainian foreign sources of the bibliography of the second degree are analytically processed.

Keywords: bibliographic Shevchenkiana, bibliography of the second degree, foreign shevchenkovedeniye, T. H. Shevchenko literary and art heritage, foreign ukrainik.

УДК 012:821.161.2(100)Шевченко

Валентина Березкина

Библиографическая шевченкиана украинской диаспоры

Рассматриваются исторические этапы создания и составления библиографической шевченкианы учёными украинского зарубежья. Аналитически обработаны украинские зарубежные источники библиографии второй степени.

Ключевые слова: библиографическая шевченкиана, библиография второй степени, зарубежное шевченковедение, литературно-художественное наследие Т. Г. Шевченко, зарубежная украиника.

УДК 016:78(051)(477)

Ірина Бобришева,
мол. наук. співроб. НБУВ

БІБЛІОГРАФІЯ НОТНИХ ВИДАНЬ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЖУРНАЛУ «МУЗИКА – МАСАМ»

Місячник музичної культури «Музика – масам», що видавався в кінці 20-х років ХХ ст. у Харкові є одним з основних джерел інформації про українську музичну культуру і зокрема про видання музичних творів зазначеної доби. Аналіз матеріалів журналу провадився у зв'язку зі складанням електронної бази даних і пошуком бібліографічної інформації про нотні видання 1924–1930 рр. у всіх можливих джерелах. Дослідження журналу «Музика – масам» дозволило ввести у науковий обіг понад 60 видань музичних творів 20-х років, що не зареєстровані у жодному бібліографічному покажчику. Також за допомогою журналу вдалося віднайти інформацію про твори деяких тогочасних композиторів, встановити авторів музики і слів кількох пісень, що раніше друкувалися без зазначення авторів. Крім того, зі сторінок журналу можна дізнатися про великий масив вокальних творів українських композиторів зазначеного періоду, що взагалі не був надрукований і так і залишився в рукописах.

Ключові слова: нотні видання, музична періодика, бібліографічна інформація, журнал «Музика – масам», українські композитори, музична творчість.

Складання БД українських нотних видань початку ХХ століття пов’язано з певними труднощами, оскільки не всі видання нотного репертуару збереглися до нашого часу та зареєстровані у централізованих бібліографічних покажчиках, таких як «Музична література УРСР. 1917–1965» (МЛУ) [10] та ін. [4, с. 5]. Тому, в процесі роботи, окрім вивчення бібліотечних фондів, було проведено значну пошукову роботу щодо наявності бібліографічної інформації про нотні видання в усіх можливих джерелах, а саме: ретроспективних та поточних бібліографічних покажчиках, бібліотечних та видавничих каталогах, музикознавчих працях. Важливим джерелом бібліографічної інформації про нотні видання 20-х рр. ХХ ст. стала тогочасна періодика, зокрема журнали «Музика» і «Музика – масам». Пропонована робота є продовженням розпочатого нами раніше дослідження матеріалів української музичної періодики, зокрема журналу «Музика». Мета статті – дослідити та виявити такі нотні видання, що

друкувалися в нотних додатках до журналу «Музика – масам» та про які згадувалося на його сторінках.

Останні дослідження української музичної періодики 20-х років ХХ ст. належать Ользі Вакульчук, яка надала детальний аналіз мистецької преси зазначеного періоду [1], Ларисі Зеленській, яка визначила вплив періодичних видань на культурний розвиток тогочасного суспільства [2], Ірині Шереметі, яка займалася проблемою авторства та дешифруванням псевдонімів і криптонімів кореспондентів журналу «Музика» та «Української музичної газети» [13].

Журнал «Музика – масам» є одним з основних джерел інформації загалом про українську музичну культуру кінця 20-х років ХХ ст. Він підтримав неперервність української фахової музичної періодики 20-х років ХХ ст. (фактично цей журнал став продовженням журналу «Музика»). Журнал «Музика – масам» випускався видавництвом «Радянське село» у Харкові з 1928 по 1930 р. як місячник масової музичної роботи – орган управління мистецтв Народного Комісаріату Освіти (НКО), культвідділу ВУРПС'у, ЦК ЛКСМУ та Всеукраїнського Товариства Революційних Музик (ВУТОРМ). Редакційну колегію очолював завідувач відділу мистецтв, нарком освіти Микола Христовий, на якого покладалися функції ідеологічного керівництва журналом. Його заступником був відомий композитор, музикознавець, громадський діяч, голова Всеукраїнського Музичного товариства імені М. Леонтовича Пилип Козицький. До редакції також увійшли Н. Бабічев (завідувач культвідділу ВУРПС), О. Філіпов (від ЦК ЛКСМУ) та Ю. Ткаченко (секретар редакційної колегії). Основним своїм завданням журнал вважав розвиток творчого потенціалу широких суспільних мас населення, залучення їх до самодіяльної музичної роботи. З великого кола питань, що розглядалися у часописі «Музика – масам» (оглядові статті з питань музичного життя УРСР, СРСР, закордону, суттєві події та останні досягнення в музиці, організація музичної роботи в клубі, сільбуді, школі, побуті; трибуна музкора; дописи з місць; вказівки й поради; матеріали для самоосвіти; листування; музичні розваги; інструктивно-інформаційний матеріал: офіційні документи, постанови тощо) найбільш цікавими з бібліографічної точки зору є рубрики, пов'язані з інформацією про нові музичні твори та їх публікацію. Таку інформацію найчастіше містять нотні додатки та рубрики – «Уваги до нотних додатків», «Бібліографія й нотографія» (з повідомленнями про нові видання та їхній аналіз), «Хроніка музичної творчості», «Музичне видання Книгоспілка»,

«Музичні твори, дозволені до виконання вищим музичним комітетом при НКО УСРР», та репертуарні списки, що забезпечували різноманітні заходи, пов'язані з радянськими святами, сільськогосподарськими кампаніями, антирелігійною агітацією тощо.

У кожному номері журналу подавалися два – три нотних додатки, що містили раніше «ніде не друковані музичні твори кращих сучасних композиторів». Усього за три роки існування журналу було надруковано 117 музичних творів (у 1928 р. – 24 твори, у 1929 р. – 37 і у 1930 р. – 56 творів). При чому, якщо у виданнях журналу 1928 року представлені твори різних жанрів доволі збалансовано, з незначною перевагою хорових, то у 1929 і 1930 рр. значна перевага надавалася масовим хоровим пісням з поодиноким представленням творів для камерного ансамблю і оркестру. Для порівняння – у 1928 р. надруковано 7 хорів у 24 додатках, у 1929 – 20 масових хорових пісень у 37 додатках і у 1930 р. – 33 у 57 додатках. Помітну кількість серед нотних додатків упродовж усіх трьох років складали також солоспіви (відповідно – 4 у 1928 р., 8 – у 1929 р. і 19 у 1930 р.). Не всі нотні додатки збереглися до нашого часу (наприклад, хор П. Козицького «Тоді як пожежа весь світ зайняла» на вірші Черствого) [7, № 12], тому про існування деяких творів ми дізнаємося лише з відповідної рубрики журналу «Уваги до нотних додатків«. Рубрика також містить цікаві біографічні відомості, списки творів і фотографії композиторів, які друкувалися в «Додатках». Журнал «Музика – масам» став чи не єдиним джерелом інформації про деяких композиторів (Д. Ярошенко, Ів. Лисенко, П. Леонтьєв, Г. Манілов, Б. Шишкін). Також зі сторінок журналу [8, № 9, с. 7] дізнаємося про збірку «Масовий спів» К. Богуславського і П. Козицького (ДВУ, 1926 р.), що не збереглася до нашого часу.

У розділі «Бібліографія й нотографія» надавався докладний аналіз друкованої продукції, по-перше, з боку художньої значущості її музичного змісту (прийоми музичного мислення, нові елементи музичної мови, загальна структура твору тощо), прикладної цінності (доступність для різного складу виконавців), культурної цінності (дилетантизм чи професійність композитора, банальність або новизна характерних рис художньої мови тощо). Іноді такий аналіз набував досить різких форм, як, наприклад, у відгуку В. Борисова на «10 пісень» Б. Ріскінда: «Досить програти мелодії й одразу стане ясно, що їх писав дилетант із скверним музичним смаком та відсутністю почуття до справжньої художньої мелодії. Тут бачимо мелодії і з циганських романсів, і зіпсовані народні, і так званого

«садового» репертуару духових оркестрів тощо… Не знає автор і голосів, про це свідчать теситура та плижки (стрибки. – *І. Б.*) мелодії в деяких піснях» [7, № 6, с. 31]. По-друге, надавалася характеристика якості самого видання (якість друку, редагування, наявність перекладів на декілька мов тощо). Наприклад, про видання КМП пісень Ф. Шуберта Ю. Ткаченко зазначає: «Всі пісні видано двома мовами – українською й руською, що збільшує можливості їхнього вжитку й поширення. Переклади зроблено еквіритмічно, тобто з повним додержанням розміщення слів і складів, як в німецькому тексті. Українські переклади Д. Ревуцького, Б. Тена, М. Рильського й Д. Загула – художні й вигідні для співу… Зовнішнє видання чистеньке й гарне» [8, № 2, с. 31]. Критикували не тільки окремі музичні твори, а й діяльність таких великих видавництв як Державне видавництво України (ДВУ) та Київське музичне підприємство (КМП), зокрема за недостатню кількість видань пожовтневих та революційних творів (стаття К. Корчмарьова «Як ДВУ та КМП «популяризують» пожовтневу українську музику» [7, № 10/11, с. 15]). В. Борисов у розгромній статті «Київське музичне підприємство – КМП» пише: «Уже один перелік назов творів примушує нас констатувати, що перед нами є факт шкідництва у виборі до друку творів, факт систематичного пропагування фокстротчини, малоросійщини, циганщини й ін. […] Ця ширма (мається на увазі розподіл видань на три категорії) не заховує обличчя класового ворога, що засів у видавництві» [9, № 9/10, с. 19]. Відзначимо також притаманні для даного періоду войовничість багатьох заголовків статей та їх «гасловий» напір: «Деркачем по музичній естраді!», «Знищимо «давидовщину» як вияв куркульської ідеології», «Геть фокстрот!», «За класову чистоту музичних лав!», «Всі – до активності, геть аполітичність!» та ін. Особливо діставалося естрадному жанру. Так, П. Козицький у статті «Нові солоспіви» пише: «Естрада… з її упадницькими жанрами в стилі Вертинського, Германа, Хайта й ін. – по суті являє собою перманентний прорив міщанського, дрібнобуржуазного впливу в музичному мистецтві» і закликає «ліквідувати ворожий прорив на музичному фронті» за допомогою «вдалого» репертуару [8, № 10–11, с. 46]. М. Тіц називає ліричний романс «цитаделью» буржуазної ідеології, яка не відповідає потребам нової пролетарської аудиторії і «не є цілком певною з ідеологічного боку продукцією – безвольне скиглення, нездорова еротика» та ін. Слід однак зазначити, що не всі тогочасні оцінки можна вважати об'єктивними та фаховими з причин ідеологічної заанґажованості. Наприклад, Ю. Побратименко в статті

«В. С. Косенко, 6 романсів», визнаючи наявність у Косенка доброї композиторської техніки і школи, все ж таки засуджує його ранні романси за аполітичність і космополітизм [8, № 10/11, с. 47]. Крім того, так звана дожовтнева українська хорова література здебільшого була засуджена як буржуазна, націоналістична, непридатна для радянського суспільства [11]. Усе, що сприяло національному самоствердженню, відображене у фольклорі, духовній піснетворчості, – відкидалося і заборонялося як шкідливе. У розділі «Бібліографія й нотографія» [9, № 5/6, с. 46] Я. Полфьоров зазначає: «Старий музичний репертуар можна вживати лише з обов'язковою умовою – суворої перевірки тексту й настанови музичних творів». А із статті «З пожовтневих народних пісень» дізнаємося як переробляювалися тексти народних колядок, перекручувалися релігійні пісні, щедрівки та ін. і натомість підставлялися інші тексти, ідеологічно спрямовані [8, № 6, с. 29].

Про деякі твори, що були вміщені в немузичних періодичних виданнях, дізнаємося з репертуарних списків журналу. Так у «Списку музичних творів до «дня врожаю» [8, № 7/8, с. 9] та у «Покажчику вокальної літератури до засівкампанії» [8, № 12, с. 11/12] знаходимо пісні і хори, що були вміщені у журналі «Селянський будинок»: хори М. Вериківського «Про кума та врожай», «Музичні гасла до засів кампанії» (1929 р. № 3), хори П. Батюка «Ой, у полі не плуг, а трактор оре» (1926 р., № 12), «Жалом вп'ялися чорні вісті» (1927 р., № 1) та «О, дні нові, краса незнана» (1927 р., № 7/9)[1]. У згаданому «Списку творів до «дня врожаю» знаходимо також відомості про збірку «Масовий спів» К. Богуславського і П. Козицького, видану ДВУ у 1926 р. (відсутня у покажчику МЛУ і в каталогах ДВУ). У «Покажчику пісень до весняної сільськогосподарської виробничої кампанії» знаходимо твір І. Михайленка «Колективне поле сіємо», що був надрукований у журналі «Сільський Театр»[2] (1930 р., № 5). Усі згадані друковані твори ввійшли до БД українських нотних видань.

[1] «Селянський Будинок» – одна з дванадцяти назв одного із старіших культурологічних журналів України, що зараз носить назву «Українська культура». Його сучасний видавець – «Національне газетно-журнальне видавництво». Перший номер журналу, під назвою «Путь к коммунизму», вийшов у червні 1921 року. Через три роки він був перейменований на «Шлях до комунізму». Загалом журнал мав 12 назв, серед них – «Робочий клуб», «Селянський будинок», «Культробітник», «Культфронт», «Колбуд», а з 1954 р. – «Соціалістична культура».

[2] «Сільський театр» був мистецьким громадсько-політичним журналом,

Крім того, зі сторінок «Музики – масам» можна дізнатися про твори українських композиторів 20-х рр., що так і не були надруковані і залишилися в рукописах (рубрики «Новини з нот», «Хроніка творчості», «Музичні твори, дозволені до виконання Вищим музичним комітетом при НКО УСРР», «Антирелігійна хорова література», а також статті, що містять списки рекомендованих творів до виконання з нагоди радянських громадських свят та ін.). Так, наприклад, із рубрики «Хроніка творчості» [7, № 6, с. 29] дізнаємося, що харківський композитор С. Богатирьов написав 4-ту увертюру (Скерцо-увертюра), що її незабаром буде виконано в концерті, Ю. Мейтус написав романс для високого голосу «Три джерела» на слова О. Пушкіна (переклад М. Рильського), С. Дрімцов написав солоспів «Колискова на 9 січня» і О. Дашевський написав романс «Аю-Даг». Із статті «Новини з нот» [8, № 5, с. 32] дізнаємося, що готується до друку «Новий народний співаник» (120 пісень з нотами), упорядкований Ів. Ніцаєм. Та названі твори і збірка не зазначені в жодному з відомих бібліографічних покажчиків. Про твори, які в подальшому так і не друковалися, дізнаємося також зі статей «Хоровий репертуар до жовтневих днів» (хори М. Вериківського, Ф. Попадича) [7, № 9, с. 7], «Список музичних творів до «дня врожаю» та засівкампанії» (дитячі хори В. Верховинця, П. Козицького) [8, № 7/8, с. 10], «Покажчик хорової літератури» [8, № 10/11, с. 17–18] (соло й хори в супроводі оркестру народних інструментів «Музична вечірка пам'яті 1905 р.» К. Богуславського, мішаний хор з фортепіано і теноровим соло «Галицька застольна» Л. Ревуцького, тріо з фортепіано «Раз на тім світі» Я. Степового, «Антирелігійна пісня» для голосу з фортепіано В. Борисова), «Покажчик музичного репертуару до кампаній ліквідації проривів промфінплану» (твори К. Богуславського, В. Костенка, В. Нахабіна, В. Овчаренка) [9, № 7/8, с. 16], «Музичні твори, дозволені до виконання Вищим музичним комітетом при НКО УСРР» [9, № 11/12, с. 48 і 7, № 9/10, с. 33] (низька хорових творів П. Батюка, К. Богуславського, В. Борисова, В. Верховинця, К. Данькевича, П. Козицького, Ю. Мейтуса, Ф. Попадича, П. Толстякова, М. Чернятинського, О. Чишка та ін.; також солоспіви Г. Верьовки та Я. Яциневича) [9, № 9/10, с. 33]. В одній зі статей знаходимо прізвище композитора Гиренка і список його хорових творів [9, № 9/10, с. 33], але про нього в сучасних довідниках немає жодних відомостей.

друкованим органом Харківського міського відділу мистецтв Управління політосвіти УРСР. Виходив щомісяця з 1926 по 1931 рр. Журнал відіграв велику роль в організації робітничо-селянських театрів в Україні.

Зі сторінок журналу дізнаємося також про «Відозву Всенародної бібліотеки України при ВУАН» [8, №10/11, с. 23], де йдеться про утворення нового «Музичного відділу», завдання якого – «стати за головне нотосховище України, бути за головну базу для студій українських учених у галузі музикознавства», поширювати музичну культуру серед широких мас трудящих України. У зв'язку з цим, бібліотека зверталася до установ, організацій і окремих громадян з проханням жертвувати:

а) нотні рукописи;

б) нотні стародруки;

в) взагалі всякі ноти та книжки й журнали з музичних питань усіма мовами;

г) старовинні музичні інструменти всіх народів (для історично-музичного музею, що був закладений при музичному відділі);

д) портрети, фотографії й автографи музичних діячів.

Завдяки рубриці «Музичні твори» встановлено авторів музики і слів деяких пісень, що були видані в нотних збірках без зазначення авторів. Наприклад, пісня «Ой, була я дівчина», що друкувалася у збірці «Комсомольські пісні» (КМП, 1927 р.) належить композитору К. Богуславському і поету В. Поліщуку, а пісня «Край села над ровом» (там само) написана композитором П. Козицьким на слова В. Поліщука.

Отже, журнал «Музика – масам» посідає значне місце серед українських музичних часописів 20-х рр. XX ст. і є унікальним джерелом музично-бібліографічної інформації зазначеного періоду. Це, насамперед, нотні додатки до журналу «Музика – масам», твори, що друкувалися безпосередньо на сторінках часопису, а також пісні і хори, вміщені в немузичних періодичних виданнях, про які ми дізнаємося зі сторінок «Музики – масам». Дослідження журналу дало змогу знайти нову бібліографічну інформацію і ввести у науковий обіг понад шістдесят видань музичних творів 20-х років, не зареєстрованих у жодному бібліографічному покажчику і результатом такого дослідження стало поповнення електронного каталогу відділу формування музичного фонду українськими нотними виданнями 20-х рр. XX ст. [6] та науковий каталог [3].

Загалом, розглянувши культурологічний процес зазначеної доби і, зокрема, музичну культуру, ми бачимо два взаємопов'язаних між собою явища. З одного боку – це піклування про якнайширше охоплення верств пролетарського походження – трудящих і селянства – музичною культурою, ліквідація музичної безграмотності, а з іншого боку така масовість

передбачала одностайність і згуртованість за допомогою музичного мистецтва для навіювання ідеологічної пропаганди. Музично-виховна робота розглядалася як частина державного будівництва, тому ділянки культури й мистецтва контролювалися й регулювалися. Все це призводило до знеособлювання особистості як творчої одиниці та не могло не позначитися на художньому рівні та якості великої кількості музичних творів, особливо вокальних. Серед музичних додатків часопису переважали твори на зразок агітпісні «На бій за урожай!» М. Тіца [9, № 10/11], мелодекламації «Червоноарми» О. Берндта [7, № 8], чи антирелігійні «Комсомольська антирелігійна» І. Михайленка, що безперечно віддзеркалювали настрої в суспільній свідомості і пріоритети в тогочасному мистецтві, проте часто не мали високої художньої цінності, зокрема музичної. Ми бачимо, що розуміння вартості музичного твору було невіддільне від оцінки його ідеологічного та громадського спрямування. Серед найцікавіших, значущих у музично-естетичному сенсі, але, на жаль, нечисленних музичних додатків до журналу «Музика – масам» можна відзначити хорові партитури П. Козицького «Вперед» [7, № 4] та «Могутній орел» [7, № 12], «Гуцульський танок» для струнного оркестру К. Богуславського [7, № 2], «Веснянку» для духового оркестру М. Вериківського [8, № 6], «Український танок» В. Барвінського для духового оркестру [7, № 7].

За допомогою інформації, що вміщена на сторінках журналу, вдалося встановити авторів музики і слів деяких пісень і відновити відомості про такі видання, що не збереглися до нашого часу або ще не віднайдені. Крім того, журнал є єдиним джерелом інформації про деяких тогочасних композиторів (містить перелік їх творів, біографічну інформацію та портрети), а також вміщує відомості про значну кількість рукописних творів українських композиторів, що в подальшому не були надруковані. Ця інформація стане суттєвою допомогою тим фахівцям (музикознавцям, дослідникам, науковцям), які досліджують творчість і складають бібліографію творів українських композиторів, чим допомагають відтворити повну картину творчого музичного спадку 20-х років.

Список використаних джерел

1. *Вакульчук О.* Музично-бібліографічна інформація в українській радянській періодиці 20-х початку 30-х рр. XX ст. / О. Вакульчук // Українська періодика : історія і сучасність. – Львів, 2005. – С. 298–305.

2. *Зеленська Л.* Проблематика публікацій часопису «Музика – мас» (1926–1931) / Л. Зеленська // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 7. – С. 41–44.

3. *Івченко Л.* Українські нотні видання 1924–1930 років у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського : (вокальна музика) : науковий каталог / Л. В. Івченко, І. Ф. Бобришева ; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2012. – 338 с.

4. Каталог Державного видавництва України. Музичні видання. – Х. : ДВУ, 1927. – 140 с.

5. Каталог Державного видавництва України. Музичні видання. – Х. : ДВУ, 1930. – 38 с.

6. Каталоги відділу формування музичного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_vfmf/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=VFMF&P21DBN=VFMF&S21CNR=20&Z21ID – Заголовок з екрана.

7. Музика – масам. – Х., 1928. – № 1–12.

8. Музика – масам. – Х., 1929. – № 1–12.

9. Музика – масам. – Х., 1930. – № 1–12.

10. Музична література УРСР : 1917–1965 : бібліографічний довідник / Книжкова палата Української РСР. – Х. : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1966. – 795 с.

11. *Пархоменко Л.* Проблеми виконавства в розвитку хорової музики («Думка» в 60-80-ті рр. XX ст.) / Л. Пархоменко // Матеріали до українського мистецтвознавства. – Вип. 2. – К., 2003. – С. 112.

12. Українська культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/Українська_культура_(журнал)

13. *Шеремета І.* Дешифрування псевдонімів як аспект вивчення музичної культури (за матеріалами журналу «Музика» 1920-х років) / І. Шеремета // Студії мистецтвознавчі / НАН України, ІМФЕ. – К., 2011. – № 3. – С. 49.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 016:78(051)(477)

Iryna Bobrysheva

Bibliography of Printed Music in the Magazine «Музика – масам»

Monthly magazine of the musical culture named «Музика – масам», which was published at the end of the 20's of the XX century in Kharkiv city, is one of the main sources of the information about the Ukrainian musical culture and, in particular, about the publication of musical works of that period. Analysis of the magazine materials was carried out, because of the preparation of an electronic database and the search of bibliographic information about musical issues of 1924–1930's in all possible sources. Research of the magazine «Музика – масам» allowed adding to scientific circulation

more than 60 musical publications of the 20's that are not registered in any bibliographic index. Also, thanks to the magazine, we managed to find information about the work of some composers of that time. We could determinate the authors of the songs music and words, that had been printed before without indicating the authors. In addition, from this magazine we can know about plenty of vocal works by Ukrainian composers of this period. These compositions were never published before and remained in manuscripts.

Keywords: musical issue, musical periodicals, bibliographic information, the magazine «Музика – масам», Ukrainian composers, musical works.

УДК 016:78(051)(477)

Ірина Бобрышева

Библиография нотных изданий по материалам журнала «Музика – масам»

Месячник музыкальной культуры «Музика – масам», издававшийся в конце 20-х годов XX ст. в Харькове, является одним из основных источников информации об украинской музыкальной культуре и в частности об изданиях музыкальных произведений указанного периода. Анализ материалов журнала проводился в связи с составлением электронной базы данных и поиском библиографической информации о нотных изданиях 1924–1930 гг. во всех возможных источниках. Исследование журнала «Музика – масам» позволило ввести в научный оборот более 60 изданий музыкальных произведений 20-х годов, которые не зарегистрированы ни в одном библиографическом указателе. Также с помощью журнала удалось найти информацию о произведениях некоторых композиторов, установить авторов музыки и слов песен, которые ранее печатались без указания авторов. Кроме того, из материалов журнала можно узнать о большом количестве вокальных произведений украинских композиторов указанного периода, которые вообще не были напечатаны и остались в рукописях.

Ключевые слова: нотные издания, музыкальная периодика, библиографическая информация, журнал «Музика – масам», украинские композиторы, музыкальное творчество.

УДК 002(447.5)″15-16″:003.349:676.067.4

Наталія Бондар,
канд. іст. наук, старш. наук. співроб. НБУВ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФІЛІГРАНЕЙ ВІЛЬНЮСЬКИХ ВИДАНЬ ЄВАНГЕЛІЙ 1575, 1600 ТА 1644 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ПАПЕРУ

В публікації здійснено порівняння водяних знаків паперу чотирьох Євангелій, надрукованих у Вільнюсі впродовж 70 років, з метою виявлення динаміки трансформації паперового ринку, встановлення походження паперу, що надходив на продаж до Вільнюса, його кількісних та якісних характеристик. Аналіз паперових масивів вільнюських видань Євангелій 1575, 1600 та 1644 рр. підтверджує зміну територій закупівлі паперу, її звуження внаслідок зміщення до Вільнюса або населених пунктів поблизу, що пояснюється поступовим розвитком та нарощуванням обсягів місцевого паперового виробництва Великого князівства Литовського.

Ключові слова: філіграні, водяні знаки, філігранологічний аналіз кириличних стародруків, історія виробництва та побутування паперу в Великому князівстві Литовському.

Як відомо, у Вільнюсі в XVI–XVII ст. було видано друком щонайменше чотири Євангелія, звані ще Четвероєвангеліями, або Євангеліями тетр, надруковані традиційним великим форматом. Первістком стало Євангеліє, видане визначним друкарем Петром Мстиславцем 30 березня 1575 р. за участю Івана та Зиновія Зарецьких, Кузьми та Луки Мамоничів. У 1600 р. друкарня Мамоничів видала Євангеліє, подібне до видання П. Мстиславця за текстом та ілюстративним оформленням. Десь наприкінці 10 – на початку 20-х рр. XVII ст. було видано ще одне схоже видання, позначене також 1600 р. Фахівці для розрізнення обох видань їх називають відповідно Євангелієм без сигнатур (дійсно видане у 1600 р.) та Євангелієм із сигнатурами (виданим наприкінці 10 – на початку 20-х рр. XVII ст.), оскільки перше із видань мало тільки нумерацію аркушів (фоліацію), а друге – і фоліацію, і нумерацію зошитів (сигнатури). У 1644 р. видання Євангелія побачило світ у друкарні Вільнюського Святодухівського братства. Це видання вже не є копією друку П. Мстиславця, воно більше за розмірами,

відзначається інакшим ілюстративним оформленням, однак при цьому в ньому використано ті ж чотири цільносторінкові зображення євангелістів, що і в обох Євангеліях із датою 1600 р.

Нас зацікавила можливість порівняння особливостей паперу цих чотирьох видань Євангелій, оскільки вони природно видавалися через більш-менш рівні проміжки часу, що складають 20–25 років, мають приблизно однаковий текстовий обсяг, друкувалися однаковими тиражами, хоча відомості стосовно кількості виданих примірників не зазначені у жодному із видань.

Філіграні чотирьох вільнюських видань Євангелій хоча і досліджувалися нашими попередниками, насамперед литовським філігранологом Е. Лауцявічюсом [11, с. 246, 248, 249] та російською дослідницею Т. В. Діановою [5, с. 180, 183], однак ще недостатньо вивчені фахівцями, і маємо надію, стануть предметом і подальших наших студій. Ми вже писали про особливості паперу Євангелій вільнюського друку, насамперед видання П. Мстиславця 1575 р. [4, с. 267–272; 2, с. 8–9], також об'єктом окремих досліджень став примірник Євангелія, зібраного із переважаючих аркушів Євангелія 1600 р. із сигнатурами, вставок Євангеліля без сигнатур. та 1575 р., а також фрагментів невідомого вільнюського друку 20–30 рр. XVII ст. [3, с. 35–47]. Нами підготовлений каталог вільнюських Євангелій 1575, 1600 та 1644 рр., що незабаром має вийти друком, в складі якого зафіксовані й філігрsuperані примірників збірки НБУВ, а також уміщено їх зображення.

Метою цієї статті є порівняльне дослідження водяних знаків паперу чотирьох видань Євангелій 1575, 1600 та 1644 рр. для виявлення динаміки зміни паперового ринку, встановлення територій, де вироблявся папір, що надходив на продаж до Вільнюса, його кількісних та якісних характеристик.

Дослідження паперу Євангелія 1575 р. П. Мстиславця було проведене на матеріалі 26 примірників зі збірок Києва, Львова, Москви та Мінська. Серед них 8 примірників збірки НБУВ, 3 примірники НКПІКЗ, 1 примірник Музею книги та друкарства, 2 примірники ЛННБ ім. В. Стефаника, 1 примірник НБ ЛНУ ім. І. Франка, 10 примірників РДБ та 1 примірник Національної бібліотеки Білорусі. Одразу ж відмітимо, що було виявлено 5 примірників, надрукованих на папері без сюжетних філігранеї, а також 2 змішаних примірники, в яких папір без філігранеї складає більше половини аркушів, всі інші примірники із філігранями. Аналіз паперу звичайних примірників із водяними знаками свідчить, що при їх друкуванні

було використано папір доволі великою кількості сюжетів та видів, розподілений таким чином: Труби у картуші (Лауц. № 1413) * – 35 %, Топор у картуші під короною (Лауц. № 1654–1657) – 19 %, Свєнчиц без картуша (Лауц. № 1792–1793) – 10 %, Підкова маленька з хрестом без картуша (Лауц. № 2663) – 9 %, Єліта менша в лінійному картуші – 5,5 % (Лауц. № 1511), Кабан без картуша (Лауц. № 3665, 3678, 3689–3690) – 3 %, Ястжембєц у картуші під короною (Лауц. № 2699) – 2 %, Риба в колі з літерами CG (Лауц. № 4045) – 1,5 %, Абданк у колі під митрою (Лауц. № 1049) – 1,5 %, Абданк із завитками (Лауц. № 1029) – 1,5 %, Літера S у картуші під короною (Лауц. № 3398) – 1,5 %, Голова блазня без картуша (Лауц. № 2623–2624) – 0,75 %, Єліта велика під короною (Лауц. № 1525) – 0,75 %, Топор без картуша (Лауц. № 1632) – 0,5 %, Остоя в картуші під короною з літерами МК (Лауц. № 2554–2556) – 0,5 %, Чотирискладовий герб Л. Гурки в округлому картуші (Лауц. № 1163) – 0,25 %, Два хрести в картуші під короною (Лауц. № 768) – 0,25 %; папір без філігранеї – 3,5 %, філіграні встановити не вдалося переважно через відсутність або дефектність аркушів – 4 % знаків. Розрахунки відсотків проводилися без урахування примірників без філігранеї та змішаних примірників.

Більшість представлених у складі Євангелія 1575 р. видів паперу має підкраківське походження. Як відомо, численні папірні Краківського воєводства в другій половині XVII ст. традиційно виробляли велику кількість паперу, і він розповсюджувався на території Литви, України, Білорусі, де місцеве виробництво паперу в цей час тільки налагоджувалося і значно поступалося польському і кількісно, і якісно. До підкраківських належать такі види, як Топор (папірні Тенчинських у Тенчинеку або Кшешовіцах під Краковом або у Любліні [12, s. 19]), Свєнчиц (монастир св. Духу в Пронднику під Краковом [12, s. 8]), Єліта (Вільковиці, папірня краківських міщан Вільчковських [12, s. 10]), Ястжембєц (Оклесна під Краковом [7, с. 205]), Абданк (Могила під Краковом [6, с. 99]), також Підкова без картуша. Вірогідно, іншим шляхом надходив папір із філігранями Два хрести (Гданськ [8, s. 298–299]), Риба в колі з літерами CG (Гданськ [8, s. 299]), Герб Л. Гурки

* Оскільки найбільш вичерпно водяні знаки цих видань представлені в альбомі литовського філігранолога Е. Лауцявічюса – Laucevicius E. Popierus Lietuvoje XV–XVIII a. : atlasas = Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV–XVIII в. : атлас. – Vilnius : Mitnis, 1967. – 577 с.; Vilnius: Mitnis, 1967. – 287 с. – при фіксації філігранеї будемо посилатися на позиції зображень філігранеї з цього альбому.

в округлому картуші (Мялла на р. Нотец [12, s. 16]). Найбільш вірогідно білоруське походження має папір зі знаком Остоя, який вироблявся в Узді [6, с. 76], маєтності відомого просвітника протестанта Мацея Кавечинського. Папір зі знаком Труби, що є переважаючим у виданні, на нашу думку, вироблявся у Вільнюсі або неподалік. Можливо, його виробництво було пов'язане із П. Мстиславцем або Мамоничами. Місце виготовлення паперу зі знаками Кабан, Голова блазня та Літера S у картуші під короною не встановлене, так само і паперу без водяних знаків.

Відтак бачимо, що для друкування Євангелія 1575 р. було використано папір із кількох різних місць виробництва, вірогідно, той, що складав тодішню ринкову пропозицію Вільнюса. Попри те, що місце виробництва переважаючого паперу зі знаком Труби не встановлене, припустимо його місцеве походження. Також фіксується використання у значній кількості паперу малопольського підкраківського походження. Загалом порівняльний аналіз використаного для друкування Євангелія 1575 р. паперу засвідчує, що для часу, коли розпочався активний розвиток місцевого тиражованого книгодрукування, відмічається суттєве відставання пропозиції від потреб ринку, характерний дефіцит паперу і складність у його придбанні.

Дослідження водяних знаків наступного за часом видання – так званого Євангелія без сигнатур 1600 р. друкарні Мамоничів, поки що було здійснене на матеріалі шести примірників збірки НБУВ. Підрахунки свідчать, що для друкування Євангелія без сигнатур 1600 р. було використано папір із філігранями 19 різних сюжетів. Він представлений водяними знаками у такому співвідношенні: Лис у колі з літерами LS (Лауц. № 1857–1860, 1863–1864) – 53 %; Любич у бароковому картуші (Лауц. № 2712) – 13 %; Лис / піворла у бароковому картуші (Лауц. № 1279) – 7 %; Єліта в бароковому картуші (Лауц. № 1545) – 5 %; Вершник у колі (Лауц. № 3495) – 5 %; Три корони у лінійному картуші (Лауц. № 1619) – 4 %; Ястжембєц / Тупа підкова в округлому картуші (Лауц. № 2685–2687–2604, 2705) – 2 %; Топор (кілька варіантів) (Лауц. № 1684, 1671, 1676, 1703, 1706) – 2,25 %; Гоздава (кілька варіантів) (Лауц. № 2052, 2142, 2160) – 1,5 %; Герб Бауцена в колі (Лауц. № 1338) – 1,25 %; Башти із півмісяцем без картуша (Лауц. № 728–730) – 1,25 %; Лис у бароковому картуші (Лауц. № 2712) – 1,5 %; Доліва в округлому картуші з літерами IR (Лауц. № 1312) – 1 %; Остоя в картуші під короною (Лауц. № 2534, 2537) – 1 %; Леварт у бароковому картуші (Лауц. № 2248) – 0,75 %; Колоски в

бароковому картуші (Лауц. № 3734) – 0,5 %; Сліповрон у бароковому картуші (Лауц. № 2720, 2732) – 0,5 %; Трикутна фігура в колі з написом «TRISSEL» (Лауц. № 2934) – 0,15 %; Орел в картуші під короною (Лауц. № 218) – 0,15 %; Коло в хвилястому картуші (Лауц. № 1419) – 0,1 %; не встановлено знаків – 0,85 %.

Досвід дослідження водяних знаків стародруків другої половини XVI ст. вказує на те, що філіграні, як правило, не були так широко представлені у стародруках. Можемо припустити, що значний спектр презентації сюжетів філіграней свідчить про складність у придбанні паперу під час друкування Євангелія 1600 р., адже у досить незначний проміжок часу значно зросла потреба у великій кількості паперу, пристосованого для друку книг. Попри те, що випуск паперу нарощувався, очевидно, потреба в ньому перевищувала пропозицію, у тому числі й для книговидання. Велика кількість різновидів паперу може свідчити й про значний тираж видання Євангелія 1600 р. без сигнатур.

Перелік філіграней показує, що у складі Євангелія без сигнатур 1600 р. переважає філігрань Лис в округлому картуші з LS, оскільки такий папір складає 54 %, до нього можна додати 1 % паперу з філігранню Лис у бароковому картуші. На усі інші сюжети філіграней припадає менша половина книги. Вироблявся папір з гербом Лис на одній із місцевих папірень Сапіг або Мамоничів [6, с. 114]. Відтак зрозуміло. що видавці розраховували насамперед на використання або ж власного, або ж спеціально виробленого для видання паперу.

Також місцеве походження можна приписати паперу із філігранню Вершник в колі, який, можливо, вироблявся ковенською (каунаською) папірнею, у власності Г. Рейнера [6, с. 139, 72], що складає 5 % від використаного. Краківське походження мають види паперу із філігранями Любич (із Гребениці біля Пронника у власності Луковських гербу Любич [8, s. 280, 275]), Єліта (Вільковіце у власності краківських міщан Вільчковських гербу Єліта [12, s. 10]), Три корони (Жабі Млин в Проннику Бялому з гербом Краківського капітулу [7, с. 205]), Ястжембєц / Тупа підкова в округлому картуші (пов'язується із папірнями під Краковом, у Гребениці [8, s. 275] або Оклесні [7, с. 205], або в Почесній на Варті Ольштинського староства [9, s. 260]), Топор кількох варіантів (підкраківські папірні Тенчинських у Тенчинеку та Кшешовіцах [12, s. 19]), Гоздава кількох варіантів (у маєтку Бонарів Баліце над Рудавою [6, с. 115–116]), Башти із півмісяцем без картуша (Старчинов під Олькушем [8, s. 279]), Колоски в

бароковому картуші (у Мнішеку з гербом Клоси настоятеля цистеріанського монастиря Станіслава Решки [12, s. 11])), Сліповрон (Млодзейовіце, у власності Млодзейовських гербу Сліповрон [12, s. 18–19]). Не місцеве і не краківське походження, вірогідно, мають такі види паперу, як Герб Будицина в колі (приписується папірні саксонського міста Будицина, або Бауцена [6, с. 104]), Доліва (Три квітки) в округлому картуші, що вироблявся в Мурованій Госліні [8, s. 297] (зараз місто Познанського повіту Великопольского воєводства), Остоя (пов'язується із папірнями Кавечинських в Узді та у Несвіжі [6, с. 76]), Леварт у бароковому картуші (папірні у власності Фірлеїв у Любліні та Коцьку [12, s. 12]). Походження найрідкісніших для видання Євангелія без сигнатур 1600 р. видів паперу, умовно названих Трикутною фігурою в колі та Колом в хвилястому картуші, а також Орел в картуші під короною, залишилось невстановленим.

Відтак ще одне важливе зауваження щодо паперу Євангелія без сигнатур 1600 р. має стосуватися того, що кількісно (за відсотковими показниками) переважає папір місцевого виробництва – вільнюського та каунаського, репрезентативно (за кількістю назв знаків) – краківського. Дослідники вже давно звернули увагу на те, що в останніх роках XVI ст. у Литві відбувається заміна паперу немісцевого, переважно польського виробництва місцевим, що підтверджує й папір цього видання.

Наступним виданням Євангелія в Вільнюсі стало так зване Євангеліє із сигнатурами, датоване тим самим 1600 р., але насправді видане на рубежі другого й третього десятиліть XVII ст. [6, с. 15–16, 157]. Аналіз шести примірників цього видання збірки НБУВ показав, що загалом папір цих примірників подібний між собою, приблизно однаково виглядає в їх складі і співвідношення водяних знаків. Поаркушне дослідження примірників свідчить, що папір представлений таким чином: Літера R у картуші під короною (Лауц. № 3268, 3274, 3275, 3278, 3289, 3282, 3283, 3285,) – 72 %; Риба в колі (Лауц. № 4098, 4099) – 10 %; Агнець у лінійному картуші з літерами SK (Лауц. № 580) – 9 %; Бродич без картуша (Лауц. № 1827–1828) – 5 %; Літера W маленька без картуша (Лауц. № 3334) – 1 %; Дві літери S у бароковому картуші під короною – 0,8 %; Орел у картуші під короною – 0,1 %; Чотиридільний герб під єпископською митрою – 0,1 %; пари арк. без філіграней – 1 %; не встановлено знаків за браком аркушів –1 %.

Як бачимо, на три чверті було використано папір зі знаком у вигляді латинської літери R у лінійному картуші під короною. Походження філіграней цього сюжету дослідниками не встановлене [6, с. 136]. Однак

велика кількість паперу, використана для друкування Євангелія 1600 р. з сигнатурами, примушує припускати, що місце його виробництва було територіально близьким до Вільнюса. Чітко не встановлюється й походження більшості інших перерахованих філіграней – Риба в колі, Агнець у лінійному картуші, Дві літери S у бароковому картуші під короною, Орел у картуші під короною, Чотиридільний герб під єпископською митрою. Попри те, що відомості про місце виготовлення переважної більшості цих видів паперу не фіксується в доступних нам джерелах, безсумнівно, воно не є краківським, більш схоже не місцеве або більш наближене до Вільнюса.

Виключення складають знаки Бродич та літера W маленька без картуша. Папір із філігранню Бродич, виробництво якого встановлюється доволі чітко, зображує герб родини Жуховських Бродич, або потрійний хрест. Водяний знак використовувала папірня у Павільнюсі, що належала Мамоничам, що від Леона Мамонича перейшла до його доньки Барбари, одруженої із Володимиром Жуховським [6, с. 70, 113]. В період володіння папірнею Жуховськими місцевий папір маркувався їхнім гербом Бродич. Подібний водяний знак зустрічається на папері 1610–1624 рр. [6, с. 157]. Після смерті чоловіка Барвара Жуховська у 1631 р. продала папірню мачусі Вайнайте-Мамонич-Гедройц та її чоловіку кн. М. Гедройцу [6, с. 70]. Папірня стала використовувати їх герб Гіпоцентавр. Папір, маркований маленькою літерою W, виготовлявся, вірогідно, у Бреслау (Вроцлаві) [6, с. 137].

Відтак для друкування Євангелія з сигнатурами 1600 р. було використано меншу кількість видозмін паперу, що засвідчує певною мірою стабілізацію паперового ринку та наповнення його папером, пристосованим для книговидавничої діяльності. Однак неможливість встановлення походження переважної більшості видів паперу обмежує наші відомості про історію його закупівлі.

На матеріалі шести примірників збірки НБУВ був проаналізований і папір Євангелія 1644 р., виданого у Вільнюсі друкарнею Святодухівського братства. Ми вже наголошували на більших порівняно із трьома попередніми виданнями розмірах Євангелія 1644 р., що могло бути причиною для закупівлі лише певних видів паперу, що задовольняли потребам видання. В його складі було виявлено два види паперу з гербом одного й того ж власника – папір із простим гербом Лис (Лауц. № 2007–2009), що складає 92 % від загальної кількості, а папір із складним бароковим

гербом (Лауц. № 1948) – 8 %. Як бачимо, кількість одного із видів значно переважає інший.

Однорідність паперу, що демонструється виданням Євангелія 1644 р. братської друкарні, можна пояснити кількома чинниками. Одним із них, безперечно, стала певна стабілізація ринку паперу у Литві. Інший чинник – через великий формат видання (більший у порівнянні із трьома попередніми виданнями Євангелія) потреба у використанні паперу більших розмірів, що накладало обмеження на вибір. Відтак було використано папір двох сюжетів із гербом Сапіг Лис. Обидва види паперу великого формату виготовляла папірня Казимира Леона Сапіги в Рожані [11, s. 249; 10, № 2007–2009, s. 262–263; № 1948, s. 255]. Перший із зазначених водяних знаків має вигляд односкладового гербу Сапіг Лис без обрамлення (у вигляді стріли, направленої вверх, із двома поперечинами), із розташованими поряд літерами «PR», що розшифровуються як «Papirus Rosanensis» [6, с. 116] (тобто папір Рожанський).

Другий вид паперу, що складає усього 8 %, має вигляд чотиридільного герба К. Л. Сапіги у бароковому картуші, у наверші лис, герб по периметру супроводжується літерами KLSMNWXLWLS, що дослідники розшифровують як «K(azimir) L(eon) S(apieha) M(arszaiek) N(advorny) W(ielkiego) X(ikstwa) L(itewskiego) W(olpinski) L(uboczanski) S(tarosta)». Обидва види паперу дослідники атрибутують ружанській папірні (зараз Бреська область Пружанського р-ну Білорусі). Маєток Рожани (Ружани) перейшов до Сапіг 1598 р., і отримав розквіт за часів К. Л. Сапіги. Вважається, що рожанська папірня була започаткована у 1607 р. на річці Ружанці, і діяла майже до середини XVIII ст. [6, с. 76]. Папірню представники родини Сапіг здавали в оренду, і Е. Лауцявічюс вважає, що не отримували від володіння нею прибутку, окрім орендної плати [6, с. 76].

Щодо розміщення обох видів паперу, то другий зі складним гербом трапляється тільки серед паперу 3–9 зошитів (аркуші 1–28 II рах.), тобто на початку основної текстової частини, з якої, як правило, і розпочиналась робота над книгою. Це свідчить, що спочатку було придбано папір із цим видом філіграні, потім його було змінено на перший. Чи зносилася філігрань, чи була потреба в удосконаленні технології виготовлення, про це відомостей не збереглося. Обидва види паперу великих розмірів (розмір книжкового аркуша 380х242 мм, розмір паперового аркуша не менше ніж 380х245 мм), і доволі непоганої якості.

Таким чином, аналіз паперу чотирьох Євангелій попри невстановленість або нечітку локалізацію місця виробництва багатьох його видів засвідчує певну стабілізацію ринку паперу у 40-х рр. XVII ст. порівняно із попереднім періодом, а також розширює наші відомості як про місця закупівлі паперу для потреб Вільнюса та надає об'єктивні дані щодо трансформації місцевого паперового ринку впродовж більш ніж 70 років. Аналіз паперових масивів вільнюських видань Євангелій 1575, 1600 та 1644 рр. підтверджує зміну територій придбання паперу, її звуження внаслідок зміщення до Вільнюса або населених пунктів поблизу, що пояснюється поступовим розвитком та нарощуванням обсягів місцевого паперового виробництва Великого князівства Литовського.

Список використаних джерел

1. *Бондар Н. П.* Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис / Н. П. Бондар. – К., 2012. – 312 с.

2. *Бондар Н. П.* Водяные знаки изданий Ивана Федорова и Петра Мстиславца как материал историко-книговедческих исследований / Н. П. Бондар // Федоровские чтения 2009. – М. : Наука, 2010. – С. 5–11.

3. *Бондар Н. П.* Невідомі аркуші віленського друку в складі примірника віленського Євангелія з сигнатурами 1600 р. зі збірки НБУВ / Н. П. Бондар // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. Вип. 11. – С. 35–47.

4. *Бондар Н. П.* Порівняльний аналіз водяних знаків заблудівських, львівських та віленських видань Івана Федорова та Петра Мстиславця / Н. Бондар // Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 258–280.

5. *Дианова Т. В.* Филиграни XVII в. по старопечатным книгам Украины и Литвы : Каталог / Гос. ист. музей; сост. Т. В. Дианова. – М., 1993. – 192 с., 1044 ил.

6. *Лауцявичюс Э.* Бумага в Литве в XV–XVII веках / Э. Лауцявичюс. – Вильнюс: Мокслас, 1979. – 188 с.

7. *Мякишев В. П.* Бумажные секреты Мамоничей / В. Мякишев // Федоровские чтения. 2005. – М. : Наука, 2005. – С. 199–215.

8. *Budka W.* Antologia prac hictoryka papiernictwa Wiodzimierza Budki. – [Dusznici – Zdroj], 2009. – 352 s.: il.

9. *Dąbrowski J.* Rękodzielo papiernicze / J. Dąbrowski, J. Siniarska-Czaplicka. – Warszawa: Wyd. Czasopism i Książek Technicznych Sigma NOT, 1991. – 450 s.

10. *Laucevicius E.* Popierus Lietuvoje XV–XVIII a.: atlasas = Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV–XVIII в. : атлас / E. Laucevicius. – Vilnius: Mitnis, 1967. – 577 с. : ил.

11. *Laucevicius E.* Popierus Lietuvoje XV–XVIII a. = Лауцявичюс Э. Бумага в Литве в XV–XVIII в. / E. Laucevicius. – Vilnius: Mitnis, 1967. – 287 c.

12. *Siniarska-Czaplicka J.* Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej polskiej od początku XV do połowy XVIII wieku / J. Siniarska-Czaplicka. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1969. – 41 s., 228 tabl.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 002(447.5)″15-16″:003.349:676.067.4

Nataliia Bondar

Comparative Analysis of Vilnius Filigrees as the Source of Paper History in 1575th, 1600th and 1644th Publications of Gospels

The article deals with comparison of watermarks on paper of four Evangels, edited in Vilnius during the period of 70 years. The comparison is aimed to show the dynamics of paper market transformation, to discover the origin of paper, which was sold in Vilnius, to define quality and quantity characteristics of the paper. The analysis of paper of Vilnius editions of Evangel 1575, 1600 and 1644 confirms the narrowing of paper purchase territory to Vilnius and its suburbs. That is explained by gradual development and extension of local paper manufacture in Grand Duchy of Lithuania.

Keywords: watermarks, watermark analysis of Cyrillic old-printed editions, the history of manufacture and usage of paper in Grand Duchy of Lithuania.

УДК 002(447.5)″15-16″:003.349:676.067.4

Наталия Бондар

Сравнительный анализ бумаги вильнюсских изданий 1575, 1600 и 1644 гг. как источник из истории бытования бумаги

В публикации осуществлено сравнение водяных знаков бумаги четырех Евангелий, напечатанных в Вильнюсе в течение 70 лет, для выявления на их примере динамики трансформации книжного рынка, установления происхождения продающейся в Вильнюсе бумаги, ее количественных и качественных характеристик. Анализ бумажных массивов вильнюсских изданий Евангелий 1575, 1600 и 1644 гг. подтверждает сужение территорий приобретения бумаги в результате ее перемещения в Вильнюс и его окрестности. Это объясняется поступательным развитием и увеличением объемов местного бумажного производства Великого княжества Литовского.

Ключевые слова: филиграни, водяные знаки, филигранологический анализ кириллических старопечатных изданий, история производства и бытования бумаги в Великом княжестве Литовском.

УДК 027.021(477-25)ІРНБУВ:004.7:003.349:091.14

Тетяна Добрянська,
аспірантка НБУВ

БАЗА ДАНИХ УКРАЇНСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ КОДЕКСІВ XVII ст. ІНСТИТУТУ РУКОПИСУ НБУВ (СТВОРЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ)

Висвітлено основні проблеми створення та перспективи розвитку електронної бази даних кириличних рукописних кодексів XVII ст. (БД РК XVII ст.) в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) у системі автоматизації бібліотек ІРБІС-64. БД РК XVII ст., і українських зокрема, має стати складовою частиною майбутньої загальної електронної бази кириличних рукописних кодексів XII–XVII ст. ІР НБУВ.

Ключові слова: інформаційні системи, інформаційні ресурси, бази даних, Інститут рукопису НБУВ, ІРБІС-64, кириличні рукописні кодекси, кодикологічний опис.

Сучасне науково-інформаційне середовище в якому функціонують наукові бібліотеки докорінно змінилося в світі новітніх технологій. Бібліотеки завжди перебувають у вирі інноваційних процесів, в числі перших розробляють та впроваджують високотехнологічні рішення [29, с. 3], самі формують інформаційне середовище [2, с. 247] і стають виробниками й власних електронних ресурсів. Важливе місце в сучасному суспільстві займають інформаційні ресурси, до яких входять й бази даних різних галузей знань. Активно розвиваються й електронні бібліотеки, які своєю чергою вимагають організації електронної інформації, проведення обліку та технологічного опрацювання документів [1, с. 11]. З процесами інформатизації суспільства бібліотеки та архівні установи все частіше звертаються до нових форм обслуговування користувачів, використовуючи при цьому інноваційні інформаційні технології, які орієнтовані на управління фондами, а також на вдосконалення методів та форм організації інноваційно-бібліотечних ресурсів [3, с. 449].

На передових засадах у напрямі інформаційних технологій працює Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Зокрема, створюються електронні каталоги книжкових фондів [7] та бази даних середньовічних друкованих та рукописних джерел.

Середньовічні рукописні пам'ятки є ґрунтовною складовою всесвітньої культурної спадщини і актуальним є створення їх електронних баз даних, безпосередньо українських кириличних кодексів XVII ст. Сьогодні створення бази даних українських кириличних рукописних кодексів XVII ст. є важливим завданням для оцінки культурного національного надбання, для реєстрації книжкових пам'яток та їх наукового дослідження й описування. Метою даної роботи є розглянути основні проблеми створення та перспективи розвитку електронної бази даних українських кириличних кодексів XVII ст. в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) у системі автоматизації бібліотек ІРБІС-64, запропонувати введення до бази даних нових полів.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського вперше розпочата робота по створенню електронної бази даних кириличних рукописних пам'яток XVII ст. в системі автоматизації бібліотек ІРБІС-64, основний ресурс якої складатимуть українські пам'ятки. Вже створено в першому робочому варіанті електронну базу даних кириличних рукописних кодексів XII–XVI ст. В основу роботи покладено методичні та технологічно-практичні розробки співробітників Інституту рукопису та відділу програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ, безпосередньо О. А. Іванової та К. В. Лобузіної.

З 90-х років XX ст. в Інституті рукопису розвиваються кодикологічні дослідження, спрямовані на створення універсальних принципів описування рукописної книги XV–XVIII ст. З метою охоплення усіх можливих аспектів зовнішнього опису РК було створено модель кодикографічного опису, що узагальнила вітчизняний та світовий досвід у галузі опису РК [8].

БД РК XVII ст., і українських зокрема, має стати складовою частиною майбутньої загальної електронної бази кириличних рукописних кодексів ІР НБУВ від XII – до XVII ст., і, згодом, до XIX ст. включно. В основу БД РК XVII ст. покладено інформаційно-пошукову систему «Кодекс», напрацьовану в ІР НБУВ О. А. Івановою при підготовці кандидатської дисертації «Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису» [10; 13; 14], й удосконалену в пізніших роботах дослідниці [12; 15; 17; 18], в яких було «висвітлено специфіку описування та каталогізації рукописних книг, в тому числі, в автоматизованому варіанті; розкрито вирішення цього питання в Інституті рукопису НБУВ у вигляді

бази даних «Кодекс», подано структуру бази, подано основні поля та їх зміст, конкретні приклади використання бази даних у кодикологічних дослідженнях рукописів XVI ст. тощо. Обґрунтовано принцип формалізації «від загальних описів до деталізації», підкреслено доцільність використання сучасних інформаційних технологій у дослідженнях великих масивів рукописів. О. А. Івановою наголошено, що «основой для создания БД «Кодекс» была выбрана рукописная книга XVI в., что вызвано несколькими причинами и прежде всего тем, что книга XVI века позволяет методологически осуществить связь более ранних памятников с рукописной книгой XVII и XVIII вв., что имеет большое значение для украинской книжной письменности. Учитывалось и то, что уже подготовлены каталоги рукописных книг XIXV вв., которые основывались на Методических рекомендациях, изданных Археографической комиссией СССР (РАН)» [10]. На джерельній базі ІР НБУВ було розроблено Л. А. Дубровіною, за участю О. М. Гальченко та О. А. Іванової, розгорнуту інформаційну археографічну та кодикологічну модель опису українських рукописів як ієрархічну структуру, де поряд з детальною структурою було подано і варіант стислого кодикологічного опису східнослов'янської рукописної книги [8]. Л. А. Дубровіна подає визначення кодикологічного опису як «модель даних рукописної книги, що репрезентує зовнішній і внутрішній, внутрішньої структури та функцій книги, формі та змісті, а також історії походження та побутування пам'ятки» [9, с. 127].

У 2001 році в Інституті рукопису було створено базу даних «Кодекс», яка призначена для зберігання описів кириличних рукописних книг, і в той же час це давало змогу вирішити основні проблеми, пов'язані зі специфікою опису рукописної книги [15, с. 107]. Розроблена співробітниками інституту розгорнута інформаційна археографічна та кодикологічна модель опису українських рукописів була застосована в БД «Кодекс», яка створена на основі СУБД Visual Fox 5.0. Для зберігання змістовної, часто великої за обсягом інформації, був вибраний формат Memo-полів [12, с. 209]. Для БД «Кодекс» було використано стандартні терміни, блоки термінів, сформовано спеціальний термінологічний апарат. Для користувача БД було розроблено О. А. Івановою зручний інтерфейс, який дозволив перейти до наступних основних режимів роботи: перегляд та редагування описів; довідник полів, де можливо добавляти нові поля; перегляд внесеної інформації по вибраним полям; пошук в БД та ін. А також додаткових сервісів: проведення контекстної заміни для вибраного поля; архівація БД;

різні види експорту даних бази в інші формати. Для переходу на систему ІРБІС-64 були внесені відповідні зміни (доповнення) до поточної структури, при чому деякі поля довелося розділити на дрібніші інформаційні [18, с. 136]. Упровадження в НБУВ системи автоматизації бібліотек ІРБІС розпочалося в 2009 році [25, с. 459].

На сьогодні в багатьох бібліотеках різного рівня і профілю використовується програма автоматизації бібліотек ІРБІС. В Росії та країнах СНД дана система є лідером серед програмної продукції. На цю програму переходять бібліотечні, архівні, музейні та інші установи культури. Зокрема на неї переводиться БД відділу рукописів Національного історичного Музею Росії, яка була створена на спеціально адаптованої програми бібліотечних каталогів «Elite», на основі Microsoft Office – «Access 2000». Про це, з посиланням на розробника – ЗАТ «Гипер», вказує О. В. Уханова [30, с. 49]. При цьому науковець наголошує на тому, «що можливість створення такого роду баз даних книг, відкриває доступ до всіх глибин джерел бази самих широких шарів дослідження. Єдина стандартизована схема опису рукописів і стародруків є невід'ємною частиною розвитку нового інформаційного простору. А розробка уніфікованої, стандартної структури і термінології в описі пам'яток культури стане основою для сучасного комп'ютерного обліку і збереження музейних фондів» [30, с. 64].

В ІР створюється в Системі автоматизації бібліотек ІРБІС [28] робоча БД РК XVII ст. (О. А. Іванова, Л. А. Гнатенко, Т. А. Добрянська). Робота проводиться у співпраці з відділом програмно-технологічного забезпечення комп'ютерних мереж НБУВ, безпосередньо із завідувачем відділом К. В. Лобузіною, зусиллями якої впроваджується, підтримується та адаптується автоматизована бібліотечна система ІРБІС-64 у наукових підрозділах НБУВ [19–23]. У роботах ученої розглядаються варіанти інтеграції електронних інформаційних ресурсів бібліотек, основні підходи до об'єднання бібліотечної діяльності: зведені каталоги, корпоративна каталогізація, інтегровані бібліотечні інформаційні системи з досвіду Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського у формуванні бібліотечно-інформаційних ресурсів. Значна увага приділена і формуванню електронних інформаційних ресурсів рукописної та архівної спадщини НБУВ. Історія створення та перспективи розвитку електронних інформаційних ресурсів Інституту рукопису свого часу було висвітлено О. П. Бодак [3].

У створенні БД РК XVII ст. наявні певні об'єктивні труднощі. Складність роботи над базою полягає в тому, що кириличні рукописні кодекси XVII ст., які зберігаються в ІР НБУВ, ще не мають наукових описів, на відміну від пам'яток XII–XVI ст. [4–6; 16], які б відповідали сучасним вимогам археографії, палеографії, кодикології та кодикографії, а наявні лише застарілі описи колекцій та зібрань, поданих у каталогах кінця XIX – початку XX ст., зокрема, М. І. Петрова, О. О. Лебедєва, М. Н. Сперанського та ін., які є фондовими каталогами рукописних колекцій та зібрань, що нині зберігаються в ІР і потребують критичного перегляду, а самі кодекси – переописування. Описування кириличних рукописних кодексів і українських кодексів XVII ст., спрямовані для введення до широкого наукового обігу нових даних й підтримки наукових досліджень в галузі кодикології, палеографії, філігранології, текстології та інших гуманітарних дисциплін.

Нині співробітниками ІР розпочато детальний перегляд попередніх описів та переописування на нових наукових засадах рукописних кодексів XVII ст. Описування кириличних рукописних кодексів і українських кодексів XVII ст., спрямовані для введення до широкого наукового обігу нових даних й підтримки наукових досліджень в галузі кодикології, палеографії, філігранології, текстології та інших гуманітарних дисциплін. Зусилля спрямовані на скоріше введення до електронних інформаційних ресурсів відомостей про кириличні рукописні кодекси XVII ст., якими зможуть послуговуватися фахівці різних галузей знань. Нові дані про кодекси будуть вноситися до бази по мірі їх отримання. Оскільки, як вказує О. А. Іванова, «самий процес описування рукописної книги, у тому числі і визначення окремих показників, може бути предметом окремого наукового дослідження, може сприяти поновленню або розширенню деталізації схеми опису, то навіть її найповніший варіант ніколи не буває абсолютно достатнім. З появою в науковому дослідженні будь-якого неврахованого раніше фактора або класифікації може з'явитися необхідність відкорегувати існуючі дані або класифікувати рукопис у новому окремому полі». Дослідниця також зауважує, що «детальний науковий опис рукопису не вважається закінченим, так як процес його вивчення завжди продовжується, і також продовжується потреба в реєстрації віднайдених нових даних. Сам процес описування рукописної книги може бути предметом окремого наукового дослідження, може поповнювати і в той же час розширювати деталізацію опису» [15, с. 108]. О. А. Іванова наголошує: «Як

рукописна пам'ятка, кодекс є предметом дослідження цілого ряду дисциплін, що мають свою специфічну методику та визначаються рядом специфічних параметрів – джерелознавчим, кодикологічним, текстологічним, дипломатичним, бібліографічним, використання яких каталогізація сучасної друкованої книги не вимагає. Оскільки сам процес класичного описування РК має характер дослідження, тому й електронна база даних рукописних фондів, окрім мети збереження фонду та реєстраційно-інформативних цілей, не може не мати науково-дослідних завдань і тому повинна давати можливість забезпечити реєстрацію та пошуковий механізм для десятків специфічних параметрів дослідження рукопису» [14, с. 12].

У БД РК XVII ст. будуть, переважно, використані основні поля із верхньої ієрархічної ланки опису за загальними, базовими розділами, які передбачені в базі «Кодекс» для кодексів XII–XVI ст. ІР НБУВ. Проте заповнюватися будуть не всі поля: Організація сторінки (03.00), Інципіт (01.01), Експліцит (01.02), Походження паперу (02.01), Аркуш використання (12.01), Текстові лакуни (07.10) та ін.

Нами пропонується ввести нові поля, зокрема:

1. Поле *Протограф*, в якому буде вказуватися, що кодекс списано з рукопису чи стародруку, з подачею даних із кодикологічних записів кодексу, або встановлених описувачем, про що інформація має подаватися в підполях.

2. Поле *Стародрук*, в якому буде подана інформація про те, що до рукопису приєднаний стародрук, або уривок зі стародруку, а в підполях – основні дані про нього. В основному це є рукописні збірники-конволюти, в яких зберігаються стародруки.

3. Поле *Описувач*, до якого має подаватися інформацію про археографа, опис якого було використано для бази, а в підполі – інформацією про введення його до наукового обігу, із поданням вихідних даних. Для бази має бути використаний новітній опис, або розширений застарілий опис, якщо ще не проведено сучасне переописування рукопису.

4. Поле *Заповнювач*, в якому має вказуватися інформація про особу, яка вносила до бази інформацію з опису.

Запропоновані поля, до яких має вноситися інформація, яка стосується стародрукованих книг, є важливими саме для кодексів XVII ст. Оскільки, як наголошує В. Фрис, «в XVII–XVIII ст. книга, яка писалась з друкованих видань, залишалось досить стійким явищем. При копіюванні друку писець

намагався в точності передати текст, в оригіналі розмістити текс, по мірі можливостей повторити художнє оформлення» [31, с. 130–131]. Ці поля мають бути значно розширені підполями. В них має коротко подаватися основна інформація (назва книги (або твору), друкарня, рік написання, розмір та кількість аркушів).

Проблема атрибуції та опису українських кириличних рукописних кодексів XVII в., переписаних зі стародруків, є актуальною для української археографії та палеографії. При виявленні рукописів, списаних зі стародруків, важливим буде, на наш погляд, поділити такі кодекси на декілька груп, інформація про які має подаватися в полі *Протограф*: I. Рукописні книги, в яких є кодикологічний запис про їх списування зі стародруків. II. Рукописні книги, списані з стародруків, які не мають про це кодикологічного запису, а встановлені археографом. III. Рукописні книги, списані з стародруків, які не мали рукописного протографа (наприклад, Синопсис Інокентія Гізеля). При цьому необхідно використовувати каталоги кириличних стародруків, укладені С. Петровим [26], Я. П. Запаском і Я. Д. Ісаєвичем [11].

Також пропонуємо розширити або внести певні зміни до вже існуючих полів, зокрема:

1) у полі *Записи* (08.00) подавати тільки записи кодикологічного характеру. Не подавати тексти записів в нестандартних фонтах, переважно, в давніх кириличних, а подати в підполях інформацію кодикологічного характеру довільно українською мовою або транслітерацією;

2) у полі *Бібліографія* (12.00) виділити окремі поля (підполя) – «*Ілюстрації*», в якому вказуються роботи, в яких опубліковано зразки рукопису, із поданням основної інформації в під полях; *Публікація* та підполя з відомостями про вид публікації рукопису (факсиміле, літографія, транслітерація та ін.). До нього приєднати й поле *Електронна публікація*, яке заповнюється, якщо текст рукопису виставлено на сайті, із вказівкою в підполях електронної адреси доступу та ступінь повноти виставленого тексту. При цьому окремо подати поле *Опис*, до якого окремо вносити інформацію про опубліковані археографічні описи рукопису;

3) до полів *Мова* (05.00), *Письмо* (04.00), *Оздоблення* (06.00), *Записи* (08.00) варто було б прикріпити, в певному електронному форматі, аркуші рукопису – писані різними типами письма й почерків; з кодикологічними записами, з елементами художнього оформлення та ін.;

4) до запропонованого нового паля *Опис* додати гіперпосилання на введений до наукового обігу текст опису рукопису.

Необхідним також є вироблення для БД РК XVII ст. чіткого інформаційно-пошукового апарату (ІПА). Працюючи з базами даних НБУВ, К. В. Лобузіна зазначає, що «для зручності використання введеної інформації, створюється продумана система пошукових словників, орієнтована як на простого користувача так і на професійного працівника архіву, такий пошуковий апарат нараховує понад 40 інтегрованих точок доступу. Такі словники містять аналогічну інформацію з різних полів баз даних, зокрема це: номер та назва фонду, крайні дати фонду, ключові слова, дата, роки, іменний покажчик, шифри документу, місце, а також країна написання, мова, зображення особи тощо. Словники дають змогу перейти до описів фондів так і покращити пошук окремого документа» [20, с. 432–433]. Взагалі, як наголошують А. Мілтенова та В. Г. Подковирова, роботи в напрямі розвитку інформаційно-пошукової системи (ІПС) описування кириличних рукописних кодексів (й українських XVII ст. – *Т. Д.*), спрямовані для введення до широкого наукового обігу нових даних й підтримки наукових досліджень в галузі кодикології, палеографії, філігранології, текстології та інших гуманітарних дисциплін, які послуговуються рукописними матеріалами [24]. В. Г. Подковирова порівнює інформаційно-пошукові системи такого роду з електронними енциклопедіями [27, с. 301].

До БД РК XVII ст. добавлені й стандартні бібліотечні функції. БД може бути використана для укладання й видання каталогів, а також для друкування стандартних вихідних документів – каталожних карток для різних типів каталогів: алфавітного, систематичного, хронологічного та ін.

Отже, створення бази даних українських кириличних рукописних кодексів XVII ст. є важливим для оцінки Національного культурного надбання, для Державної реєстрації книжкових пам'яток України та для їх наукового дослідження. Виходячи з цього, було запропоновано введення нових полів (безпосередньо, поля *Протограф* та *Стародрук*) та розширити й внести певні зміни у деякі існуючі основні поля. Це є значимим як для археографічного та кодикологічного дослідження рукописних пам'яток, так і для подальшого вдосконалення БД РК XVII ст.

Список використаних джерел

1. *Антоненко І. П.* Електронні ресурси як об'єкт каталогізації: історія питання, термінологія, форматне забезпечення / І. П. Антоненко, О. В. Баркова // Бібліотечний вісник – К., 2004. – № 2. – С. 11–22.

2. *Бабич В. С.* Роль бібліотек у підвищенні інформаційної культури / В. С. Бабич // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 247–251.

3. *Бодак О. П.* Електронні інформаційні ресурси Інституту рукопису НБУВ: історія створення та перспективи розвитку / О. П. Бодак // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2009. – Вип. 13. – С. 449–457.

4. *Гнатенко Л. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог / Укладання, вступна стаття Л. А. Гнатенко. – К., 2003. – 193 с., 158 іл.

5. *Гнатенко Л. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XIV ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог. Кодиколого-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом. – К., 2007. – 265 с., 59 іл.

6. *Гнатенко Л. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XII–XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог. Кодиколого-палеографічне та графіко-орфографічне дослідження. Палеографічний альбом / Л. А. Гнатенко. – К., 2012. – 154 с.: 52 іл.

7. *Дениско Л.* Електронний каталог Колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: досвід з укладання / Л. Дениско // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 239–245.

8. *Дубровіна Л. А.* Кодикографія українськоїта східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису / Л. А. Дубровіна, О. М. Гальченко, О. А. Іванова. К. : Ін-т укр. археографії, 1992. – 153 с.

9. *Дубровіна Л. А.* Кодикологія та кодикографія української рукописної книги // Л. А. Дубровіна. – К., 1992. – 262 с.

10. *Дубровіна Л. А.* Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины им. В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс» / Л. А. Дубровіна, О. А. Іванова // Архівознавство, археографія, джерелознавство. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 45–55.

11. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. кн. 1. (1574–1700) / Я. П. Запаско, Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Вища школа, 1981. – 135 с.

12. *Иванова О. А.* База данных рукописных кириллических книг «Кодекс» в Институте рукописей Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вер-

надского / О. А. Иванова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 204–216.

13. *Іванова О. А.* База даних «Кодекс» рукописної книги XVI ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 289–294.

14. *Іванова О. А.* Рукописна книга XVI ст. в Україні. Основні засади кодикологічного опису: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 07. 00. 08 / О. А. Іванова; НАН України; НБУВ. – К., 2003. – 19 с.

15. *Іванова О. А.* Використання баз даних у кодикологічних дослідженнях рукописних книг на прикладі бази даних «Кодекс» / О. А. Іванова // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технології. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 106–115.

16. *Іванова О. А.* Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : наук. кат.: палеогр. альбом / О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Л. А. Гнатенко; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. – К., 2010. – 791 с.: іл.

17. *Іванова О.* До питання публікації описів рукописів в інформаційному просторі / О. Іванова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 280–291.

18. *Іванова О.* Формування інформаційного ресурсу рукописних книг у базах даних: кодикологічний аспект / О. Іванова // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Число 21: Електронні інформаційні ресурси. – К. : Інститут історії України, 2013. – С. 131–139.

19. *Лобузіна К. В.* Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадсього (на прикладі почаївських стародруків) / К. В. Лобузіна, Г. І. Ковальчук, Н. В. Заболотна // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.

20. *Лобузіна К. В.* Формування електронних інформаційних ресурсів рукописної та архівної спадщини / К. В. Лобузіна // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2012. – Вип. 16. – С. 425–438.

21. *Лобузіна К. В.* Створення інтегрованого бібліотечого простору: основні проблеми та шляхи вирішення / К. В. Лобузіна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – К., 2012. – № 2. – С. 34–41.

22. *Лобузіна К.* Сучасні підходи до інтеграції електронних інформаційних ресурсів бібліотек / К. Лобузіна // Вісник Книжкової палати. – К., 2012. – № 12. – С. 24–28.

23. *Лобузіна К.* Проблеми створення комплексних цифрових ресурсів історико-культурної та наукової спадщини / К. Лобузіна // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць. – Число 21: Електронні інформаційні ресурси. – К. : Інститут історії України, 2013. – С. 121–129.

24. *Милтенова А.* Схемы аналитического описания рукописного материала и проблема конвертации различных ИПС (на примере «Реперториум» Института литературы БАН и «Ведь» НИОР БАН) / А. Милтенова, В. Г. Подковырова // Конференция «Современные информационные технологии и письменное наследие: от древних текстов к электронным библиотекам». Междунар. конф. Казань, 25–30 августа 2008 г. – С. 181–190.

25. *Муссель-Драгомирець С.* Актуальні питання удосконалення електронних каталогів Інституту рукопису в середовищі САБ ІРБІС-64 / С. Муссель-Драгомирець // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2012. – Вип. 16. – С. 459–466.

26. *Петров С. О.* Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / Сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь. – К., 1958. – 264 с.

27. *Подковырова В. Г.* Автоматизированная информационная система описания-хранения-поиска материалов из фондов Отдела рукописей БАН как особый тип локальной энциклопедии / В. Г. Подковырова, Е. В. Каширина // Философский век. – СПб, 2004. – Вып. 27. – С. 300–307.

28. Система автоматизации библиотек ИРБИС. Общее описание системы / Сост.: А. И. Бродовский. – М. : ГПНТБ России, 2002. – 260 с.

29. *Соловяненко Д. В.* Академічні бібліотеки в новому соціотехнічному вимірі: частина третя. Роль академічних бібліотек у конструюванні інтегрованих е-середовищ / Д. В. Соловяненко // Бібліотечний вісник. – 2010. – № 6. – С. 3–17.

30. *Уханова Е. В.* Принципы организации информации о средневековых рукописях и старопечатных книгах в компьютерной базе данных фондов ОР ГИМ / Е. В. Уханова // Труды Государственного исторического музея. – М., 2008. – Вып. 174. – С. 48–65.

31. *Фрис В.* Історія кириличної рукописної книги в Україні / В. Я. Фрис; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка. – Львів, 2003. – 188 с.: іл.+ 8 арк. кольор. іл.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(477-25)ІРНБУВ:004.7:003.349:091.14

Tetiana Dobrianska

Database of Ukrainian Cyrillic Codes of the 15th Century in the Institute of Manuscripts of Vernadskyi National Library of Ukraine

Highlights the basic problems of creating and prospects of development of an electronic database of Cyrillic manuscripts codex's XVII c. (DB of Manuscripts XVII c.) at the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine (VNLU in library automation system ІРБІС-64. DB of Manuscripts XVII c., and Ukrainian particularly, has become an integral part of the future of general electronic database of

Cyrillic manuscripts at the Institute of Manuscripts of VNLU of XII–XVII century.

Keywords: information systems, information resources, databases, Institute of Manuscripts VNLU, ІРБІС-64, Cyrillic manuscripts codex, codex description.

УДК 027.021(477-25)ІРНБУВ:004.7:003.349:091.14

Татьяна Добрянская

База данных украинских кириллических кодексов XVII в. Института рукописи НБУВ (создание и перспективы развития)

Отражены основные проблемы создания и перспективы развития электронной базы данных кириллических рукописных кодексов XVII в. (БД РК XVII в.) в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (ИР НБУВ) в системе автоматизации библиотек ИРБИС-64. БД РК XVII в., и украинской в частности, должна стать составной частью будущей общей электронной базы кириллических рукописных кодексов XII–XVII в. ИР НБУВ.

Ключевые слова: информационные системы, информационные ресурсы, базы данных ИР НБУВ, ИРБИС-64, кириллические рукописные кодексы, кодикологическое описание.

УДК 004.65:090.1(02):929 Антонович

Тетяна Мяскова,
канд. іст. наук, старш. наук. співроб. НБУВ

ОСОБОВА БІБЛІОТЕКА ВОЛОДИМИРА БОНІФАТІЙОВИЧА АНТОНОВИЧА: ІСТОРИЧНА ДОЛЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Стаття продовжує серію публікацій, присвячених особовим бібліотекам видатних діячів минулих епох. Об'єктом дослідження стала книгозбірня українського історика та археолога Володимира Боніфатійовича Антоновича. В статті з'ясовано історичні умови, що визначили збирацьку діяльність ученого, проаналізовано історію формування особової бібліотеки та її сучасний стан.

Ключові слова: Володимир Боніфатійович Антонович, особова бібліотека, історико-книгознавче дослідження.

Останні десятиріччя дослідження історії особових бібліотек стали невід'ємною складовою історичного книгознавства. Адже, вивчення особових книжкових та рукописних зібрань видатних діячів минулого є дзеркальним відображенням епохи, у якій вони жили. Тому, повернення, вивчення та введення до наукового обігу особових бібліотек стали першочерговим завданням для українських вчених (істориків, книгознавців, документознавців тощо). Проблемам вивчення термінології, класифікації книжкових пам'яток присвячені ґрунтовні наукові дослідження професорів Л. А. Дубровіної [7] та Г. І. Ковальчук [15]. Згідно визначення терміну, особовою бібліотекою вважається та бібліотека, що належала певній особі і зберігається як окремий комплекс у складі державних сховищ [15, с. 607].

На сьогодні значно зріс інтерес до історії книжкових зібрань, що зберігаються у фондах бібліотек України. Особовим книжковим колекціям зі сховищ наукової бібліотеки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського присвячене дисертаційне дослідження М. М. Калмикової [12]. Результатом вивчення таких зібрань у фондах бібліотек Львова є стаття Н. Е. Кунанець [16]. Проводились, також, дослідження особових бібліотек професорів та викладачів Київського університету св. Володимира [18].

Історико-книгознавче дослідження таких зібрань, аналіз їх складу та

змісту дозволяє відновити історичну пам'ять поколінь та простежити за розвитком наукової думки. Такі особові колекції цінні, перш за все, зібраннями книг із окремих галузей знань, до яких схилялись наукові інтереси колишніх власників.

Об'єктом дослідження, результати якого викладенні у даній статті, стала частина бібліотеки видатного українського історика В. Б. Антоновича. Книги з бібліотеки цього науковця були виокремленні з масиву документів, які надійшли у відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (далі ВБЗІК) з Обмінно-резервних фондів (далі ОРФ) НБУВ.

Доля наукової бібліотеки В. Б. Антоновича була складною, як і доля його наукової спадщини і всього його життя. Як більшість праць вченого була розміщена у різних виданнях, так і колись багата історикознавча бібліотека вченого не зберегла свою цілісність. Провести наукову реконструкцію бібліотеки вченого дозволило детальне вивчення усіх можливих архівних джерел, а саме: матеріалів, що знаходяться в Інституті Рукопису НБУВ (ф. 164, ф. І, ІІ, ІІІ), Архіві НБУВ, Центральному історичному архіві України у м. Києві (далі ЦДІАК) та Центральному державному архіві вищих органів влади (ЦДАВОВ). Ці документи допомогли провести наукове дослідження історичної долі різних частин особової бібліотеки В. Б. Антоновича, відтворити початковий склад книгозбірні та здійснити пошук розпорошених частин. Для бібліографічних досліджень було використано наукові розробки, присвячені В. Б. Антоновичу, як вченому, та науково-довідкові видання (енциклопедії, словники тощо). Наразі, документи, що стосуються життя, громадської та наукової діяльності В. Антоновича, зберігаються в багатьох фондах різних архівосховищ України. Українська дослідниця Т. Слюдикова подала повний список установ, де, крім вищевказаних архівів, названі: ЛННБ ім. В. Стефаника (Львів), архів Інституту археології НАН України, а також державні архіви – Державний архів м. Києва, державні архіви областей – в Полтаві та Одесі. Серед архівних установ Росії вказані: Державний архів Російської Федерації, Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург), Пушкінський Дім (Санкт-Петербург), Російська національна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург), Санкт-Петербурзьке відділення архіву РАН. Відповідні документи зберігаються у музеї-архіві УВАН (Нью-Йорк). Авторкою, також, розкрито зміст найцікавіших архівних фондів м. Києва, де зберігаються матеріали про українського історика В. Б. Антоновича [32].

Біографічна довідка: Володимир Боніфатійович Антонович (1834–1908 рр.) – український історик, археолог, етнограф, археограф. Народився у м. Макіївці Київської області. Викладач загальної історії у Київському кадетському училищі (1862–1865 рр.), головний редактор Київської комісії для розбору давніх актів, керівник видання «Архивы Юго-Западной России» (1868–1880 рр.), завідуючий нумізматичним (мюнц-кабінетом) та музеєм старожитностей Київського університету Св. Володимира (1872 р.), з 1870 р. – магістр російської історії, з 1878 р. – ординарний професор Київського університету Св. Володимира, з 1880 р. – декан історично-філологічного факультету університету, член багатьох наукових товариств [21, с. 18.]. Володимир Боніфатійович Антонович вважається фундатором української історичної школи, з якої вийшли визначні вчені, зокрема: М. С. Грушевський, Д. І. Багалій та ін.

Перше знайомство з бібліотечною книгою відбулось у Володимира Боніфатійовича під час підготовки до вступу до другої одеської гімназії. У господаря будинку, де знімав кімнату В. Б. Антонович, Оттона Абрамовича, була не дуже численна і зовсім не упорядкована бібліотека. Проте, саме в цей час майбутній вчений познайомився з творами Адама Міцкевича, перекладами новогрецьких пісень Олександра Ходзька [1, арк. 28]. Крім того, у вітальні Оттона Абрамовича проходили вечірні читання шляхетської молоді. Найчастіше читали твори Михайла Чайковського (Садик-Паші) про козаків, де останні ідилічно єдналися з польською шляхтою.

У старший класах Антонович захопився творами французьких просвітителів (Монтеск'є, Руссо, Вольтера), під впливом яких і склався світогляд вченого. Це сталося у 1844 р., коли Володимира віддали на виховання в Рішельєвський ліцей, директором пансіону якого був Янош Джидай, біологічний батько Володимира Боніфатійовича. У бібліотеці Джидая було багато цікавих книг, і Володимир читав їх запоєм. Одного разу хлопця застав за читанням серйозної книжки батько. Тоді він сказав слова, які Володимир запам'ятав на все життя і які фактично стали одним із його гасел: «Тобі треба дуже багато вчитися, багато працювати, бо доведеться самому, своєю головою прокладати собі дорогу в життя». Джидай почав керувати тематикою читання сина [1, арк. 39]. Книги для читання В. Антонович вибирав у каталозі книжкового магазину І. Глазунова [1, арк. 53]. Також, за твердженням другої дружини Антоновича – К. М. Мельник-Антонович, вчений не задовольняючись тим, що було серед книжок Джидая, знаходив потрібну йому літературу у букіністів на Грецькому

базарі, де за невеликі гроші читав усе, що його цікавило [4, арк. 9].

Після переїзду до Києва в 1850 р. майбутній учений поставив собі за мету познайомитися з українською літературою та джерелами з української історії. Виявилось, що знайти ці джерела було досить важко. Із спогадів вченого: «так, щоб ознайомитися з творами Шевченка були даремні. Допіро на третій рік я міг дістати «Чигиринського Кобзаря», і то під великим секретом. Джерел до української історії було не багато в ті часи, «История Руссов» була заборонена. Я дістав її в рукописному виді у букініста на Подолі. За тим прочитав Бантиша, Маркевича і Ригельмана, літописи Граб'янки і самовидця і, наприкінець, літопис Величка, котрий дав мені багато знання і розуміння козацької епохи. За тим мені довелось прочитати три томи «Киевлянина», що видавав Максимович, кілька томів «Молодика» Харківського, то збірки пісень: Максимовича, Метлинського і Срезневського. Сими книжками в той час обмежувались всі джерела для україножильства» [1, арк. 56–57]. За роки перебування у Києві В. Антонович зібрав багату бібліотеку. Джерела поповнення фонду були різноманітні – купівля, дари. Загальна кількість примірників в особовій бібліотеці В. Б. Антоновича складала близько 6 тисяч томів.

Після смерті вченого опікуватися його бібліотекою довелося другій дружині вченого К. М. Мельник-Антонович.

На долю другої дружини В. Б. Антоновича випало не тільки зберегти й популяризувати пам'ять про свого видатного чоловіка, але й стати хранителькою його особової бібліотеки. Надії, які були покладені на Київський університет св. Володимира (де працював В. Антонович понад тридцять років), не виправдались, твори вченого не були перевидані, а університет обмежився лише панахидою 11 (24) березня 1918 р. в Софійському соборі, урочистим засіданням з доповідями М. С. Грушевського, О. І. Левицького та ін. [22, с. 1].

Після жовтневого перевороту в Україні з'являється нова наукова установа – Українська Академія наук (УАН) в м. Києві. Складалася УАН з трьох відділів: 1-й – історично-філологічних наук, 2-й – фізико-математичних наук, 3-й – соціальних наук. Основним напрямом роботи 1-го відділу було дослідження українського народу: його історія, мовознавство, письменництво та словесність, етнографія, історична географія, археологія, історія і культура неслов'янських народів. Гетьман Павло Скоропадський призначив академіка Дмитра Івановича Багалія (учня В. Б. Антоновича) головою відділу історично-філологічних наук з 8 грудня

1918 р. [19, арк. 1–2]. У складі 1 відділу працювали музеї, наукові товариства та бібліотека. Звіт першого року існування Української Академії наук [26] містить інформацію про бібліотеку історично-філологічного відділу, в основу якої покладено придбану книгозбірню історика та археолога В. Б. Антоновича.

Ще до заснування Академії, 2 (15) серпня 1918 р., П. Скоропадський та Рада Міністрів підписали «Закон про утворення Фонду Національної бібліотеки Української Держави», в якому йшлося про склад Фонду та Інструкції Тимчасовому комітетові (далі ТК) для заснування Бібліотеки. Закон опубліковано 8 (21) серпня 1918 р. у «Державному віснику» [8, с. 12]. Бібліотека почала свою діяльність із утворенням Тимчасового комітету, який вже на першому засіданні 23 серпня (5 вересня) 1918 р. обговорював можливість придбання особових бібліотек В. Б. Антоновича, Б. Д. Грінченка, В. П. Науменка, А. Ю. Кримського та ін. [28, арк. 1–4]. Але, після заснування 1-го історично-філологічного відділу УАН, голова цього підрозділу Д. І. Багалій запропонував придбати особову бібліотеку В. Антоновича саме для відділу. Спадкоємці Володимира Боніфатійовича вважали за доцільне передати особову бібліотеку вченого Українській Академії, а за отримані гроші встановити пам'ятник на могилі вченого. Д. І. Багалій, як відповідальний за надходження особової бібліотеки В. Б. Антоновича, здійснив перегляд бібліотеки свого вчителя. Як наслідок цього, було складено звіт про стан бібліотеки В. Антоновича, про що було надруковано у «Записках історично-філологічного Відділу». Згідно звіту Дмитра Івановича Багалія, бібліотека складалася із 21 розділу з такою кількістю книжок: 1. Археологія – 436 назв і приблизно 642 томи. 2. Археографія (документальні джерела) – 159 назв і 339 томів. 3. Літописи – 69 назв і 111 томів. 4. Мемуари – 150 назв і 231 том. 5. Всесвітня історія – 342 назви й 231 томи. 6. Історія слов'ян – 145 назв і 203 томи. 7. Російська історія – 201 назва й 315 томів. 8. Історія України – 444 назви й 559 томів. 9. Історична географія – 56 назв і 76 томів. 10. Юриспруденція – 113 назв і 155 томів. 11. Філософія і публіцистика – 118 назв і 168 томів. 12. Політична економія – 73 назви і 91 том. 13. Статистика – 121 назва 144 томи. 14. Географія – 182 назви й 254 томи. 15. Етнографія – 154 назви й 206 томів. 16. Педагогія – 62 назви й 76 томів. 17. Періодичні видання – 185 назв і 519 томів. 18. Красне письменство – 669 назв і 884 томів. 19. Філологія – 77 назв і 97 томів. 20. Природничі науки – 164 назви й 184 томи. 21. Бібліографія – 45 назв і 83 томи. Загальна кількість – 3965 назв і 5843 томи. Найбільші і

найцінніші відділи були: археології, історії України, російської історії, історії слов'ян, відділ мемуарів, археографії, літописів, історичної та сучасної географії, етнографії, статистики – тобто ті відділи, що містили книги, тематика яких, переважно, стосувалась України. Тому Д. І. Багалій вніс пропозицію – зробити кожен відділ особової бібліотеки В. Б. Антоновича джерельною базою для низки кафедр історично-філологічного відділу. Тобто, вже тоді з'явились передумови для розформування багатої українознавчої бібліотеки.

У 1919 р. В. І. Вернадським було знов підняте питання про придбання особової бібліотеки Володимира Боніфатійовича [29, арк. 14/2]. І вже у лютому цього ж року 1-й історично-філологічний відділ УАН придбав українознавчу бібліотеку В. Б. Антоновича. Крім книг з різних галузей історико-філологічних дисциплін, в особовій бібліотеці В. Б. Антоновича було близько 2000 брошур, зведених у збірники за спеціальним змістом. За систематичним каталогом самого В. Б. Антоновича, його бібліотека ділилась на 21 розділ, потім було додано ще чотири.

Бібліотека почала функціонувати з березня 1919 р., як підручна, при кафедрах 1-го відділу. Відділ надав книгозбірні ім'я В. Антоновича разом із першим її приміщенням на другому поверсі Пансіонату гр. Левашової (зараз тут Президія НАНУ, вул. Володимирська, 54) [25, арк. 208–209]. Директором бібліотеки став голова 1-го відділу Д. І. Багалій, він же був призначений і головним редактором видання повного зібрання творів В. Б. Антоновича. Завідувати бібліотекою призначили вдову професора В. Антоновича – К. М. Мельник-Антонович.

Систематичний каталог особової бібліотеки В. Б. Антоновича було передано до ВБУ. Зараз він зберігається в ІР НБУВ [30]. Каталог потребує реставрації, містить: короткий бібліографічний опис книг за розділами, які були названі вище, плюс нові надходження до бібліотеки історично-філологічного відділу ім. В. Антоновича протягом 20-х – початку 30-х років XX ст. Додано такі відділи: 22. Історія письменства – 266 позицій (5 додатків); 23. Personalia: Біографії, некрологи, характеристики – 336 позиції; 24. Історія мистецтва – 174 позиції; 25. Звіти та статути – 24 позиції. Систематичний каталог, що зберігається в ІР НБУВ, є підтвердженням того, що джерельною базою бібліотеки 1-го історично-філологічного відділу стала особова бібліотека В. Б. Антоновича. Користуватися бібліотекою 1-го відділу могли всі співробітники Академії наук. Фонд бібліотеки не був «мертвим скарбом», а постійно поповнювався. Так, у 1920 р. фонд збільшився на

717 томів, а на 1 січня 1921 р. у бібліотеці В. Б. Антоновича вже були 6941 книга і 208 рукописів. Збільшення обсягу фондів сприяло тому, що було введено посаду молодшого бібліотекаря [9, с. 264]. У 1921 р. бібліотека імені В. Б. Антоновича збагатилася на 1531 том і вже містила 9376 од. книг та рукописів [9, с. 306]. У 1923 р. бібліотека історично-філологічного відділу містила вже понад 10 000 томів [9, с. 399]. У 1924 р. бібліотека 1-го історично-філологічного відділу поповнилась бібліотекою покійного В. Модзалевського (1833 назви книг та брошур) та Українського наукового Товариства (понад 4000 томів). Було видано 850 книг для користування співробітникам Академії наук, крім того, почав функціонувати читальний зал [10, с. 94]. У 1924 р. поповнення бібліотеки ім. В. Б. Антоновича новими документами дещо зменшилось, загалом було отримано 154 томи. Користувались фондами 62 співробітники АН та 22 сторонні особи. Разом видано читачам понад 800 книг. Колектив бібліотеки, окрім завідуючої К. М. Мельник-Антонович, представляли 2 позаштатні співробітники, які, крім обслуговування читачів та реєстрації нових надходжень, впорядкували каталоги 2-х відділів бібліотеки: відділу археографії, та історії Росії [10, с. 171]. У 1926 р. у бібліотеці працювали вже 3 позаштатних співробітники під керівництвом К. М. Антонович. Цього року читальнею отримано близько 2000 томів нових надходжень. Читачами були 583 особи, переважно співробітники Академії [10, с. 246]. На початку 1927 р. до бібліотеки ім. В. Б. Антоновича надійшла особова колекція книг В. С. Іконникова: понад 22 000 томів з всесвітньої та російської історії, історіографії, бібліографії та ін. Протягом 1927 р. відбувалось опрацювання бібліотеки В. С. Іконникова, а сама книгозбірня 1-го відділу становила більш як 40 000 кн. одиниць. Нею користувались 397 читачів, а книговидача становила 1236 томів. Крім того, співробітники бібліотеки готували до друку систематичний каталог фундаментальної бібліотеки ім. В. Б. Антоновича [10, с. 364]. У 1928 р. працівниками бібліотеки було впорядковано: особову бібліотеку В. С. Іконникова (окрім брошур та періодики), періодичні видання, реєстрацію нових надходжень. Також, співробітники бібліотеки 1-го відділу склали покажчики праць В. Б. Антоновича та В. Г. Ляскоронського.

У квітня 1923 р. у 3-й аудиторії Інституту народної освіти, відбулось 609 засідання Історичного товариства Нестора Літописця, присвячене пам'яті В. Б. Антоновича. З доповідями виступили: Н. П. Василенко «Пам'яті В. Б. Антоновича», В. Ляскоронський

«В. Б. Антонович, як археолог», В. О. Романовський «В. Б. Антонович, як історик» П. П. Смірнов «В. Б. Антонович та його історична школа» [22, арк. 10]. Крім того, зусиллями К. М. Мельник-Антонович за сприяння М. С. Грушевського була організована виставка пам'яті В. Б. Антоновича. Співробітники бібліотеки були активно задіяні у вшануванні 20 річниці від дня смерті видатного науковця, а саме: організації виставки, присвяченої пам'яті вченого, що відбувалась 25 березня – 4 квітня 1928 р. у приміщенні історичної секції. На виставці були представлені численні публікації та рукописи вченого, фотографії, дипломи і нагороди, газети й часописи зі статтями про В. Б. Антоновича, конспекти і літографовані курси його лекцій, меморіальні речі й документи з колекції вченого тощо. Зберігся повний розпис усіх експонатів, що демонструвалися на виставці, складений К. М. Мельник-Антонович [13]. Після закриття виставки усі речі, книги й рукописи залишилися в історичній секції.

8 квітня 1931 р. Президія ВУАН затвердила нову структуру, за якою Академія поділялась на два відділи: 1-й – природничо-технічний та 2-й – соціально-економічний (куди увійшли історичні дисципліни) [5, арк. 9–13]. Була створена комісія з «чистки» апарату ВУАН (6 серпня 1930 р.). За безлад, хаос у бібліотеці, за переховування бібліотек білоемігрантів зняли з посади Антонович Катерину Миколаївну [27, арк. 13]. Тоді в бібліотеці працювали 4 співробітники: 2 штатних і 2 позаштатних. Історія зберегла прізвища працівників бібліотеки ім. В. Б. Антоновича: 1) Сушинська Поліна Оверкієвна, 38 років. Освіта вища, філолог. Батько вчитель. У ВУАН – з 1919 р. Нештатний бібліотекар 7 років; 2) Льозіна Ольга Михайлівна, 33 роки. Освіта середня й спеціальна бібліотечна. У ВУАН працює з 1930 р. [27, арк. 15]; 3) Антонович Агафія Володимирівна. Освіта середня. Батько селянин. Фах – рахівник. У ВУАН – з 1926 р. Працювала постійним нештатним бібліотекарем І відділу. Бібліотечної кваліфікації не мала [27, арк. 16].

30-ті роки XX ст. принесли величезні зміни в структуру ВУАН. У 1933 р. Комісією в справах інвентаризації і переховування наукового майна архівів і бібліотек в історичних установах ВУАН було опечатано архівний фонд колишньої історичної секції, серед якого були документи В. Б. Антоновича та архівні матеріали різних державних установ минулих століть [6, арк. 5].

Після січневої сесії ВУАН у 1934 р. науково-дослідні інститути стали вважатися основною структурною одиницею Академії наук. 1 лютого 1934 р. було засновано історично-археографічний інститут під керівництвом Ф. А. Козубовського. До утвореного на основі історичного

циклу ВУАН інституту перейшло практично все майно, що належало історичним установам, в т. ч. бібліотеки та архіви [33]. Разом з бібліотекою, відповідно, потрапив до інституту і архів В. Б. Антоновича, який був переданий його дружиною у тимчасове користування ще у 1929 р. для підготовки видання творів вченого. У 1930 р. Комісія, створена задля видання наукової спадщини цього діяча, припинила свою діяльність. На той час, згідно поданої нею довідки, було підготовлено вже п'ять томів збірки творів В. Б. Антоновича. Матеріали вченого, що мали увійти до історично-географічного та історично-біографічного словників, були передані до відповідних академічних комісій [2, арк. 1].

Після розгрому історичних установ, коли головними в Академії стають технічні дисципліни, постало питання про повернення дружині всього майна. Для цього К. М. Мельник-Антонович звернулася до директора ВБУ В. М. Іванушкіна з проханням забрати «бездоглядні» архів та речі В. Б. Антоновича у відділ рукописів. Вона пропонувала забрати рукописи, листи, історичні документи, зокрема декретову книгу Коденського трибуналу, частину Рум'янцевської ревізії, фотографії, мармуровий бюст вченого, а особисті речі та меблі повернути їй [3, арк. 2]. Проте, на підставі того, що все це не було упорядковано й описано, а у самої Катерини Миколаївни немає документів, які підтверджували б передачу майна до ВУАН, було визнано за недоцільне повернення колишній власниці, а вважати все майном ВУАН [3, с. 293–294]. ВБУ взяла на зберігання лише частину рукописів і книг з бібліотеки В. Б. Антоновича, які потрапили до загальних фондів Бібліотеки. Тепер у НБУВ можна розшукати ці книги за допомогою власноручних поміток і поправок В. Б. Антоновича та дарчих написів авторів. На щастя, в архіві збереглися два документи: список із 145 книг, що потрапили до ВБУ на початку 20-х років минулого століття [24, с. 31—32], та систематичний каталог особової бібліотеки В. Б. Антоновича [29]. Подібна доля спіткала і археологічну колекцію В. Б. Антоновича, яка з 1897 р. (після XI Археологічного з'їзду в Києві) зберігалася в музеї старожитностей університету, а пізніше, на прохання К. Мельник-Антонович, була передана до ВУАН, де передбачалося створити кабінет-музей В. Б. Антоновича [3, арк. 1]. Усі ці речі, також, стали «бездоглядними» й до сьогодні розпорошені різними музеями та інституціями.

У 1934 р. з'явилася погромна стаття І. Слизького про «націонал-фашистські настанови» видавців першого тому праць В. Б. Антоновича

[31, с. 121–156]. У цьому ж році припинила існування і бібліотека ім. В. Б. Антоновича, згідно рішення Президії ВУАН від 13 лютого 1934 р. [11, с. 502]. Після подальшої реорганізації Академії (1934–1936 рр.) частина документів надійшла до ВБУ, інші документи, зокрема: рукописи, фотографії та інші – зберігалися у вдови вченого.

Під час окупації Києва, Катерина Миколаївна, не витримавши злиднів та напівголодного життя, померла 12 січня 1942 р. Згідно заповіту померлої, 19 січня цього ж року директор Головного історичного архіву ім. В. Б. Антоновича В. В. Міяковський прийняв до фондів очолюваної ним установи рукописи, фотографії і портрет ученого, які зберігалися у вдови. Речі передала донька професора, Ірина Володимирівна (зберігся короткий список переданого) [16, арк. 64–65]. У післявоєнній Україні прізвище Антоновича згадувалося лише в негативному значенні. У березні 1954 р. була проведена спеціальна нарада з питань історії України при відділі пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, де В. Б. Антонович знову фігурував як буржуазний націоналіст. Тому твори В. Б. Антоновича здали до спецфондів, у бібліотеках вони мертво стояли на полицях і були відомі лише фахівцям.

Наприкінці 90-х років XX ст. українська дослідниця Р. С. Кириченко опрацьовувала фонд франкомовної літератури. Було знайдено книги гуманітарної тематики, зокрема франкомовну україніку. Документи було звірено з реєстром книжок бібліотеки В. Антоновича (більше 100 примірників): 1 відділ – антропологія (4 прим.); 4 – мемуари (6 прим); 5 – загальна історія (28 прим.): твори відомих французьких авторів (Гізо, Мартена, Вольтераэ); 8 – історія України, Південної Русі (8 прим.). Франкомовна україніка, репрезентована такими працями: польського історика Йоахима Лелеваля «Історія Литви й України до їх остаточного об'єднання з Польщею за договором, укладеним у Люблені 1569 р.», Лезюра – «Історія козаків», князя Трубецького – «Червона Русь», барона де Бея (праці якого, очевидно, були зброшуровані з іншими роботами власником книгозбірні). Наявність франкомовної літератури у складі фондів особової бібліотеки Володимира Боніфатійовича пояснюється його членством в наукових товариствах Франції [14, с. 331–359].

Нещодавно, у ВБЗІК як окремий комплекс документів було виокремлено близько 400 од. зб. з особової бібліотеки В. Б. Антоновича. Виявленню і відбору книг сприяли наявні власноручні помітки і поправки В. Б. Антоновича та дарчі написи авторів. Ще однією характерною особливістю збирацької діяльності В. Антоновича було колекціонування

журнальних статей з відповідної тематики та переплетення їх в тверду оправу: «Статьи по археологии», «Статьи по Южно-Русской истории», «Описи актовых книг», «Статьи по всеобщей истории», «Статьи по политической экономии», «Очерки стран и народов», «Кубанская область», «Беллетристика», «Рассказы и стихотворения».

До збірника «Статьи по археологии» увійшли: праця французького археолога Олександра Луї Жозефа Бертрана «*Tumulus de la Tauride*» (Paris, s.a.); статті чеського лікаря Генріха Венкеля: «*Urgeschichtliche Ansiedelung auf dem Misskogel in Mahren*» (Wien, s.a), «*Prähistorische Alterthümer in den mährischen Höhlen*» (Wien, 1871), «*Gleichzeitigkeit des Mensehen mit dem Höhlenbären in Mähren* (S. l., s.a.) та «*Eine Opferstätte bei Raigern in Mähren*» (Wien, 1873); праці фундатора ембріології та порівняльної анатомії, академіка Петербурзької Академії наук, президента російського ентомологічного товариства Карла Ернста фон Бера «*О первоначальном состоянии человека в Европе*» (S. l., 1864); стаття моравського історика Беда Франця Дудіка «*Über die alten heidnischen Begräbnisplätze in Mähren*» (S. l., 1854); книга німецького військового офіцера, археолога Фрідріха Вільгельма Казіскі «*Das Gräberfeld bei der Persanziger Mühle : mit einer Skizze des Gräberfeldes*» (S. l., 1872); стаття польського політичного діяча Казимежа Шульця «*Zur slavischen*» (Poznac, 1876); праця словацького і чеського славіста, поета, учасника національного відродження, зберігача і директора Празького університету Павла Йозефа Шафаріка «*O jménu a polozeni mesta Winety, jinak Jumina, Julina, Oomsburku*» (Rijna, 1844); стаття німецького історика Фрідріха Карла Германа Крузе «*Anastasis der Waräger; oder Probe und Ankündigung zweier Werke über die Geschichte der Alterthümer …*» (Reval, 1841); робота французького письменника славіста Луї Леже «*Rapport a Son Excellence le Ministre de l'Instruction Publique sur une mission scientifique près le congrés archéologique de Kiev*» (S. l., 1877); книга німецького археолога, першої жінки-директора музею в Пруссії, Йоханни Месторф *«Der archäologische Congress in Bologna»* (Hamburg, 1871); статті польського антрополога Ісідора Станіславовича Коперницького *«O grobie niecialopalnym na cmentarzysku przedhistorycznym w Kwaczale»* (Kraków, 1877), «*O kościach i czaszkach ludzkich z kurchanów w Radzyminie na Wołyniu*» (Kraków, 1877); праця польського історика і етнографа, дослідника Правобережної України Едварда Руліковського *«Mogiła w Helenówce w powiecie wasylkowskim na Ukrainie w roku 1879 zbadana»* (w Krakowie, 1880); праці польсько-російського

геолога, археолога, дослідника Волині, Галичини, Подолії та Сибіру Готфріда Йосиповича Оссовського *«Sprawozdanie z badań paleo-etnologicznych w jaskiniach okolic Ojcowa dokonanych w r. 1884»* (S. l., 1884), *«Sprawozdanie z badan archeologicznych w Prusach Krolewskich z polecenia Komisji Antropologicznej Akad. Um. w Krakowie, dokonane w r. 1878*» (w Krakowie, 1879); книга чеського вчителя, історика, археолога, нумізмата, письменника Климента Чермака: *«Archaeologické příspěvky z Čáslavska»* (Čáslavi, 1888); статті польського історика, археолога, генеалога та геральдика Зигмунда Радзимінського: *«Dalsze poszukiwania archeologiczne w pow. Ostrogskim na Wołyniu dokonane w r. 1878»* (Kraków, 1879), *«Wiadomosc o nowych wykopaliskach w powicie Ostrogskim na Wolyńiu»* (Kraków, 1878), *«O herbie «Krzywaśny» pospolicie Drużyna i Srzeniawa zwanym : rzecz odczytana na posiedzeniu Komisyi*» (Kraków, 1878), *«Odpowiedź Jednemu ze srzeniawczykow na recenzye rozprawy O herbie «Krzywaśny» pospolicie «Drużyna» i «Srzeniawa» zwanym»* (Kraków, 1879), *«Poszukiwania archeologiczne w powiecie ostrogskim we wrześniu 1876»* (w Krakowie, 1877), «Naścia Drewlanka : legenda z podań nadsłuczańskiego ludu» (Kraków, 1878). З російськомовних видань до збірника переплетені: праця українського педагога, засновника «Полтавских Епархиальных відомостей», М. Д. Димутрашка *«Замечательная рукопись Полтавской семинарии – Пересопницкое євангелие*» (Полтава, 1874); статті російського археолога, члена-кореспондента Петербурзької АН, засновника Московського археологічного товариства О. С. Уварова: *«Ветер: из русской Символики»* (Москва, 1864), *«Образ Ангела-хранителя с похождениями: отрывок из русской символики» (*Москва, 1864), *«Печать Войска Малороссийского»* (СПб, 1851), *«Известия о курганах Владимирский губернии»* (СПб, 1856); книга російського історика, археолога Н. П. Кондакова *«О фресках лестниц Киево-Софийского собора»* (СПб, [1888]) та ін. У збірнику «Статьи по археологи» багато праць випускників Київської історичної школи, засновником якої був Володимир Боніфатійович: праці українського археолога, фундатора вітчизняного музейництва, майбутнього академіка АН СССР М. Ф. Біляшівського *«Несколько новых стоянок каменного века по Днепру и его притокам»* (Киев, 1890), *«Княжа гора»* (Киев, 1890), *«Раскопки на Княжей Горе в 1891 г.»* (Киев, 1892); статті історика, архівіста та нумізмата В. Ю. Данилевича *«Стоянка и мастерская каменного века в Могилёвской губернии, исследованная летом 1893 г.»* (Киев, 1895); наукові роботи Д. І. Багалія:

«К истории заселения степной окраины Московского государства: переселение черкас из Польши в Московское государство до Алексея Михайловича» (СПб, 1886), *«Новые данные для истории Воронежского края» (*СПб, 1886), *«Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Харьковской губернии (бывшей Слободской Украины) с 1880 по 1885 г.»* (Харьков, 1886). Збірник містить, також, звіти та статути Церковно-археологічного товариства та церковно-археологічного музею при Київській духовній Академії, Одеського товариства старовини, історичного товариства Нестора-Літописця, імператорського Російського Археологічного товариства.

Збірник «Статьи по Южно-Русской истории» (тобто України) презентує такі праці: статті українського історика літератури професора імп. Університету св. Володимира М. П. Дашкевича *«Приднепровье и Киев по некоторым памятникам древне-северной литературы: читано в заседании Исторического Общества Нестора Летописца 4 октября 1886 года»* (Киев, 1886); стаття російського богослова та історика П. С. Казанського *«О времени основания Печерской обители»* (Москва, 1854); праці російського та українського вченого-історика, письменника та видавця А. О. Скальковського *«Дунайцы. Эпизод из турецкой компании 1769–1774»* (Москва, 1854); стаття українського земського статистика, етнографа, фольклориста та суспільного діяча О. О. Руссова *«Документы, касающиеся Густынского и Мгарского монастырей»* (Харьков, 1892); стаття учениці В. Антоновича, російсько-українського історика та етнографа, першої жінки доктора історичних наук в Росії О. Я. Ефименко *«Малорусское дворянство и его судьба: исторический очерк*» (СПб, 1891); рецензія російського історика-публіциста І. П. Філевича на працю П. Й. Бобровского *«Русская греко-униатская церковь в царствование Императора Александра I»* (Варшава, 1891); статті учнів В. Антоновича (київська історична школа), а саме: українського історика, філософа та громадського діяча, ректора Харківського університету у 1905–1910 рр., академіка Української Академії наук Д. І. Багалія *«О вновь открытых материалах для истории Левобережной Украины»* (Одесса, 1884); стаття українського історика М. С. Грушевського *«Барская околичная шляхта до к. XVIII в.: этнографический очерк»* (Киев, 1892); роботи українсько-російського історика, славіста, археографа та нумізмата І. О. Линниченко *«Критический обзор современной литературы по истории Галицкой Руси»* (СПб, 1891), *«Юридические формы шляхетского землевладения и*

судьбы древнерусского боярства Юго-Западной Руси. XIV–XV ст.» (Москва, 1892); статті українського історика, архівіста І. М. Каманіна: *«Московский купец-паломник в г. Луцке: сборник материалов, извлеченных из Киевского центрального архива»* (Киев, 1880), *«Дело о лазутчиках 1613-го года: сборник материалов, извлеченных из Киевского центрального архива»* (Киев, 1880), *«Вот самый подлинник, только что разобранный нами: дело о лазутчиках 1816-го года»* (Киев, 1880), *«Челобитная на студентов за князя Хованского: сборник материалов, извлеченных из Киевского центрального архива»* (Киев, 1880), *«Из истории международных отношений Польши и России»* (Киев, 1886).

«Статьи по Всеобщей истории» – збірник, до якого увійшли: роботи французького політичного діяча та історика Луї Марс'єна Карне *«La Révolution et la République de 1848»* (Paris, 1862); книги французького політика і лікаря Луїза Віте *«Le Nouveau Louvre et les nouvelles Tuileries»* (Paris, 1866); праці французького журналіста та історика Амадея Т'єррі *«Derniers temps de l'empire d'Occident»* (Paris, 1857), *«Arles et le Tyran Constantin, une Page de l'Histoire de nos péres, premiére partie»* (Paris, 1857) та ін. З російськомовних праць: стаття російського публіциста Є. М. Феоктистова *«Борьба Греции за независимость»* (СПб, 1863); стаття російського історика та публіциста В. О. Більбасова *«Паписса Иоанна»* (Киев, 1871).

Збірник «Статьи по политический Экономии» складають такі роботи: праці російського економіста, статистика, педагога, доктора політекономії та статистики А. Я. Антоновича *«Государство и железные дороги»* (Киев, 1885); російського економіста, журналіста, політичного та державного діяча Д. І. Піхно: *«Торгово-промышленные стачки: доклад, читанный в заседании Киевского юридического общества 13 апреля 1885 года»* (Киев, 1885), *«Закон спроса и предложения [к теории ценности]»* (Киев, 1885), *«О своде международной торговли и протекционизме: речь читанная на торжественном акте Императорского Университета Св. Владимира 8-го января 1889 г.»* (Киев, 1889) та ін.

У збірник «Історія стран и народов» увійшли: праці російського географа та метеоролога, професора Імп. Університету Св. Володимира П. І. Броунова *«Очерк современного состояния вопроса о виде земли: вступительная лекция, читанная 10 сентября 1891 г.»* (К., [1891–1892]); стаття російського мандрівника та військового географа, генерал-майора

М. І. Венюкова *«Туземные племена в пределах влияния России и Англии»* (Москва, 1885); книга російського генерала та військового письменника М. П. Гліноецького *«Обзор Северной Италии»* (СПб, 1859); робота письменника-етнографа, публіциста П. Я. Шпилевського *«Белоруссия в характеристических описаниях и фантастических поверьях»* (СПб, 1854); праця російського письменника, публіциста, перекладача та музичного критика М. О. Мельгунова *«Барон Александр Гумбольдт»* (СПб, 1839) та ін.

Збірник «Кубанська область» складають матеріали про населені пункти Кубанської області м. Ейськ (Стефанов, Т. *«Город Ейск. Статистическо-этнографическое описание»* (Екатеринодар, 1883); К. Н. Чёрный *«Ейский уезд. Статистическое описание»* (Екатеринодар, 1883).

До збірника «Белетристика» включені сатиричні праці Вільяма Теккерея, Джорджа Еліота, Альфреда Теннісона, Джорджа Байрона, Олексія Толстого, Лева Мея та ін.

«Рассказы и стихотворения» – збірник, що представляє твори Михайла Салтикова-Щедріна, Григорія Ге, Аполона Майкова, Олексія Толстого, Альфреда Мейснера, Афанасія Фета та ін.

Книга з написом на палітурці «Schlumberger», являє собою збірник праць французького історика та нумізмата Леона Гюстава Шлюмберже: «Amulettes byzantins anciens destinés a combattre les maléfices et les maladies» (Paris, 1892), «Quelques monuments byzantins inédits: amulettes, méreaux etc» (Leipsig, 1893), «Un polycandilon byzantin» (Paris, 1893), «Méraux, tesséres et jetons byzantins» (Paris, 1895) та ін.

Журнали, що зберігаються, на сьогодні, в складі частини бібліотеки В. Б. Антоновича: «Чтения в Императорском Обществе истории древностей российских при Московском Университете», «Чтения в историческом обществе Нестора Летописца», «Киевская старина», «Вестник Европы», «Русская старина», «Этнографическое обозрение», «Слово», «Сибирский сборник», «Харьковский сборник», «Вопросы нервно-психической медицины», «Літературно-науковий вісник», «Записки наукового товариства імені Шевченка». Проте, частина періодичних видань, які мають ознаки приналежності до особової бібліотеки вченого увійшла до штучно сформованих фондів періодичних видань НБУВ: періодичні видання до 1917 р. (відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ).

Серед окремих монографічних видань: праця французького письменника Жан-Пьера Клариса де Флоріана *«Numa Pompilius second*

roi de Rom. T. 2» (Paris, 1901); книга польського історика, бібліофіла Теодора Нарбута *«Dzieje narodu Litewskiego. T. 5»* (Wilno, 1839); книга (україномовний переклад) учня В. Антоновича І. В. Линниченка *«Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV ст.»* (Львів, 1899); книга українського історика М. П. Драгоманова *«Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство»* (Львів, 1899); мемуари польського політичного діяча, дипломата, одного із лідерів повстання під керівництвом Т. Костюшко, Михайла Огінського: *«Mémmoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais, depuis 1788 jusqu'a la fin de 1815»* (Paris, 1826–1827); а також книга *«Mémoires d'un bourgeois de Paris»* (Bruxelles, 1854) французького журналіста та політичного діяча Луї Дезире Верона. А також, повне видання творів Вольтера, Пужула, Монтеск'є, Руссо, Вольнея. Є у збереженій частині особової бібліотеки В. Б. Антоновича і 12 описів актових книг Київського Центрального архіву.

На більшості книг, що належали професору В. Б. Антоновичу є власноручний підпис вченого як російською так і англійською мовами. А також печатка синього кольору «Владимір Бонифатьевич АНТОНОВИЧЪ».

Майже на всіх книгах є печатка «Українська Академія наук. Історично-філологічний відділ. Бібліотека.», що підтверджує те, що бібліотека В. Б. Антоновича, була джерельною базою для бібліотеки 1-го Відділу ВУАН.

На книзі О. Г. Тройницького «*Крепостное население в России, по 10-й переписи: статистическое исследование / Издание статистического отдела Центрального статистического комитета*» (СПб, 1861) збереглася печатка синього кольору «Юго-Западное Отделение русского общества».

На деяких книгах із бібліотеки В. Антоновича печатка з написом: «Leon Idzikowski. Librairie & Magasin de Musique a Kieff Krestchatik, Maison Popoff». Леон Вікентійович Ідзіковський (1827–1865) – у свій час відомий книжковий та нотний видавець середини XIX, засновник першої нотної фірми у Києві (1858).

Також, на книгах є кругла печатка першого книжкового магазину у Києві, де продавались книги українською мовою: «Книготорговля и библиотека М. М. Левченка и Л. В. Ильницкого в Киеве», або «Книжный магазин Л. В. Ильницкого в Киеве», а також печатка «Книжный магазин Степана Литова в Киеве. 1830 г.».

Печатка «Skład główny w Księgarni Gubrynowicza i Schmidta we Lwowie» вказує на те, що В. Антонович отримував книги від Владислава Людвіка Губриновича, львівського підприємця, який займався продажем книг.

Є в бібліотеці В. Антоновича і книги з печаткою бібліотеки Київського університету св. Володимира: «Bibliotheca Universitatis S. Vladimiri». На деяких книгах є наліпки: «A Strasbourg. chez lés Fr. GAY», «Se trouve chez Gautier, Libraire, au Pont des Maréchaux a Moscou!».

На книзі, що належить українському письменнику Олександру Катренку «*Дохтор: частина з оповідання «Через що баба Мокрина богомилкою стала*» (Харьків, 1890) штамп «Продажа книг с уступкой С. И. Гомолинского. Киев, фундуклеевская, № 2-й». Деякі книги мають на титульній сторінці напис «*А. Устинов*».

На значній кількості книжок є дарчі написи від авторів, редакторів, видавців. Так, на книзі *«Вопрос о воссоединении западно-русских униатов в его новейшей постановке: по поводу исследования Бобровского «Русская греко-униатская церковь в царствование Императора Александра I»* (СПб – Варшава, 1890–1891) – дарчий напис від автора, російського історика та публіциста І. П. Філевича: «Многоуважаемому В. Б. Антоновичу от автора». На книзі В. Іванова *«Епископы древней Луцкой епархии»* (Почаев, 1891) – напис «Глубокопочитаемому профессору Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу – благодарный автор». Дарчий напис В. Б. Антоновичу від українського історика, педагога та громадського діяча, члена-кореспондента Всеукраїнської Академії наук В. І. Щербини є у статті *«Киевские воеводы, губернаторы и генералъ-губернаторы отъ 1654 по 1775 г.»* (Киев, 1892). Це відбиток з журналу «Чтения в историческом обществе Нестора летописца», який приплетено до збірника «Статьи по Южнорусской истории». Дарчий напис від автора є на книзі російського письменника та літературного критика В. Ф. Боцяновського: *«Публичная библиотека в Житомире»* (Киев, 1891). Це відбиток із журналу «Киевская старина» за 1891 рік, який також приплетено до збірника «Статьи по Южнорусской истории Т. 20». Дарчий напис від епіграфіста та фольклориста, члена Румунської академії, одного із співавторів Великого географічного словника Румунії Григорія Точилеску (Tocilescu) є на праці *«Inscriptiunile de la Schitul Verbila»* (Bucurescі, 1878), приплетеній до 10 тому збірника «Статьи по Южнорусской истории». Дарчий напис вченому від автора російського публіциста, етнографа, дослідника історії первісного права М. І. Кулішера

є на його статті *«Dualismus der Ethik bei den primitiven Völkern»* (S. l. 1885). Це відбиток із «Zeitschrift für Ethnologie» за 1885 р., приплетений до збірника «Статьи по археологии Т. 16».

Напис «В. Б. Антоновичу от автора» Є. Ф. Шмурло, російського вченого-історика, члена-кореспондента Російської Академії наук, професора Санкт-Петербурзького і Дерпського університетів, є на книзі *«Восьмой археологический съезд: 9-го – 24 января, 1890 года»* (СПб, 1890), яку приплетено у збірник «Статьи по археологии Т. 20».

Дарчий напис В. Антоновичу польською мовою від польського археолога, професора грецької мови і словесності Варшавського університету А. Ф. Мержинського є на статті автора *«Nuncius cum baculo. Studjum archeologiczne o krywuli. Z dwiema tablicami, etc»* (Warszawa, 1895).

Дарчий напис від українського історика, члена кореспондента Петербурзької Академії наук, відомого дослідника історії Франції І. В. Лучицького «Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу от автора» є на таких роботах: *«Рабство и русские рабы во Флоренции в XIV и XV веке»* (Киев, 1886), та *«А. Лазаревский. Описание старой Малороссии. Т. 1: Стародубский полк. Вып. 1 и 2»* (Киев, 1888–1889). Це відбитки із журналу «Университетские известия» за 1889 р., що увійшли до збірника «Статьи по археологии».

Дуже багато книг з дарчими написами учня В. Антоновича українського вченого Д. І. Багалія «Глубоко уважаемому Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу от искренно преданного автора» на відбитку статей з різних журналів:*«К истории заселения степной окраины Московского государства: переселение черкас из Польши в Московское государство до Алексея Михайловича»* (СПб, 1886) та *«Сочинения, материалы, статьи и заметки, относящиеся к истории Харьковской губернии (бывшей Слободской Украины) с 1880 по 1885 г.»* (Харьков, 1886). Напис «В. Б. Антоновичу от уважающего автора» є також на книзі Д. І. Багалія *«Общий очерк древностей Харьковской губернии»* (Харьков, 1890) (приплетено до збірника «Статьи по археологии Т. 20»).

На відбитку статті з «Киевской старины» *«Барская околичная шляхта до к. XVIII в.: этнографический очерк»* (Киев, 1892) зберігся дарчий напис від іншого учня В. Антоновича – українського історика та суспільно-політичного діяча, академіка Української Академії наук Михайла Сергійовича Грушевського. Авторський дарчий напис від О. Я. Ефименко зберігся

на відбитку з «Вестника Европи»: *«Малорусское дворянство и его судьба: исторический очерк»* (СПб, 1891). Статті М. С. Грушевського і О. Я. Ефименко приплетено до 20 тому збірника «Статьи по Южнорусской истории».

На багатотомному виданні польського історика та етнографа Олександра Яблоновського *«Źródła dziejowe»* (Warszawa, s.a.) є дарчий напис автора «Г-ну профессору Влад. Антоновичу. Киев».

Напис «Глубокоуважаемому профессору Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу от автора 1889. мая» зберігся на книзі російського історика, архівіста, відомого дослідника Сибіру П. М. Бучицького *«Заселение Сибири и быт первых её насельников»* (Харьков, 1889).

На книзі *«Сочинения князя Курбского, как исторический материал»* (Киев, 1889) зберігся напис «Глубоко-уважаемому профессору Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу от автора». Належить дарчий напис російсько-українському історику, одному із співавторів Енциклопедичного словника Брокгуза та Ефрона, А. М. Ясинському.

На титульній сторінці статті з журналу «Киевская старина» *«Тревога над свежей могилой Т. Г. Шевченка»* (Киев, 1886), що належить перу українського фольклориста та етнографа, брату Панаса Мирного Івану Яковичу Рудченку (псевдонім Іван Білик) «Дорогому Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу на память от И. Билыка». Стаття приплетена до збірника «Статьи по археологии Т. 14».

Ще є книги з дарчими написами від Е. Вербицького *«О цвете глаз и волос у населения некоторых местностей России»* (Киев, 1886), В. Ястребова *«Курганы и городища Херсонского края»* (Новороссийск, 1903) – «Искренно уважаемому В. Б. Антоновичу от автора»; журнальна стаття В. Сизова *«Происхождение и характер курганных височных колец и преимущественно Т. Н. Московского типа»* (Москва, 1895), яка має напис «Многоуважаемому Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу на добрую память» і приплетена до збірника «Статьи по археологии Т. 23». Дарчі написи від барона де Ваує є на книгах *«Note sur des bijoux barbares en forme de mouches»* (*Paris, 1893)* та *«Antiquités frankes trouvées en Bohême»* (Caen, 1894) із збірника «Статьи по археологии Т. 23». Дарчий напис «Дорогому Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу от автора» зберігся на відбитку із журналу «Киевская старина» за 1884 рік *«Стороженки: фамильная летопись»* (Киев, 1884), який приплетено до 14 тому збірника «Статьи по археологии». Дарчий напис «Владимиру

Бонифатиевичу Антоновичу от вашего почитающего автора» є на роботі В. Василенко *«Подворная перепись по некоторым поселениям Полтавского уезда 1893 года»* (Полтава, 1893). Дарчий напис від Б. С. Познанського є на його статті *«Воспоминания о польском восстании в Украине 1863 года»* (Киев, 1885). Роботу приплетено до збірника «Статьи по археологии Т. 14».

Матеріали *«VIII археологического съезд в Москве»* (Москва, 1890) мають дарчий напис П. М. Мілюкова «Глубокоуважаемому Владимиру Бонифатиевичу Антоновичу от И. Милюкова».

Також, серед книг, що належали раніше видатному вченому В. Б. Антоновичу, є дари від наукових та громадських організацій. Наприклад, від Полтавського губернського земства «Киев. Университет. профессору В. Б. Антоновичу».

Аналізуючи вищесказане, можна зробити висновок, що склад бібліотеки В. Б. Антоновича був дзеркальним відображенням особливостей його наукових вподобань: поглибленим, цілеспрямованим вивченням проблем історії, етнографії. Його бібліотека презентувала професійні інтереси вченого та демонструвала рівень запитів певного середовища. Отже, була пам'яткою історії і культури кінця XIX– початку XX ст. Особова бібліотека Антоновича цікава не лише через саму відомість фондоутворювача як вченого, а й за історико-культурною значимістю її складу. Вивчення маргінальних записів, штампів на книгах з бібліотеки вченого дозволило встановити інтелектуальні контакти Володимира Боніфатійовича. А систематичний каталог особової бібліотека вченого, що зараз зберігається у ІР НБУВ, і створена електронна база даних, дасть змогу в подальшому провести пошук книг із книгозбірні цього науковця у різних книгосховищах України.

Список використаних джерел

1. *Антонович В. Б.* Автобиографические записки. – ЦДІА України у м. Києві, ф. 832, оп. 1, № 108, 58 арк.

2. *Антонович Е. Н.* Заявление Антонович Е. Н. в Президиум Гуманитарного отдела и порядке издания сочинений В. Б. Антоновича. – ЦДІА України у м. Києві, ф. 832, оп. 1, спр. 179, 1 арк.

3. *Антонович Е. Н.* Заявление Антонович Е. Н. о передаче в рукописній отдел библиотеки Академии наук из историко-археологического кабинета университета наследия Антоновича В. Б. – ЦДІАУкраїни у м. Києві, ф. 832. оп. 1, од. зб. 205, 2 арк.

4. *Антонович Е. Н.* Комментарии Антонович Е. Н. к работе Антоновича В. Б. «Автобиографические записки». – ЦДІА України у м. Києві. – ф. 832, оп. 1, № 117, 45 арк.

5. Відомості ВУАН Народному Комісаріату Освіти УСРР про розподіл наукових установ на цикли. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 569, арк. 9–13. Склограф. – Взято з кн.: Історія Національної академії наук України. 1929–1933: Документи і матеріали. – К., 1998. – С. 165–169.

6. [Доповідна записка про обстеження наукового майна, архівів і бібліотек історичних установ ІІ-го Відділу ВУАН. 1933 р.]. – ІР НБУВ, ф. 10, спр. 2531.

7. *Дубровина Л. А.* Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-прак. и теор. сб. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 58–80.

8. Закон про утворення фонду «Національної бібліотеки Української держави // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 3,4 – С. 12.

9. Історія Академії наук України.1918–1923: Звідомлення і матеріали. – К. : Наукова думка, 1993. – 376 с.

10. Історія Національної академії наук України 1924–1928: Документи і матеріали. К., 1998. – 762 с. Взято з «Звідомлення Української Академії наук у Київі за 1924 рік». – К., 1925.

11. Історія Національної академії наук України 1929–1933: Документи і матеріали. – К., 1998. – 543 с.

12. *Калмикова М. М.* Особові книжкові зібрання у фондах наукової бібліотеки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського (1918–1941): історія формування та зміст: автореф. дис. … канд. іст. наук: 27. 00. 03. / Марина Михайлівна Калмикова; Національна бібліотека імені В. І. Вернадського. К., – 2010. – 23 с.

13. Каталог предметов экспонированных на выставке, посвященной памяти Антоновича В. Б. в 1928 г. // ЦДІАУкраїни у м. Києві. – ф. 832, оп. 1, спр. 134. – 2 арк.

14. *Кириченко Р.* Українські вчені кінця XIX початку XX ст..: бібліотекарі, бібліофіли, творці і хранителі історії України (до проблеми вивчення розпорошених бібліотек В. Антоновича, Ф. Вовка, І. Лучицького) // наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 331–359.

15. *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах / Г. І. Ковальчук. – К., 2004. – 644 с.

16. Копии актов о передаче личного архива Антоновича А. Б. введение Киевского исторического архива. Акт 19.01.1942. – ЦДІАУкраїни у м. Києві, ф. 832. оп. 1, од. зб. 135, 65 арк.

17. *Кунанець Н. Е.* Особові зібрання у фондах українських універсальних

бібліотек Львова (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технологіїю – 2011. – № 6. – С. 148–161.

18. *Мяскова Т. Е.* Личные собрания, подаренные библиотеке имп. Университета Св. Владимира в Киеве (конец XIX – начало XX века // Книга – источник культуры: проблемы и методы исследования: материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 25–27 нояб. 2008 г.) / Междунар. ассоц. акад. наук [и др.] ; ред. кол.: Л. А. Авгуль [и др.] ; рец.: А. А. Лукашанец, О. Н. Наумов. – М.; Минск. – С. 212–216.

19. Наказ гетьмана всієї України [по Міністерству народної освіти та мистецтва] про затвердження Д. І. Багалія на посаді голови І-го історично-філологічного відділу. – Інститут архівознавства НБУВ, ф. 268, оп. 1., спр. 80, арк. 1–2. Фотокопія; ЦДАВОВ України, ф. 2201, оп. 1, спр. 135, арк. 95. взято із Історія Академії наук України. 1918–1923: Звідомлення і матеріали. – К. : Наукова думка, 1993. – 376 с.

20. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1994. – 560 с.

21. Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник // Ред. колегія: О. С. Онищенко (відп. редактор); Г. В. Боряк; С. Г. Даневич (відп. секретар); Л. А. Дубровіна (заст. відпов. редактора); Н. М. Зубкова; Т. І. Ківшар; С. Г. Кулєшов; В. Ю. Омельчук; Ю. А. Пінчук; П. Т. Тронько / Національна академія наук України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. – К., 2002. – 768 с.

22. [Панихида по случаю десятой годовщины смерти Владимира Бонифатиевича Антоновича: Обїявление] // Киевская Мысль. – 1918. – 24 (11) марта. – № 33. – С. 1.

23. Перелік речей, паперів, книг на виставці, присвяченій Антоновичу 928; Об'ява археологічної секції ВУАН про засідання пам'яті Антоновича. – ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 8080, 93 арк.

24. Переписка с научными учреждениями, организациями, книжними палатами, издательствами и др. по вопросам приобретения книг, передачи общественных библиотек и получения нових зданий. 28 января 1922 г. – 27 декабря 1922 г. – Архів НБУВ, оп. 1, № 55, 78 арк.

25. Переписка с Президиумом Академии наук УССР, Укрнаукой, научными учреждениями, библиотеками и др. организациями по вопросам комплектования библиотеки. 2 января 1930 г. 31 декабря 1930. – Архів НБУВ, оп. 1, № 326, 211 арк.

26. Перший рік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. – Київ, 1919. – С. 3–25.

27. Протокол засідання комісії по чистці апарату Всеукраїнської академії наук від 6 серпня 1930 р. – ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1459, 45 арк.

28. Протокол 1-й Засідання Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві 23 серпня 1918 р. // Всенародная (Национальная)

библиотека Украинской державы в Киеве. Протоколы № 1–168 заседаний Временного комитета по организации Всенародной библиотеки 23 августа 1918–1928 декабря 1920. – Архів НБУВ, оп.1 спр. 1, 327 арк.

29. Протокол 32 Засідання Комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в Києві 17 січня 1919 р. // Всенародная (Национальная) библиотека Украинской державы в Киеве. Протоколы № 1–168 заседаний Временного комитета по организации Всенародной библиотеки 23 августа 1918–1928 декабря 1920. – Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, 327 арк.

30. Реєстр книжок бібліотеки Антоновича, складений під час продажу її Українській Академії наук з додатком пізнішого поповнення книжками 1919–1928 рр. – ІР НБУВ, ф. 1., № 8073 – 213 арк.

31. *Слизький І.* Про націонал-фашистські настанови у виданні 1 тому творів В. Антоновича // Зап. іст.-археогр. ін-ту. – К., 1934. – Т. 1. – С. 121–156.

32. *Слюдикова Т.* Документи державних архівів м. Києва до біографії Володимира Антоновича // Архіви України: науково-практичний ж-л / Держ. ком. архівів України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; НАНУ. – Київ, 2007. – № 1/3. – С. 168–179.

33. *Юркова О.* Історично-археографічний інститут ВУАН: десять місяців діяльності // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. – № 5. – С. 268–306.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 004.65:090.1(02):929 Антонович

Tetiana Miaskova

V. Antonovych's Personal Library: History and Current State

The article continues a series of publications devoted to personal libraries of famous persons of the past ages. The object of this study is the library of Ukrainian historian and archaeologist Vladimir Bonifatiiovych Antonovych. The paper clarified the historical conditions that define the collecting activity of the scientist, and analyzed the history of the formation and current status of his personal library.

Keywords: Vladimir Bonifatiiovych Antonovych, personal library, historical bibliological research.

УДК 004.65:090.1(02):929 Антонович

Татьяна Мяскова

Личная библиотека Владимира Бонифатиевича Антоновича: историческая судьба и современное состояние

Статья продолжает серию публикаций, посвященных личным библиотекам выдающихся деятелей прошлых эпох. Объектом исследования стала библиотека украинского историка и археолога Владимира Бонифатиевича Антоновича. В статье установлены исторические условия, определившие собирательную деятельность ученого, проанализирована история формирования личной библиотеки и её современное состояние.

Ключевые слова: Владимир Бонифатиевич Антонович, личная библиотека, историко-книговедческие исследования.

УДК 001.32(477)″1951-1955″:930.25

Оксана Вербіцька,
канд. філос. наук, старш. наук. співроб. НБУВ

РОЗРОБЛЕННЯ РЕГЕСТІВ ПРОТОКОЛІВ ЗАСІДАНЬ ПРЕЗИДІЇ АН УРСР В 1951–1955 рр. У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ АКАДЕМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена розробці регестів протоколів засідань Президії АН УРСР в 1951–1955 рр. як джерела з історії вітчизняної академічної науки.

Ключові слова: архівні джерела, регести документів, історія НАН України.

Архіви, музеї, бібліотеки є основними зберігачами історичної пам'яті людства, вони є частинами інформаційної системи накопичення, збереження і використання культурної спадщини. Якщо бібліотеки мають справу з тиражованими одиницями збереження, то музеї й архіви – з унікальними та одиничними об'єктами збереження. Архівні ресурси є елементами організації людської, суспільної, державної життєдіяльності, тому з більшою, ніж музейний предмет або книга, чіткістю відображають дійсність, а отже, користуються постійним інтересом дослідників. До того ж документ володіє властивістю автентичності, юридичної достовірності зафіксованого у ньому факту, події, явища, процесу [1, с. 71–74].

Наблизити до дослідника документальну спадщину, що зберігається в архівних фондах багатьох установ України і володіє величезним потенціалом для історичних, соціологічних, біографічних та інших досліджень, якнайширше розкрити відомості, що містяться у цих ресурсах – комеморативне завдання архівних установ. У популяризації документальної спадщини публікація збірників документів за певною тематичною ознакою є важливим елементом їх діяльності та відіграє значну роль у сучасному культурному і науковому розвитку України. Глибоке проникнення у суть загального та конкретного ракурсу документа, розуміння його поліфункціонального соціального значення відкриває нові горизонти й у наукознавчій перспективі. Виходячи з цього, на часі постає розгляд можливостей опрацювання та представлення документальної

спадщини, що міститься у великих документальних масивах архівних установ, зокрема, за допомогою такого виду археографічного опрацювання документів, як регестування. Загалом обсяг інформації та науково-методичної літератури про підготовку регестів документів дуже незначний [2; 3], що ускладнює поширення такої практики археографічного опрацювання документів.

Інститутом архівознавства НБУВ з початку 1990-х рр. за темою «Історія НАН України» з метою розроблення джерельної бази з історії розвитку вітчизняної академічної науки проводиться виявлення, аналіз складу і змісту та опрацювання документів різних архівних установ, розроблення додатків до документів для опублікування їх у збірниках разом з матеріалами, що містять систематизовану інформацію про розвиток української академічної системи. На сьогодні вже опубліковано 12 книг, у яких відображено період діяльності НАН України від 1918 р. до 1955 р. Усі збірники документів з метою доповнення документної інформації містять у додатках до своєї основної частини (блок документів) регести протоколів засідань Президії Академії наук УРСР, які стисло відображають зміст прийнятих цим керівним органом рішень щодо напрямів розвитку вищої у країні наукової установи. Регестування – скорочена подача змісту документів, яка була обрана упорядниками багатотомного збірника документів і матеріалів «Історія Національної академії наук України».

Протоколи засідань Президії УРСР входять до складу опису № 1 Архіву Президії НАН України. За вказаний період 1951–1955 рр. відклались в 35 архівних справах (за 1951 р. – справи 405–407, за 1952 р. – справи 472–475, за 1953 р. – справи 523–531, за 1954 р. – справи 579–588, за 1955 р. – справи 643–651; загальний обсяг – 13 581 арк.), являють собою однотипну за структурою групу документів. Кількість протоколів за вказаний період – 289, до їх розпорядчої частини належить 4608 постанов, в яких відбито рішення Президії АН УРСР з певних питань, та подекуди матеріали до них – проекти постанов, клопотання дирекції установ, постанови РМ УРСР, списки персонального складу вчених рад, комітетів, структура установ та їх підрозділів, переліки видань, положення про організацію установ, товариств тощо, вони містять інформацію, яка також була відображена у підготовці регестів.

Серед різних типів регестування для підготовки до наукового використання змісту документів, що утворились у діяльності керівництва АН УРСР у 1951–1955 рр., упорядниками збірника було обрано

розширений груповий тип регестів, що уможливлює якнайповніший виклад змісту прийнятих рішень. Зазначимо, що попередні збірники документів періодів 1918–1941 рр. містили в основному стислий тип регестів, зміст кожного пункту передавався зі збереженням його структури й окремих термінів, характерних для ділового мовлення того часу. Регести протоколів періоду 1941–1950 рр. мають вже більший обсяг відображуваної інформації [4].

Регести протоколів засідань Президії АН УРСР включають такі позиції: назва документа, дата та місце створення, стисле наведення змісту кожного пункту, посилання на установу, фонд і справу, у якій зберігається документ та вказівка на автентичність. Зміст кожного протоколу передається сучасною мовою зі збереженням основних позицій і структури протоколів, а також тогочасних назв установ та організацій. З метою представлення першою чергою науково-дослідної та науково-організаційної діяльності АН УРСР у цей період були опущені пункти протоколів, які містять наступні питання: поточні фінансові та адміністративно-господарські, кадрові, присвоєння вчених звань, організацію навчального процесу в аспірантурі, участь у виконанні господарсько-договірної тематики, а також окремі постанови, що для повного відображення їх змісту повнотекстово увійшли до розділу «Документи і матеріали» збірника.

Необхідно відзначити особливості діловодного оформлення протоколів засідань Президії АН УРСР у порівнянні з відповідними документами попереднього п'ятирічного періоду (1946–1950), що відбилось і на тексті складених регестів. На відміну від попередніх років, прийняття деяких постанов Президії АН УРСР у період між регламентними засіданнями проводилось шляхом їх погодження у робочому порядку окремо з кожним членом Президії, вони додавались до наступного за датою протоколу. Враховуючи, що офіційна дата їх прийняття не співпадає з датою протоколу, в яких вони представлені, у кінці тексту пунктів регестів було подано дійсну дату прийняття означених постанов. Упродовж 1951–1955 рр. у назвах протоколів зустрічаються літери «-б» та «-р», що вказує на форму проведення засідання – засідання проводилось лише у межах Бюро Президії АН УРСР або мало характер розпорядчого. З'явились і так звані «Закриті питання», зміст яких не був відображений у протоколах загального діловодства. Частково змінилась і форма складання протоколів – з 1951 р. у всіх протоколах застосовано суцільну нумерацію пунктів протягом року, тоді як раніше була суцільною лише у рамках одного протоколу.

Розробка регестів такого великого документального масиву дозволить сучасним дослідникам отримати у своє розпорядження інформацію, яку досить складно виявити самостійно у роботі над певною науковою темою. Регести містять відомості фактично з усіх напрямів наукової та науково-організаційної діяльності Академії. Так, систематизуючи інформацію, подану у регестах, за тематичними ознаками, було встановлено, що протоколи засідань Президії АН УРСР у період 1951–1955 рр. містять відомості з наступних питань: створення, реорганізація та прийом до складу АН УРСР науково-дослідних установ, станцій, заповідників, музеїв, тощо – 111 пунктів; наукові заходи (конференції, сесії, наради) – 108 п.; призначення керівників установ – 26 п.; науково-організаційні питання (звіти та плани, координація досліджень по найважливіших комплексних проблемах, проведення виборів дійсних членів та членів-кореспондентів АН УРСР, затвердження складу комісій, вчених рад, редколегій видань, результатів атестацій тощо) – 57 п.; про підготовку видань АН УРСР та роботу Видавництва АН УРСР – 67 п.; участь науковців АН УРСР у закордонних наукових заходах – 15 п.; організація АН УРСР виставок та участь українських вчених у роботі республіканських і всесоюзних виставкових комплексів – 16 п.; відзначення ювілеїв в АН УРСР (річниць визначних подій, заснування установ АН УРСР) – 26 п., науково-дослідної і педагогічної діяльності членів Академії – 28 п.; підготовка наукових кадрів в АН УРСР через аспірантуру та докторантуру (зокрема, клопотання про надання вченим радам права прийому до захисту докторських та кандидатських дисертацій за певними спеціальностями) – 17 п.; впровадження у народне господарство закінчених АН УРСР науково-дослідних робіт – 31 п.; допомога АН УРСР народному господарству країни (постанови про розробку нових антибіотиків та вітамінів; методів боротьби з шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур, проведення дослідно-виробничих робіт по підвищенню родючості ґрунтів на зрошувальних системах в Українській РСР (Інгулецькій) та Азербайджанській РСР (Верхньо-Карабаській), використання добрив і гіпсування ґрунтів у різних ґрунтово-кліматичних зонах; захист водойм від забруднення стічними водами промислових підприємств та міст; наукову допомогу будівництву Кременчуцької гідроелектростанції на р. Дніпро тощо) – 122 п.; співпраця з АН СРСР та Радою по координації наукової діяльності академій наук союзних республік – 18 п.; подяки і нагороди вченим АН УРСР за визначні результати дослідних робіт – 55 п.; увічнення

пам'яті членів Академії – 16 п.; наукові зв'язки з академіями наук та науковими установами СРСР і закордону – 46 п.; постанови з окремих питань науково-дослідної та адміністративної роботи, зокрема, про міжнародний книгообмін виданнями АН УРСР з науковими установами країн світу, клопотання до РМ УРСР та АН СРСР щодо встановлення премій АН УРСР імені визначних учених, заходи щодо поліпшення роботи музеїв та заповідників, які увійшли у цей період до складу АН УРСР та ін. – 86 п.

Постанови засідань Президії АН УРСР зазначеного періоду якнайповніше розкривають загальні тенденції розвитку науки у 1951–1955 рр., розвиток кожної галузі науки; роль Президії АН УРСР у розвитку нових напрямів наукових досліджень, розстановці наукових кадрів з метою проведення комплексних досліджень та впровадження їх результатів у народне господарство, інформація про склад Президії АН УРСР та розподіл обов'язків між членами цього колегіального органу керівництва Академією у період між сесіями Загальних зборів АН УРСР [5].

Серед головних питань, що розглядались у 1951–1955 рр. Президією АН УРСР, були питання реорганізації структури Академії. У цей період створено Львівський філіал АН УРСР, прийнято у підпорядкування Кримський філіал АН СРСР. Змінювалась і структура Академії наук – реорганізовувались установи та їх підрозділи, створювались нові інститути, експериментальні бази, сейсмічні станції (у містах Рахів та Чернівці), а також опорні сільськогосподарські пункти на півдні УРСР, Поліссі та у західних областях УРСР. Велика реорганізація установ АН УРСР відбулась із введенням у дію постанови РМ СРСР від 19 листопада 1951 р. № 4801 про скорочення витрат на утримання науково-дослідних установ та постанови РМ СРСР від 25 грудня 1953 р. № 3015 «Про державний бюджет Союзу РСР» на 1954 р. і постанови РМ УРСР від 8 січня 1954 р. № 24. Президією АН УРСР приймались відповідні рішення [6], за яким відбулось об'єднання понад 33 груп наукових співробітників, відділів та перепідпорядкування науково-дослідних баз і установ. Це скорочення вплинуло на роботу АН УРСР, проте вдалось зберегти майже всі напрями досліджень наукових установ і максимальну кількість посад штатних наукових співробітників. Регести засвідчують зміни структури Академії наук, містять інформацію про причини цих змін та супутні відомості щодо прийняття рішень про створення у різних містах України академічних установ, філій та відділів інститутів, так і інших питань діяльності.

В цей період поряд із скороченням деяких напрямів роботи та підрозділів

наукових установ РМ УРСР проводилась збільшення фінансування роботи АН УРСР, зокрема, зростали капіталовкладення у розвиток науково-дослідної бази, що привело до активного будівництва нових та відбудови зруйнованих під час Великої Вітчизняної війни приміщень АН УРСР, розвитку науково-дослідних баз у «Феофанії», Теремках, Старосіллі та ін. Також у цей час РМ УРСР передала у підпорядкування АН УРСР кілька державних заповідників та дендропарків: «Хомутівський степ», «Кам'яні могили» (Донецька обл.), «Тростянець» (Чернігівська обл.), «Михайлівська цілина» (Сумська обл.), «Стрілецький степ» (Луганська обл.), «Олександрія» (Київська обл.), «Устимівка» (Полтавська обл.), «Веселі Боковеньки» (Кіровоградська обл.); прийнято рішення про створення меморіального музею в Прохорівському заповіднику АН УРСР. Відповідно до постанов РМ УРСР та ЦК КП(б) України у 1951 р. № 247 та № 2763 до структури АН УРСР увійшли й музеї Т. Г. Шевченка – у містах Київ, Канів та у с. Шевченкове [7; 8].

Керівництвом Академії приділялась велика увага науковим зв'язкам з іншими науково-дослідними установами УРСР та СРСР, зокрема, питанням співпраці у виконанні наукової роботи та урядових завдань з підприємствами і заводами, роботі вчених УРСР в установах АН УРСР та науковців Академії у внз та інших дослідних установах УРСР. У постановах Президії АН УРСР, прийнятих за результатами обговорення основних підсумків наукової діяльності установ Відділів наук АН УРСР за рік, відображено вагомий внесок Академії у розвиток народного господарства країни. Певна кількість постанов була присвячена організації бригад наукових співробітників та науково-технічних працівників для допомоги сільськогосподарському виробництву та промисловості, проведенню експертних робіт при проектуванні і на будівництві Каховського гідровузла, каналів Північний Донець-Донбас, Південноукраїнського та Північно-кримського, трас газотранспортної системи СРСР (газопроводу Дашава – Київ – Бердянськ – Москва). Затверджувались напрями розроблення великих наукових проблем того часу, зокрема, завдання наукових досліджень у галузях холодного зварювання металів, електроніки, автоматики, розвитку хімічних досліджень полімерів, поширення побутової газифікації великих міст України, керченських руд, автоматизації нафтової, газової та вугільної промисловості, з економіки промисловості та ін.

Серед рішень Президії АН УРСР цього повоєнного періоду важливе значення мають постанови про впровадження результатів наукових

досліджень у виробництво, у практику народного господарства, що вплинуло на розвиток хімічної, сільськогосподарської, гідротехнічної, будівельної, та ін. галузей у країні, зокрема, постанова РМ СРСР від 25 грудня 1953 р. № 3014 «Про план робіт по стандартизації на 1954 р.», за якою Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона АН УРСР під керівництвом чл.-кор. Б. Є. Патона розробляв новий державний стандарт «Сталь. Методи визначення зварюваності» для впровадження у народне господарство. У постановах Президії АН УРСР знаходимо й відомості про комплексні експедиції Ради по вивченню продуктивних сил УРСР у сільські господарства, яким надавалась наукова допомога і проводилась пропаганда науково-технічних досягнень.

Велика увага керівництвом Академії у той час приділялась виборам у члени АН УРСР, змінам у Статуті АН УРСР. Значна частина постанов Президії була присвячена підготовці кадрів високої кваліфікації – кандидатів та докторів наук (на виконання розпорядження РМ УРСР від 6 серпня 1952 р. № 20039-р у 1952 р. в АН УРСР було організовано докторантуру з щорічним прийомом 10 осіб), досить часто розглядались і питання діяльності аспірантури АН УРСР, до якої спеціально запрошувались випускники вищих навчальних закладів та представники виробничої сфери.

Широко відображена у постановах діяльність Редакційно-видавничої ради, Видавництва та друкарні Академії. Декілька раз піднімались питання роботи і розширення обсягу діючих періодичних видань Академії та створення нових фахових журналів, що відображали актуальні наукові проблеми та розробки. На інтенсивний розвиток видавничої діяльності в АН УРСР вказує той факт, що план видання, затверджений на 1954 р., нараховував 222 назви видань, 2838 др. арк., значно перевищував видавничі можливості Видавництва Академії у той час, що привело до перенесення друку частини видань на наступний рік. Вагоме місце серед постанов Президії займала підготовка до видання «Історії Української РСР» (т. I) та «Історії української літератури» (т. I, II), шеститомного «Українсько-російського словника» (1953), творів класиків української культури, I тому «Нарисів історії українського драматичного театру» (дожовтневий період), «Нарисів з історії української радянської музики». Розгорнулась робота з дослідження історії науки – було підготовлено «Нариси з історії техніки» (1955). Опубліковано т. VI і т. VII фундаментального видання «Флора УРСР». Обговорювались і питання збереження, вивчення і видання рукописної спадщини в АН УРСР [9].

Як бачимо з постанов Президії АН УРСР, Академія у той час підтримувала діяльність кількох наукових товариств – Українського республіканського відділу Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва, Українського гідробіологічного товариства, Українського товариства охорони природи та сприяння розвитку природних багатств та ін. [10]. Здійснювалась співпраця зі Спілкою радянських письменників України, товариствами республіканського та всесоюзного значення: культурних зв'язків із закордоном, поширення політичних і наукових знань, театральним, мікробіологів, епідеміологів та інфекціоністів, фізіологів, біохіміків і фармакологів, патофізіологів, географічного, австралійсько-радянської дружби, комітетом захисту миру. Значний інтерес для дослідників історії академічної науки становитимуть і відомості в підготовлених регестах про організацію та проведенню наукових заходів, зокрема, участь співробітників у міжнародних конгресах та конференціях, про обмін науковою літературою із закордонними установами, наукову допомогу на запити іноземних спеціалістів країн Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Румунії, Угорщини, Східної Німеччини, Югославії, Китаю, Індії, Японії тощо. Академія підтримувала контакти та співпрацю з академіями наук Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Болгарії, Польщі та ін. країн.

Таким чином, можна стверджувати, що регести протоколів засідань Президії АН УРСР 1951–1955 рр. – важливий комплекс джерел з історії вітчизняної академічної науки і виявляють часовий зріз діяльності АН УРСР. Науково-інформаційна функція регестів – розкрити глибокий і різнопланový за інформативністю зміст постанов Президії АН УРСР у досліджуваний період, що містить надзвичайно цінні відомості про усі сфери діяльності Академії. Підготовлений інформаційний ресурс пропонується до наукового використання наукознавцям та історикам вітчизняної науки, зокрема, дослідникам історії НАН України. Введення у науковий обіг інформації про історію розвитку Національної академії наук України, відображеної у документах Архіву Президії НАН України, дасть змогу ефективно використовувати (особливо з урахуванням сучасних можливостей комп'ютерних технологій та інформаційно-пошукових систем) накопичену історичну пам'ять, яка необхідна не лише сучасним поколінням, але і майбутнім.

Список використаних джерел

1. *Козлов В. П.* Музеи, библиотеки, архивы в системе исторической памяти // Отечественные архивы. – № 6. – 2004. – С. 71–74.

2. *Валк С. Н.* Регесты в их прошлом и настоящем // Археографический ежегодник. – 1968. – М., 1970. – С. 22–56.

3. *Водопьянова З. К.* Регесты в советской археографии // Современные вопросы историографии советской археографии: сб. науч. науч. трудов. – М., 1986.

4. Історія Національної академії наук України. 1941–1945 : Частина 2. Додатки / Редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. – К., 2007. – 576 с. – С. 7–193; Історія Національної академії наук України. 1946–1950 : Частина 2. Додатки / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. – К., 2008. – 716 с. – С. 7–246.

5. Протокол № 3 засідання Президії Академії наук УРСР від 19 січня 1952 р. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 472, арк. 30–35.

6. Протокол № 6 засідання Президії Академії наук УРСР від 15 лютого 1952 р., п. 41 – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 472, арк. 58–108.

7. Протокол № 6 від 6 лютого 1951 р., п. 86. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 405, арк. 157–175.

8. Протокол № 37 від 5 жовтня 1951 р., п. 663. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 407, арк. 89–118.

9. Протоколи: № 9 від 9 березня 1951 р., п. 143. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 405, арк. 258–297.

№ 11 від 23 березня 1951 р. п. 183. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 405, арк. 338–362;

№ 34 від 7 вересня 1951 р., п. 609. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 406, арк. 507–542;

№ 28 від 31 липня 1953 р., п. 609. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 527, арк. 267–392;

№ 54 від 27 грудня 1954 р., п. 934. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 588, арк. 133–136;

№ 11-б від 7 лютого 1955 р., п. 171. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 643, арк. 265–295;

№ 43-б від 9 червня 1955 р., п. 636. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 646, арк. 339–355;

№ 73-б від 28 жовтня 1955 р., 1044. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 650, арк. 96–144.

10. Протоколи: № 4, від 27 січня 1953 р., п. 82 – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 523, арк. 186–245;

№ 22-б від 2 серпня 1954 р., п. 509. – Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 583, арк. 94–202.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 001.32(477)″1951-1955″:930.25

Oksana Verbitska

Formation of the Registers of the Sessions of the Presidium of the USSR Academy of Sciences in 1951–1955 within the Context of Preserving National Memory and Representation of the History of Academic Scientific Work

The article is devoted to the development of rehests proceedings meetings of the Presidium of the AS of the Ukrainian SSR in the years 1951–1955 as the source on the history of national academic science.

Keywords: archival source, rehests of documents, the history of the NAS of Ukraine.

УДК 001.32(477)″1951-1955″:930.25

Оксана Вербицкая

Разработка регестов протоколов Приезидиума АН УССР в 1951–1955 гг. в контексте сохранения национальной памяти и репрезентации истории развития академических научных исследований

Статья посвящена разработке регестов протоколов заседаний Президиума АН УССР в 1951–1955 гг. как источника по истории академической науки Украины.

Ключевые слова: архивные источники, регесты документов, история НАН Украины.

УДК 003.349:01:017:004

Марія Бондар,
аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ОПИСУ КИРИЛИЧНИХ СТАРОДРУКІВ У XXI ст.

У статті розглянуто більше трьох десятків каталогів кириличних стародруків, виданих починаючи із 2001 р. Спочатку розглянуто українські бібліографічні покажчики кириличних стародруків, потім російські, в кінці – нечисленні польські, литовські, білоруські та болгарські. Проведений аналіз каталогів кириличних стародруків свідчить про активний опис цих видань здебільшого російськими та українськими фахівцями у вигляді фундаментальних зведених каталогів, каталогів окремих збірок, тематичних груп бібліотек, музеїв та архівів. Помітні тенденції до розширення описів видань та примірників, збільшення кількості та наповнення додатків. Серед каталогів переважають синтезовані видання бібліографічного та книгознавчого характеру, подеколи з елементами мистецтвознавчих, історичних та культурологічних досліджень.

Ключові слова: кириличні стародруки, бібліографування кириличних стародруків, каталоги стародруків, науковий опис стародруків.

Як відомо, бібліографування видань – на сьогодні найдієвіший механізм їх уведення в інформаційний та науковий обіг. Хоча бібліографічний опис і здійснюється за певними стандартами, діючими правилами та ДСТУ, все ж видозмінюється та удосконалюється з часом. Бібліографічні описи стародруків, тобто видань XV–XVIII ст., мають свої особливості, як загальні для усіх пам'яток цієї групи, так і специфічні для різних підгруп стародруків – інкунабул та палеотипів, видань кириличного та гражданського друку, нотних, картографічних видань, ілюстративних альбомів, окремих друкованих гравюр тощо.

Ми зупинимось на певних специфічних особливостях, характерних для кириличних стародруків, та трансформації самих видів опису і форм їх представлення в сучасному інформаційному просторі. Предметом дослідження слугують каталоги кириличних стародруків, що вийшли друком у XXI ст., тобто починаючи з 2001 р. Варто відмітити стрімкий розвиток нових електронних технологій, що значно урізноманітнив форми

представлення таких матеріалів. Поряд із традиційними друкованими виданнями постають електронні видання та бази даних. Електронні видання можуть виступати паралельно з друкованими і самостійно. Проте переважаючою формою все ж залишаються друковані каталоги кириличних стародруків. Ми нарахували біля трьох десятків видань, опублікованих після 2001 р., серед яких – переважно російські (2/3), також українські (дещо менше 1/3), декілька литовських, польських, білоруських і болгарських. Фіксуються як каталоги, що продовжують попередні випуски, але переважають ті, що є самостійними окремими виданнями.

Спочатку звернемося до друкованих каталогів кириличних стародруків, виданих починаючи з перших років XXI ст. в Україні. Серед тих, робота над якими була розпочата раніше, у 2002 р. вийшов 4-й випуск продовжуваного каталогу Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника з описом видань друкарні Львівського Успенського ставропігійського братства 1591–1644 рр. [16], автори-укладачі О. М. Колосовська та С. В. Гацкова. Випуск підготований за тією ж методикою, що і попередні – із детальним описом видань і примірників. Однак помітне розширення пошукового апарату. Так, у перших трьох випусках каталог супроводжувався іменним покажчиком та покажчиком географічних назв, у четвертому випуску до них додаються покажчики точнодатованих записів, а також штампів та екслібрисів. До оригінальних позицій опису варто віднести фіксацію верхнього рядка тексту на 33, 66 та 99 аркушах. Такий матеріал можна використати при атрибуції дефектних примірників кириличних видань у випадку, коли дослідник не має змоги звірити такий примірник із повним. Каталог виданий невеликим тиражем у 250 примірників.

Провідним центром дослідження та бібліографування кириличних стародруків традиційно є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, що є найбільшою книгозбірнею України і має давні багатолітні традиції опису стародруків. У 2005 р. вийшло друком видання М. А. Шамрай «Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [30]. У цій публікації основним об'єктом бібліографування стали не самі кириличні пам'ятки, а вміщені на їх сторінках власницькі або вкладні записи, тобто маргіналії. Каталог включає 493 описи стародруків, що надають широку цікаву джерельну базу для подальших книгознавчих, джерелознавчих, історичних та інших досліджень. Каталог організований

за алфавітним принципом, містить дуже короткі бібліографічні описи, опублікований тиражем в 300 примірників.

Публікацію бібліографічних видань стародруків продовжив надрукований у 2008 р. каталог кириличних видань збірки Національної бібліотеки України XV–XVII ст., укладачі Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за участю Т. М. Росовецької [2]. Каталог містить 488 описів видань у 1890 примірниках. Він має фіксуючий характер, в ньому наводяться короткі відомості щодо видань, зазначено кількість примірників, подано перелік їхніх шифрів та бібліографію. Географічно-хронологічний каталог доповнений детальними алфавітним та хронологічним покажчиками. На початку видання вміщено доволі велику передмову з оглядом складу збірки, окремих видань та примірників, виявлених варіантів видань, переатрибуції примірників, рідкісних особливостей. У передмові вміщено деякі загальні зауваження обліку та бібліографування стародруків. В електронному еквіваленті каталог представлений у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України [2], як і інші друковані каталоги, що відображають фонди цієї збірки.

У 2012 р. видано друком попримірниковий каталог видань Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [1], автор-укладач Н. П. Бондар. Публікація включає також дослідження різних аспектів описаних примірників. Каталог охоплює 44 примірники 10 видань І. Федорова та П. Мстиславця, надрукованих в Москві, Заблудові, Львові, Вільнюсі, Острозі, а також «анонімні» Євангелія, видані, вірогідно, в Москві. Каталог має текстову частину з відомостями з історії формування збірок, характеристиками особливостей примірників та їх походження, варіантами друку та оформлення, власницькими та вкладними записами, вставними ілюстраціями в складі видань, філігранями паперу. Загалом публікація об'єднує широкий опис різних особливостей видань із детальним описом примірників. В області опису видань виділяються такі рубрики, як організація видань, характеристика друку, особливості набору и друку, художнє оформлення, вихідні відомості, склад видань, використання пробільного матеріалу, початкові слова аркушів, варіанти набору та оформлення, помилки в нумерації, бібліографія. Область опису примірника включає доволі велику кількість параметрів, серед яких формула примірника, його повнота / дефектність, стан збереження, розміри, варіанти набору та оформлення, провенієнції (записи, печатки,

шифри та інші помітки), маргіналії, особливості оправ, бібліографію примірників. У каталозі міститься велика кількість розміщених в тексті ілюстрацій. При можливості встановлюються відомості про осіб, згаданих у записах, та місцезнаходження вказаних населених пунктів. Видання має декілька додатків, серед яких іменний покажчик, покажчик організацій-власників книг, географічний покажчик, схема міграції примірників, покажчик філіграней. Каталог виданий тиражем 300 примірників.

У 2001 р. вийшов друком каталог видань кириличного друку в установах Волині, що охоплює видання 1600–1825 рр., упорядники С. Н. Крейнін та О. Д. Огнєва [18], підготовлений під егідою Волинського краєзнавчого музею. Він містить опис 193 стародрукованих кириличних видань з фондів Волинського краєзнавчого музею, Володимир-Волинського музею, Луцького історико-культурного заповідника, Любомльського краєзнавчого музею, Маневицького та Торчинського музеїв. Публікація фіксує видання, надруковані у Варшаві, Вільнюсі, Києві, Клинцях, Львові, Москві, Почаєві, Санкт-Петербурзі. Каталог носить регіональний характер, організований за хронологічним принципом, включає попримірникові описи книг. Цінним є встановлення населених пунктів із зазначенням сучасної його локалізації. Каталог має традиційні додатки – покажчики за друкарнями, назвами, авторами, покажчик осіб, згаданих у маргіналіях. Виданий тиражем в 200 примірників.

Українські фахівці готують каталоги і невеликих за обсягом збірок кириличних стародруків. Зокрема, у 2005 р. опублікований каталог видань кириличного друку 1581–1916 рр. Національної парламентської бібліотеки України; укладач Н. Флегонтова [28]. Каталог містить доволі невеликі описи 87 примірників. Дещо раніше, у 2001 р., виданий каталог стародруків Луганського обласного краєзнавчого музею [16], укладачі Н. Н. Коченко, Р. Ф. Чумак та А. С. Люлько, де описано 11 кириличних стародруків. Описи короткі, попри це подано цікаві власницькі записи.

Активним дієвим центром з дослідження та опису кириличних стародруків в Україні виступає Музей книги і друкарства України. У 2008 р. видано друком каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. із колекції [3], підготовлений В. Г. Бочковською, Л. В. Хаухою та В. А. Адамовичем. Тут описано 56 примірників почаївських видань та 7 примірників унівських видань музейної збірки. Каталог вирізняється високим рівнем та ошатністю поліграфічного виконання, що загалом є рідкісним для сучасних українських бібліографічних видань, зокрема,

хорошою якістю опублікованих зображень титульних аркушів, гравюр та ілюстративних прикрас почаївських та унівських видань. Співробітники Музею, що активно співпрацюють з приватними колекціонерами, долучилися до створення ще одного видання, що містить описи в тому числі й кириличних стародруків, що у 2012 р. вийшло під назвою «Зібрання українських стародруків» [11]. Авторами бібліографічних описів стародруків та популярних статей про примірники видань є В. Г. Бочковська та Л. В. Хауха. Загалом видання презентує частину приватної колекції українського діяча В. А. Гайдука. Видання вирізняється достатньо дорогим добротним та ошатним художнім оформленням. Загалом метою видання було введення в науковий обіг великої приватної колекції і донесення до широких кіл читачів викладених у популярній формі відомостей про стародруки, історію вітчизняного книгодрукування, українські друкарні, зміст книг та їх особливості.

До самобутніх каталогів кириличних видань, безперечно, належить каталог напрестольних Євангелій XVI–XVIII ст. збірки Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, укладений Л. А. Юріною, що вийшов друком 2005 р. [31]. У публікації описано 209 примірників видань Євангелій у коштовних металевих оправах, сконцентрованих у збірці Києво-Печерського заповідника, що є найбільшою в Україні і однією із найбільших у світі. Оскільки Євангелія розміщувалися у храмах на престолах і вважалися найсакральнішими церковними книжковими пам'ятками, саме для них виготовлялися й найкоштовніші й найошатніші оправи. Тому в каталозі поєднано традиційні елементи бібліографічного опису кириличних стародруків, так і власницькі та вкладні записи, а також дуже детальний опис металевих окладів. Каталог містить велику кількість чорно-білих та кольорових ілюстрацій таких оправ, більшість із яких є шедеврами золотарського мистецтва. Каталог виданий тиражем в 1000 примірників, що переважає тиражі усіх інших каталогів кириличних стародруків, опублікованих в цей період в Україні.

Основні тенденції бібліографування кириличних книг в Україні свідчать про те, що каталоги видаються в різних регіонах, охоплюють фонди як великих, так і невеликих збірок бібліотек та музеїв, переважно синтезують елементи бібліографічного та книгознавчого досліджень. Однак сучасні тенденції активного запровадження у бібліографування стародрукованих книг нових електронних технологій поки несуттєво відобразилося у бібліографуванні українських стародрукованих видань.

Тепер звернемося до аналізу каталогів кириличних стародруків в Російській Федерації, яка по праву займає лідируюче положення за кількістю примірників, що тут зберігаються, і за інтенсивністю їх наукового дослідження та опису.

Як і в українській, в російській бібліографії кириличних стародруків у зазначений час продовжуються проекти зі створення друкованих каталогів кириличних стародруків, започатковані у попередній період. Оскільки концепції їх створення формувалися на попередньому етапі, охарактеризуємо їх коротко. Було продовжено публікацію результатів наукового опису збірки кириличних видань Державного архіву давніх актів у Москві. Перший із випусків вийшов друком у 1996 р. [19], два наступних – у 2002 та 2003 рр. [20; 21]. Укладачі Є. В. Лук'янова та Л. Н. Горбунова. Каталог цікавий тим, що саме у РДАДА зберігаються примірники видань, що здавна перебували на Московському Друкарському дворі, в тому числі й коректурні, з цінними власницькими помітками. Бібліографічні описи побудовані за хронологічним принципом розташування, опис дворівневий – окремо видань, окремо примірників. Усі три випуски опубліковані тиражем 1000 примірників.

У рамках розпочатого раніше проекту у 2001 та 2003 рр. вийшли друком два випуски багатотомного зведеного каталогу видань кириличного шрифту XV – першої половини XVI ст. під назвою «Gesamtkatalog der Frьhdrucke in kirillischer Schrift», що підготовлені провідним російським книгознавцем Є. Л. Немировським та надруковані у Баден-Бадені починаючи з 1996 р. у бібліографічній серії «Bibliotheca bibliographica Aureliana». Випуск 4 присвячений виданням Б. Гораджанина [34], випуск 6 – виданням венеціанського видавця Б. Вуковича [35].

Як відомо, найфундаментальнішими у дослідженні та бібліографуванні стародруків та рідкісних видань є зведені каталоги. Віховими подіями не тільки для церковнослов'янських видань, а й в цілому для стародрукованих книг можна вважати як зазначений вище каталог Є. Л. Немировського, так і зведений каталог кириличних видань другої половини XVI в., підготовлений О. О. Гусєвою [8], що став плідним продовженням проекту по створенню фундаментальної бібліографії давньої стародрукованої книжності.

Видання має великий обсяг, вийшло друком у двох томах, містить 219 позицій опису. Каталог укладений на основі відомостей, отриманих із 412 книгозбірень 247 міст світу. В ньому представлений найповніший

репертуар кириличних видань другої половини XVI ст., що були випущені у світ європейськими друкарнями у 27 містах та інших населених пунктах. До особливостей каталогу належить велика кількість параметрів опису кожного із зафіксованих тут видань та уніфікація їх подачі. Вдалою є форма опису стародруку, де курсивом виділено окремі рубрики, кожну із яких розміщено з нового рядка. Серед формальних ознак бібліографічного опису укладачка окрім традиційних елементів виділяє й велику кількість факультативних. У кожному бібліографічному описі зазначено заголовок (автор / назва), місце видання, друкарню, час друку, сигнатурну формулу, кількість аркушів, рядків на сторінці тексту, розміри шрифту, мову видань та їх зміст, особливості окремих літер, лігатур, зноски, подачі та розміщення сигнатури, нумерації аркушів / сторінок, колонцифри та колонтитули, розмір дзеркала набору, наявність виправлення помилок к тексті, помилки в нумерації, варіанти набору, зазначення наявності ілюстрацій та інших елементів художнього оформлення. Окрім цих параметрів кожен із описів містить значну бібліографію та кількість введених у науковий обіг примірників. Після цього вміщено перелік країн, міст, установ, де ці примірники зберігаються, а почасти й шифри їх зберігання. В окрему рубрику виділено примірники особливої цінності, які мають ранні за часом написання або ж вартісні власницькі або вкладні записи, цінні оправи, вставні ілюстрації, особливості друку або ілюстрування, варіанти набору, коректурні примірники. Надзвичайно цінним є те, що до кожного із описаних у каталозі видань додано й автентичні факсимільні відтворення певної кількості його аркушів. Всього у виданні вміщено більше 1200 ілюстрацій. О. О. Гусєва ретельно підійшла до їх відбору, вибираючи такі, де вміщено вихідні відомості, початкові аркуші тексту, присвяти, передмови, післямови, привілеї, вірші, молитви друкарів, як справедливо зазначає вона сама, вперше у виданнях подібного роду. Такий значний ілюстративний матеріал є добротним підспір'ям для дослідників кириличних видань другої половини XVI ст., оскільки дозволяє наочно ознайомитися, дослідити і використати при атрибуції автентичні тексти видань, більшість з яких недоступна широкому колу дослідників. Відмітимо ошатне поліграфічне виконання видання, надрукованого тиражем в 1000 примірників.

О. О. Гусєвою було продовжено традицію підготовки та публікації зведених каталогів надрукованим у 2010 р. зводом російських книг кириличного друку XVIII в. друкарень Москви та Санкт-Петербурга [9]. Каталог організований в алфавітному порядку назв, що не дуже часто

застосовується при бібліографуванні кириличних книг, однак це не ускладнює його використання через підготовку системи якісних покажчиків, насамперед хронологічного. Описано 1942 видання. До традиційних елементів опису додано такі позиції, як тираж, ціна, зазначення коректурних примірників, книготорговельні об'яви, посилання на архівні документи, перелік клейм тередорщиків, присутність в тексті згадувань імен представників російської імператорської родини, передача віршованих фрагментів тощо. Однак окрім власне алфавітного бібліографічного каталогу до публікації увійшли авторська передмова, додатки, покажчики заголовків, видань за часом та місцем друку, іконографії, цін, список співробітників друкарні, палітурників, підписи яких є на книгах, книгозбірень Російської Федерації, де зберігаються видання, список використаної літератури та покажчик імен. Тому обсяг допоміжних матеріалів, додатків, покажчиків та списків значно перевищує обсяг суто описів кириличних видань Москви та Петербурга XVIII ст., що свідчить про те, що публікація виходить далеко за рамки бібліографічних видань, недаремно названа зводом. Окрім того, до складу видання включено 992 опублікованих архівних документи, що всебічно характеризують різноманітні аспекти книговидавничої діяльності друкарень Москви та Петербурга XVIII ст.

Видання «Свода русской книги XVIII в.» варто оцінювати не тільки як основне бібліографічне, книгознавче та документальне джерело при складання описів окремих збірок або ж конкретних примірників, а й унікальний інструмент для атрибуції дефектних примірників, і як базу для створення нових історико-книгознавчих и культурознавчих досліджень російської книги XVIII ст., оскільки подібні бібліографічні публікації є важливою передумовою введення в активний науковий обіг достовірної, а часто і унікальної джерелознавчої інформації про комплекс видань в цілому, и про кожне конкретне видання, надруковане в цей період. Видана ця визначна як за обсягом, так, безперечно, і за внеском в бібліографування і вивчення стародруків праця тиражем у 800 примірників.

З 2009 р. Є. Л. Немировським розпочато новий видавничий бібліографічний проект під назвою «Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта: 1491–2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы». На думку укладача, каталог розрахований на 8 томів, де будуть описані видання кириличного друку до 2000 р. У 2009 г. вийшов перший том цього зведеного каталогу, у якому

описано 80 видань 1491–1550 р. [24], у 2011 р. – наступний, що охопив видання 1551–1592 рр. [25]. На початку першого випуску вміщено передмову, що займає 175 сторінок, що розкриває історію видання стародруків зазначеного часу, та віхи їх дослідження та опису. Зведений каталог складається із доволі короткого опису стародруків, значної бібліографії, переліку відомих примірників, включає покажчики імен, назв, друкарень, книгосховищ, видань, відомих з літератури, містить значну кількість ілюстрацій. Виданий каталог тиражем у 800 примірників.

Плідно як провідний центр дослідження та бібліографування стародруків упродовж значного часу працює відділ рідкісної книги (Музей книги) Російської державної бібліотеки. Серед його доробку и розглянуті вище зведені каталоги О. О. Гусєвої та Є. Л. Немировського, так і бібліографічні видання, що відображають фонди цієї унікальної збірки. Так, з 2009 р. одразу із двох випусків розпочато публікацію каталогів збірки із попримірниковим описом кириличних видань кінця XV – першої половини XVI ст. та другої половини XVI ст. [22; 23]. Ініціатором і укладачем виступив Є. Л. Немировський, що є одноосібним укладачем першого випуску каталогу, і укладачем другого у співавторстві з О. О. Ємельяновою. Обидва випуски, що вийшли в серії «Книжные памятники Российской государственной библиотеки», об'єднує загальна концепція укладання, вони мають подібну структуру описів та систему покажчиків, і навіть ідентичне вдале зовнішнє оформлення. Каталоги вміщують попримірниковий опис кириличних стародруків. Їх вихід видається важливим не тільки тому, що таким чином вводиться в широкий науковий обіг цілий пласт нової джерельної інформації переважно стосовно побутування та особливостей примірників видань, а й тому, що збірка Державної бібліотеки Росії є найбільшим у світі фондоутримувачем кириличних видань, тому опрацювання її фондів та видання друком каталогів надає широкому колу фахівців унікальну історико-книгознавчу інформацію. У збірці РДБ є унікальні та рідкісні видання, є примірники із визначними особливостями. Перший випуск включає описи 144 примірників 48 видань від кінця XV ст. до середини XVI ст. Другий випуск включає описи 422 примірників і фрагментів 148 видання. Каталог має дворівневу структуру, що складається з області опису видання та послідовного опису всіх примірників збірки. Поле опису видання містить назву, передану зі збереженням оригінальної орфографії, а також місце, час виходу, друкарню, особливості фоліації та сигнатури, кількість рядків,

розмір шрифту, ілюстрації, вказує на одно- або двоколірний друк. В описі примірника вміщено інформацію про стан його збереження, записи, оправу, подано широку попримірникову бібліографію. Певні запитання викликає лише рубрика стосовно того, ким із дослідників примірник введений у науковий обіг. Із відомих 76 видань кінця XV – першої половини XVI ст. у збірці представлено 48. Каталог організований за хронологічним принципом подачі матеріалу. Приведено доволі короткий опис видань і не дуже детальний опис примірників. Опис примірників без розділення на окремі рубрики. Подано широку бібліографію щодо кожного із описаних примірників. Каталог має декілька покажчиків, зокрема, покажчик імен. В передмові подано історію формування збірки, відомості про долю окремих примірників, про приватні бібліотеки, що увійшли до зібрання Рум'янцевського музею та їх власників. У другому випуску каталогу кириличних стародруків Російської державної бібліотеки, підготовленому Є. Л. Немировським разом із О. О. Ємельяновою, описано також 48 видань другої половини XVI ст. у 420 примірниках. Структурно цей каталог повторює перший випуск. Додано покажчик примірників, які раніше зберігалися у Рум'янцевському музеї, потім у Державній бібліотеці СРСР імені В. І. Леніна, а зараз або в інших установах, або ж їх місцезнаходження не встановлене.

Науково-допоміжний апарат обох випусків видання включає покажчик назв, імен, хронологічний покажчик датованих записів, покажчики інвентарних номерів та книжкових збірок, а також додатки – список примірників книг, що були у бібліотеці М. П. Рум'янцева, Рум'янцевському музеї та Державній бібліотеці СРСР, яких зараз немає у РДБ, перелік видань, відсутніх у збірці РДБ, із зазначенням місцезнаходження примірників, а також хронологічний анотований покажчик бібліографічних джерел, у яких відображені примірники сучасного фонду РДБ. Тираж обох випусків по 1000 примірників.

У 2010 р. вийшов каталог старообрядницьких видань кінця XVIII – початку XIX ст. зі збірки РДБ, підготовлений О. О. Ємельяновою, в якому описано 435 видань більш ніж 1700 примірників. Каталог організований за друкарнями, в межах друкарні – за алфавітом назв. Представлений тут опис примірників дуже короткий, однак із зазначенням власників, часу надходження до збірки тощо. Видання включає альбом орнаментики (152 с.) та ілюстрацій, споряджене покажчиками, зокрема, назв та іменним. Безперечно, публікація має велике значення для дослідників

старообрядницького книговидання, зокрема, відзначається найбільшою репрезентацією художнього оформлення старообрядницького друку. Як і два попередні, надруковане в серії «Книжные памятники Российской государственной библиотеки», виданий тиражем у 1000 примірників.

Давні міцні традиції опису кириличних стародруків підтримують фахівці Археографічної лабораторії Московського університету, що впродовж багатьох років працювала і працює зараз під керівництвом І. В. Поздєєвої. Очевидно, тут йдеться про самостійну школу бібліографів на чолі з І. В. Поздєєвою. Оскільки в Російській федерації плідно діє програма опису стародрукованих книжкових пам'яток, зокрема, й фінансується на державному рівні, у XXI ст. видано друком цілу низку каталогів чималих російських регіональних збірок кириличного друку, підготовлених тією чи іншою мірою за участю І. В. Поздєєвої та фахівців Археографічної лабораторії, науковців, аспірантів та студентів Московського університету в плідній співпраці із місцевими фахівцями. Московські спеціалісти працювали над описом кириличних пам'яток регіональних зібрань в рамках археографічних експедицій та археографічної практики. Таким чином, було створено ґрунтовні каталоги із попримірниковим описом видань збірок Тверської землі [6], Пермської області [13; 14], Ростово-Ярославської землі [15]. У процесі підготовки цих видань на регіональному рівні набули досвіду місцеві фахівці, що можуть самостійно працювати над подальшими дослідженнями.

Для всіх вказаних каталогів характерні такі особливості, як запровадження нових параметрів опису, яких не було у кириличних каталогах попереднього періоду, особливо стосовно московських видано у зв'язку з дослідженням архіву Друкарського двору – зазначення часу друку, тиражу, місця друку, ціни книги тощо. Описи складаються із окремих областей опису видання та примірника. Каталоги відзначаються високим рівнем поліграфії, якісними ілюстраціями, що демонструють найцінніші видання збірок, оригінальні оправи, власницькі записи. Цінним для колег є досвід аналізу водяних знаків форзаців та вставних аркушів, що дають можливість встановити час реставрації та ремонту примірника. Вказаний час надходження стародруків до збірки. Подібні каталоги відзначаються введенням інформації стосовно локалізації записів, визначення конкретного населеного пункту, згаданого у записі, церкви чи монастиря, осіб вкладників. Отже, каталоги із формальним описом стародруків однієї або кількох збірок перетворюються у дослідження з історії побутування видань

переважно церковної тематики, фіксуючи історію храмів, монастирів, вкладів і вкладників, слугуючи цінним джерелом автентичної історично правдивої інформації. Також видання за участю І. В. Поздєєвої та Археографічної лабораторії МДУ відзначаються великою кількістю покажчиків – власників, записів, рукописних вставок, цін на книги, покажчиків оправ з металу, покажчиків за сучасними фондами зберігання. Таким чином, каталоги перетворюються у синтетичні дослідження з історії регіональної книжності.

Одним із провідних центрів з дослідження стародруків здавна є Бібліотека РАН у Санкт-Петербурзі. Серед публікацій останнього часу відмітимо «Каталог почаївських видань», виданий 2007 р. в складі «Почаївського збірника» [26]. Каталог складається із 186 позицій опису почаївських видань кириличного та латинського шрифту. На жаль, в каталозі не зазначено прізвища безпосередніх укладачів каталогу, а лише авторський колектив, що працював над виданням. Каталог побудований за хронологічним принципом, він розпочинається із «Зерцала богословії», надрукованого у Почаєві Кирилом Транквіліоном Ставровецьким 1618 р., потім вміщено описи видання друкарні Почаївського Успенського монастиря. У бібліографічних записах розписано орнаментику, зміст та склад видань із зазначенням сторінок, стан збереження примірників, шляхи їх надходження до колекції, особливості оправ. У виданні вміщено 79 ілюстрацій із гравюрами, віньєтками, аркушами тексту Почаївської друкарні. Дещо утруднює користування каталогом відсутність в описах в уніфікованих назв стародруків, а одразу подано повні назви видань за титулом разом із присвятами, привілеями, що утруднює користування каталогом.

До каталогу додано покажчики персоналій (авторів та власників), установ-власників, географічних назв, уніфікованих назв, а також коротку статтю А. А. Романової «Книгоиздательская деятельность Почаевского монастыря: 1732–1830». Відмітимо, що на сайті Бібліотеки РАН виставлений електронний ресурс з назвою «Каталог почаевских изданий» у текстовій версії, що вцілому відповідає друкованому аналогу.

Хронологічним за характером представлення інформації став опублікований у 2010 р. каталог кириличних стародруків 1493–1600 рр. відділу рідкісної книги Бібліотеки Російської Академії наук, укладачі М. Ю. Гордєєва та А. А. Романова [7]. Каталог вміщує описи 148 примірників 75 видань. Він відзначається якістю описів, чіткістю та

продуманістю подачі матеріалу. Заслуговує на увагу те, що записи на примірниках передані зі збереженням оригінальної графіки та орфографії, що підвищує інформативність такого матеріалу та його наукову вартісність. Варте високої фахової оцінки і намагання укладачів каталогу детально охарактеризувати особливості примірників – штампи, печатки, наліпки, рукописні помітки, давні шифри, оскільки подекуди лише за ними можна встановити історію походження та побутування примірників. Адже помітна сучасна тенденція випуску каталогів фондів збірок без фіксації цих позицій.

Закономірно, що центрами дослідження кириличних книг стають найбільші збірки. Серед найновіших подібних каталогів заслуговує на увагу каталог московських видань 1601–1621 рр. із фондів Російської національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі [5], автори-укладачі А. В. Вознесенський та К. М. Медведєва. У каталозі описано 21 видання Московського Печатного двору 1601–1620 рр., представлене у збірці 75 примірниками. Публікація складається із вступних статей, одна з яких присвячена історії формування колекції відділу рідкісних видань РНБ, автор К. М. Медведева, інша – особливостям побудови каталога та опису видань (А. В. Вознесенський). У статті А. В. Вознесенського детально охарактеризовано багато теоретичних питань формування бібліографічного опису стародруків, у тому числі кириличних. Цей каталог відрізняє дуже детальний опис включених до його складу видань разом із доволі детальним описом примірників. В поле опису видання включені заголовок, вихідні відомості, характеристики друку, набору, особливості фоліації. Детально зафіксований текст колонтитулів, описане декоративне оформлення, склад, бібліографія, видавничі варіанти. В примітках після опису видання наводиться довідкова інформація з історії їх вивчення та відображення в каталогах. В області опису примірника вказані його повнота та дефектність, особливості оправ, записи, бібліотечні помітки та бібліографія. Каталог доповнений покажчиками імен, географічних назв, власників книг, датованих записів. Каталог виданий тиражем 250 примірників.

Серед друкованих каталогів кириличних стародруків окремих невеликих збірок, виданих російськими бібілографами, відмітимо каталог книг кириличного друку в фондах музею-заповідника «Кижі», виданий у 2005 р., підготовлений співробітниками музею Л. Харебовою та Н. Шиловым [29]. Каталог вирізняє високий рівень наукової підготовки, він включає детальний бібліографічний опис примірників видань, у тому числі й власницьких записів. Каталог складається із таких традиційних розділів, як

вступна стаття від укладачів, описи видань XVII, XVIII, XIX–XX ст., покажчики видань, назв та авторів, географічний та іменний. Каталог виданий тиражем у 500 примірників. Відмітимо, що це одна із небагатьох охарактеризованих нами публікацій, матеріал якої представлений і в електронному інформаційному середовищі, що значно розширяє можливості використання подібних публикацій, оскільки він виставлений на сайті «Электронная библиотека. Публикации о музее-заповеднике «Кижи» з додатковими зручними пошуковими сервісними можливостями, із посиланням на друкований еквівалент, і в цілому відповідає друкованому каталогу [29].

З деякими каталогами російських збірок, опублікованими в досліджуваний період, вдалося ознайомитися тільки в електронному вигляді. Наприклад, з каталогом кириличних видань Музею фресок Діонісія, укладачі Г. І. Вздорнов, М. Н. Шаромазов, виданому в 2003 р. [4]. Певно, у назві трапилася помилка, оскільки наведене датування – 1538–1918 рр., не відповідає класифікації книг як стародрукованих. Відомості про розширення строку для стародрукованих видань до 1918 р. у літературі нам не траплялись. Каталог розпочинається вступною статтею, містить короткі описи музейної збірки книг з характеристиками оправ, зазначенням власницьких та вкладних записів, інформацією про придбання книг. Каталог побудований за хронологічним принципом розміщення описів, доповнений покажчиками названий, місця та часу друку, датованих записів та дарувальників. Подібні видання носять більш популяризаційний, ніж дослідницький характер та розширюють можливості ознайомлення із фондами музейних збірок, менш доступними для дослідників, ніж бібліотечні.

Таким чином, серед російських каталогів кириличних стародруків важливе місце займають фундаментальні зведені каталоги, що є важливим фактором у розвитку бібліографування та вивчення як кириличних книг, так і в цілому стародрукованих видань. Бібліографія кириличних стародруків розвивається як у формах створення каталогів окремих збірок, їх частин, виокремленних за хронологічною або видавничою ознаками. Помітні тенденції значного розширення та вар'ювання позицій опису видань та примірників, так і збільшення кількості та діапазону допоміжних покажчиків. Видання регіональних каталогів супроводжується глибоким дослідженням побутування книг, вводячи у сферу бібліграфування книгознавчий матеріал.

Традиційно до опису кириличних стародруків, що доволі широко представлені в їхніх фондах, вдалися й польські дослідники кириличної книги. У 2004 р. вийшов друком каталог кириличних видань зі збірки Бібліотеки Народової у Варшаві [36], що є найбільшою книжковою збіркою Польщі. Каталог укладено Софією Журавінською та Зоєю Ярошевич-Переславцев, він містить 389 описи видань XV–XVIII ст., розташованих у хронологічному порядку. Спочатку подано назву польською мовою, потім мовою оригіналу, здебільшого церковнослов'янською. До особливостей каталогу належить й те, що подано не тільки назву за оригіналом, а й оригінальні вихідні відомості. Каталог носить попримірниковий характер, в складі опису зазначено стан збереження конкретного примірника, його повноту / дефектність, наведено власницькі записи, охарактеризовано його оправу. Збірка Бібліотеки Народової у Варшаві зберігає велику кількість кириличних стародруків, серед яких найдавнішим є надрукувана у 1491 р. у Польщі у Кракові Ш. Фіолем Тріодь цвітна. До каталогу додано покажчики авторів і назв видань за їх вихідними відомостями, друкарень, власників примірників, тематичний покажчик записів, покажчик фрагментів рукописів, покажчик церков і монастирів, де зберігалися примірники, конкордації з бібліотекою Греко-католицької капітули у Перемишлі, звідки походить велика кількість кириличних стародруків збірки. Тому варто констатувати гідний вклад польських колег у дослідження кириличних стародруків, зокрема, у місцевих збірках.

Над обліком та бібліографуванням стародрукованої спадщини плідно працюють литовські колеги. До таких каталогів потрапляють і кириличні видання литовських збірок. У попримірниковому каталозі видань з фондів Бібліотеки Академії наук Литви (Вільнюс), укладеному Д. Нарбутене, що вийшов друком у Вільнюсі 2007 р. [33], описано 12 примірників видань кириличного друку 1519–1692 р., у тому числі Ф. Скорини, друкарні Мамоничів і Вільнюського братства.

Достойним внеском в в дослідження кириличної книжності став також недавно виданий каталог кириличних видань 1525–1839 рр. Бібліотеки Вільнюського університету [32], укладач І. Кажуро. Він включає описи 336 примірників 263 видань, організований за алфавітним принципом, що не ускладнює користування, оскільки каталог має добре продуману систему покажчиків – назв, хронологічний, книг за друкарнями, імен та організацій.

В області опису суміщені як подані мовою оригіналу елементи опису, так і ті, що сформульовані мовою бібліографуючої організації, тобто

литовською. Через доволі великий обсяг зафіксованих в межах одного каталогу видань і примірників укладачам довелося шукати баланс між повнотою та достатністю інформації. Відмітимо, що вступні статті подані трьома мовами – литовською, англійською та російською, що значно розширює діапазон тих, хто зможе скористатися каталогом. Тираж видання складає 450 примірників.

Кириличні видання знайшли відображення і в каталогах стародруків, укладених болгарськими дослідниками. Видання XVI–XVII ст. включені до публікації «Каталог на българските печатни книги: 1508–1878» [27], підготовленої Н. Теодосієвим, опублікованої в Софії 2007 р. Видання включені за ознакою наявності староболгарської мови, в тому числі й кириличні стародруки, надруковані в Трговіште, Венеції, Брашові, Сучаві. Описи носять короткий фіксуючий характер. На жаль, вони недостатньо уніфіковані, місце видання, друкарню подано в описовій формі. Вказано на примірники видання у збірках Болгарії. Маємо відомості про підготовку в 2013 р. альбому-каталога «Книги кирилловского шрифта XVI – начала XX в. в собрании Национального художественного музея Республики Беларуси» [12].

Проведений аналіз каталогів кириличних стародруків, опублікованих у XXI ст., свідчить, що в цей період продовжується активний опис цих видань у вигляді фундаментальних зведених каталогів, і на рівні каталогів окремих збірок, масивів книг, тематичних груп бібліотек, музеїв та архівів. Переважно описом займаються російські та українські бібліографи та дослідники стародруків. Представлений широкий діапазон форм створення каталогів. Помітні тенденції до розширення описів на рівнях видань та примірників, до збільшення кількості та наповнення тематично різних додатків, а також до синтезу бібліографічних и книгознавчих досліджень.

Список використаних джерел

1. *Бондар Н. П.* Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис. – К., 2012. – 312 с.: іл.

2. *Бондар Н. П.* Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за уч. Т. М. Росовецької. – К., 2008. – 232 с. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/vsd/zal.html.

3. *Бочковська В. Г.* Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів

XVIII–XX ст. із колекції Музею книги і друкарства України / В. Г. Бочковська, Л. В. Хауха, В. А. Адамович. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 359 с.: іл.

4. *Вздорнов Г. И.* Старопечатные кириллические книги в Музее фресок Дионисия, 1538–1918: кат.-путеводитель / Г. И. Вздорнов, М. Н. Шаромазов. – М. : Индрик, 2003. – 272 с. Режим доступа : http://www.booksite.ru/fulltext/vzd/ornov/index.htm

5. *Вознесенский А. В.* Московские издания первой половины XVII века в собрании отдела редких книг Российской национальной библиотеки: Каталог / А. В. Вознесенский, Е. М. Медведева. – Вып. 1: 1601–1620 гг. – СПб, 2013. – 379 с.

6. *Гадалова Г. С.* Кириллические издания в хранилищах Тверской земли: XVI век – 1725 год: каталог / Г. С. Гадалова, Е. В. Перелевская, Т. В. Цветкова. – Тверь, 2002. – 304 с.

7. *Гордеева М. Ю.* Кириллические издания отдела редкой книги БАН: 1493–1600: каталог / Библиотека РАН; сост. М. Ю. Гордеева, А. А. Романова. – СПб: БАН, 2010. – 170 с.

8. *Гусева А. А.* Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в.: св. кат.: Кн. 1–2. / А. А. Гусева. – М. : Индрик, 2003. – 1356 с.: ил.

9. *Гусева А. А.* Свод русских книг кирилловской печати XVIII века типографий Москвы и Санкт-Петербурга и универсальная методика их идентификации / А. А. Гусева. – М. : Индрик, 2010. – 1251 с.

10. *Емельянова Е. А.* Старообрядческие издания кирилловского шрифта конца XVII – начала XIX в. : каталог / РГБ; Е. А. Емельянова. – М. : Пашков дом, 2010. – 500 с.: ил.

11. Зібрання українських стародруків / Зібрання описали В. Г. Бочковська, Л. В. Хауха. – К. : АДЕФ-Україна, 2012. – 482 с.: іл.

12. *Киреева Г. В.* Книги кирилловского шрифта XVI – начала XX в. в собрании Национального художественного музея Республики Беларусь: альбом-каталог / Г. В. Киреева, Н. Я. Трифонова. – Минск: Белпринт, 2012. – 167 с.

13. Кириллические издания XVI–XVII вв. хранилищах Пермской области: каталог / под ред. И. В. Поздеевой. – Пермь: Перм. книжн. изд-во, 2003. – 488 с.;

14. Кириллические издания XVIII в. в хранилищах Пермского края: каталог / кол. авт.-сост.: Ю. С. Белянкин, В. П. Богданов, М. С. Губанова и др.; Научн. ред. И. В. Поздеева. – Пермь : Перм. книжн. изд-во, 2008. – 487 с.

15. Кириллические издания Ростово-Ярославской земли: 1493–1652 гг.: каталог / под ред. И. В. Поздеевой. – Ярославль-Ростов, 2004. – 629 с.; Кириллические издания Ростово-Ярославской земли: 1652–1700 гг.: каталог / под ред. И. В. Поздеевой. – Ярославль; Ростов, 2009. – 832 с.

16. *Колосовська О. М.* Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АНУ. Вип. 4: Видання друкарні Львівського Успенського ставропігійського братства: 1591–1644 рр. / авт.-укл. С. В. Гацкова. – Львів, 2002. – 127 с.

17. *Коченко Н. Н.* Каталог старопечатных книг Луганского областного краеведческого музея / сост. Н. Н. Коченко, Р. Ф. Чумак, А. С. Люлько. – Луганск, 2001. – 38 с.

18. *Крейнін С. Н.* Каталог видань кириличного друку в установах Волині: 1600–1825 / Волин. краєзнав. музей; Упорядн. С. Н. Крейнін, О. Д. Огнєва – Луцьк: Надстирья, 2001. – 132 с.

19. *Лукьянова Е. В.* Московские кирилловские издания XVI–XVII вв. в собраниях РГАДА : каталог. Вып. 1 : 1556–1625 гг. / сост. Е. В. Лукьянова; Л. Н. Горбунова. – М. : Археограф. центр, 1996. – 240 с.

20. *Лукьянова Е. В.* Московские кирилловские издания XVI–XVII вв. в собраниях РГАДА: каталог. Вып. 2.: 1626–1650 / сост. Е. В. Лукьянова. – М. : Индрик, 2002. – 374 с.

21. *Лукьянова Е. В.* Московские кирилловские издания XVI–XVII вв. в собраниях РГАДА: каталог. Вып. 3: 1651–1675 гг. / сост. Л. Н. Горбунова, Е. В. Лукьянова. – М. : Индрик, 2003. – 271 с.

22. *Немировский Е. Л.* Книги кирилловской печати: 1491–1550: каталог. – М. : Пашков дом, 2009. – 272 с.: ил.

23. *Немировский Е. Л.* Книги кирилловской печати: 1551–1600: каталог / Е. Л. Немировский, Е. А. Емельянова. – М. : Пашков дом, 2009. – 320 с.: ил.

24. *Немировский Е. Л.* Славянские издания кирилловского (церковно-славянского) шрифта: 1491–2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы. – Т. 1: 1491–1550. – М. : Знак, 2009. – 588 с.

25. *Немировский Е. Л.* Славянские издания кирилловского (церковно-славянского) шрифта, 1491–2000: инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы. – Т. 2, кн. 1: 1551–1592. – М. : Знак, 2011. – 572, [2] с.

26. Почаевский сборник / БАН; Отв. ред Н. В. Колпакова. – СПб, 2007. – 261 с.: ил.

27. *Теодосиев Н.* Каталог на българските печатни книги: 1508–1878. – София, 2007. – 450 с.

28. *Флегонтова Н. І.* Видання кириличного друку: 1581–1916 / Національна парламенська б-ка України ; укладач Н. Флегонтова. – К., 2005. – 44 с.

29. *Харебова Л. С.* Книги кириллической печати в фондах музея-заповедника «Кижи» : каталог / Л. С. Харебова, Н. И. Шилов; под ред. И. В. Поздеевой. – Петрозаводск, 2005. – 154 с. Режим доступа http://kizhi.karelia.ru/library/kirill-pechat.

30. *Шамрай М. А.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту 15–17 ст. з фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / М. А. Шамрай. – К., 2005. – 333 с. : іл.

31. *Юріна Л. А.* Напрестольні Євангелії XVI–XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника : каталог / упорядн. Л. Юріна. – К. : КВІЦ, 2005. – 196 с. : іл.

32. *Kažuro I.* Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija: 1525–1839: Katalogas / Sudarė I. Kažuro. – Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla, 2013. – 472 p.

33. *Narbutienė D.* XVI–XVII a. lituanica. Lietuvos mokslėř akademijos bibliotekoje: Katalogus / D. Narbutienė, V. Radvilienė, D. Rauckytė-Bikauskienė. – Vilnus, 2007. – 502 s.

34. *Nemirovskij E.* Gesamtkatalog der Frühdrucke in kirillischer Schrift. – Bd. 4. Die Druckereie von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig. – Baden-Baden, 2001. – 481 s. – (Bibliotheca bibliographica Aureliana. 170).

35. *Nemirovskij E.* Gesamtkatalog der Frühdrucke in kirillischer Schrift. – Bd. 6. Die zweite Druckerei von Božidar Vukovic ’ in Venedig. – Baden-Baden, 2003. – 272, [42] s. – (Bibliotheca bibliographica Aureliana. 182).

36. *Żurawinska Z.* Katalog druców cyrylickich wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej / Oprań. Z. Żurawinska, Z. Jaroszewich-Pieresławcew. – Warszawa, 2004. – 464 s.: il.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 003.349:01:017:004

Mariia Bondar

Special Aspects of Description of Cyrillic old Printed Books in 21th century

The Article observes more than thirty catalogues of Cyrillic old printed books, edited beginning from 2001. Ukrainian, Russian and several Polish, Lithuanian and Belorussian bibliographical indexes are considered. The analysis of Cyrillic old printed books catalogues demonstrates active description of this editions mainly by Russian and Ukrainian scientists in fundamental joint book catalogues, catalogues of singular collections, subject groups of libraries, museums and achieves. The tendencies to extension of descriptions of editions and copies, increasing of amount and content of appendixes are remarked. Among catalogues joint bibliographical and bibliological editions, sometimes with elements of art, historical and culturological studies prevail.

Keyword: Cyrillic old printed books, bibliographing of Cyrillic old printed books, old printed book catalogues, scientific description of old printed books.

УДК 003.349:01:017:004

Мария Бондар

Особенности описания кириллических старопечатных изданий в XXI ст.

В статье проанализировано более трех десятков каталогов кириллических старопечатных изданий, изданных начиная с 2001 г. Сначала рассмотрены украинские библиографические указатели кириллических старопечатных изданий, потом российские, в конце – немногочисленные польские, литовские, белорусские

и болгарские. Проведенный анализ каталогов свидетельствует об активном описании кириллических старопечатных изданий преимущественно российскими и украинскими исследователями в виде фундаментальных сводных каталогов, каталогов отдельных собраний, тематических групп библиотек, музеев и архивов. Отмечаются тенденции к расширению описаний изданий и экземпляров, увеличению количества и наполнения приложений и вспомогательных указателей. Среди каталогов преобладают синтезированные издания библиографического и книговедческого характера, иногда с элементами искусствоведческих, исторических и культурологических исследований.

Ключевые слова: кириллические старопечатные издания, библиографирование кириллических старопечатных изданий, каталоги старопечатных изданий, научное описание старопечатных изданий.

УДК 027.021(4Укр-25)ІАНБУВ:930.251:59

Андрій Шаповал,
канд. іст. наук, старш. наук. співроб. НБУВ

ОСОБОВІ ФОНДИ ЗООЛОГІВ У ІНСТИТУТІ АРХІВОЗНАВСТВА НБУВ: НОВІ НАДХОДЖЕННЯ ТА ЇХ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Розглянуто документальний склад особових архівних фондів учених НАН України О. П. Маркевича, В. Г. Доліна, М. М. Щербака, М. П. Савчука, що є джерельною базою досліджень з історії розвитку зоології в Україні.

Ключові слова: особовий фонд, О. П. Маркевич, В. Г. Долін, М. М. Щербак, М. П. Савчук, НАН України.

В Інституті архівознавства НБУВ відклалися документи особових фондів вчених НАН України, що розкривають наукову, організаційну й громадську діяльність українських вчених та частково висвітлюють історію діяльності установ НАН України, в яких працювали науковці. За останні два роки документальний масив ІА НБУВ поповнився новими фондами вчених, що працювали в галузі зоології, зокрема основоположника паразитоценології, гідропаразитології та іхтіопаразитології в Україні, академіка НАН України О. П. Маркевича; засновника національної колеоптерологічної й ентомологічної шкіл, члена-кореспондента НАН України В. Г. Доліна; фундатора української школи систематиків-герпетологів, одного із організаторів Національного науково-природничого музею НАН України, члена-кореспондента НАН України М. М. Щербака; дослідника проблем експериментальної гельмінтології й паразитології, ентомології та імунобіології, члена-кореспондента АН УРСР М. П. Савчука. Оскільки життя, діяльність і наукова спадщина видатних вчених викликає великий інтерес у дослідників історії зоологічної науки ставимо за мету ознайомити науковців з документальним складом їх особових архівних фондів.

Унікальним за своїм змістом і обсягом є особовий архівний фонд академіка НАН України О. П. Маркевича (ф. 121), який складається з чотирьох описів, що містять 1270 справ загальною кількістю 7939 документів за 1913–1999 рр.

До фонду увійшли біографічні документи та документи про

О. П. Маркевича, що досить повно розкривають життєвий і професійний шлях вченого. Зокрема, це метрична довідка про народження О. П. Маркевича, документи про його навчання у Насташській церковно-приходській школі, першій Білоцерківській семирічній трудовій школі, Білоцерківському педагогічному технікумі, Київському інституті народної освіти (КІНО) та аспірантурі Ленінградського науково-дослідного іхтіологічного інституту. У фонді відклалися анкети та особові листки О. П. Маркевича з обліку кадрів, витяг з трудової книжки, характеристики вченого, його біографічні довідки та автобіографії. Серед документів представлені оригінали посвідчення співробітника Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР, посвідчення та перепустки співробітника Інституту мікробіології і епідеміології «Мікроб», атестата професора, диплома доктора наук, посвідчення члена-кореспондента АН УРСР, посвідчення члена Президії, академіка-секретаря Відділення загальної біології АН УРСР, пенсійного посвідчення, посвідчення ветерана Інституту гідробіології АН УРСР, диплома лауреата Державної премії Української РСР тощо. У фонді містяться документи щодо захисту О. П. Маркевичем докторської дисертації, документи про висунення та обрання вченого членом-кореспондентом АН УРСР, документи щодо висунення його кандидатом на заміщення вакансії члена-кореспондента АН СРСР зі спеціальності «Паразитологія», документи щодо клопотання та присвоєння О. П. Маркевичу почесного звання Заслуженого діяча науки Української РСР, документи про висунення та обрання вченого академіком АН УРСР зі спеціальності «Зоологія безхребетних». У фонді зберігаються рецензії та відгуки різних учених на окремі наукові праці О. П. Маркевича, відгуки окремих учених про його наукову, педагогічну і громадську діяльність, публікації про О. П. Маркевича у різних наукових журналах і газетах.

У фонді широко представлені наукові праці О. П. Маркевича (1151 документ за 1931–1994 рр.): монографії, брошури, статті, доповіді й тези доповідей, підручники для вищих навчальних закладів і середніх шкіл, курси лекцій та окремі лекції, методичні рекомендації до лекцій, передмови, анотації, методичні вказівки, пояснювальні записки, написані вченим до окремих видань. Також містяться рецензії та відгуки О. П. Маркевича на наукові праці та лекції окремих учених, його відгуки на кандидатські та докторські дисертації різних науковців. Документи дають можливість як оцінити внесок самого О. П. Маркевича у розвиток зоологічної науки в Україні, так і прослідкувати формування в ній окремих наукових напрямів.

Чимала кількість з наукових праць О. П. Маркевича, що відклалися в його особовому фонді, так і не побачили світ. Серед неопублікованих досліджень вченого виділимо монографії «Паразитичні веслоногі СРСР і прилеглих країн» (1940), «Основы теории и практики зоологической систематики. Таклономия» (1940), «Онтогенез і філогенетичні взаємовідношення представників роду Tracheliastes» 1950-ті, «Паразитичні веслоногі безхребетних тварин УРСР» (1956), «Основы паразитологии», «Протопаразитология» (1993); статті «Наружные паразиты домашних животных Киевского Полесья» (1943), «Проблема зоогеографічного районування УРСР» (1946), «Соотношения онтогенеза и филогенеза и биогенетический закон» (1950), «Деякі загальні питання сучасної екології та критичний огляд головніших термінів» (1953), «Основные этапы эволюции животного мира» 1950-ті, «Проблема происхождения многоклеточных (Metazoa)» (1950), «Природа Карпат» (1960), «Господарське значення фауни УРСР» (1960), «Перспективи розвитку зоології на Україні» (1964), «Теоретические аспекты современной паразитологии» (1966), «Філософські питання взаємодії між організмами в біогеоценозі» (1969), «Теоретические основы и принципы паразитоценологии» (1976) тощо.

Важливе місце в доробку О. П. Маркевича належить працям з історії науки. У фонді вченого зберігається низка праць з історії біології і зоології, які, без сумніву, цікавлять сучасних дослідників історії української і світової науки. Перерахуємо лише ненадруковані праці О. П. Маркевича – це монографії «Исторический очерк развития анатомии» (1950), «Фауністичні дослідження на Україні за роки Радянської влади (1917–1967)» (1971), «Історія зоології» (1973) та статті «Зоологія в Київському університеті за 30 років Радянської влади» (1947), «История филогенетики» (1958), «История познания животного мира Украины» (1969), «Вклад польських зоологів у вивчення фауни України» 1960-ті, «Систематико-фаунистические исследования на Украине в Послеоктябрьский период» 1960-ті, «Развитие общебиологических проблем в Академии наук СССР. (250-летию Академии наук СССР)» (1974), «Развитие гидробиологии на Украине» (1974), «Основные итоги ихтиопаразитологических исследований в Советском союзе за 60 лет» (1977).

Багато часу О. П. Маркевич віддав педагогічній роботі, зокрема, у 1935–1941 рр. і 1944–1985 рр. він працював у Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка (КДУ) на посадах професора та завідувача

кафедри зоології безхребетних. За час своєї педагогічної діяльності вчений написав серію підручників, навчальних посібників, лекційних курсів. Деякі з них відклалися в особовому фонді О. П. Маркевича, серед яких знов-таки є й неопубліковані: курс лекцій «Паразитологія» (1940), «Курс зоології безхребетних» (1947), підручник для вузів «Зоологія безхребетних» (1964), підручник для середніх шкіл «Зоологія» 1950-ті, «Курс зоолофилогенетики (Филогения животного мира)» (1982) та ін.

У фонді перебувають документи з діяльності О. П. Маркевича за 1925–1993 рр., що висвітлюють його діяльність як члена-кореспондента, академіка, члена Президії та академіка-секретаря Відділення загальної біології АН УРСР. Відклалися документи й про роботу О. П. Маркевича на посадах завідувача відділів паразитології, гідропаразитології, директора Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР, завідувача сектору паразитології при Інституті зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР, завідувача відділів гідропаразитології та паразитології водних тварин Інституту гідробіології АН УРСР. До фонду увійшли документи, що розкривають роль О. П. Маркевича у створенні Українського республіканського наукового товариства паразитологів, його діяльність як президента УРНТП та участь ученого в організації та проведенні конференцій та з'їздів товариства.

У фонді представлені доповідні записки О. П. Маркевича, які відображають професійні та наукові пріоритети вченого: «Про наукову роботу вчених-зоологів України», «О разрешении исторической проблемы и задачи большой государственной важности – ликвидации малярии в Украинской ССР», «Про необхідність видання журналу «Паразитологія та інвазійні хвороби», «Про необхідність створення журналу «Гідропаразитологія», «Про організацію Всесоюзного наукового товариства паразитологів», «Про організацію в системі АН УРСР Інституту паразитології», «Про досягнення гідропаразитологів СРСР та основні напрями гідропаразитологічних досліджень» та ін.

Значною за обсягом є епістолярна спадщина О. П. Маркевича (577 справ у кількості 1814 документів за 1932–1995 рр.), яка містить листування з видатними вітчизняними та іноземними вченими. Серед них президент НАН України Б. Є. Патон, президент АН УРСР О. В. Палладін, академіки АН УРСР С. М. Гершензон, Д. К. Третьяков, академіки АН СРСР Є. Н. Павловський, К. І. Скрябін, академік Чехословацької АН О. Їровець, академік Польської АН В. К. Михайлов, академік Болгарської АН

І. Й. Буреш та ін. Епістолярій О. П. Маркевича містить важливу інформацію про наукову, науково-організаційну та педагогічну діяльність вченого, а також діяльність його кореспондентів.

Цікавим є розділ «Фотодокументи», що містить 68 справ за 1929–1989 рр. У фонді представлено фотопортрети О. П. Маркевича та світлини, на яких він під час навчання серед студентів біологічного факультету КІНО; з професором Д. Є. Бєлінгом під час наукової експедиції з вивчення питань гідробіології та проблем рибного господарства на Вінничини; вміщено фотознімки, на яких професор О. П. Маркевич з вченими КДУ, під час лекції для студентів біологічного факультету університету. До розділу увійшли фотографії, на яких О. П. Маркевич з П. О. Свириденко у день їх обрання у члени-кореспонденти АН УРСР, О. П. Маркевич з президентом АН УРСР Б. Є. Патоном під час відкриття з'їздів паразитоценологів у Києві, у колі академіків АН УРСР В. Г. Касьяненка, Д. К. Третьякова, академіків АН СРСР Є. Н. Павловського, К. І. Скрябіна, Л. В. Громишевського, на урочистостях з нагоди ювілеїв академіків АН СРСР О. М. Сєверцова, Є. Н. Павловського, К. І. Скрябіна тощо.

В особовому фонді українського ентомолога, члена-кореспондента НАН України В. Г. Доліна (ф. 342) науково-дослідна діяльність вченого представлена науковими працями: 8 монографій, 50 статей, брошура, декілька доповідей, автореферат докторської дисертації «Жуки-щелкуны (Elateridae, Coleoptera) (морфология, экология, систематика, филогения, хозяйственное значение, меры борьбы)» (1973), відгуки на докторські дисертації Г. М. Мардженяна і О. В. Пономаренка, написані В. Г. Доліним. Серед документів містяться й неопубліковані розвідки вченого «К вопросу о генезисе элатеридофауны Кавказа», «Зоология и научно-технический прогресс», «Про екологію», «Біоценози» та стаття В. Г. Доліна і Г. Охіри «Некоторые виды Ampedus из Сахалина и Курил (Coleoptera: Elateridae)».

Зберігаються документи про роботу В. Г. Доліна на посадах заступника директора з наукової роботи та завідувача відділу загальної та прикладної ентомології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, про участь вченого в наукових експедиціях інституту на терені України, Туркменістану і Казахстану. До фонду увійшли документи про участь В. Г. Доліна у розробці технології санітарних і рибогосподарчих попусків Каховської ГЕС та їх економіко-екологічному обґрунтуванні, про його діяльність як члена Комісії АН УРСР з координації наукових досліджень в державних заповідниках України та документи про діяльність вченого як

президента Українського ентомологічного товариства. Зацікавлять дослідників документи про співпрацю В. Г. Доліна з вітчизняними та іноземними вченими і науковими установами, зокрема, документи щодо участі науковця у передачі унікальної колекції комах канадського ентомолога українського походження В. М. Лазорка з Канади до Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР.

У фонді представлені фотодокументи, на яких зображено В. Г. Доліна під час практичних занять у КДУ та в Канівському біологічному заповіднику на о. Зарєчьє; під час наукових досліджень в Українському науково-дослідному інституті захисту рослин ВАСГНІЛ; під час експедицій на Арабатській стрільці та у Краснодарському краї. Світлини фіксують В. Г. Доліна разом з членом-кореспондентом АН УРСР, директором Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР В. О. Топачевським, академіком, віце-президентом АН УРСР Ф. С. Бабичевим, академіками АН УРСР К. М. Ситником, А. М. Гродзінським, членом-кореспондентом АН УРСР В. Д. Романенком у президіях наукових конференцій, серед учасників XII Міжнародного симпозіуму з ентомофауни Середньої Європи у Каневі та учасників наукової конференції у Ніжині, під час перебування у Відні, Тбілісі, ЧССР, НДР.

Епістолярна спадщина В. Г. Доліна включає 220 справ за 1955–2001 рр. у кількості 2746 документів. Переважна більшість адресатів та кореспондентів В. Г. Доліна – це відомі вчені. Серед вітчизняних науковців виділимо академіка АН СРСР, президента Всесоюзного ентомологічного товариства М. С. Гілярова. Багатогранна співпраця В. Г. Доліна з іноземними вченими розкривається у його листуванні з такими науковцями як Е. Герберг, Є. В. Классі (США), Є. К. Беккер (Канада), Р. Боувер, К. Вельшміед, Р. Гедік, В. Грюнвальдт, Л. Діекманн, В. Дунгер, Г. Захтлебен, Б. Клауснітцер, Г. Морге, Г. Д. Мюллер, Р. Роер, К. Рудольф, Г. Фанкхенел, Г. Шерер, Р. Шиммель, В. Штайнхаузен (Німеччина), Й. Готвальд, В. Бухт, Е. Ягеманн (Чехословаччина), П. Ю.Базилевський, І. Лунські (Бельгія), Л. Бухолз, Я. Гончаренко, Е. С. Домбровський (Польща), С. Мачунка, О. Меркі (Угорщина), Х. Аспок, К. Голзхух, Г. Ф. Емден, Р. Кенейрі, Г. Каліцький, Г. Шонманн, Ф. Янцик (Австрія), Д. К. Гріффітс, Д. Т. Мартін, П. Фрееман, К. М. Хек (Англія), А. Вільерс, Ж. Дагуллар, Р. Дайоз, Ж. Дейдріх, Р. П. Дешамбре, Т. Дуве, Д. П. Сейлер (Франція), Х. А. Алмешан, А. Попеску-Горі (Румунія), Т. Е. Ейлер, Г. Стенрам (Швеція), С. Бруш, П. Гарагнан, Д. Платіа, Ф. Тассі (Італія),

О. Джуркіч, М. Дімітрієвич, Б. Дровенік (Югославія), Р. А. Карвер (Австралія), М. Вазкуез (Марокко), В. Віттмер, М. Бранкуккі (Швейцарія), Р. Голбах (Аргентина), Д. Кеселрінг (Бразилія), Х. Накамура, Х. Охіра, В. Сузукі (Японія), А. Б. Стам (Демократична Республіка Конго), Незалежної держави Папуа-Нова Гвінея Д. Стібок (Незалежна держава Папуа-Нової Гвінеї), К. С. Чабра (Індія) тощо.

У фонді члена-кореспондента НАН України М. М. Щербака (ф. 295), що містить 400 справ загальною кількістю 3086 документів за 1927–2010 рр., зберігаються документи біографічного характеру, серед яких біографічні довідки, свідоцтво про народження, документи про отримання М. М. Щербаком середньої освіти, щоденникові записи, які він вів під час евакуації та після повернення до Києва у 1942–1947 рр., документи про його навчання у Київському політехнічному інституті й КДУ та документи щодо захисту вченим кандидатської та докторської дисертацій. Представлені оригінали паспорта громадянина СРСР і службового паспорта, трудової книжки, профспілкових квитків, військового квитка, посвідчення та перепустки члена-кореспондента НАН України, посвідчення заступника директора Центрального науково-природознавчого музею та директора Зоологічного музею АН УРСР, перепустки співробітника Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР, документи про членство М. М. Щербака в Українському товаристві мисливців і рибалок, оригінали членських квитків Українського товариства охорони природи, Всесоюзного орнітологічного товариства, Всесоюзного товариства філателістів, Київського міського клубу колекціонерів, посвідчення члена Української республіканської партії.

У фонді відклалися документи про нагородження М. М. Щербака, зокрема документи про присудження вченому премії імені Д. К. Заболотного АН УРСР за цикл робіт «Систематика, екологія і паразитофауна плазунів Палеарктики» (1978); документи про присвоєння почесного звання Заслуженого діяча науки Української РСР (1988); оригінали посвідчень про нагородження його ювілейною пам'ятною медаллю до 100-ліття від дня народження академіка АН СРСР Є. Н. Павловського (1984), срібною медаллю ВДНГ СРСР (1980); оригінали заохочувальних дипломів Всесоюзного товариства «Знання» як автору брошури «Земноводне и пресмыкающиеся» (1965) та книги «На змеиных тропах» (1970); документи про присудження М. М. Щербаку заохочувальної премії Педагогічного товариства України за участь у

створенні серії брошур «Природа Криму» (1966, 1968); подяка Головної редакції Української Радянської Енциклопедії АН УРСР за участь у створенні першої багатотомної української енциклопедії (1966); грамота Комітету з програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (1985); диплом стипендіата Російської академії природничих наук (1993). Також вміщено документи про висунення М. М. Шербака як члена авторського колективу проекту «Наукова розробка і створення Центрального науково-природознавчого музею АН УРСР» на Державну премію УРСР 1975 р.

Документи про вченого представлені газетними та журнальними статтями про М. М. Щербака, відгуками та рецензіями різних вчених на його наукові праці, публікаціями про М. М. Щербака як політв'язня й жертву політичних репресій. У фоді зберігаються спогади вчених про М. М. Щербака, які, зокрема, розкривають його ініціативу в організації Центрального науково-природничого музею АН УРСР, а також листи читачів з відгуками на науково-популярні книги зоолога.

Наукові праці М. М. Щербака, що містяться у його фонді, включають кандидатську дисертацію науковця «Герпетофауна Крыма и ее зоогеографический анализ (Herpetologia Taurica)» та автореферат його докторської дисертації «Ящерицы рода Eremias Палеарктики (систематика, экология, филогения)», монографії вченого «За рідкісними тваринами», «Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат», «Пресмыкающиеся СССР», 113 статей, брошуру, 9 доповідей, 3 тези доповідей, 3 методичні рекомендації, сценарії до науково-популярних кінофільмів «Тревожные страницы» і «Утренние острова», написані М. М. Щербаком, його рецензії на праці М. В. Шарлеманя, І. Д. Яковлевої, В. В. Іваненка, Г. Ф. Романішина і В. М. Мішина та відгук вченого на автореферат докторської дисертації О. П. Богданова.

Серед робіт М. М. Щербака відклалися неопубліковані статті вченого: «Гість з Заполяр'я», «Доктор Ю. Швидкий», «До історії таксидермії на Україні», «Розстріляна біологія» тощо.

Привертають увагу документи, які висвітлюють діяльність М. М. Щербака за 1944–1999 рр. Так, науково-організаційну діяльність вченого розкривають документи про його роботу на посаді старшого препаратора Зоологічного музею КДУ та наукове відрядження до Закарпатської області, про діяльність М. М. Щербака як співробітника Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, його участь у створенні Центрального науково-природничого музею АН УРСР, про

роботу вченого на посаді директора Зоологічного музею Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, діяльність М. М. Щербака як дійсного члена Української екологічної академії наук і члена Герпетологічного комітету АН СРСР, його участь у Всесоюзних герпетологічних конференціях та міжнародних конференціях, конгресах і симпозіумах, зокрема у Європейській герпетологічній конференції у Празі у 1985 р. Відклалися документи про видавничу діяльність вченого та його роботу над другим виданням «Червоної книги України».

У фонді зберігаються документи про співпрацю М. М. Щербака з іноземними вченими і науковими установами за 1960–1997 рр. Серед документів – запрошення, надіслані М. М. Щербаку від Німецького товариства герпетологів і терраріумістики на міжнародні дні герпетолога у ФРН, документи щодо наукових відряджень М. М. Щербака до Німеччини і Австрії, щоденникові записки, які вів учений під час закордонних наукових поїздок.

У фонді міститься низка доповідних записок М. М. Щербака: «Про стан терраріумних і акваріумних тварин та умови їх утримання в Київському зоопарку», «Про труднощі в діяльності Центрального науково-природознавчого музею АН УРСР», «Про підготовку фахівців-таксидермістів на Україні», «Про створення Національного музею природи України», «Зауваження до створення зоологічного музею у Південному В'єтнамі», «О проблемах создания банка данных по редким и исчезающим видам флоры и фауны Украины».

На особливу увагу заслуговують документи про участь М. М. Щербака у наукових експедиціях. До фонду увійшли щоденники екскурсій, які молодий учений написав під час подорожей Київською областю протягом 1944–1956 рр., також щоденники, написані під час наукових експедицій до Молдови, Криму і Кавказу впродовж 1946–1963 рр., а також щоденники першої і другої Центрально-Азійської експедицій та наукових експедицій до Киргизії, Туркменії, Казахстану, Таджикистану, Азербайджану, Грузії, Калмикії, Забайкалля, Бурятії, на Курильські острови, в інші регіони Росії й України, до Монголії та В'єтнаму за 1957–1993 рр. Відклалися документи про участь М. М. Щербака у першій Південно-Курильській комплексній експедиції Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена АН УРСР, його звіти про експедицію у Туркменію та Узбекистан. Повний перелік експедицій вченого склала Г. Й. Щербак у статті «Експедиційна діяльність Миколи Миколайовича Щербака», яка також зберігається у фонді.

М. М. Щербак брав діяльну участь у створенні сценаріїв до радіопередач і науково-популярних фільмів. У фонді зберігаються сценарії до кінофільмів про експедицію зоологів КДУ на Тянь-Шань у 1957 р. (у якій брав участь вчений), «Четвертая линия обороны», «Сохраните их, люди!» та «Узники эволюции», головним консультантом яких був науковець, радіопередач «У світі тварин», «Цікаве про світ плазунів» і телепередачі «Шестое чувство», учасником яких був М. М. Щербак.

Важливу інформацію про життя, діяльність і творчість видатних вчених-зоологів та про діяльність наукових зоологічних установ містить епістолярна спадщина М. М. Щербака (725 документів за 1951–1999 рр.). Серед адресатів і кореспондентів М. М. Щербака такі відомі вчені як академік АН УРСР О. П. Маркевич, академік АН СРСР М. С. Гіляров, академік АН Азербайджанської РСР М. А. Мусаєв, академік АН Туркменістану А. К. Рустамов, член-кореспондент РАН І. С. Даревський, член-кореспондент АН СРСР А. В. Яблоков, доктор, голова Німецького герпетологічного товариства К. Клеммер, український ентомолог, ембріолог, засновник електронної мікроскопії на Африканському континенті Б. І. Балінський та ін.

Питання організації музейної справи та ведення наукової роботи у заповідниках і науково-природничих музеях висвітлюється у листуванні М. М. Щербака із співробітниками науково-природничих музеїв, акваріумів, заповідників як вітчизняних, так і закордонних, зокрема М. А. Заславським – співробітником Зоологічного музею АН СРСР; М. Ф. Реймерсом – співробітником Сахалінського комплексного науково-дослідного інституту Сибірського відділення АН СРСР, одним з головних учасників становлення заповідної справи в СРСР; В. Ф. Орловою – завідувачем сектором герпетології Науково-дослідного зоологічного музею Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова; І. Г. Гурським – співробітником Зоологічного музею Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова; О. М. Щегловим – завідувачем відділу розкопок Херсонеського музею; Ю. К. Горєловим – співробітником Бадхизського заповідника (Туркменія), Р. Ф. Тугутовим – директором музею у м. Кяхта (Бурятська АРСР) та Б. Ф. Чагдуровим – співробітником цього ж музею; Л. Ростек – директором музею Українського мистецтва в Південній Австралії (Австралія); П. Бродманном – співробітником Базельського природознавчого музею (Швейцарія); Ф. Д. Обстом – співробітником Державного музею тварин і птахів у

Дрездені (Німеччина); Г. Петерсом – доктором, професором, співробітником Зоологічного музею Берлінського університету ім. Гумбольтів (Німеччина); В. Беме – доктором, завідувачем відділення герпетології Зоологічного науково-дослідного музею Олександра Кеніга і К. Бухолзом – співробітником цього ж відділення (Німеччина); Р. Р. Мертенсом – доктором, почесним директором Природничогоо музею і Дослідного інституту Зенкенберг (Німеччина); К. Г. С. Ваттсом – завідувачем відділу природознавства Південно-Австралійського музею; Д. Россом – директором Нью-Брансуїкського музею і С. В. Горхамом – завідувачем відділу зоології хребетних цього ж музею (Канада); О. Г Делі – доктором, співробітником зоологічного відділення Науково-природознавчого музею Угорщини; Д. Ейсельтом – доктором, завідувачем відділу зоології хребетних тварин Віденського природознавчого музею (Австрія); В. Шредером – директором Берлінського акваріуму (Німеччина) тощо.

Особовий архівний фонду члена-кореспондента АН УРСР М. П. Савчука (ф. 312), хоча і невеликий за обсягом (109 документів за 1913–1999 рр.), однак, містить низку важливих і цікавих документів, які розкривають життєвий і творчий шлях видатного українського вченого та наукових установ, у яких він працював. Зокрема, біографічні документи представлені документами про навчання М. П. Савчука в Зубовщинській церковно-приходській школі і Одеському інституті народної освіти, про здобуття ним наукових ступенів кандидата і доктора біологічних наук, вченого звання доцента і професора, обрання М. П. Савчука членом-кореспондентом АН УРСР й присвоєння йому почесного звання «Заслужений діяч науки УРСР». У фонді також відклалися анкета, трудовий список, автобіографії й характеристики науковця. Документи про вченого репрезентовано статтями і спогадами про М. П. Савчука.

Серед документів фонду є неопублікована монографія «Диалектический материализм и биология» (1940), доповідь та наукові статті М. П. Савчука, в тому числі неопубліковані: «Лисенківщина в стінах Одеського державного університету» (1959), «Предложения, заслуживающие серьезного внимания» (про реформування системи управління вищою школою, 1966), «Вчені» (1966), «Волинські мученики» (про репресованих земляків науковця, (1969). Свої роздуми над окремими філософськими проблемами М. П. Савчук виклав у праці «Філософські етюди», автограф якої теж зберігається у фонді.

Відклалися у фонді й документи з діяльності, які висвітлюють роботу

М. П. Савчука в Одеському державному медичному інституті, Одеському хіміко-технологічному інституті, Одеському інституті зернового виробництва, Донецькому вугле-хімічному інституті, а також на посадах ректора, професора і завідувача кафедри зоології Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

Таким чином, особові фонди вчених НАН України мають потужний інформаційний потенціал, який може бути використаний як для відображення наукових досягнень видатних українських вчених-зоологів, так і при дослідженні розвитку української зоологічної науки, окремих її галузей та історії діяльності установ НАН України зоологічного профілю.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(4Укр-25)ІАНБУВ:930.251:59

Andrii Shapoval

Zoologists' Personal Collections in the Institute of Archival Study of Vernadskyi National Library of Ukraine: New Additions and their Information Potential

In article the documentary structure of personal arhival founds of the scientist of the NAS of Ukraine A. P. Markewych, W. G. Dolin, N. N. Shcherbak, N. O. Savchuk is considered. Their personal founds is the source base for the research the history of development the zoology of Ukraine.

Keywords: personal found, A. P. Markewych, W. G. Dolin, N. N. Shcherbak, N. O. Savchuk, NAS of Ukraine.

УДК 027.021(4Укр-25)ІАНБУВ:930.251:59

Андрей Шаповал

Личные фонды зоологов в институте архивоведения НБУВ: новые поступления и их информационный потенциал

В статье раскрывается документальный состав личных архивных фондов ученых НАН Украины А. П. Маркевича, В. Г. Долина, Н. Н. Щербака, Н. А. Савчука как источников по истории развития зоологии в Украине.

Ключевые слова: личный фонд, А. П. Маркевич, В. Г. Долин, Н. Н. Щербак, Н. А. Савчук, НАН Украины.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:090.1(02)Храповицький

Олена Заєць,
канд. іст. наук, наук. співроб. НБУВ

БІБЛІОТЕКА МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ГАЛИЦЬКОГО АНТОНІЯ (ХРАПОВИЦЬКОГО) У ФОНДАХ НБУВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Досліджуються маловідомі сторінки біографії митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького) київського періоду та історія надходження його особової бібліотеки до фондів НБУВ.

Ключові слова: бібліотека Харківського архієпископа, бібліотека Києво-Печерської лаври, митрополит Київський і Галицький Антоній, Всеукраїнський собор.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського зберігається унікальна приватна колекція Харківського архієпископа Антонія (Храповицького). Його бібліотека залишилася в Києво-Печерській лаврі в митрополичих покоях у 1920 р. і її передали до бібліотеки Лаври. У роки Громадянської війни її взяв під охорону Київський губернський комітет охорони пам'ятників мистецтва і старовини, а 20 серпня 1921 р. бібліотека Антонія (Храповицького) в складі бібліотеки Києво-Печерської лаври була передана Всеукраїнській академії наук.

Великі особистості багато що роблять та багато помиляються і залишають неоднозначний слід в історії. Посередні люди навіть на високих посадах мало що роблять, адже бояться помилитися. Постать митрополита Антонія була суперечливою в свій час та викликає інтерес зараз як в духовному так і в світському середовищі через те, що напередодні і в роки революції 1917 р. він активно займався політикою.

Біографія митрополита Антонія (1863–1936) ґрунтовно описана в 10-томній праці єпископа Никона (Рклицького) [1], життю і діяльності владики присвячені десятки досліджень. Але і вони не вичерпують всі сторони діяльності митрополита, бо написані переважно в еміграції. У Києві за час перебування митрополита Антонія також збереглося багато

матеріалів. Це документи канцелярії митрополита, особова бібліотека, його розпорядження Духовному собору як священно-архімандрита Києво-Печерської лаври.

Мета даної роботи – проаналізувати всі документи, які мають стосунок до перебування Антонія (Храповицького) в Києві, його приватну бібліотеку, його стосунки з владою у роки Громадянської війни.

Народився митрополит Антоній (світське ім'я Олексій Павлович Храповицький) 17 (29) березня 1863 р. в с. Ватагіно Крестецького повіту Новгородської губернії. Рід Храповицьких дуже старий. Записочки імператриці Єлизавети Петрівни, що становлять господарські розпорядження на адресу Василя Івановича Храповицького, були надруковані в «Русской Старине» (1873, том VIII). Його син Олександр (1749–1801) – прадід митрополита, був сенатором, статс-секретарем імператриці Катерини II, який залишив цікавий щоденник мемуарів [2]. Дід владики Антонія – Павло Олександрович, був освідченою людиною і в своєму маєтку в с. Ватагіно мав гарну бібліотеку, був прихильником французького філософа Вольтера та цікавився природничими науками. Він помер, коли Альоші був 1рік і залишив своєму сину Павлу облагоджений маєток з бібліотекою творів Вольтера різних видань, а також російських журналів і книг. Павло Павлович після закінчення С.-Петербургського університету захопився земскими установами і присвятив себе діяльності в них. Однак, невдовзі він розчарувався в земській діяльності і пішов на службу до Волзько-Камського банку в Петербурзі, а потім, після відкриття державного Дворянського і Селянського банку, перейшов туди. Мати Альоші – Наталія Петрівна Веригіна, була дочкою поміщика Харківської губернії. Вона любила відвідувати церкви і монастирі, дома багато молилась з молитовником XVII століття і читала вголос Євангеліє. Сім'я Храповицьких мала чотирьох синів, з яких Альоша був третім [3].

Навчившись грамоти, Альоша став читати книги в бібліотеці свого діда, але згодом в нього виявилась схильність до книг релігійного і філософського змісту. У 9 років Альошу віддали до гімназії, яку він закінчив із золотою медаллю. У 1881 р. після її закінчення вступив до С.-Петербурзької духовної академії. Через 4 дні після закінчення, у 1885 р. у віці 22-х років, прийняв постриг в академічній церкві і був наречений Антонієм на честь Антонія Римлянина, Новгородського чудотворця. Тоді ж був рукопокладений в ієромонаха. Із 1886 р. був викладачем гомілетики, літургіки і каноніки в

Холмській духовній семінарії. Із 1887 р. обіймав посаду доцента Санкт-Петербурзької духовної академії на кафедрі Святого Письма Старого Заповіту. У 1888 р. йому було присвоєно ступінь магістра богослов'я після захисту дисертації на тему «Психологічні дані на користь свободи волі та моральної відповідальності» [4]. У 1889 р. він був призначений на посаду інспектора С.-Петербурзької духовної академії. А через рік Антоній був возведений в сан архімандрита і призначений ректором С.-Петербурзької духовної семінарії. Згодом 1891 р. був призначений ректором Московської академії.

Його духовна кар'єра без перешкод стрімко йшла вгору завдяки чудовій класичній освіті, гарним здібностям і підтримці батька. Він не починав з нуля, не жив у бурсі і не витримував послухів смирення, з яких починають свій шлях ченці. Він і не міг розуміти смирення і терпимості, тому що ніде з ними не стикався. Він дійсно був освідченою людиною, багато читав, цікавився новітніми філософськими течіями, під впливом яких і зробив свій життєвий вибір. Альоша сам мав унікальну бібліотеку з філософських книг і творів отців церкви. Його власні богословські твори відрізняються глибокою ерудицією, послідовністю і аргументованістю. В своєму творі «Церква як хранитель і тлумач Божественного откровення» [5] він пояснював високе призначення духовенства, цитуючи послання до Коллосян, 11: «Духовну любов не породжує ніщо земнее, вона йде з неба і дається через таїнство священства, але її засвоєння і підтримання цього дару залежить від стремління людського духу». Однією з головних турбот Антонія як ректора була підготовка студентів до постригу в ченці. У чернецтві він бачив не стільки вид подвижництва, а передусім передовий загін церкви. Більшість із 60 пострижених Антонієм за часів його ректорства в академіях, переоцінили свої сили, і їх чернече життя не склалося. Підхід Антонія до постригу студентів спричинив його конфлікт із Московским митрополитом Сергієм (Ляпідевським), який вважав, що не слід брати до ченців кандидатів, молодших 30 років, в той час як вік випускників духовних академій в середньому складав 23–24 роки [6]. Конфлікт став причиною переводу Антонія в Казань на посаду ректора Казанської духовної академії у 1894 р. Митрополит Сергій (Ляпідевський) попереджав тоді молодого ректора МДА: «Ви розплоджуєте монахів, але з них є такі, про яких говорять поганее». А протопресвітер Георгій Шавельський, докоряв Антонія за те, що він «в чернецтві бачив таїнство, яке творить чудеса, виліковує саме немічне і наповнює те, що вичерпалося» [7]. К. П. Победоносцев із жахом

дивився на надмірне розмноження вченого чернецтва і не раз повторював: «Ох, вже ці ченці! Погублять вони церкву!» Разом із невимогливістю до кандидатів у чернецтво Антоній проявляв, зі слів професора Казанской духовної академії К. Харламповича, «безкінечну поблажливість і доброзичливість» до академічних занять студентів: «Він прийняв до Академії і випустив багато осіб недостойних звання кандидата богослов'я, і низвів із заслуженої висоти тих, хто мав звання магістрів, докторів і почетних членів Академії, тобто для чогось принизив богословську науку та знизив учений престиж Академії, дисципліна ослабла... Студенти стали, за його покликом, займатися церковно-громадською діяльністю, іноді за рахунок академічних обов'язків» [8]. Зі слів самого Антонія: «… родичі бачили в мені фанатика і інквизитора» [9, с. 248]. Дослідник російського чернецтва І. К. Смолич говорив про нього: «Антоній вважав, що чернецтво не повинно присвячувати себе споглядальному життю, а покликане активно і дієво впливати на церковно-політичне життя в Росії» [9, с. 319].

Особливою подією в житті Антонія стало вітальне послання патріарху Константинопольському Іоакиму III у 1901 г. з нагоди його повторного обрання на патріарший престол. У посланні, надрукованому в «Уфімських єпархіальних відомостях», Антоній проявив себе прихильником патріаршого правління, що викликало обурення обер-прокурора К. П. Побєдоносцева. 27 квітня 1902 р. Антоній був переведений на Волинську кафедру єпископом Волинським і Житомирським Почаївської Успенської лаври священно-архімандритом. Там він у 1905 р. став одним з організаторів партії «Союз російського народу», де очолював Волинське відділення.

На розіслану в 1905 р. Синодом правлячим архієреям анкету про можливі церковні реформи Антоній відповів 4 доповідними записками, в яких виклав свою позицію з питань складу майбутнього собору, відновлення патріаршества, а також реформи духовної освіти. Антоній писав про необхідність створення в російській церкві 7 митрополичих округів для наближення управління до життя єпархій. Цікаві погляди Антонія на реформу релігійної освіти: середню школу (семінарію) він пропонував розділити на станову і професійну, перша повинна давати освіту дітям духовенства з можливістю вільного виходу з духовного звання, а друга повинна бути відкрита для представників усіх станів, які бажають присвятити себе пастирському служінню [10].

У березні – квітні 1908 р. він керував ревізією Київської духовної

академії, яка призвела до звільнення її ректора – єпископа Платона (Рождественського). Вона здійснювалася Антонієм з позицій неприйняття академічної автономії, викликала протест з боку корпорації Київської духовної академії. Ці події знайшли відображення в брошурі Антонія «Отчет по высочайше назначенной ревизии в Киевской духовной академии» [11] та «Вынужденный ответ на изданную архиепископом Волынским Антонием брошюру «Отчет по высочайше назначенной ревизии в Киевской духовной академии» [12].

У березні – грудні 1906 р. Антоній був членом передсоборного присутствія при Святійшому Синоді, де головував у VI відділі «У справах віри: про єдиновір'я, старообрядчество та інші питання» [13].

У липні 1908 р. він головував на 4-му Всеросійському місіонерському з'їзді в Києві. А в 1911 р. видав 2-е зібрання своїх праць і 14 червня того ж року радою Казанської академії був удостоєний ступеня доктора богослов'я. У 1912 р. Антоній головував на першому Всеросійському єдиновірчому з'їзді. Тоді ж був призначений членом Святійшого Синоду із залишенням на Волинській кафедрі. У 1912–1913 рр. Антоній брав участь у роботі передсоборної наради, а 4 травня 1914 р. був призначений архієпископом Харківським і Охтирським.

Архієпископ Антоній був востребованим та перебував у центрі духовного життя Росії, однак, маючи гарну освіту і їздячи по всій імперії, не зрозумів подиху соціалізму, потреб змін у церкві, хоча йому говорили про це не одноразово і М. А. Бердяев, і Л. М. Толстой [14], і митрополит Андрей (Шептицький), і представники єпископальної церкви Америки. Бачачи його визначну роль в релігійному житті Росії, митрополит Андрей зав'язав з ним переписку. У 1903 р. він писав Антонію: «Ми, червонороси, щиро і сердечно любимо наш обряд грецький, наше слов'янське богослужіння, і якщо з душевною гіркотою бачимо деякі новації, які закралися з часом, то все ж уповаємо, що за допомогою десниці Господньої нам пощастить воскресити у себе бажану повноту старовини в обрядовості».

Єпископ Антоній вислав йому свої твори і у відповідь на запрошення з жалем повідомив, що духовне начальство заборонило йому подорож до Львова через розмови, що він хоче приняти унію. Виявилося, що Синод не проти візиту Андрея Шептицького в Почаївску лавру, але треба отримати дозвіл особисто у К. П. Побєдоносцева. На жаль, митрополит через хворобу не став продовжувати переговори про дозвіл на подорож.

Митрополит у листі закликав Антонія: «Треба, щоб вірні Христу, забули внутрішні суперечки, згуртувалися у одне воїнство, щоб дружніше і легше було подолати цей дух антихриста, який починає заражати народи» [15].

Цікава оцінка митрополита Андрея Шептицького Берестейської унії, яка «... хоч і як свята й велика була спочатку, збилася потім з істинного шляху, пішла на службу до польської політики і втратила через це свою силу, свою ідею. І так залишена поляками, нетерпима росіянами, вона стала дивовищем світу, і впала від власної безсилі. Вірю, що перш ніж знищив її Російський уряд, вона давно вже задавлена була і умерщвлена Польщею ... І так ми, говорячи про з'єднання Росії із католицтвом, зовсім не розуміємо цього з'єднання тотожного з нашою унією; так як унія, за колишніми поняттями і не мислима». Майбутнє зближення церков, по Шептицькому, може здійснитися тільки через їх повільне самоудосконалення [15].

На заклики єпископальної церкви Америки приїхати на з'їзд щодо об'єднання церков, владика зазначав, що збирається дати «грунтовну відповідь американським (інославним) єпископам щодо горезвісного питання «з'єднання церков», і пояснити їм, звичайно, з любов'ю, що церква не могла розділитися, а прийняти єретиків, які каються завжди згодна – другим або третім чином» [16, с. 13].

Із початком Першої світової війни і захопленням російськими військами Галичини православна церква направила туди найбільш дієвих священиків. Спочатку обер-прокурор В. К. Саблер подав на затвердження в посаді митрополита Галицького Антонія (Храповицького), однак його не затвердив цар, а призначив єпископа Холмського Євлогія (Георгієвського). Але Константинопольський патріарх призначив екзархом у Галичині і Карпатській Русі Антонія. На книгах шематизмів (списки духовних осіб парафій та церковного майна в греко-католиць єпархіях) Перемишльської, Самборської і Сяноцької єпархій з особистої бібліотеки Антонія збереглося рукою Антонія написане на обкладинках слово «*отменить*». Місіонерський запал Антонія і Євлогія не підтримував генерал-губернатор Г. О. Бобринський, який розпорядився щоб посилали нових православних священиків у єпархії тоді, коли проголосувало 75 % населення парафії за це, але єпископ Євлогій посилав священиками монахів Почаївської лаври порушуючи це розпорядження. Ключі від храмів у настоятелів греко-католиків вони відбирали разом з жандармами [17, с. 69]. Спроби Євлогія і Антонія нав'язати в Східній Галичині православне

віросповідання, які супроводжувалися утисками греко-католицької церкви мали сприяти інкорпорації Галичини до складу Російської імперії. Однак, українські парламентарі Галичини звернулися до світової громадськості з протестом проти оголошення російською владою православної церкви пануючою у Галичині, арешту митрополита Андрея Шептицького і переслідування греко-католицьких священиків. Бурхлива міжнародна реакція, протести Ватикану змусили шукати виконавців репресій. Російська преса, політичні кола, чини Ставки основним винуватцем невдалої політики «возз'єднання галицьких уніатів» вважали єпископа Євлогія, однак і про архієпископа Антонія не забули. 1 травня 1917 р. після падіння монархії, він Тимчасовим урядом був звільнений з посади архієпископа Харківського і Охтирського з призначенням місця проживання у Валаамскому монастирі, де Антоній написав твір «Догмат спокути», який викликав гостру критику богословського характеру [18]. Але Антоній був обраний на Всеросійський помісний собор від ченців, який відкрився 15 серпня 1917 р. Тоді ж в серпні Антонія було обрано на єпархіальних зборах у Харкові на колишню кафедру (затверджено 16 серпня). На Всеросійському соборі він отримав найбільше голосів із трьох кандидатів на патріарший престол. Однак через жереб 5 листопада 1917 р. патріархом став митрополит Московський Тихон (Беллавін).

А в січні 1918 р. на вільну кафедру після вбивства митрополита Київського і Галицького Володимира патріархом був запропонований архієпископ Харківський Антоній (Храповицький). Впевненості в тому, що він буде обраний, не було, хоча єпископ Никодим уживав усіх заходів щодо усунення «неблагонадійних» (за українство) священиків. Він отримав від Святого Синоду при патріархові особливий указ, яким припинялася дія статуту, введеного Всеросійським собором. Справа в тому, що інакше як шляхом виборів не можна вже було поставити митрополита, а за правилами Всеросійського собору для обрання митрополита потрібно було 2/3 голосів. Після вилучення цього правила, за поданням єпископа Никодима, було встановлено норму простої більшості для виборів. Звичайно, в єпархії про це всі знали. Крайнє роздратування українських церковних діячів загострювалося завзятою відмовою з боку єпископа Никодима скликати собор, щоб ці вибори не були справою однієї Київської єпархії, бо обранню підлягав голова української церкви так само, як патріарх у Москві є одночасно і єпархіальним архієреєм і обирається Всеросійським собором. Єпископ Никодим, твердо дотримувався отриманого указу, ним же і

випрошеного у патріарха, який стверджував, що він сам не може ні змінити, ні відкласти вибори митрополита, вів усі підготовчі роботи до скликання єпархіального зібрання. Тоді українські кола вирішили, не ігнорувати єпархіального зібрання і виставити свої кандидатури.

Першим українським кандидатом у митрополити був другий вікарій Київської єпархії єпископ Димитрій (Уманський), якого добре всі знали і любили за його прекрасний характер, любов до України, щиру релігійність. Другим кандидатом виявився Василій Зеньковський [19]. Та все ж 30 травня 1918 р. Антонія було призначено митрополитом Київським і Галицьким.

В той час у Харкові архієпископ Антоній всіляко йшов на компроміс з Центральною Радою і навіть дав розпорядження читати служби в перший день Паски українською мовою [20, с. 23].

Хоча єпископи російської православної церкви в Україні і підтримали гетьманський переворот 29 квітня 1918 р., (зокрема, керуючий Київською єпархією єпископ Никодим благословив гетьмана Павла Скоропадського безпосередньо перед переворотом), нова влада все ж вважала Антонія не самою відповідною кандидатурою на Київську кафедру. Міністерство сповідань пропонувало відкласти вибори до ІІ сесії Всеукраїнського собору [19]. Але Київський єпархіальний собор не погодився на цю пропозицію.

По приїзду в Київ Антоній побував на аудієнції у гетьмана, де йому було заявлено, що державна влада, недивлячись ні на які рішення, вважає його архієпископом Харківським [21].

Митрополит Антоній надіслав на адресу патріарха Тихона телеграму з клопотанням про соборне зняття відлучення від церкви з гетьмана Івана Мазепи, так як той був відлучений не за злочини проти віри і церкви, а за злочини державного характеру (зрада царю), що Мазепа любив і був відданий православній церкві, що їм побудовано багато храмів і монастирів. Але він отримав відповідь про те, що нарада архіпастирів на чолі з патріархом не може благословити таке.

Владика повідомив, що він і не збирався особисто служити панахиду з тієї причини, що українці його не люблять і можуть подумати, що він хоче до них піддобритися, і доручить відслужити панахиду одному з вікаріїв. На цю пропозицію три київських вікарії – Василь, Дмитро та Никодим просили їх звільнити, а четвертий – єпископ Черкаський Назарій, старий дворянин з ченців Києво-Печерської лаври, людина смиренна і лагідна, погодився «за слухняність» і відслужив панахиду другого дня.

На думку А. В. Стародуба, високопреосвящений Антоній отримавши

кафедру Київського митрополита демонстрував повну лояльність до гетьмана Павла Скоропадського і його уряду, що відобразилося і в його резолюціях на справах, які стосувалися сфери державно-церковних відносин. Хоча він не був прихильником українізації церкви, але охоче підтримував кроки, спрямовані на досягнення Російською православною церквою в Україні повноцінної автономії. На основі вхідної і вихідної документації канцелярії митрополита Антонія з червня по грудень 1918 р. А. В. Стародуб робить висновок, що владика не виключав, що Українська держава продовжить своє існування після закінчення І Світової війни, відповідно він залишиться головою самостійної православної церкви [21].

Перебуваючи в Києві Антоній почав шукати собі прихильників. В архіві Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського зберігається багато запрошень, листівок, записок, написаних рукою митрополита на ім'я професора Київської духовної академії Ф. І. Тітова. Також він прагнув налагодити стосунки з гетьманом, визнавав публічно і підтримував його дії, вимагав від священиків читати в молитвах за здравіє властей, гетьмана зокрема [22, арк. 5].

Митрополит Антоній прагнув залишити по собі пам'ять в Києві, увійти в історію, так само як митрополит Платон залишився в пам'яті реставрацією розписів Успенського собору Києво-Печерської лаври, Флавіан – будівництвом лікарні та окремого корпусу для бібліотеки і подарувавши Лаврі власну бібліотеку. Але Антоній не розумів, що ці будівельні роботи робилися не митрополитами, а намісником Києво-Печерської лаври архімандритом Антонієм (Петрушевським) на той час вже покійним.

На нараду попередньої комісії з перебудови Києво-Софійського собору митрополит Антоній 24 вересня – 7 жовня 1918 р. запросив професора Ф. І. Тітова особисто, а також професорів: В. С. Іоннікова, Д. В. Айналова, Н. П. Кондакова, П. П. Покришкіна, В. З. Завитневича, Ф. І. Шмідта, архітекторів: Ф. В. Кораллова, П. Ш. Голандського, О. Ф. Кобелева, В. А. Осьмака, І. В. Маргілевського, інженера В. Г. Леонтовича, протоієреїв: М.Д. Золотоверховнікова, Н.А. Браиловського, В. Д. Прилуцького, археолога М. Ф. Біляшівського [23, арк. 22]. Для цих нарад було куплено харчів на 1551 руб. 25 к., а саме: бобирів на 45 руб., севрюги на 171 руб., окунів на 90 руб., коропів на 99 руб., минів на 18 руб., раків на 6 руб., оселедців на 99 руб. 65 коп., сиру швейцарського на 34 руб. 80 коп., печериць на 7 руб. 50 коп., горошку на 16 руб., грибів на 15 руб., ікри на 136 руб., спаржі на 15 руб., капусти цвітної на 16 руб., квасолі стручкової на 3 руб.,

масла коров'ячого на 160 руб., яєць на 76 руб., хересу на 50 руб., портвейну на 75 руб., пива на 25 руб. 50 коп., сітра на 20 руб., олії на 80 руб., рису на 30 руб., сардинок на 26 руб. Крім того було сплачено 6 кухарям 26 руб., куплено кави на 9 руб. Всі 13 рахунків були надіслані для сплати економу Києво-Печерської лаври.

Можливо, митрополит Антоній сподівався, що цей захід сприятиме налагодженню дружніх стосунків з київською інтелігенцією, закладе план дій на реставрацію Києво-Софійського кафедрального собору. Для дворянина за походженням, власника маєтку, будинків з прислугою в Петербурзі, це може і було кілька скромних обідів, але судячи з бухгалтерської звітності Києво-Печерської лаври, такі витрати були вперше, хоча велися значні будівельні роботи і раніше. Митрополити задовольнялися обідами в Трапезній церкві Києво-Печерської лаври. Антоній був щедрою і некористолюбивою людиною, але всі свої пожертви робив з кружечного доходу митрополита як священно-архімандрита Києво-Печерської лаври. Так, він звелів послати 200 руб. з свого кружечного доходу священику с. Єленка Калузької губернії, який просив надати іншу парафію, бо скляний завод в с. Єленка закрили, робітники розійшлися, немає доходу і сім'я ієрея з десяти дітей голодує. Також митрополит просив видати регенту правого кліру ієромонаху Флавіану за роз'їзди по Києву 50 руб., типографу 4808 руб., келійнику митрополита без пояснень 2500 руб., на потреби Добровольчої армії 10 тис. руб., єпископу Назарію за управління Лаврою 8 тис., монаху для Антонія 10 тис., регенту Камишевському 5200 руб., 26 882 руб. 66 коп. переслали пізніше в Таганрог митрополиту, 1100 руб. отримав особисто, 5000 руб. отримав поштою. Таких витрат не робив жоден Київський митрополит згідно бухгалтерської приходно-витратної звітності Києво-Печерської лаври [23, арк. 5–26].

З приходом до Києва Директорії було заарештовано архієпископа Євлогія (Георгіївського). Оскільки в цей час саме закінчився Всеукраїнський православний церковний собор і з Києва ще не роз'їхалися єпископи, то їх зібрав митрополит Антоній у митрополичих покоях Києво-Печерської лаври. Причиною було те, що при арешті начебто сотник А. Я. Чайковський з Галичини сказав, що «Директорія скасовує Ваш собор і проведе інший собор». Коли ж митрополит зауважив йому, що за правилами вселенських соборів нікому не дозволяється скликати собор, крім митрополита, той йому відповів: «Він же і відкриє такий собор». Тому на цій нараді митрополит Антоній, посилаючись на Діяння собору 1666–

1667 рр. ініціював постанову про прокляття собором українських єпископів всіх, хто намагатиметься вводити на Україні самочинні собори і вводити латинську унію [24, арк. 1–2]. Посилаючись на рішення середньовічних соборів, він мабуть не розумів, що тоді влада церкви в державі була заснована на феодальній залежності.

18 грудня 1918 р. митрополит Антоній був заарештований Директорією. З Києва його з архієпископом Євлогієм перевезли до Тернополя, а потім – у м. Бучач. Наприкінці грудня 1918 р. влада Директорії доставила єпископа Чигиринського Никодима (Кроткова), архімандрита Віталія (Максименко) і двох ченців. Ці події описані в спогадах архієпископа Євлогія [25]. У своєму вимушеному затворі владика Антоній написав «Словник до творів Ф. М. Достоєвського», кілька служб, акафістів та ін.

Утримували їх під арештом у базиліанському монастирі близько п'яти місяців. У зв'язку з захопленням польськими військами Галичини митрополит Антоній та архієпископ Євлогій були звільнені, але не змогли організувати свій виїзд. Через кілька днів, 8 червня 1919 р., на свято Трійці, вони були заарештовані польською армією, перевезені до Львова, а потім до Кракова. Там вони утримувалися під арештом у монастирі м. Біляни (біля Кракова). Завдяки втручанню уряду Франції та інших країн Антанти вони були звільнені з полону [26].

У ніч на 8 вересня 1919 р. разом з військами А. І. Денікіна він повернувся до Києва. На вокзалі його зустрічали намісник Лаври Климент з двома підводами. Після кількох років Громадянської війни, митрополит Антоній сподівався, що вже все позаду, тому до Києва повертався з багажем, переважна більшість якого складала бібліотека [27, арк. 19]. У перші ж дні після повернення він розібрав справу про протиправні дії протоієреїв В. Липківського, Н. Шараєвського, І. Тарновського, П. Тарновського, С. Филипенко, Н. Завадського, Н. Петрушевського, М. Грушевського, М. Ольшевського, дияконів А. Дурдуківського, А. Недзельського, С. Хрипко і Ф. Гаркавенко, які скликали Всеукраїнську православну раду. Єпископ Назарій, який виконував обов'язки митрополита за час відсутності Антонія написав про ці події рапорт патріарху Тихону. Однак митрополит Антоній вирішив не виносити сміття з хати і наклав 12 вересня 1919 р. резолюцію: «За неможливістю отримати відповідь патріарха на цей рапорт, доручаю раді єпископів провести слідство над цими 13 священиками, до закінчення суду позбавити їх всіх посад, заборонити їм служити в церкві і попередити, що якщо вони не будуть дотримуватися цієї резолюції, то

будуть позбавлені сану, а надалі собор єпископів буде відлучати від сану всіх, хто не визнає його рішень» [28, арк. 1]. Він неодноразово звертався до Київського губернатора, коменданта Києва з проханням допомогти забрати ключі від Андріївської церкви [29, арк. 1–2].

Друге, що він зробив за нетривалий час перебування у Києві, це остаточно розладнав фінанси Києво-Печерської лаври. Більшовики конфіскували його зарплату за час відсутності (22 488 руб. 55 к.), яку мала платити Києво-Печерська лавра як священноархімандриту і митрополиту. Однак, коли повернувся Антоній, то він 17 вересня 1919 р. поставив питання перед Духовним собором Лаври про необхідність пожертви Добровольчій армії. Від себе він із майбутньої зарплати пожертвував 10 тис. руб. і закликав надати гроші та білизну і розмістити в Лаврській лікарні військовий госпіталь Добровольчої армії [30, арк. 5]. Лавра змушена була продати земельну ділянку – свою Либідську дачу, щоб виконати вимоги митрополита, бо монастир мав потребу в коштах і ця потреба була дуже велика, адже не було навіть за що купити продовольство для братії [31, арк. 1–6]. Переконавшись, що монахи в Лаврі бідують, а священики не отримують пенсій, Антоній тоді звертається листами до головнокомандувача А. П. Денікіна, генерала А. М. Драгомирова про надання короткострокової позики в 1 млн руб. [32, арк. 7], де вони візьмуть такі гроші, Антоній не знав.

Залишив митрополит Антоній Київ у листопаді 1919 р., а Росію в березні 1920 р. У вересні того ж року він був викликаний П. М. Врангелем у Крим, звідки 19 листопада 1920 р. евакуювався разом з армією та іншими біженцями в Константинополь. У лютому 1921 р. він переїхав до Сербії, де в листопаді – грудні 1921 р. провів перший закордонний (Карловацький) собор. До своєї кончини в 1936 р. очолював Російську православну церкву за кордоном. Відомий Антонієвський афоризм: «Терпіти не можу слів, які закінчуються на «уція»: конституція, революція, проституція...». А сучасник Антонія, відомий філософ, богослов, Василій Зеньковський сказав про нього: «Я вважаю митрополита Антонія чудовою людиною: не тільки визначним богословом (його праці про Достоєвського, про Троїцю), але і відомим церковним діячем. Хоча він був людиною неврівновноваженою, в багатьох церковних і політичних питаннях вів себе як затятий реакціонер, але були в нього мотиви високі» [19].

Зараз митрополит Антоній поважається як ідеолог російської православної церкви за кордоном, яка має розгалуждену мережу парафій

і регулярно проводить богословські конференції та інші заходи [33]. Він є одним з найбільших богословів-модерністів, засновником «морального монізму».

В митрополичих покоях Києво-Печерської лаври залишилася його приватна бібліотека. Склад колекції дуже оригінальний і становить 1626 одиниць зібрання. Вона включає величезну підбірку літератури з філософії, протоколи передсоборних нарад, історичну літературу, яка відображає інтереси митрополита Антонія. Усі книги поділені на шість розділів власником, мають особливі наліпки «Библиотека Харьковского архиепископа» з шифрами на корінцях, завдяки яким колекція ніколи не з'єднувалася з бібліотекою Києво-Печерської лаври та іншими колекціями.

Перший розділ бібліотеки владики включає в себе словники, книги з філософії, нових релігійних течій, твори середньовічних богословів, таких як Исидора Пелусіота, Єпіфанія Кіпрского, Ієроніма Стридонського, Феодорита Кірского, Єфрема Сіріна, Іоанна Златоуста, Августина Блаженного та сучасні на той час дослідження старозавітних книг.

Другий розділ включає в себе твори з історії Росії і російської церкви причому сюди ж входять книги з історії Валахії, Сербії і Галичини, які в той час до складу Росії не входили.

Третій розділ, мабуть, становив інтерес для власника і був вивезений, тому, що є тільки дві книги з морального богослов'я Л. А. Соколова і М. В. Покровського, хоча шифри на корінцях свідчать, що їх було кілька десятків.

У четвертому розділі є журнали і протоколи засідань передсоборних відвідувань, історії монастирів, церков, єпархій, житія святих всієї вітчизняної церкви, звіти Святого Синоду та історія вселенської церкви.

У п'ятому розділі зібрано літературу з історії Чехії, Боснії і Герцеговини, Франції, Македонії, церковний устрій, судоустрій у цих країнах, церковне законодавство, документи з обговорення реформ які пропонуються, а також службова література, проповіді та матеріали про становище православ'я на окраїнах Росії.

Шостий розділ присвячений церковним старожитностям: дзвонам, ризницям, старовинним іконам і т. ін. та релігійній освіті в Російській імперії.

Таким чином, митрополит Київський і Галицький Антоній (Храповицький) є однією з доленосних постатей в історії України і Росії. Він грав значну роль у політичному і житті Російської імперії в роки Першої світової війни і революції 1917 р. Він дійсно мав заслужений авторитет як

богослов, як релігійний діяч, більше того, на нього покладали велику надію, що він поверне стабільність у державі. Він був консервативним церковним діячем, але і ця течія мала підтримку. Бібліотека Антонія з величезною кількістю дарчих написів – це ще одне джерело для розуміння подій того часу. Так, Антоній не сприйняв соціалістичних ідей і більшовицького перевороту, не визнавав необхідності змін у православній церкві. Своїми анафемами він спричинив зворотні репресії на себе і православну церкву загалом. По собі в Києві він залишив оригінальні адміністративні документи та свою приватну бібліотеку.

Повний каталог бібліотеки митрополита знаходиться у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Електронний каталог є на сайті відділу. Також там представлена електронна виставка, присвячена 150-річчю від дня народження митрополита. Книжкове зібрання митрополита Антонія викликає інтерес у широкого кола дослідників.

Список використаних джерел

1. Никон (Рклицкий). Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого: в 10 т. – Нью-Йорк, 1958–1960.

2. *Дневник А. В.* Храповицкого 1782–1793 / [Биографическая статья и объснительный указатель Николая Барсукова] – СПб : [Б. и.], 1874. – 610 с. XVI 5/28.

3. Санкт-Петербургская Северо-русская епархия [Электронный ресурс] – Режим доступа : http: // vishegorod.ru/index.

4. Антоний (Храповицкий). Психологические данные в пользу свободы воли и нравственной ответственности / Антоний Храповицкий. – СПб : Типография Ф. Елеонского и К., 1888. – 140 с. VIII 2/51.

5. Антоний (Храповицкий). Полное собрание сочинений: в 3 т. / Антоний Храповицкий. – Казань : Типография Императорского университета, 1900. V 3/143.

6. Антоний (Храповицкий). В защиту наших академий (два письма в редакцию) / Антоний Храповицкий. – Казань : Типография Императорского университета, 1896. – 40 с. Г 1203.

7. Георгий (Шавельский). Воспоминания: в 2 т. – Нью-Йорк, 1954: Т. 1. – 414 с; Т. 2. – 412 с. (2-е издание – М. : Крутицкое подворье, 1996. – 688 с.)

8. Отзив доцента В. Д. Юдина на кандидатскую диссертацию студента IV курса Академии диакона Александра Крали по кафедре Истории русской церкви на тему: «Деятельность митрополита Антония (Храповицкого) в должности ректора Духовных академий» // Богословский вестник. – 2004. –№ 4. – С. 562–570.

9. *Смолич И. К.* Русское Монашество: Возникновение. Развитие. Сущность (988–1917). – М. : Церковно-научный центр «Православная Энциклопедия», 1997. – 608 с.

10. Антоний (Храповицкий). 1-я, 2-я, 3-я, 4-я докладные записки Святейшему Правительственному Синоду. – Почаев: Типография Почаевской лавры, б. г. – 20 с., 20 с., 26 с., 11 с. С VIII 5/204.

11. Антоний (архиепископ). Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года. – Почаев, Типография Почаево-Успенской лавры, 1909. – 72 с. КПЛ 848.

12. Вынужденный ответ на изданную архиепископом Волынским Антонием брошюру «Отчет по высочайше назначенной ревизии в Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 г.» – К. : Типография И. Н. Кушнерева, 1910. – 144 с. КПЛ 848 конв.1.

13. Журналы и протоколы заседаний высочайше учрежденного передсоборного присутствия. – Т. 1–4. – СПб : Синодальная типография, 1906–1907. 4 1/1.

14. Антоний (Храповицкий). Возможна ли нравственная жизнь без христианской религии? (по поводу «Критики догматического богословия» Л. Н. Толстого) – Казань : Типография Императорского университета, 1897. – 36 с. Д X 3/92.

15. Собиратель Укранской церкви: [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://www.religion.in.ua/main/history/5406-sobiratel-ukrainskoj-cerkvi.html

16. Переписка высокопреосвященного Антония, архиепископа Харьковского с представителями епископальной церкви в Америке. – Харьков : Епархиальная типография, 1918. – 88 с. ДЛ 117.

17. *Позняк С.* Особливості місіонерської діяльності російської православної церкви в Галичині в роки І світової війни / Сергій Позняк // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 68–75.

18. Антоний (Храповицкий). Догмат искупления. – Сремки Карловцы, 1926. – 60 с. [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://krotov.info/libr_min/22_h/hra/povizky.htmэ

19. *Зеньковський В.* Пять месяцев у власти: воспоминания Василий Зеньковский. – М. : Крутицкое Патриаршее поворье, 1995. [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http:// Metropolitan Anthony Krapovitsky by Archpriest Vasili Zenkovsky

20. *Телуха С. С.* Суспільно-політичні погляди митрополита Антонія (Храповицького) щодо революційних подій 1917–1920 рр. / С.С. Телуха // Грані (науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах). – Дніпропетровськ, 2009. – № 4 (66) – С. 22–25.

21. *Стародуб А. В.* Резолюции митрополита Антония (Храповицкого) за 1918 год как источник по истории русской православной церкви / А. В. Стародуб [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http://catacomb.org.ua/modules.

22. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 175, № 327. Антоний (Храповицкий). Приглашения.

23. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені

В. І. Вернадського. – Ф. 160, № 592. Книга записи прихода и расхода кружечной суммы митрополитов Владимира и Антония 1915–1919 гг.

24. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУК), ф. 182, оп. 1, спр. 310. Копия акта об упразнении Директорией православного собора.

25. Путь моей жизни: воспоминания митрополита Евлогия (Георгиевского), изложенные по его рассказам Т. Манухиной. – М. : Московский рабочий, 1994. – 620 с.

26. *Милякова Л. Б.* Арест петлюровской Директорией митрополита Киевского Антония (Храповицкого) и архиепископа Волынского Евлогия (Георгиевского) в декабре 1918 г. // Ежегодная XV богословская конференция 2005 г. [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http:// *собор.narod.ru/doc/laurel/Antony1.htmlэ*

27. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 1 мон., спр. 391. Дело о назначении Харьковского и Охтырского архиепископа Киевским митрополитом и архимандритом Лавры.

28. ЦДІАУК, ф. 182, оп. 2 мон., спр. 52. Резолюции митрополита Антония не внесенные в опись 1919 г.

29. ЦДІАУК, ф. 182, оп. 1, спр. 303. Письма митрополита Антония.

30. ЦДІАУК, ф. 182, оп. 1, спр. 316. Предложения митрополита Антония собору Лавры.

31. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 3 заг., спр. 761. Дело о продаже участка Лыбедской дачи.

32. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 3 заг., спр. 766. Письма митрополита Антония белогвардейским генералам.

33. *Роман Вершило*. Антоний (Храповицкий) [Электронный ресурс] / – Режим доступа : http: //antimodern. wordpress. com/2010/07/19/antonius/

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(477-25)НБУВ:090.1(02)Храповицький

Olena Zaiets

Kyiv and Halician Metropolitan Antonii Khrapovytskyi's Library in Vernadskyi National Library of Ukraine: History, Current State

We study the little-known biography of the Metropolitan of Kyiv and Halich Antonii (Khrapovytskyi) in Kyiv and the history of its receipts in his personal library funds NLUV.

Keywords: library of the Archbishop of Kharkiv, a library of Kyiv-Pechersk Lavra, the Metropolitan of Kyiv and Halicia Antonii, All-Ukrainian church congress.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:090.1(02)Храповицький

Елена Заец

Библиотека митрополита Киевского і Галицкого Антония (Храповицкого) в фондах НБУВ: история и современное состояние

Исследуются малоизвестные страницы биографии митрополита Киевского и Галицкого Антония (Храповицкого) киевского периода и история поступления его личной библиотеки в фонды НБУВ.

Ключевые слова: библиотека Харьковского архиепископа, библиотека Киево-Печерской лавры, митрополит Киевский и Галицкий Антоний, Всеукраинский собор.

УДК 7.071.1(477)″19″Стеценко

Ірина Савченко,
мол. наук. співроб. НБУВ

КИРИЛО СТЕЦЕНКО У «ДНІПРОСОЮЗІ»: ЗДОБУТКИ ВИДАВНИЧОЇ ПРАЦІ КОМПОЗИТОРА У КООПЕРАТИВІ

Досліджено нетривалу за часом (січень – грудень 1920 р.), але надзвичайне вагому за культурними наслідками видавничу діяльність Кирила Стеценка у Дніпровському Союзі Споживчих Союзів України. Висвітлено внесок композитора у справу створення, розповсюдження, популяризації української музики за часів його роботи у «Дніпросоюзі».

Ключові слова: К. Стеценко, українські композитори, «Дніпросоюз», нотно-видавнича справа, музичне видавництво, українська музика, кооперативна видавнича діяльність, нотні видання.

В історії кожної культури є постаті, творчість яких настільки багатогранна, незмінно актуальна і значна, що потребує постійного різностороннього дослідження і ретельного аналізу. Час від часу відбувається переосмислення масштабів діяльності митців, нерідко для цього необхідне виокремлення та висвітлення деяких сторінок творчого шляху. У пропонованій статті здійснено аналіз лише одного аспекту діяльності Кирила Григоровича Стеценка – його нотно-видавничої праці у Дніпровському Союзі Споживчих Союзів України. Цей етап біографії митця був дуже нетривалим (з січня по грудень 1920), менш ніж один рік К. Стеценко працював у «Дніпросоюзі». Наслідки ж цієї його діяльності виявилися надзвичайно вагомими у справі збагачення, збереження, осмислення вітчизняної музичної спадщини.

Історичні процеси, що відбувалися у доленосні пореволюційні роки початку XX століття, є дуже важливими щодо з'ясування подальших шляхів розвитку української музичної культури. Творча інтелігенція спільними зусиллями вирішувала завдання в усіх сферах культурного будівництва країни, зокрема й у царині музики. Створювалися нові структури музично-координуючих інституцій, започатковувалася система навчальних закладів, а також нова мережа установ, що видавали, розповсюджували, постачали та зберігали ноти. З'явилася низка громадських об'єднань, кооперативних

товариств («Просвіта», «Дніпросоюз», «Вернигора», Товариство імені Леонтовича), котрі вирішували ці насущні питання. Створені на рубежі 20-х років XX століття кооперативні товариства працювали лише декілька років, однак відіграли значну художньо-просвітницьку роль у справі розвитку української музичної культури.

Особливе авангардне, культурно-формуюче значення в низці товариств мала діяльність Культурно-просвітницького відділу Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України. «Дніпросоюз» засновано 1917 р. в Києві, він нараховував майже 8000 кооперативів, близько 80 повітових та окружних Союзів. До складу Культурно-просвітницького відділу, що був одним з шести інших у «Дніпросоюзі», входили: Музично-хорова секція, Драматична секція, Видавничий відділ, Музей та Нотозбірня. Діяльність «Дніпросоюзу» у довідковій літературі обмежено 1917–1920 роками, також зазначено, що 1920 р. його ліквідовано і засновано «Вукоопспілку» в Харкові [8], а філія видавництва «Дніпросоюзу» діяла протягом 1919–1921 рр. у Відні. Однак, спираючись на архівні документи, що зберігаються в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), можна зробити висновки, що діяльність деяких відділень Культурно-просвітницького відділу «Дніпросоюзу» продовжувалась ще й увесь 1921рік, адже процес знищення спілки був поетапним [1; 3]. Культурно-просвітницький відділ «Дніпросоюзу» у листопаді-грудні 1920 року було не ліквідовано, а реорганізовано. Спершу було розпущено Музично-хорову секцію. Архівні документи [*] свідчать, що нотно-видавнича діяльність «Дніпросоюзу» (з 1921 р. перейменованого в «Губсоюз») тривала аж до початку 1922 р. Культурно-просвітницький відділ «Губсоюзу» остаточно ліквідовано у травні 1922 р. [15, с. 32–34].

Співробітниками Культурно-просвітницького відділу були найталановитіші діячі культури того часу – П. Бігдаш-Богдашев, В. Верховинець, П. Гайда, М. Гайдай, Р. Глієр, І. Подільський, Л. Старицька-Черняхівська, А. Чернієнко, Б. Яворський та багато інших. Упродовж усього періоду існування «Дніпросоюзу», з початку його заснування, фахівці Культурно-просвітницького відділу опікувалися нотно-видавничою справою. Однак, ця діяльність деякий час не була дуже ефективною. Репресивні революційні дії (реквізиція майна приватних видавництв, друкарень, підприємств із

[*] Інститут Рукопису (ІР НБУВ), Ф. 50, № 433, 738, 778, 779, 944.

виготовлення паперу та ін.), призвели до значного ускладнення стану нотно-видавничої справи. Особливо складним питанням було отримати можливості достатися типографського обладнання, тобто надрукувати ноти. Дочекатися черги у єдину на той час спеціалізовану нотну друкарню у Києві (колишню друкарню «І. І. Чоколов»), було майже неможливо. Тому спочатку співробітники «Дніпросоюзу» були змушені друкувати ноти кустарним, фотомеханічним способом [1]. Проте дійсне налагодити нотно-видавничу справу у кооперативі відбулося лише К. Стеценку. Кирило Григорович очолював Культурно-просвітницький відділ «Дніпросоюзу» з січня 1920 р., надалі (до початку грудня 1920 р.), керував музично-хоровою секцією відділу. Завдяки зусиллям композитора, його ентузіазму, невтомності, наполегливості та професіоналізму, діяльність відділу неабияк оновилась, а культурно-просвітницька робота надзвичайно пожвавилася та розширилася за змістовним наповненням, аудиторією та сферами діяльності. Зусиллями К. Стеценка, насамперед, було налагоджено музично-видавничу справу, саме завдяки йому були підготовлені до друку, а невдовзі й побачили світ численні твори українських композиторів. У неспокійний час громадянського безладдя Кирилу Григоровичу вдалося зробити навіть неймовірне – орендувати для «Дніпросоюзу» єдину у Києві спеціалізовану нотну друкарню (7 радянську друкарню, колишню друкарню «І. І. Чоколов») [*]. Керуючи Культурно-просвітницьким відділом у найбільш руйнівний період громадянської війни, Кирило Григорович прагнув підтримати колектив творчо, морально й матеріально. Композитор запрошував до співпраці у «Дніпросоюзі» найкращих фахівців, за виконання замовлень виплачуючи їм гонорари, чим рятував митців (співаків, диригентів, композиторів, тощо) від голоду. Зараз, аналізуючи результати наполегливої праці митця у ті часи, утих умовах, масштаб його творчих здобутків здається неймовірним. Діяльність К. Г. Стеценка у Культурно-просвітницькому відділі «Дніпросоюзу» сприяла створенню нового музичного репертуару, підготовки до видання багатьох творів українських композиторів, реорганізації мережі установ музичного виховання, заснуванню нових професійних і аматорських виконавчих колективів. Композитор організував при кооперативній спілці дві

[*] Архів К. Г. Стеценка зберігається в ІР НБУВ (Ф. 62). Докладний аналіз діяльності К. Стеценка у цей період див. : {11; 13; 14, с. 47–51].

високопрофесійні хорові мандрівні капели. За ініціативою К. Стеценка художня рада «Дніпросоюзу» розробила проект видання журналу «Мусікія», ідеї з цього проекту були здійснені пізніше, у журналі «Музика». На жаль, діяльність митця у «Дніпросоюзі» була дуже нетривалою у часі. Наступні репресивні дії з боку керівництва та влади щодо фахівців, звільнення К. Стеценка (у листопаді–грудні 1920 р.), ліквідація Музично-хорової секції, а згодом й інших відділів кооперативної спілки, не дали змогу здійснити значну частину розроблених композитором у той період проектів і планів [*].

При Культурно-просвітницькому відділі «Дніпросоюзу», впродовж усього періоду його існування, збиралася нотна бібліотека. Значний вклад у формування, збагачення Нотозбірні «Дніпросоюзу», її систематизацію зробив К. Г. Стеценко. Джерелом достовірних відомостей про діяльність бібліотеки, історію її створення і поповнення, є інвентарна книга Нотозбірні «Дніпросоюзу», що зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) [2]. Інвентарну книгу розроблено спеціально для Нотозбірні і опубліковано друкарнею «Дніпросоюзу». Нотні видання серії «Твори українських композиторів : Видання Дніпросоюзу» були отримані Нотозбірнею безпосередньо з видавництва у період з лютого 1921 р. до червня 1922 р., із позначкою в описі: «*Поступили безплатно з видавництва*» та із зазначенням у відповідній графі опису року видання – 1921 або 1922 (видання «Дніпросоюзу» не датовані). Усі нотні відання «Дніпросоюзу», що надійшли з друкарні були підготовлені до друку ще за часів роботи К. Стеценка. Аналізуючи у наш час нотно-видавничу спадщину «Дніпросоюзу», дослідники стикаються з певними труднощами. Пост-революційний період 1917 – початок 1920-х років відрізнявся стрімкістю створення й руйнування товариств, комітетів, видавництв, видавничих організацій. Постійно формулювалися і змінювалися їхні назви, припинялись, заявлені у рекламних проспектах, видавничі проекти. Ця вимушена калейдоскопічна безсистемність видавничої діяльності означеного періоду є, у сьогоденні, значною проблемою для дослідницької

[*] Звіти та перспективні плани діяльності музичних установ дають змогу скласти реальну картину стану видавничої справи, простежити динаміку діяльності та причини змін у планах видавництв. Див.: ІР НБУВ, Ф. І (36950, 41391); Ф. 50 (№ 281, 311, 391, 778–780, 786, 787, 944, 1516, 1517); Ф. 62 (№ 170, 172, 175, 217, 219); Ф. 67 (№ 130, 131, 236) та ін.

бібліографічної роботи. Досить часто, спираючись на рекламні видавничі проспекти, дослідники, у наукових працях, позиціонують видання як здійснені, надруковані, у той час як, з об'єктивних причин, цих видань не існує. На жаль, наявність цих неточностей ускладнює бібліографічну роботу, іноді приводить до помилок. Тому, можна визнати, що єдиним абсолютно вірним доказом існування видання цього проміжку часу, є робота з ним de visu, достовірним може бути також факт підтвердження його існування у деяких надійних джерелах. Таким, важливим і надійним джерелом інформації про здійснення, опублікування видань, є інвентарна книга Нотозбірні «Дніпросоюзу».

У музичному відділі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються 49 нотних видань з серії «Твори Українських композиторів: видання Дніпросоюзу». Вірогідніше за все, це і є усі видання серії, які встигли надрукувати у «Дніпросоюзі» до його ліквідації, хоча у рекламних проспектах видавництва, репрезентовано видавничу серію «Твори Українських композиторів» з 60 позицій.

У проспекті нотної серії «Дніпросоюзу» (надалі – «Губсоюзу») найчисельнішою є кількість виданих творів М. В. Лисенка – 20 видань у видавничому каталозі (18 – у наявності); видань К. Стеценка, у проспекті заявлено 14, (надруковано – 12); 11 видань Я. Степового (з них знайдено 8); 4 збірки народних пісень в обр. М. Леонтовича; по два видання творів М. Вериківського та П. Гайди; три видання хорів Я. Яциневича.

Одинадцять видань з 60 позицій видавничої серії «Твори Українських композиторів» надрукувати, швидше за все, не встигли. Серед цих видань: марш К. Стеценка для мішаного хору «Покинь, мій синочку, ридати» (на слова О. Олеся) [*]; оркестрова партитура кантати «Шевченкові» (К. Стеценко – Р. Гліер); збірки українських пісень, оброблені та упорядковані В. Петрушевським, В. Кривусівим, П. Козицьким, Я. Степовим; обробка В. Верховинця гімну «Марсельєза» для мішаного хору; клавір опери «Невільник» Я. Степового (не закінчена композитором) та його ж романс «Місяць ясненький» (на вірш Лесі Українки). Не було надруковано й оркестровані Р. Глієром партитури опер М. Лисенка «Наталка Полтавка» та «Чорноморці». Хоча у звіті Культурно-просвітницького відділу за 1919 р. є інформація про те, що вже підготовлені

[*] Автограф твору (К., 10 XII 1918) зберігається у ІР НБУВ, Ф. 62, № 67.

до друку деякі партитури творів М. Лисенка, що оркестровані Р. Глієром [*], але будь-яких відомостей про видання цих творів у «Дніпросоюзі» – не знайдено.

У фондах музичного відділу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються дванадцять видань К. Г. Стеценка з серії «Твори Українських композиторів», що підготовлені видавництвом «Дніпросоюз» («Губсоюз»).

Наводимо перелік творів Кирила Стеценка, що були опубліковані у видавничий серії «Твори Українських композиторів»:

Веснонько, весно! [Ноти] : мішаний хор [з супр. фп.] / слова О. Коваленка. – К. : Губсоюз, [1921]. – 5 с.

Вкраїно-Мати! [Ноти] : [гімн : для мішаного хору з супр. фп.] / слова С. Черкасенка. – К. : Губсоюз, [1921]. – 3 с. [**]

Єднаймося : «Розвивайся ти, високий дубе…» [Ноти] : кантата на мішаний хор і solo сопранове [з супр. фп.] / слова Ів. Франка. – К. : Губсоюз, [1921]. – 13 с. [***]

Живи, Україно! : гімн [Ноти] : мішаний хор [з супр. фп.] / слова О. Олеся. – К. : Губсоюз, [1921]. – 5 с.[****]

Знов весна! : «Знов весна і знов надії в серці хворім...» [Ноти] : мішаний хор [a cappella] / слова Л. Українки. – К. : Губсоюз, [1921]. – 3 с.

[*] Серед підготовлених до друку творів значаться: Увертюра до оп. «Наталка Полтавка», «Урочистий марш», «Гавот» та романс на сл. Т. Шевченка «Понад полем іде» (бас з оркестром). У звіті є також відомості й про те, що підготовлено до друку мелодекламацію з оркестром «Подражаніе Ієзекіїлю» Р. Глієра (ІР НБУВ, Ф. 50, № 778).

[**] У фондах ІР НБУВ зберігаються автографи гімну «Вкраїно-мати» : Для однорідного хору (тенор і бас), 1917. (2 варіанта). Ф. 62, № 9–10; Оркестрова партитура, [1917–1918]. Ф. 62, № 68.

[***] Ескіз до кантати «Єднаймося» (автограф олівцем, 1910 р.) зберігається в фондах ІР НБУВ. Ф. 62, № 19.

[****] У фондах ІР НБУВ зберігаються декілька автографів гімну «Живи Україно», написаних композитором для різних засобів виконання:

Для чоловічого хору (датовано 25. IX. 1917 р.). 2 од. зб., 3 арк. Ф. 62, № 20–21;

Для оркестру : Партитура. F°, 4 арк., 7 стор. Ф. 62, № 22;

Для мішаного хору та оркестру : Партитура. (датовано 15. 5. 1920). F°, 6 стор. Ф. 62, № 23;

Оркестрові голоси. Автограф, частина голосів написано іншою рукою. F°, 4°, 35 арк. Ф. 62, № 24.

І ви покинули [Ноти] : для тенора, або сопрано [з супр. фп.] / слова О. Олеся. – К. : Губсоюз, [1921]. – 5 с.*

Колядки й щедрівки [Ноти] : [для хору без супр.] / К. Стеценко. – К. : Губсоюз, [1921]. – 27 с.

Над нами ніч [Ноти] : мішаний хор [з супр. фп.] / слова О. Олеся. – К. : Губсоюз, [1921]. – 7 с. **

Перше травня [Ноти] : чоловічий хор [a cappella] / слова Філянського. – К. : Губсоюз, [1921]. – 3 с.

Про що тирса шелестіла : музика до драми / історична трагедія С. Черкасенка. – К. : Губсоюз, [1921]. – 23 с.

Сонце на обрії [Ноти] : мішаний хор [з супр. фп.] / слова О. Олеся. – К. : Губсоюз, [1921]. – 7 с.

У неділеньку, у святую [Ноти] : [поема : для чоловіч. хору з супр. фп.] / слова Т. Г. Шевченка. – К. : Губсоюз, [1921]. – 22 с.

Ще 2 видання творів К. Стеценка, що були репрезентовані у Дніпросоюзівській серії «Твори Українських композиторів», а саме: хор «*Покинь, мій синочку, ридати*» (на слова О. Олеся) та оркестрована Р. Гліером кантата К. Стеценка «*Шевченкові*», як зазначалося вище, вірогідніше за все надруковані не були. Усі видання серії «Твори Українських композиторів: Видання Дніпросоюзу» були надруковані 1921–1922 рр.

Декілька раніше, 1919 року, на базі видавництва «Дніпросоюз», були надруковані декілька видань з нотної серії «Українська музична бібліотека». Повністю на титульних аркушах видань назва серії зазначено так: «*Українська музична бібліотека» у Київі. Видає музичні твори:* й далі анонсоване проспект серії, загалом 127 позицій. Серед авторів: К. Стеценко (позиц. 44–106); М. Леонтович (позиц. 1–18); Я. Степовий (позиц. 1–3). Проспект творів К. Г. Стеценка розпочинається з 44 позиції. Зазначено, що видання № 1–44 [43!] здійснені видавництвом Л. Ідзіковського (йдеться про серію: «К. Стеценко : Музичні твори для співу з супроводом фортепіана», 43 видання). Однак, у серії «Українська музична бібліотека у Київі» були опубліковані лише декілька з репрезентованих видань. Частина видань з цієї серії були надруковані у видавництві «Дніпросоюз», але у іншої серії

* Автограф, датований 7–8 липня 1911 р., зберігається в ІР НБУВ. Ф. 62, № 28.

** В ІР НБУВ зберігається рукопис хору «Над нами ніч безрадісна». Датовно 28 вересня 1917 р. Автограф. Ескізи. F°, 4°, 2 од. зб., 4 арк. (Ф. 62, № 52–53).

– «Твори Українських композиторів: Видання Дніпросоюзу», деякі видання – в інших видавництвах, іноді значно пізніше, декілька творів з каталогу за радянських часів взагалі не друкувались.

У фондах НБУВ з серії «Українська музична бібліотека» зберігаються наступні видання творів К. Стеценка:

Коли вже ти, сонечко, мені зійдеш? [Ноти] : пісня на однородний хор [без супр.] / муз. К. Стеценка ; слова О. Олеся. – К. : Гол. склад видань «Книгарня Дніпросоюзу», [1919]. – 3 с. – (Українська музична бібліотека. Стеценко К., № 49) *.

То була тихая ніч [Ноти] : мішаний хор [з супр. фп.] / музика К. Стеценка ; слова Л. Українки. – К. : Головний склад видань «Книгарня Дніпросоюзу», [1919]. – 7 с. – (Українська музична бібліотека. Стеценко К., № 58).

У путь : «Хвилини йдуть, пора у путь!...» [Ноти] : мужеський хор / муз. К. Стеценка ; слова Л. Українки. – К. : Головний склад видань «Книгарня Дніпросоюзу», [1919]. – 5 с. – (Українська музична бібліотека. Стеценко К., № 51).

Хтось постукав в моє серце [Ноти] : [романс]: для тенора або сопрана [з супр. фп.] / музика К. Стеценка ; поезія О. Олеся. – К. : Головний склад видань «Книгарня Дніпросоюзу», [1919]. – 3 с. – (Українська Музична Бібліотека. К. Стеценко, № 80) **.

Чому? : «Чому я барвінком в гаю не стелюсь…» [Ноти] : [романс] : для тенора [з супр. фп.] / музика К. Стеценка ; слова О. Олеся. – К. : Головний склад видань «Книгарня Дніпросоюзу», [1919] – 3 с. – (Українська музична бібліотека. Стеценко К., № 85) ***.

* Рік видання встановлено за номером нотної дошки друкарні «І. І. Чоколов», до інв. кн. Нотозбірні Дніпросоюзу видання записано у березні 1920 р.; Автограф хору «Коли вже ти, сонечко, …» (чернетка) зберігається в ІР НБУВ, Ф. 62, № 30.

** Твір написано у Києві, 17 вересня 1917 р. Автограф романсу «Хтось постукав в моє серце» – ІР НБУВ Ф. 62, № 104 (F°, 1 од. зб., 1арк.).

*** У фондах ІР НБУВ зберігаються автографи 2х варіантів романсу «Чому?» для тенора з фп., варіанти мають розбіжності у тексті та в акомпанементі. Автограф з шифром Ф. 62, № 109: Перші слова тексту: «Чому не літаю я з вітром в гаю…»; В 2-му варіанті романсу, з шифром Ф. 62, № 110 текст збігається з друкованим виданням, є дата: 2. XII. 1917 р. На обох автографах зверху є приписка рукою П. Козицького про видання цього твору Укр. муз. бібліотекою, № 85.

Інших видань з серії «Українська музична бібліотека» з позначкою у вихідних даних «Головний склад видань Книгарня Дніпросоюзу», в фондах НБУВ не знайдено. Усі нотні відання «Дніпросоюзу», «Губсоюзу», та перелічені видання з серії «Українська музична бібліотека» відображені в електронному каталозі НБУВ та увійшли у друкований каталог «Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [15].

Після ліквідації «Дніпросоюзу» обов'язки провідної музично-громадської установи країни фактично виконувало Музичне Товариство імені М. Д. Леонтовича, засноване в лютому 1921 р. * Фундатором утворення Музичного Товариства був К. Стеценко **. Нотне зібрання «Дніпросоюзу» було передане Товариству імені М. Д. Леонтовича. На базі фондів Нотозбірні утворено Музично-теоретичну бібліотеку Товариства імені М. Д. Леонтовича. Формуванням, комплектуванням та систематизацією бібліотеки опікувався К. Г. Стеценко. Для бібліотеки композитором було розроблено перші в історії української музичної культури «Положення про діяльність спеціалізованої музично-теоретичної бібліотеки». Цей документ висвітлював принципи формування бібліотеки та зберігання її фондів, особливості каталогізації, систему каталогів, умови обслуговування читачів та ін. Після смерті Кирила Стеценка в 1922 р., на пошану композитора, бібліотеку названо «Музично-теоретичною бібліотекою імені Кирила Григоровича Стеценка». Саме вона стала першою в Україні загальнодоступною музичною бібліотекою з постійним штатом працівників, з читальним залом, користування яким дозволялося не тільки членам Товариства, але й іншим відвідувачам [4]. Ідеї та заклади, що були проголошені у «Положенні» і вдосконалені Музичною Комісією Товариства, незважаючи навіть на те, що у свій час їх не вдалося здійснити повністю, стали важливої складовою майбутнього розвитку бібліотечної справи в Україні [4; 10; 16; 12].

Оцінюючи нотно-видавничу діяльність «Дніпросоюзу», Микола Грінченко писав, що «лише колишній «Дніпросоюз» поставив був цю справу на тверді ноги... За дуже короткий час його існування в справі

* В НБУВ зберігається архів Музичного Т-ва ім. Леонтовича : ІР, Ф. 50 (2009 од. зб.).

** Текст проекту Положення (автограф К. Стеценка) зберігається в ІР НБУВ.

нотовидавництва, він зробив майже стільки, скільки далі зроблено було і Державним видавництвом України, і «Книгоспілкою», і «Музичним підприємством у Києві»... В цьому видавництві виразно виявляє себе тенденція стимулювати відродження і розвиток української музичної культури, до того занедбаної, забитої, пригнобленої» [17]. Саме завдяки невтомної праці фахівців й, особливо, високопрофесійній, самовідданій, діяльності Кирила Стеценка, кількість та якість творів, підготовлених до друку і виданих цим видавництвом, є досить значною. Багатогранною є культурна спадщина К. Стеценка – він і видатний композитор, і хормейстер та педагог, науковець, громадський діяч. Важко переоцінити і просвітницькі ініціативи К. Г. Стеценка у сфері розвитку вітчизняної культури, у справі збагачення, збереження, популяризації кращих надбань музичного мистецтва. Дуже важливою у цьому напрямі була нетривала у часі, але надзвичайно вагома за результатами, надбаннями діяльність Кирила Стеценка у «Дніпросоюзі».

Список використаних джерел

Архівні документи Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ)

1. Дніпровський Союз Споживчих Союзів України [облікові документи, звіти та плани Культурно-просвітницького відділу]. [Рукопис]. – ІР НБУВ, Ф. 50, № 778. – 56 арк.

2. Інвентарний каталог МТБ ім. Стеценка при Муз. Т-ві ім. Леонтовича (кол. Нотозбірні Дніпросоюзу). 30 серпня 1918 – 16 травня 1924 рр. [Рукопис]. – ІР НБУВ, Ф. 50, № 944. – 146 арк.

3. Музичне Товариство імені М. Леонтовича. Листування з Губсоюзом. – К., 8 лютого – 22 липня 1922 р. [Рукопис]. – ІР НБУВ, Ф. 50, № 433. – 4 арк.

4. Музичне Товариство імені М. Леонтовича. Музична комісія. Протоколи засідань. – К., 9 лютого – 20 грудня 1923 р. [Рукопис]. – ІР НБУВ, Ф. 50, № 552. – 18 арк.

5. Протоколи засідань колегії Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України [Київ, 1919–1920 рр.]. [Рукопис]. – ІР НБУВ, Ф. 50, № 779. – 6 арк.

6. [Стеценко К. Г.] До президії Об'єднаних Рад Українських парахвій м. Києва. Музично-хорової Комісії : Доклад [Київ, 1917–1919 рр.]. [Рукопис]. – ІР НБУВ, Ф. 62, № 219. – 4 арк.

Література

7. *Гордійчук М.* Пилип Козицький. – К., 1985. – 64 с.

8. Енциклопедія українознавства / НТШ; гол. ред. В. Кубійович. – Т. 2. – Перевид. – Л. : Молоде життя, 1993. – С. 547.

9. З історії утворення музичного товариства імені М. Д. Леонтовича // Український музичний архів / Упоряд. М. Степаненка. – К. : Центрмузінформ, 1999. – Вип. 2 – С. 6.

10. Історія української музики. Т. 4 : 1917–1941. – К. : Наукова думка, 1992. – 615 с.

11. *Козицький П.* Кирило Стеценко // Музика: Місяшник музичної культури. – К. : Музичне т-во ім. Леонтовича, 1923. – Ч. 2. – С. 3–6.

12. *Кузик В.* З історії утворення музичного товариства імені М. Д. Леонтовича // Український музичний архів / Упоряд. та загальна ред. М. Степаненка. – К. : Центрмузінформ, 1999. – Вип. 2 – С. 6.

13. *Пархоменко Л. О.* Кирило Григорович Стеценко. – К. : Музична Україна, 1973. – С. 32–38;

14. *Пархоменко Л. О.* Кирило Стеценко. – К. : Музична Україна, 2009. – 392 с.

15. *Савченко І. В.* Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Науковий каталог / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; Наук. ред. Л. В. Івченко. – К., 2007. – 384 с.

16. Товариству ім. Миколи Леонтовича 75 років. – К. : Центр музичної інформації Спілки композиторів України, 1996. – [12 с.].

17. *Юрченко М. С.* Духовна музика // Історія української музики. Т. 4 : 1917–1941. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 108.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 7.071.1(477)″19″Стеценко

Iryna Savchenko

Kyrylo Stetsenko's Publishing Activity in Cooperative «Dniprosoiuz»

The report presents a historical review of publishing work made by Kyrylo Stetsenko in Dniprovskyi Union of Consumer Unions Ukraine «Dniprosoiuz». Contribution by Kyrylo Stetsenko in creation, propagation and popularisation of Ukraininan music is described.

Keywords: Kyrylo Stetsenko; Ukrainian composers; «Dniprosoiuz»; Dniprovskyi Union of Consumer Unions Ukraine; Ukrainian music publishers; cooperative music editions; music scores.

УДК 7.071.1(477)″19″Стеценко

Ирина Савченко

Кирилл Стеценко в «Днепросоюзе»: плоды его издательской деятельности в кооперативе

Исследование касается издательской деятельности Кирилла Стеценко в Днепровском Союзе Потребительских Союзов Украины. Высветлен значительный вклад композитора в дело создания, распространения, популяризации украинской музыки в период непродолжительной работы композитора в «Днепросоюзе» (январь – декабрь 1920 г.).

Ключевые слова: К. Стеценко, украинские композиторы, «Днепросоюз», нотно-издательское дело, музыкальное издательство, украинская музыка, кооперативная издательская деятельность, нотные издания.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:090.1(02)Дашкевич

Марія Іваннікова,
канд. іст. наук, старш. наук. співроб. НБУВ

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА ПРОФЕСОРА КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА М. П. ДАШКЕВИЧА У ФОНДАХ НБУВ

Представлена стаття із серії публікацій, присвячених особовим бібліотекам викладачів Київського університету Св. Володимира. Досліджено фрагмент бібліотеки українського літературознавця, професора Миколи Павловича Дашкевича (1852–1908), проаналізовано склад і зміст фонду виходячи з наукової діяльності вченого.

Ключові слова: фрагмент приватної бібліотеки, М. П. Дашкевич, склад і зміст історико-культурного фонду.

Дослідження приватних бібліотек та введення їх у науковий обіг – одне з найважливіших питань бібліотечної справи, тісно пов'язане з багатьма історичними, книгознавчими, бібліотекознавчими науками.

На сучасному рівні розвитку бібліотекознавства нині гостро відчувається і потреба в повному уявленні всього інформаційного потенціалу публікацій та неопублікованих матеріалів, у тому числі тих, що стосуються приватних бібліотек. Знання історії та складу такого типу бібліотек, які створювалися і зберегліся, значно збагатять історію бібліотечної справи та історію культури, ставши джерельною базою подальших історико-культурних та соціальних досліджень.

Фондозасновником приватної бібліотеки, що презентується в цій статті, є Микола Павлович Дашкевич (4 серпня (16 серпня) 1852, село Бежів, нині Черняхівського району Житомирської області – 20 січня (2 лютого) 1908, Київ) – український літературознавець, історик, фольклорист, магістр всесвітньої літератури, один із фундаторів вивчення західноєвропейського романтизму у вітчизняному літературознавстві.

М. П. Дашкевич народився в родині священика, здобув початкову освіту вдома і був спрямований батьками на отримання світської освіти

та кар'єри. Відповідно, середню освіту Микола Дашкевич здобув у Житомирській першій чоловічій гімназії [1] (1860–1868 рр.), найбільшому і найавторитетнішому навчальному закладі тодішньої Волинської губернії, в якому навчалися К. П. Михальчук [2], В. І. Лепський [3], П. А. Тутковський [4], В. В. Підвисоцький [5], М. І. Усанович [6], В. Г. Короленко [7], І. А. Фещенко-Чопівський [8] та багато інших учнів, які згодом стали відомими громадськими діячами, науковцями, літераторами.

[1] Зараз – Житомирський Державний університет імені Івана Франка.

[2] Кость Михальчук (21 грудня 1840 (2 січня 1841), с. Зозулинці, Вінницька область – 7 (20) квітня 1914, Київ) – визначний мовознавець та етнограф, член Київської Старої Громади, дійсний член НТШ у Львові, Українського Наукового Товариства у Києві, Історичного Товариства Нестора-Літописця. У своїй праці «Наречия, поднаречия и говоры Южной России» виступив основоположником української діалектології. Автор багатьох праць з терену мовознавства (історичної фонетики й морфології, генези української мови та ін.).

[3] Липський Володимир Іполитович (27 лютого (11 березня) 1863, с. Самостріли Корецького району Рівненської області – 24 лютого 1937, Одеса) – український ботанік; член ВУАН (1922–1928 президент) і чл.-кор. АН СРСР, директор Одеського ботанічного саду.

[4] Тутковський Павло Аполлонович (1 березня 1858, Липовець – 3 червня 1930, Київ) – український геолог, географ і педагог. Один з основоположників геології й географії України, дійсний член Української (з 1919) і Білоруської (з 1928) академій наук та Наукового товариства імені Шевченка (з 1923).

[5] Володимир Валеріанович Підвисоцький (24 травня (5 червня) 1857, с. Максимівка, Чернігівщина – 22 січня 1913) – український патолог, ендокринолог, імунолог, мікробіолог. Основоположник київської школи патологів. Чл.-кор Анатомічного товариства у Парижі (1887). Чл.-кор Імператорської військово-медичної академії (1900). Ординарний почесний член Королівського інституту експериментальної терапії у Франкфурті-на-Майні (1911).

[6] Михайло Ілліч Усанович (16 червня 1894, Житомир – 15 червня 1981, Алма-Ата) – хімік, академік АН Казахської ССР (1962), доктор технічних наук (1938), професор (1935), заслужений діяч науки КазССР. Працював у галузі фізичної хімії. Вперше у світі сформулював сучасну теорію кислот і основ.

[7] Володимир Галактіонович Короленко (15 (27) липня 1853, Житомир – 25 грудня 1921) – російський та український письменник, журналіст, публіцист і громадський діяч.

[8] Іван Адріянович Фещенко-Чопівський (20 січня 1884, м. Чуднів, Житомирщина – 2 вересня 1952) – вчений-металург, громадський і політичний діяч, міністр Центральної Ради та Директорії.

Вищу освіту М. П. Дашкевич отримав у Київському Університеті Св. Володимира (далі – КУСВ) у 1869–1873 рр., на історико-філологічному факультеті, де його викладачами були В. Б. Антонович [9], І. В. Цвєтаєв [10], М. П. Драгоманов [11], В. С. Іконников [12], О. О. Котляревський [13], Ф. Я. Фортинський [14] та ін. Був залишений стипендіатом для підготовки до професорського звання [30, с. 18, 21]. Молодий учений зайнявся дослідженням середньовічного фольклору, історії вітчизняної та всесвітньої літератури. Микола Дашкевич завзято відносився до навчання, а згодом – і до наукової діяльності. Його дипломна робота «Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям» [9] здобула у 1873 р. золоту медаль і досі цінується як одна з кращих праць з історії Галицько-Волинського князівства. У 25 років М. Дашкевич захистив дисертацію, здобувши звання магістра [24, с. 15–17, 23, 50], а у 1884 р. його було затверджено екстраординарним професором Київського університету (кафедра історії західноєвропейської літератури). У цей час він працює над

[9] Антонович Володимир Боніфатійович (18 (30) січня 1834, Махнівка – 8 (21) березня 1908, Київ) – український історик, археолог, етнограф, археограф, чл.-кор Російської АН з 1901; професор Київського університету з 1878; належав до хлопоманів; співорганізатор Київської Громади.

[10] Іван Володимирович Цвєтаєв (4 (16) травня 1847, Дроздово, Шуйського повіту, Володимирської губернії – 30 серпня (12 вересня) 1913, Москва) – російський вчений-історик, археолог, філолог та мистецтвознавець, чл.-кор Петербурзької Академії наук (1904), професор Московського університету.

[11] Михайло Петрович Драгоманов (6 (18) вересня 1841, Гадяч – 20 червня (2 липня) 1895, м. Софія) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, представник відомого роду українських громадських і культурних діячів Драгоманових.

[12] Володимир Степанович Іконников (інколи – Іконніков; 9 (21) грудня 1841, Київ – 26 листопада 1923) – український історик та педагог, професор, у 1877–1880 рр. та у 1883–1887 рр. – декан історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира. У 1881–1883 рр. – член Ради Колегії Павла Галагана.

[13] Олександр Олександрович Котляревський (псевдонім: Скубенко Чуприна; 1837, Кременчук – 29 вересня (11 жовтня) 1881, Піза, Італія) – український етнограф, філолог, славіст.

[14] Федір Якович Фортинський (15 (27) лютого 1848, Шостьє – 12 (25) грудня 1902, Київ) – український науковець. Російський історик-медієвіст. Ректор Київського університету.

дослідженнями з історії української, російської і світової літератури (зокрема, присвячені творчості Миколи Гоголя, Івана Котляревського, Амвросія Метлинського, Олександра Пушкіна, Михайла Лермонтова, Вільяма Шекспіра, Джорджа Байрона) [7; 10; 11; 13; 14; 15], що дістали схвальний відгук Івана Франка [26, с. 285–307].

Упродовж багатьох років М. П. Дашкевич очолював Історичне товариство імені Нестора Літописця у Києві (1899–1904 рр., 1905–1907 рр.). У 1902 р. його було обрано членом-кореспондентом, а 1907 р. – ординарним академіком Петербурзької Академії наук. Він кілька років, як було прийнято серед тогочасних науковців, деякий час працював в західноєвропейських університетських бібліотеках та архівах Венеції, Відня, Лондона, Львова, Парижа, Праги, де вів дослідницьку роботу [28].

Ідеї культурно-історичної школи та порівняльно-історичного методу в літературі, які він обстоював, знайшли продовження у творчості його учнів Михайла Грушевського та Івана Огієнка. Однак, тяжка хвороба серця не дала змоги вченому здійснити всі задуми. За його життя не було видано 3-томної «Історії Південної Русі», великої монографії про творчість М. Лермонтова [28].

Помер М. П. Дашкевич 2 лютого 1908 р. в Києві. Похований в с. Бежеві. За заповітом тіло перевезли до с. Бежева і поховали в родинному склепі на цвинтарі біля церкви. Рідні, вдячні учні спорудили на могилі пам'ятник у вигляді викладацької кафедри, покритої скатертиною з китицями, а на ній – розгорнута книга зі слов'янськими письменами [18, с. 76–78].

М. П. Дашкевич у науковому плані сформувався спочатку як історик, зорієнтований своїми вчителями на дослідження давньоукраїнської історії, однак в подальшому (з середини 70-х рр. XIX ст.) вчений переключився на вивчення західноєвропейських літератур але й у літературознавчих дослідженнях Дашкевич залишився істориком, тяжіючи до історичних принципів та фактажу. Тим не менше, Дашкевич здобув, перш за все, репутацію визнаного фахівця саме з давньоруської історії і, навіть, після переорієнтації своїх наукових інтересів на літературознавство не полишив суто історичних наукових студій. Саме в царині історії ним були висунуті важливі проблеми та теорії, які зберігають актуальність і в наш час. Він уперше науково дослідив питання про болоховців (населення, що мешкало у східній частині Волині). На думку М. П. Дашкевича, яку поділяли В. Б. Антонович, а пізніше М. С. Грушевський, болоховці – це українське населення з домішкою тюркського елементу, що жило у верхів'ях річок

Случ та Горинь, мало певну автономію, своїх «князів». Учений зробив спробу пов'язати з болоховцями виникнення козацтва й анти князівського руху, що розгорнувся у XIII ст. після появи монголо-татарів [5; 6; 12].

Також, вчений у своїх працях обстоював думку про значний вплив «руського» елементу у Великому князівстві Литовському, і створив низку ґрунтовних досліджень з історії литовсько-польської доби в історії України [8].

Водночас і в літературознавстві ним було створено праці, які варті вивчення і в наш час, як важливе підґрунтя української національної ідеології. Подібна проукраїнська ідейно-тематична спрямованість праць Дашкевича, в поєднанні з українським походженням та самоідентифікацією його самого, дозволяє беззаперечно включити його наукову спадщину до скарбниці української науки та культури.

Звичайно, за обсягом наукова спадщина М. П. Дашкевича, пов'язана з історичною тематикою, поступається аналогічному доробку таких визначних тогочасних українських істориків, як В. Б. Антонович, а тим більше М. С. Грушевський, але слід брати до уваги те, що М. П. Дашкевич прожив менше за них і до того ж багато часу приділяв ще й історико-літературознавчим дослідженням. Окрім того, за даними сучасних істориків, не всі наукові праці Дашкевича збереглися до нашого часу (зокрема, втрачений рукопис великої трьохтомної праці з історії Південної Русі) [28]. Тим не менш, за думкою дослідників наукової спадщини М. П. Дашкевича, А. І. Чуткого, Г. А. Александрової, Н. М. Марченко [2; 19; 28], й опублікованої частини історичних студій дослідника, цілком достатньо для того, щоб віднести його до плідних діячів української історичної науки, що своєю діяльністю охопили велике коло питань вітчизняної історії і інтегрували українську історіографію в загальноєвропейський контекст.

У своїх історичних дослідженнях М. П. Дашкевич йшов у ногу з часом, акцентуючи свою увагу на найпроблемніших аспектах давньоруської історії. Саме це спричинило до того, що його історичні праці не втратили своєї наукової актуальності й по сьогодні. За висновками дослідників [1; 2; 19; 28], Дашкевич був також одним з тих, хто виступав за активне залучення іншомовних писемних джерел у дослідження, пов'язані з вивченням вітчизняної історії, і особисто відшукав та публікував джерела з окресленої тематики. Все це зайвий раз підкреслює важливість досліджуваної теми, власне, для історії України в широкому аспекті.

Одночасно М. П. Дашкевич уславився і як визначний дослідник української, російської та західноєвропейської літератур, хоча всі літературознавчі студії він проводив в історичному ключі, залишаючись і в цій сфері наукової діяльності, перш за все, істориком. Він став засновником, власне, наукового вивчення західноєвропейських літератур в Києві і загалом в Україні. Літературознавча спадщина вченого є не менш цінною, ніж історичні дослідження, особливо беручи до уваги те, що у ній Микола Павлович міг дозволити значно більшу свободу суджень, ніж у суто історичних працях. Проте, і ця сфера наукової діяльності Дашкевича є мало відомою сучасним дослідникам. Зазвичай, згадують лише таку визначну роботу Дашкевича, як «Отзыв о сочинении г. Петрова: «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», в котрій науково доведена самобутність української літератури і мови (та культури загалом), тяглість її розвитку від часів Київської Русі. Але не менш важливими були й інші літературознавчі дослідження Миколи Павловича, в яких доводився тісний взаємозв'язок розвитку української та західноєвропейських літератур і фольклору, стверджувалася еволюція українських дум з давньоруських билин, детально вивчався середньовічний лицарський роман, легенди про св. Грааль тощо.

Все своє трудове життя М. П. Дашкевич присвятив КУСВ. Саме з ім'ям Дашкевича пов'язане наукове становлення викладання предмету історії західноєвропейських літератур в цьому навчальному закладі.

У 1900 р. М. П. Дашкевич виступив ініціатором створення при історико-філологічному факультеті університету романо-германського відділу, який згодом і очолив.

Важливою складовою наукової діяльності Дашкевича була його співпраця у різних наукових інституціях тогочасного Києва. Зокрема, він особливо активно брав участь у роботі Історичного товариства Нестора Літописця, практично з моменту його заснування: спочатку в якості простого відвідувача засідань, згодом і дійсного члена, а з 1878 по 1893 рр. – як його секретар та як голова Товариства у 1899–1904, 1905–1907 рр. Причому, він доклав чимало зусиль для зміцнення авторитету цієї інституції. Одночасно вчений співпрацював, також, з Київською археографічною комісією, і у 1900 р. був обраний її дійсним членом. Брав Дашкевич активну участь і в роботі III та XI Всеросійських археологічних з'їздів, що відбувалися у Києві. Серед наукових інституцій поза межами Києва, з якими контактував Дашкевич, були Наукове товариство імені

Т. Г. Шевченка, Товариство шанувальників російської словесності, Московське археологічне товариство і Російська Академія Наук. Ця Академія обрала Дашкевича у члени-кореспонденти (1902 р., а потім і у позаштатні академіки (1907 р.), що стало найвищим визнанням його наукового авторитету [19, с. 87]. Також, Дашкевич був серед громадських діячів-засновників Київської публічної бібліотеки. Він був членом комітету бібліотеки у 1896–1905 та 1906–1908 рр., надав суттєву допомогу при укладанні друкованого систематичного каталогу літератури, що знаходилася у фондах Київської публічної бібліотеки [30].

Не менш вагомою, ніж наукова, була і викладацька діяльність М. П. Дашкевича в Університеті Св. Володимира (1877–1907 рр.). Вона відзначалась високим професіоналізмом, ґрунтовністю підходу і добрим знанням джерельної та історіографічної (включаючи закордонну) бази. Саме з ім'ям Дашкевича пов'язане наукове становлення викладання предмету історії західноєвропейських літератур в Україні та підготовка перших висококваліфікованих спеціалістів з цього предмету, коло яких чи не вперше ми спробували окреслити. Учні й послідовники Дашкевича продовжили розпочату ним справу вивчення західноєвропейських літератур доби середньовіччя та Нового часу. Певною мірою нагадував університетський курс лекцій, з яким М. П. Дашкевич виступав на Київських Вищих жіночих курсах у 1881–1889 та 1906–1907 рр. (останній лекційний курс був спеціально пристосований до особливої жіночої аудиторії, що засвідчило небайдужість науковця до проблеми жіночої освіти).

Як вже згадувалося, наукова діяльність М. П. Дашкевича розвивалася, головним чином, в трьох напрямах: вітчизняна історія, західноєвропейська література, російська та українська літератури. Всі ці напрями зливалися в цілісний, що надавало дослідженням вченого специфічних рис та викликало неабияку зацікавленість з боку колег. Взагалі, наукова спадщина вченого включає в себе майже 70 друкованих праць [19].

До речі, незважаючи на привертання уваги науковців до особистості та наукового доробку М. П. Дашкевича, приватною бібліотекою вченого ніхто не цікавився.

Отже, Дашкевич був багатогранним вченим, що відзначався різноманітністю наукових інтересів, що не могло не відбитися на репертуарі його власної бібліотеки.

Розглядаючи долю приватної бібліотеки Дашкевича, виділяємо кілька етапів її існування: формування бібліотеки М. П. Дашкевичем, придбання

бібліотекою КУСВ, де вона була розпорошена, передача разом із бібліотекою колишнього КУСВ до фондів бібліотеки ВУАН, реконструкція фрагменту бібліотеки, створення каталогу та введення її у науковий обіг.

Бібліотека вченого традиційно формувалася упродовж багатьох років, її тематичне наповнення відповідає сфері наукових зацікавлень вченого та темам його наукових розвідок.

Оскільки більша частина життя вченого пов'язана з КУСВ (починаючи з 1868 р.), то природно, що бібліотека науковця після його смерті була придбана саме цією науково-навчальною установою в 1910 р. у вдови професора [20, с. 121–122].

Оскільки М. П. Дашкевич багато часу проводив в своєму родинному маєтку в с. Бежів, то там, також, зберігалася значна частина його бібліотеки. Існують відомості, що ці книги втрачені під час пожежі в кінці Другої світової війни.

Лихої долі зазнала могила вченого – революційно піднесені вандали знівечили молотами надгробок. Будинок вченого було перетворено на дільничну лікарню, сім'ю виселено на вулицю. Архіви вченого втрачено. Його ім'я нині мало відоме широкому загалу.

В кінці другої світової війни будинок М. П. Дашкевича згорів. За свідченням старожилів, три дні тліли книги багатої бібліотеки, хоч то були лише залишки. Ялини і сосни алей парку вирубали для будівництва колгоспної конюшні, сад поліг під сокирами односельців, які рятували себе в сувору повоєнну зиму [18].

Фрагмент приватної бібліотеки М. П. Дашкевича, як і приватні бібліотеки інших професорів КУСВ, зберігається окремим масивом у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (далі – ВІК).

На сьогодні у відділі є наявними 157 од. зб., але бібліотека нараховувала більше 4000 томів, про що свідчить нумерація книг, що мають штамп «Бібл[іотека] Дашкевича». Ведеться робота по реконструкції та пошуку інших фрагментів бібліотеки. В фонді КУСВ бібліотека зберігалася окремим масивом, про що свідчать записи в алфавітному каталозі Бібліотеки КУСВ, але згодом, Бібліотека була розпорошена у загальному фонді НБУВ, кілька книг зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ [16 с. 30], поодинокі видання зустрічаються у колекції КУСВ та Роки у фондах ВІК.

Бібліотека вченого формувалася, в основному, тогочасними

виданнями. Абсолютна більшість видань датуються останньою чвертю XIX – початком XX ст. (до 1907 р. включно). За необхідності, зацікавлений дослідник може проаналізувати хронологічну характеристику наявного фрагменту приватної бібліотеки М. П. Дашкевича більш детально, але у наявному фрагменті бібліотеки є 12 книг видання до 1830 р.:

• Antonius Bynaeus. Becreutzigter Christus, oder Erklarung der Geschichte/ des Leydens/ Sterbens und Begrabnuss unsers Herrn und Heylandes Jesu Christi (Cassel, 1688);

• De Linguae latinae in Germania per XVII saecula amplius fatis, ab ipso tempore, quo Romanorum arma et commercia nonnullum eius usum intulerunt ad nostram usque aetatem commentarii, auctore Jacobo Burckhard (Hanoverae, 1713);

• Ulisse il Giovane. Tragedia dedicate. All‘ illustrissimo, ed Eccellentissimo Sig. Girolamo Ascanio Giustiniani Patrizio Veneto Figliuolo dell‘ Eccellentissimo Sig. Girolamo procurator (Padova, 1720);

• Arte de la Lengua Guaraní por el de la Compañía de Jesus con los Escolios, Anotaciones y Apéndices del P. Paulo Restivo de la misma Compañía sacados de los Papeles del P.Simon Bandini y de otros (S. María la Mayor, 1724);

• La critica d‘oggidi o sia L‘abuso della critica odierna di Giacomo Laderchi Prete della Congregazione dell‘Oratorio di Roma, data alla luce da Girolamo Mainardi (Roma, 1726);

• Il vero senso della favola del Ciclopo, dissertazione epistolare del sig. D. Damiano Romano, Avvocato Napoletano. Dedicata all‘illustriss. Sig. Marchese il sig. D. Niccolo Fraggianni. Consigliero della Regal Camera di S. Cb(h)iara, Caporo[ta] del S.R.C., Prefetto dell‘ Annona, e Delegato della Regal‘ Giurisdizione (Nap[oli], 1749);

• Matthiae Casimiri Sarbievii e societate Jesu, carmina. Nova editio, prioribus longé auctior & emendatior (Paris, 1759);

• Des phrygischen Dares Geschichte von der Zerstöhrung der Stadt Troja. Ein Fragment. Mit Unmertungen der besten Schriststeller guter Kunstrichter und eignen Zusäßen erläutert aus dem Lateinischen überseßt von Iohann Adolph Hermstädt (Leipzig, 1774);

• Riflessioni filosofiche, e politighe sul genio, e carattere de‘cavalieri detti serventi. Secondo le Massime del Secolo XVIII (Venezia, 1783);

• La vie de Voltaire, par M*** (Geneve, 1786);

• Fictions morales. Par M. Mercier (Paris, 1792);

• Starobyla Skládanie. Tristram Weli[t]ń Ref, báfeñ hrdinstá XIII. Wětu, whdaná od Wárlawa Ňankh. Dil čtwrtń (Praha, 1820).

За складом і змістом це переважно наукові видання, в яких висвітлюються історико-філологічні питання (№ 44, 293, 3146, 3160, 3238), видання, що присвяченні вшануванню пам’яті видатних діячів науки та їх діяльності (№ 50, 100, 244, 275, 1896, 2676, 2859, 2897, 2972); літературознавчі, бібліографічні видання (№ 102, 191, 1886, 1910, 2601, 2623, 2640, 2643, 2688, 2729, 2805, 2898, 2962, 2963, 3046, 3225,) видання, в яких висвітлюються різноманітні питання історії релігій та релігієзнавства (№ 119, 126, 129, 186, 368, 370, 375, 1896 , 2783, 3062, 3257, 181а, 186); педагогіці (№ 235, 388, 392); соціальні питання (№ 201, 204); філософії (№ 293, 352, 374, 2676, 2742, 3013); представлені також періодичні видання (№ 392, 2647, 2697).

Всі книжки мають синій штамп «Бібл. Дашкевича» та проставлений чорнилом номер на верхній кришці оправи, кілька книг мають напис олівцем «Г. Дашкевичу», є такі, що мають штамп «Бібл. Дашкевича», але не мають проставлений номер. Майже всі книжки мають штампи бібліотек Київського інституту народної освіти імені М. Драгоманова та КУСВ. Усі книги мають штампи, що доводять їх належність до фондів (сучасної) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського АН України, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Бібліотеки Академії Наук УРСР, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної Публічної бібліотеки УРСР, Центральної наукової бібліотеки Академії Наук Української РСР, бібліотеки Академії Наук УРСР, ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН України, Центральної наукової бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ЦНБ імені В. І. Вернадського.

Географія видавництв дуже різноманітна. Типографії, де були надруковані книги з бібліотеки М. П. Дашкевича, були розташовані в Базелі (Benno Schwabe), Берліні (Rothberger & Co, Franz Duncker, Otto Hentze‘s Verlag), Болоньї (tipografia Fava e Garagnani), Брно (Tiskem J. Hniličky), Бухаресті (tipografia Petrescu-Conduratu), Гамбурзі (Hoffmann und Campe), Женеві (Stabilimento fratelli Pagano), Лейпцизі (F. A. Brockhaus, Von Veit & C°, Albert Langen, Crich Koschnh, Crich Koschnh, ňŕ łí.), Львові (Drukarni Zakładu narodowego Im. Ossolińskich, типографія Ставропигийского Института, E. Winiarza), Москві (А.А. Левенсонъ), Мюнхені (Wolf &Sohn, V. Forest et E. Grimaud), Падуї (A. Bianchi), Парижі (G. Fischbacher, Calmann. Leěvy, Alphonse Lemerre, Schulz et Thuillié), Полтаві (типографії Г. І. Маркевича та І. А. Дохмана), Празі (Bohumil Háze), Санкт-Петербурзі (Типографія Императорской Академіи Наукъ), Стокгольмі (P. A. Norstedt

& Söner), Франкфурті на Майні (J. Kauffmann), Харкові (Типографія «Печатное дѣло» кн. К. Н. Гагарина, Типографія Губернскаго Правленія) та деяких інших. Як правило, з кожного міста представлено по 1–2 видання, за винятком Парижа, Львова та Лейпцига. Відповідно, надруковані книжки іспанською, італійською, німецькою, російською, французькою, хорватською, шведською мовами.

Проведення реконструкції особової бібліотеки М. П. Дашкевича є невід'ємною умовою виконання дослідницької роботи з презентації фондів відділу широкому загалу науковців, а також є частиною науково-дослідного проекту, що має за мету презентувати вже досліджені меморіальні бібліотеки, що є складовими книгозбірні КУСВ.

Список використаних джерел

1. *Александрова Г. О.* М. Дашкевич про вічні образи та мотиви у творчості Дж. Байрона, О. Пушкіна, М. Лермонтова (З історії української компаративістики) // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1998. – № 7. – С. 54–57.
2. *Александрова Г. А.* Літературні перехрестя (Микола Дашкевич у контексті порівняльних досліджень кінця XIX – початку XX ст.); монографія / Г. А. Александрова ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К. : Освіта України, 2008. – К., 2008. – 240 с.
3. *Венгеров С. А.* Источники словаря русских писателей в 4-х т. – Т. 2. Гоголцкая – Карамзин / Собр. С. А. Венгеров – СПб Тип. Имп. академии наук, 1910. – 598 с.
4. *Грушевський М. С.* Микола Дашкевич: [некролог] / М. С. Грушевський // Записки НТШ. – Л., 1908. – Т. 81. – С. 145–150.
5. *Дашкевич М. П.* Болоховська земля та її значення в Російській історії. Епізод із історії Південної Русі в XIII і XIV століттях. – К., 1876.
6. *Дашкевич Н. П.* Болоховская земля и ее значение в русской истории // Тр. Киев. Археологического съезда. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1878. – Т. 2. – С. 69–129.
7. *Дашкевич Н. П.* Вопрос о литературном источнике украинской оперы И. П. Котляревского «Москаль-Чаривнык» [Додаток: «Сказка о приключении любовника, посещавшего неверную жену». Записана в Житомирском уезде] // «Киевская старина». – 1893. – Т. 43. – № 12. – С. 451–482.
8. *Дашкевич М. П.* Заметки по истории Литовско-Русского Государства. – К. – 1885. – 192 с.
9. *Дашкевич М. П.* Княженіе Даніила Галицкаго, по русскимъ и иностраннымъ извсстіямъ / соч. Николая Дашкевича. – Киев : В Унив. тип., 1873. – 159 с.

10. *Дашкевич Н.* Малорусская и другие бурлескные (шутливые) энеиды. – «Киевская старина». – 1898. – Т. 62. – № 9. – Отд. 1. – С. 145–188.
11. *Дашкевич Н. П.* На могилу И. С. Тургенева: Произнесено вместо лекции 27 сент. в Университете св. Владимира и на Высших женских курсах ю – Киев : тип. И. Н. Кушнерева и К°., 1883. – 54 с.
12. *Дашкевич М. П.* Новейние домыслы о Болохове и Болоховцах. – К. – Университетские известия. – 1884. – № 6. – С. 155–186.
13. *Дашкевич Н. П.* Отзыв о сочинении г. Петрова: «Очерки истории украинской литературы XIX столетия», составленный профессором Н. П. Дашкевичем. – [Санкт-Петербург]: тип. Имп. Акад. наук . – 1888. – 265 с.
14. *Дашкевич Н. П.* А. С. Пушкин в ряду поэтов нового времени. – Киев. – Вып. 1. – 1900. – 173 с.
15. *Дашкевич Н. П.* Памяти Гоголя // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – Киев. – 1902. – 606 с.
16. *Дениско Л. М.* Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Каталог / Л. М. Дениско; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Г. І. Ковальчук. – К., 2007. – 134 с.
17. Житомирський державний університет імені Івана Франка / [авт.-упоряд. Я. Білейчук ; редкол.: П. Ю. Саух та ін.]. – К. : Логос Україна, 2009. – 197 с.
18. Історія Черняхівщини: етапи становлення і сучасність. – Ж. : ОП «Житомирська облдрукарня», 2009. – 848 с.; іл.
19. *Марченко Н. П.* Микола Павлович Дашкевич: визнаний і незнаний діяч української науки / Н. П. Марченко // Українська біографістика: Зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 6. – С. 81–102. – Бібліогр.: 32 назв. арк. 87.
20. *Мяскова Т. Є.* Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.) / Т. Є. Мяскова ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. – 2005. – 184 с.
21. Памяти Н. П. Дашкевича // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1908. – Кн. 20. – Вып. III. – С. 42–82.
22. *Eranos*. Сборник статей по литературе и истории в честь заслуженого професора Императорского Университета Св. Владимира Николая Павловича Дашкевича. – К., 1906. – 436 с.
23. *Сперанский М. Н.* Николай Павлович Дашкевич // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – СПб, 1908. – Кн. 2. – С. 265–289.
24. Университетские известия. – 1873. – № 12. – Киев. – С. 18, 21.
25. Университетские известия. – 1877. – № 7. – Киев. – С. 15–17, 23, 50.
26. *Франко І. Я.* Зібрання творів у 50-ти томах. – К. : Наукова думка, 1980 р. – Т. 27. – 463 с.

27. *Флоринский Т. Д.* Н. П. Дашкевич (некролог) // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб, 1908. – № 9. – С. 12–23.

28. *Чуткий А. І.* Микола Дашкевич (1852–1908) / А. І. Чуткий. – К. : Темора, 2008. – 526 с.

29. *Шахматов А. А.* Николай Павлович Дашкевич // Известия Императорской Академии Наук. – СПб, 1908. – № 11. – С. 939–941.

30. Національна Парламентська бібліотека України [Режим доступу] : http://nplu.org/article.php?id=75 – Назва з екрана.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2014 р.

UDC 027.021(477-25)НБУВ:090.1(02)Дашкевич

Mariia Ivannikova

Professor of St. Vladimir Kyiv University M. Dashkevych's Private Library in Vernadskyi National Library of Ukraine

Presented article of the series of publications devoted to the personal libraries of professors of the St. Vladimir of Kyiv University. Was investigated moiety of library Ukrainian literary critic, Professor Mykola Dashkevych (1852–1908), presented characteristics of content and composition book collection of the on the basis of scientific activity scientist.

Keywords: moiety of library, Mykola Dashkevych, structure and content of the Historical and Cultural collection.

УДК 027.021(477-25)НБУВ:090.1(02)Дашкевич

Мария Иванникова

Частная библиотека профессора Киевского университета Св. Владимира Н. П. Дашкевича в фондах НБУВ

Представленная статья из серии публикаций, посвященных личным библиотекам преподавателей Киевского университета Св. Владимира. Исследованы фрагмент библиотеки украинского литературоведа, профессора Николая Павловича Дашкевича (1852–1908), проанализированы состав и содержание фонда исходя из научной деятельности ученого.

Ключевые слова: фрагмент частной библиотеки, Н. П. Дашкевич, состав и содержание историко-культурного фонда.

Зміст

Розділ І. БІБЛІОМЕТРІЯ ТА БІБЛІОТЕКА: СВІТОВИЙ ДОСВІД, УКРАЇНСЬКА ПЕРСПЕКТИВА

Бережняк О. Бібліометрія як метод аналізу стану книговидання 7
Жабін А. Вебометричне дослідження бібліотечних блогів України ... 17
Жабін О. Комбінований рейтинг сайтів Alexa Rank 30
Копанєва Є. Бібліометричні показники наукової періодики України 41
Кузнєцов О. Виявлення ключових понять з тексту за допомогою контент-аналізу 52
Василенко О. Бібліотечно-інформаційна діяльність як об'єкт статистичного дослідження 61
Литвинова Л. Наукові школи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в інформаційно-комунікаційному просторі України 87
Лукашевич Т. Публікаційна активність країн СНД та Балтії згідно з бібліометричною базою даних Scopus 101
Лямець А. Відбір матеріалів в арабських бібліотеках: наукові розробки М. Альйана 116

Розділ ІІ. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗПОДІЛЕНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ: ІНТЕГРАЦІЯ ТА КООПЕРАЦІЯ ЗУСИЛЬ БІБЛІОТЕК ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

Гарагуля С. , Самохіна Н. Опрацювання цифрових ресурсів: світовий контекст і бібліотечна практика 133
Івченко Л., Шевченко О., Гурина В. Повнотекстові бази даних міжнародного каталогу музичної періодики (RIPM) 147
Ігнатюк М. Перспективи бібліотечно-інформаційного забезпечення агроекологічної галузі зарубіжних учасників міжнародної ІРБІС-корпорації бібліотек агроекологічного профілю 164
Карпюк Д. Види мережних документів 171
Коваленко І., Кропочева Н. Стан і перспективи розвитку галузевого реферативного ресурсу на веб-порталі Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського 182

Лопата О. Сучасні тенденції та перспективи інформаційного обслуговування читачів періодичними виданнями 193
Осталецька О. Фонди сектору картографічних видань як важливий складник цифрових інформаційних ресурсів НБУВ 210
Пристай Г. Взаємодія обласної універсальної наукової бібліотеки з культурно-мистецькими закладами Прикарпаття 218
Разважаєв А., Соловйов О. Технології «хмарного» обчислення для застосування в інформаційних центрах 226
Січова О. Інформаційні ресурси архівів установ НАН України та можливі шляхи їх використання в умовах електронного інформаційного середовища 237
Шкаріна В. Електронні бібліографічні ресурси наукової бібліотеки 247

Розділ ІІІ. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ФОНДИ БІБЛІОТЕК: НАУКОВИЙ ОПИС І ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЦИФРОВОГО РЕСУРСУ

Андрусенко Г. Конволюти митрополита Євгенія (Болховітінова) з бібліотеки Києво-Софіївського собору в колекції видань М. І. Новікова у фондах НБУВ 261
Березкіна В. Бібліографічна Шевченкіана української діаспори 273
Бобришева І. Бібліографія нотних видань за матеріалами журналу «Музика – масам» 285
Бондар Н. Порівняльний аналіз філіграней вільнюських видань Євангелій 1575, 1600 та 1644 рр. як джерело з історії побутування паперу 295
Добрянська Т. База даних українських кириличних кодексів XVII ст. Інституту рукопису НБУВ (створення та перспективи розвитку) 305
Мяскова Т. Особова бібліотека Володимира Боніфатійовича Антоновича: історична доля та сучасний стан 317
Вербіцька О. Розроблення регестів протоколів засідань Президії АН УРСР в 1951–1955 рр. у контексті збереження національної пам'яті та репрезентації історії розвитку академічних наукових досліджень 341

Бондар М. Особливості опису кириличних стародруків у XXI ст. 351
Шаповал А. Особові фонди зоологів у Інституті архівознавства НБУВ: нові надходження та їх інформаційний потенціал 371
Заєць О. Бібліотека митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького) у фондах НБУВ: історія та сучасний стан 383
Савченко І. Кирило Стеценко у «Дніпросоюзі»: здобутки видавничої праці композитора у кооперативі 400
Іваннікова М. Приватна бібліотека професора Київського університету Св. Володимира Миколи Павловича Дашкевича у фондах НБУВ 412

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 40

Редактори *Ю. Андрушко, Г. Малигон, Л. Дем'яненко*
Технічний редактор *Н. Маслакова*
Комп'ютерна верстка *Л. Загородня*

Підп. до друку 9.10.14. Формат 60x84 /16. Папір офс.
Друк офс. Ум. друк. арк. 24,88.
Обл-вид. арк. 21,36.
Наклад 300 прим. Зам. № 19.
Віддруковано у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.
Пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ 03039

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.